

HISTORIA 46

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

Med rasizmom in nujo 1943–1945

Denis Cerkvenik

Ljubljana 2023

MED RASIZMOM IN NUJO 1943–1945

Zbirka Historia; 46

ISSN 1408-3957 (Tiskana izd.) in ISSN 2712-388X (Spletna izd.)

Avtor: Denis Cerkvenik

Urednik zbirke: Bojan Balkovec

Recenzenta: Damijan Guštin, Kornelija Ajlec

Lektura: Špelca Mrvar

Tehnično urejanje in prelom: Irena Hvala

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Ljubljana, 2023

Prva izdaja

Naklada: 200 izvodov

Cena: 24,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>

DOI: 10.4312/9789612971342

Katalogna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=155417603
ISBN 978-961-297-132-8

E-knjiga
COBISS.SI-ID=155421443
ISBN 978-961-297-134-2 (PDF)

Kazalo

Uvod	5
Pravni status	11
Suverenost in zasedba	13
Zasedena zaveznica Italijanska socialna republika	18
Spodkopavanje suverenosti zaveznice	38
Hrvaška stremljenja po operacijski coni Jadransko primorje	75
Razlogi za nastanek operacijske cone Jadransko primorje	79
Nastanek kolaboracije in izkoristek tujih kolaboracionistov na območju Jadranskega primorja	89
Odnos med nacizmom in kolaboracionisti	89
Tuji kolaboracionisti na območju operacijske cone Jadransko primorje	101
162. Turkestanska divizija	111
Kožaški kolaboracionisti	139
Kožaški korpus	147
Tuji kolaboracionisti postanejo dezerterji	204
Usoda tujih kolaboracionistov	217
Seznam vojaških operacij v Jadranskem primorju	225
Zaključek	233
Viri in literatura	237
Kazalo osebnih imen	251

Uvod

Knjiga opisuje nastanek in delovanje Operacijske cone Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland* – OZAK), ki so jo nacisti ustanovili po kapitulaciji Kraljevine Italije, in sovjetske kolaboracioniste, ki so bili z nacistične strani pripeljani na območje Jadranskega primorja. Rdeča nit knjige je prikazati, kako so nacisti (pogosto neuspešno) iskali ravnotežje med lastnim rasizmom in prezirom do manjvrednih narodov ter nujno pridobiti kar se da veliko kolaboracionistov.

Zima 1942 in 1943 je bila prelomna za potek druge svetovne vojne. Dotlej so sile osi tri leta zasedale države, ki so se jim postavile nasproti. V Evropi so bile okupirane Poljska, Danska, Norveška, Belgija, Nizozemska, Luksemburg, Francija, Jugoslavija in Grčija. Sledil je nacistični napad na Sovjetsko zvezo, kjer so nemške enote dve leti napredovale proti vzhodu. Šele konec leta 1942 so se za nacistično Nemčijo začeli prvi porazi.¹ Novembra 1942 so bile nemško-italijanske sile poražene pri El Alameinu, istega meseca pa so Sovjeti izvedli operacijo Uran, ki je privedla do obkolitve nemške 6. armade pri Stalingradu. Po teh porazih so se nacistične čete začele postopoma umikati nazaj proti Tretjemu rajhu. Prišlo je do posamičnih poskusov protiofenziv, kot je primer bitke pri Kursku, vendar pa je po tem nacističnem porazu poleti 1943 postalo še bolj jasno, da bodo sile osi vojno izgubile.

Poletje 1943 je bilo pomembno še zaradi nečesa. Na začetku leta so Anglo-Američani potisnili nemško-italijanske čete iz severne Afrike. Kraljevina Italija, ki je tri leta pred tem iz Libije napadla Britance v Egiptu, je zdaj izgubila vse svoje afriške kolonije, in kar je še huje, avgusta so zavezniki izvedli izkrcanje na Siciliji in začeli napredovati po italijanskem »škornju«² navzgor. Ta preobrat je za italijanske fašiste, z Benitom Mussolinijem na čelu, pomenil pravo katastrofo. Duče je dve desetletji Italijanom obljubljal vzpon italijanskega imperija, zdaj pa je Kraljevina Italija izgubila še tiste kolonije, ki jih je imela pred Mussolinijevim prihodom, ter južni del države. 24. julija je Veliki svet Mussoliniju izglasoval nezaupnico in ta je bil na ukaz kralja Viktorja Emanuela III.

---

1 Če izvezamemo poraz pred Moskvo decembra 1941.

aretiran. Med glavnima evropskima zaveznicama sil osi so se začele pojavljati vidne razpoke, ki pa so jih tako nemški kot italijanski predstavniki drug drugemu znikali. Kljub Mussolinijevemu padcu je Badoglieva vlada, ki je zamenjala fašistično, nacistom zatrjevala, da se še naprej namerava bojevati na nacistični strani proti Anglo-Američanom. Podobno so nacisti zavajali Italijane s trditvijo, da po Apeninskem polotoku nameščajo vojaške enote z namenom pomagati pri obrambi pred možnim zavezniškim napadom, medtem ko so v resnici želeli predvsem okupirati Kraljevino Italijo in s tem Italijane prisiliti, da ostanejo zavezniki nacistov. To obojestransko sprenevedanje se je končalo 8. septembra, ko je Kraljevina Italija tudi uradno razglasila kapitulacijo. Nacistični protiukrepi so med drugim privedli do ene ključnih tem te knjige, ustanovitve Operacijske cone Jadransko primorje.

Po kapitulaciji Kraljevine Italije je med nacisti prišlo do razprave, kako naprej, in odločeno je bilo, da se vzpostavi marionetno vlado pod fašističnim vodstvom. Tako je bila dva dni pred Mussolinijevo osvoboditvijo iz Gran Sassa, 10. septembra 1943, ustanovljena marionetna vlada, imenovana Italijanska socialna republika (*Repubblica Sociale Italiana* – RSI),² fašistom v vladi pa sta bili v zameno za sodelovanje obljubljeni suverenost in samostojnost na lastnem ozemlju. Vendar pa je bila še istega dne, ko je bila ustanovljena RSI, obljuba o samostojnosti prelomljena. V okviru RSI sta bili namreč ustanovljeni Operacijska cona Predalpske dežele (*Operationszone Alpenvorland* – OZAV) in Operacijska cona Jadransko primorje, v katerih fašisti niso imeli izvršne moči.

Ob tem se postavlja vprašanje, kaj je OZAK v praksi sploh bil? Ali so bili prebivalci Goriške, Puljske, Reške, Tržaške, Videmske in Ljubljanske pokrajine, ki so sestavljale Operacijsko cono Jadransko primorje, podrejeni fašistični državi ali nacistom? katerim zakonom so sledili, katero denarno valuto so uporabljali, kje je bila postavljena carinska kontrola med Tretjim rajhom in Italijo? OZAK je bilo nemško administrativno območje znotraj Italijanske socialne republike. To pomeni, da so želeli nacisti zunanjemu opazovalcu dajati vtis, da je to ozemlje del italijanske države, vendar pa v praksi fašistična vlada tu ni imela nobenega vpliva. OZAK je bil v resnici pod nadzorom koroškega gavljaterja Friedricha Rainerja,³ ki je ob zasedbi Kraljevine Jugoslavije svoj vpliv razširil na okupirano Gorenjsko, po kapitulaciji Italije pa je bil s strani Hitlerja imenovan še za vrhovnega komisarja OZAK. Svojo oblast si je delil s starim koroškim prijateljem Odilom Globočnikom,⁴ ki je bil odgovoren za SS in policijo na tem območju, in generalom Ludwigom Küblerjem, ki je skrbel za vojaške zadeve.

2 Znana tudi kot Salojska republika.

3 Dr. Friedrich Rainer (1903–1947), pravnik, koroški gavljatelj, vrhovni komisar OZAK in s tem tudi vodja civilne uprave tega. Glede upravljanja Tretjega rajha je bil ta razdeljen na regije, imenovane *Reichsgau*, ki so jim uradovali gavljatjerji. Rainer je bil koroški gavljatelj od novembra 1941 do konca druge svetovne vojne. Weiß, *Personenlexikon 1933–1945*, 364.

4 Odilo Globočnik (1900–1945), višji policijski poveljnik SS v OZAK in vodja operacije *Reinhard*, namenjene fizičnemu uničenju evropskih Judov. Weiß, *Personenlexikon 1933–1945*, 148.

Nacisti so hkrati z OZAK vzpostavili fašistično marionetno vlado, ki se je bojevala za legitimnost proti Badoglievi vladi, katera je skupaj s kraljem zbežala k zaveznikom. Hitler je želel dajati vtis, da je RSI legitimna italijanska vlada ter da igra vlogo nasprotnice Badoglievi vladi. Zaradi tega lahko firerjev ukaz, da se odvzame del italijanskega ozemlja in se ga podredi nemški administraciji, razumemo kot kontraproduktiven, saj je spodkopaval legitimnost same fašistične marionetne vlade. Zakaj torej nacisti območja OZAK nisi pustili Italijanom, s čimer bi si prihranili številne težave, kot na primer vzbujanje italijanskega odpora do sodelovanja z nacisti, in so si območje rajež sami prilastili? Zdi se, da so nacisti iz varnostno-strateškega vidika OZAK videli kot eno najboljših območij izven Tretjega rajha, nadzor nad njim pa je bil vitalnega pomena za nacistično Nemčijo. In ko se je ob kapitulaciji Kraljevine Italije septembra 1943 ponudila priložnost polastiti se območja, so nacisti zgrabili priložnost, ustanovili OZAK in ga začeli pripravljati za povojno priključitev Tretjemu rajhu. Pomen OZAK in OZAV je bil za naciste tolikšen, da je pretehtal tudi težave, ki so posledično nastale v odnosu do italijanskih fašistov in Italijanov na splošno.

Knjiga podrobno raziskuje dve tematiki. Prva je dvoumen pravni status Operacijske cone Jadransko primorje med Tretjim rajhom in Italijansko socialno republiko. Uradno je OZAK vedno bila del RSI, saj so nacisti Italijanom ter tuji javnosti želeli dajati vtis zaveznika, ne pa nekoga, ki je okupiral in dejavno upravljal del italijanskega ozemlja. Hkrati pa so si želeli tega območja, zato so med obstojem OZAK želeli kar se da spodkopati italijansko suverenost in vpliv na tem območju. Pri tem spodkopavanju je imel glavno vlogo Rainer, ki je želeli pretrgati kar se da veliko vezi z italijanskim vplivnim prostorom in območje vezati na nemški prostor, s čimer bi ga pripravil na bodočo priključitev k Tretjemu rajhu. To spodkopavanje je mogoče razumeti kot nekakšno iskanje meje, do kod je Rainerju in njegovi civilni upravi mogoče iti, in na kateri točki jima nacistični in italijanski uradniki ne bodo več dovolili naprej. Šlo je za lovljenje ravnotežja med nujno pridobiti kar se da veliko število (italijanskih) kolaboracionistov v boju proti zaveznikom in nacističnimi rasističnimi težnjami po priključitvi Jadranskega primorja.

To lovljenje ravnotežja med nacistično nujno po pridobitvi kolaboracionistov in rasističnim prezirom do drugih narodnosti je razvidno tudi pri drugi osrednji temi, tujih kolaboracionistih, delujočih na območju OZAK. S tuji kolaboracionisti označujemo skupine, katerih pripadniki niso izvirali z območja OZAK. V času samostojne Slovenije je že prihajalo do večjih prihodov imigrantov, na primer v času balkanskih vojn (1991–1995), vojne v Siriji (2015), vojne v Ukrajini (2022), vendar ti niso bili nikoli oboroženi in niso predstavljali neke zaključene enote. Zadnjič, ko je na območje slovenskega etničnega prostora prišla zaključena skupina ljudi izven države, tudi z drugega kontinenta, je bilo v času druge svetovne vojne. Takrat je prišlo skoraj 40.000 tisoč Turkestancev in kozakov, ki so jih nacisti rekrutirali in jim na območju OZAK med drugim obljubili nastanek lastne države.

Za te prišleke bo uporabljen izraz tuji kolaboracionisti. Razlikovanje med tujimi in domačimi kolaboracionisti je uporabljal tudi poveljnik SS in policije na območju OZAK-a Odilo Globočnik, ki je imel dva urada za kolaboracioniste. Prvemu so bili podrejeni lokalni kolaboracionisti (*Landeseigene Verbände (Slowenen, Kroaten und Italiener)*), drugemu pa drugi oziroma tuji kolaboracionisti (*Kosaken und Serben (Kosaken, Kaukasier ..., Serb. Freiw. Korps, Tschetniks)*).⁵ Med tujimi kolaboracionisti bo glavna pozornost namenjena sovjetskim kolaboracionistom (162. turkestarska divizija ter Kozaški korpus in Kavkaški polk Nordkaukasus). 162. turkestarska divizija je bila v OZAK poslana ob začetku okupacije tega ozemlja, imela pa je tudi važno vlogo pri pomembnejših operacijah na Slovenskem. Kozaški korpus in Kavkaški polk sta bila po drugi strani bolj stacionarni enoti, ki sta se osredinjali predvsem na obrambo ozemlja, delovali pa sta tudi v slovenskem etničnem prostoru. Kljub različnosti teh treh skupin kolaboracionistov (italijanskih fašistov in njihove RSI, turkestarskih in kozaško-kavkaških prostovoljcev) pa je nacistični odnos do njih presenetljivo podoben. Vse tri skupine so nastale iz nacistične želje po čim večjem številu kolaboracionistov, da bi se izognili nemškimi žrtvam, vsem trem skupinam so bile dane obljube (suverenost in neodvisnost RSI, država Turkestan⁶ in enakovrednost z nemškimi vojaki, avtonomija, vrnitev starih kozaških privilegijev in država Kozakija (*Kosakenland*)), ki pa so bile že v času skupnega boja prekršene (kršenje suverenosti RSI, prezir do Turkestarcev in neenakost z nemškimi vojaki, prezir do kozakov in Kavkazcev in nespoštovanje njihove avtonomije). To navidezno sodelovanje s kolaboracionisti je spodbujal tudi nacistični veleposlanik v Rimu in pozneje pooblaščenec pri marionetni vladi RSI Rudolf Rahn,⁷ ki je v *Memorandumu o kolaboraciji*, kjer je promoviral politične metode boja proti odporništvu, zapisal, naj se na »vsakem zasedenem ozemlju oblast preda lokalnim skupinam, ki so pripravljene sodelovati z Nemčijo, jim dati določeno mero oblasti, ki jo mi nadziramo, ter kar se da veliko narodnega ponosa, ki ga podkrepimo z verodostojnim programom«. ⁸ Kolaboracionistom je bilo treba dati obljube o oblasti, državi, avtonomiji in privilegijih, začeti spodbujati njihov narodni ponos, jim pomagati sestaviti verodostojen politični program. Po nacistični zmagi v vojni pa je bilo mogoče vse dane obljube preklicati, in če je treba, kolaboracioniste odpraviti z brutalnim nasiljem. ⁹ Sodelovanje z nacisti je bilo iluzija, saj

5 Pod okrilje kozakov sta spadala tudi gruzijska legija in azerbajdžanski bataljon. Drugi Globočnikovi uradi v OZAK so bili: Štab za boj proti bandam v Gradišču ob Soči, Šola za boj proti bandam v gradu Devin, Gradnja utrdb, Personalni urad, Podružnice SS in policije, Osebe, Orožje in strelivo, Plača in oskrba Waffen SS v Gradišču ob Soči, Medicinska oskrba, Gospodarska policija. Carnier, *Il sterminio mancato*, 55.

6 Območje Osrednje Azije, ki vključuje Kazahstan, Uzbekistan, Tadžikistan, Turkmenistan, Kirgizistan in del vzhodne Kitajske, se imenuje Turkestan.

7 Rudolf Rahn (1900–1975), nacistični diplomat, ki je deloval v Franciji, Siriji, Tuniziji in Italiji. Weiß, *Personenlexikon 1933–1945*, 363.

8 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 104.

9 Prav tam, 104.

se dane obljube ne bi izpolnile, kar se je začelo kazati že med vojno, ko so nacisti začeli s prvimi kršitvami.

Glavni vzrok za kršitve obljub je bila nacionalsocialistična ideologija. Kot je v knjigi *Moj boj* večkrat omenil Hitler, je temelj nacizma rasizem. Nacisti so menili, da imajo kot Nemci pravico na vse ostale narode gledati zviška. V imenu rasne čistosti so bili pripravljeni v smrt poslati milijone ljudi, ki so jih imeli za rasno inferiorne. Tudi italijanske fašiste, ki so nacistom v 20. letih 20. stoletja predstavljali zgled, so po kapitulaciji Kraljevine Italije gledali zviška, zato si je mogoče predstavljati, kako so šele gledali na slovanske kozake ali na »azijatske« Turkestance. Če ne bi bilo nuje, nacisti ne bi nikoli sodelovali s Turkestanci ali kozaki, kaj šele da bi jih vključili v enoto SS. In bolj kot so bili nacisti rasistični do kolaboracionistov, manj so si ti želeli sodelovati z njimi. To je tudi glavna teza spominov stotnika znotraj 162. turkestanske divizije, Hans-Güntherja Seraphima.¹⁰ Menil je, da na bojno pripravljenost Turkestancev v njegovi četi niso ključno vplivala ideološka predavanja, govori o osvoboditvi domovine, plača, urjenje in tako dalje. Ključnega pomena pri tem, da so se bili Turkestanci pripravljeni bojevati na nacistični strani in niso poskušali zbežati med partizane, je bil spoštljiv in enakovreden odnos Nemcev do tujcev znotraj divizije. Če pa je med Turkestanci prišlo do občutka manjvrednosti, so ti zbežali, pobili so Nemce, postavljali bombe in na splošno povzročali škodo, s čimer so nacisti z njimi imeli več težav kot koristi. Če torej Seraphimovo misel razširimo, je mogoče ugotoviti, da ko se narod oziroma njegovi voditelji zaradi katerega koli razloga odločijo medse sprejeti tujce, morajo poskrbeti, da bodo ti enakovredno in spoštljivo obravnavani, sicer lahko povzročijo več nevšečnosti kot koristi.

10 Po vojni je bil Seraphim na nürberskih procesih pomočnik odvetnika direktorja Reichsbank Hjalmarja Schachta. Spomine je mogoče najti v vojaškem arhivu v Freiburgu pod oznakama: MSG 2-12200 Seraphim, Hans-Günther Dr. (Stabsoffizier der armenischen Legion/162. Infanterie-Division Bd. 4: Kriegserinnerungen.- Infanterie-Regiment 303. der Turk-Division (1943–1944) 1950; MSG 2-12202 Bd. 6: Kriegserinnerungen (1943–1945) 1950.

Pravni status

Območje današnje Republike Slovenije je bilo v 20. stoletju v sestavi več držav. V začetku je bilo del Avstro-Ogrske, potem kratkotrajne Države SHS, nato Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije, pozneje socialistične Jugoslavije, stoletje pa se je končalo z osamosvojitvijo in nastankom Republike Slovenije. Temu je treba dodati še današnjo Primorsko in Notranjsko, ki sta bili 27 let del Kraljevine Italije. Postavlja pa se vprašanje, koliko let je bilo to območje pravzaprav del italijanske države. Tu se pojavijo nejasnosti, saj je treba ugotoviti, kakšna je bila nacistična okupacija tega območja po kapitulaciji Kraljevine Italije. In kaj je bila potem Ljubljanska pokrajina, ki jo je zasedla in priključila fašistična Kraljevina Italija?¹¹ Ali je mogoče reči, da je bila Ljubljanska pokrajina med aprilom 1941 in majem 1945 del Kraljevine Italije in potem Italijanske socialne republike, čeprav so jo po italijanski kapitulaciji septembra 1943 (skoraj polovico celotnega obdobja) *de facto* nadzorovali nacisti?

Vprašanje suverenosti nad območjem Operacijske cone Jadransko primorje, ki je vključevala Ljubljansko, Goriško, Tržaško, Videmsko, Puljsko in Reško pokrajino, je zapleteno, saj se je v času njenega obstoja zanjo bojevalo kar sedem entitet:

- nacistična Nemčija preko civilne uprave na čelu s Friedrichom Rainerjem,
- Italijanska socialna republika (*Repubblica Sociale Italiana* – RSI),
- Neodvisna država Hrvaška (*Nezavisna država Hrvatska* – NDH),
- jugoslovanska vlada v eksilu (znotraj Ljubljanske pokrajine),
- italijanski kralj in Badoglieva (potem Bonomijeva) vlada,
- italijanski partizani, ohlapno povezani v Komite za narodno osvoboditev severne Italije (*Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia*), ki je bil podrejen Komiteju za narodno osvoboditev (*Comitato di Liberazione Nazionale*) in s tem povezan z Bonomijevo vlado,
- hrvaški in slovenski partizani, povezani v Slovenski narodnoosvobodilni svet, Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije ter Narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede Jugoslavije.

11 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 276.

Prve tri entitete so predstavljale sile osi, medtem ko je preostale štiri povezoval skupni boj proti nacizmu. Med tema stranema prav gotovo ni bilo mogoče pričakovati mirnega sporazuma, ki bi razjasnil vprašanje, komu pripada mednarodno priznana suverenost nad območjem OZAK, zaradi česar je cono mogoče označiti kot zasedeno območje. Okupacija je »obdobje med sovražnostmi in mirovnim sporazumom«, ¹² do katerega pa med drugo svetovno vojno ni nikoli prišlo. Mednarodnopravno OZAK tako ni obstajal, saj ga je enostransko ustanovil Hitler, ¹³ zavračale pa so ga tudi vse štiri omenjene protinacistične entitete. Nejasen pravni status OZAK je mogoče analizirati izključno z vidika odnosov med Tretjim rajhom in RSI. ¹⁴ Druge entitete operacijske cone sploh niso priznavale in med zavezniki ni bilo nikoli govora, da bi po porazu nacistične Nemčije OZAK še obstajal. OZAK je bil stvaritev Hitlerja in njegovega kroga bližnjih sodelavcev in s Hitlerjevim padcem je propadel tudi OZAK.

Pravnega statusa OZAK ni mogoče analizirati samostojno, ločeno, saj je pogojen z vojnim časom in prizadevanjem RSI na eni strani ter priključitvenimi težnjami nacistične Nemčije na drugi. Prizadevanja RSI je mogoče opisati kot poskus ohranitve (čeprav samo navidezne) suverenosti nad območjem, ki ga je ta nadzorovala pred kapitulacijo, in s tem legitimiranje RSI same, medtem ko so prizadevanja Tretjega rajha večplastna. Nacisti so imeli v tem odnosu vso moč, RSI pa je bila zanje le marionetna vlada, o usodi katere so sami odločali. Kljub poziciji močnejšega so nacisti RSI želeli dajati vtis legitimnosti, zato ji niso mogli odvzeti dela ozemlja, saj bi nasprotniki to lahko razumeli kot razvrednotenje suverenosti. Hkrati pa so si želeli zagotoviti neposreden nadzor nad strateško pomembnimi povezavami, ki so vodile na Balkanski in Apeninski polotok, in dolgoročno doseči dostop do Jadranskega morja. Pravnemu statusu OZAK dajejo še večjo kompleksnost vojna, ki je potekala na tem območju, mednarodno nepriznavanje operacijske cone in celo same marionetne vlade Italijanske socialne republike. V tem se je cona razlikovala od primerov zasedbe Porenja po prvi svetovni vojni in od zavezniške zasedbe južne Italije. Ta primera zasedbe nakazuje, da je za razumevanje pravnega statusa OZAK najprej treba razumeti koncept suverenosti in ozadje prizadevanja močnejšega v odnosu, v tem primeru nacistične Nemčije. Če je državna suverenost Italijanske socialne republike omogočala, da je pravno gledano ohranjala nadzor nad celotnim ozemljem italijanske države, nacistična Nemčija mednarodnopravno gledano te suverenosti ni želela skruniti. Hkrati pa je ta ista nacistična Nemčija s svojimi ukrepi in *de facto* nadzorom območja stalno rušila suverenost Italijanske socialne republike. Poglejmo si torej koncept suverenosti, še posebej marionetnih držav in vlad.

12 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 27.

13 Dokument št. 1, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 193.

14 In deloma v odnosu do NDH, kot bo razvidno v poglavju *Hrvaška prizadevanja za Operacijsko cono Jadransko Primorje*.

Suverenost in zasedba

Čeprav se je duče želel pokazati kot močen voditelj fašistične države, je moral oblast vedno deliti. Fašistična Italija je bila uradno še vedno kraljevina in Benito Mussolini je moral vsaka dva tedna na posvet h kralju Viktorju Emanuelu III.¹⁵ Naj je bilo Mussoliniju všeč ali ne, si je moral oblast deliti s kraljem (če ne celo še s papežem, ki je na italijanskem ozemlju igral pomembno vlogo), ki je bil uradno še vedno nadrejen dučeu. Mussolini se je poigraval z mislijo, da bi se te podrejene vloge znebil, zbiral je podatke o kraljevem in prestolonaslednikovem zasebnem življenju,¹⁶ vendar odločilnega koraka, da bi se rešil kralja, nikoli ni storil. To nemoč so nacisti po kapitulaciji Kraljevine Italije močno kritizirali. Če je bil v Tretjem rajhu Hitler nesporen voditelj, nad katerim ni bilo nikogar, »je Mussolini, kljub vsem nazivom, ki si jih je pridobil s pomočjo svoje energije in genialnosti, le prvi minister italijanskega kralja. Odgovoren je kralju in ta ga lahko v kateremkoli trenutku prisili k odstopu, ko duče ne bi več imel zaupanja krone. On vodi državni aparat samo kot predstavnik monarha«. ¹⁷ Ta podrejenost je prišla do izraza 24. julija 1943, ko je kralj po izkazani nezaupnici vladi ukazal aretirati Mussolinija. Nezmožnost centralizirati oblast v eni osebi je po mnenju nacističnega propagandista Schneider-Bosgarda znak, »da se nacionalsocializem in fašizem močno razlikujeta drug od drugega, prav tako, kot se v svoji esenci razlikujeta nemški in italijanski narod«. ¹⁸

Kralj Viktor Emanuel III. je bil v času fašizma edini suveren Kraljevine Italije in tudi ozemlja, ki jih je zavojeval duče (Etiopija, Albanija, Ljubljanska pokrajina) in so postala del italijanskega imperija, so bila podrejena kralju. Ta suverenost nad območjem Apeninskega polotoka je temeljila na razglasitvi Kraljevine Italije (1861) in Viktorja Emanuela II. kot »kralja Italije po Božji milosti in volji naroda«. ¹⁹ Suverenost se je prenesla na njegovega vnuka, ki je vladal v času fašizma. Monarh kot nosilec državne suverenosti je bil konec 19. in v prvih dveh desetletjih 20. stoletja splošno razširjen. Ljudstvo je le v republikah (Francija, Združene države Amerike) imelo nominalno suverenost, vendar so tudi tam v praksi imele glavno vlogo gospodarske in finančne elite. To je lepo razvidno iz haaške konvencije z leta 1907, ki je vzpostavljala mednarodni zakon o zasedbi. Cilj zakona (43. člen haaške konvencije), ki je veljal tako v prvi kot v drugi svetovni vojni, je zaščitil »*interese državnih elit in ne interesov državljanov*«. ²⁰ Ko je bila konvencija podpisana, so imeli podpisniki izkušnje izključno s kratkotrajnimi zasedbami, pri čemer se je okupatorjeva vojska držala »džentelmenskega dogovora«, da je treba s civilnim

15 Bosworth, *Mussolini*, 34.

16 Milza, *Poslednji Mussolinijevi dnevi*, 201.

17 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf in der Adriatisches Küstenland*, 114.

18 Prav tam, 114.

19 Milza, *Zgodovina Italije*, 607.

20 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 29.

prebivalstvom na zasedenem območju lepo ravnati, saj je šlo za vojne »proti državam in njenim vojskam in ne proti prebivalstvu«. ²¹ Zaradi kratkotrajnosti vojn in spoštovanja mednarodnopravnih pravil je bil cilj državnih elit, da se na zasedenem območju ohrani prehodno stanje, zato je moral okupator prebivalstvo oskrbovati s hrano, vodo, elektriko itd., lokalni industriji pa je moral omogočiti, da je delovala naprej, kot tudi zagotoviti javni red in mir, kar je bilo razumljeno kot dolžnost in ne pravica. ²² V zameno za te dolžnosti je bilo okupatorju omogočeno pobiranje davkov za vzdrževanje vojske na tem območju, dovoljene pa so bile tudi manjše spremembe zakonov, ki bi omogočale lažji potek zasedbe. ²³ Tako bi ob mogočem povratku državnih elit v domovino tranzicija potekala kar se da gladko. Ta način vojskovanja je najbolje ponazarjal pruski kralj Viljem I., ki je med francosko-prusko vojno 11. avgusta 1870 izjavil: »Vodim vojno proti francoskim vojakom, ne proti francoskim civilistom.« ²⁴ Do konca »džentelmenskega dogovora« je prišlo z izbruhom prve svetovne vojne, ko je nemški kancler Theobald von Bethmann-Hollweg razglasil, da »nujnost ne pozna zakonov«, ²⁵ in s tem jasno odprl možnost nespoštovanja zakona o zasedbi. Čeprav so Nemci v zasedeni Franciji in Belgiji načeloma poskušali spoštovati zakon, so ga zaradi totalnosti vojne pogosto prekršili v škodo lokalnega prebivalstva. Kljub temu dejstvu in štirih letih zasedbe ozemlja v času med obema svetovnima vojnama zastareli zakoni haaške konvencije niso bili spremenjeni. Za to je bilo treba počakati na ženevsko konvencijo leta 1949, ki je bila sprejeta z mislijo na številne nacistične (ter tudi fašistične in japonske) kršitve zakona o zasedbi.

Glavni namen zakonov je zaščititi posameznika kot šibkejšega pred državo. ²⁶ To razumevanje zakonodaje so nacisti postavili na glavo, saj so zakoni, ki so jih sprejeli, temeljili na diskriminaciji, neenakosti in nespoštovanju človekovih pravic. ²⁷ Ponovno je bila uvedena praksa »zob za zob« (*jus talionis*), česar se je držal tudi vojaški poveljnik v OZAK Ludwig Kübler, ki je kot odgovor na partizanske napade izdal ukaz »oko za oko, zob za zob«, ²⁸ medtem ko je njegov nadrejeni, poveljnik vermahta v Italiji, Albert Kesselring, menil, da je, »če so ustreljeni nemški vojaki, treba zažgati lokacijo, od koder so prišli strelji«. ²⁹

Ironično je, da *jus talionis* izbira iz Stare zaveze, zaveze Judov, ki so jih nacisti tako sovražili, da so jih pošiljali v smrt na podlagi vere. Nacisti so judovsko-babilonsko prakso ne samo obudili, temveč jo celo presegli, saj je bila po analogiji pogosto za en zob

21 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 80.

22 Deák, *Europe on trial*, 21; Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 1.

23 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 25.

24 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 27.

25 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, x.

26 Prav tam, 31.

27 Prav tam, 31.

28 Collotti, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*, 95.

29 Kaltenegger, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*, 66.

(enega ubitega Nemca) zagrožena kazen desetih ali celo sto zob (deset oziroma sto ubitih lokalnih prebivalcev).³⁰ Firer je 20. avgusta 1942 ob imenovanju novega nacističnega pravosodnega ministra Otta Georga Thieracka izdal ukaz, da »mora pravosodna administracija nujno izpolnjevati naloge, ki jih nalaga Veliki nemški rajh. Zato pooblašчам nacističnega pravnega ministra, da organizira nacionalsocialistično pravosodno upravo in se loti vseh nujnih ukrepov v skladu z mojimi navodili in smernicami ter v soglasju s pravosodnim ministrom, vodjo kanclerjevega urada in vodjo urada stranke. Na podlagi tega lahko pravosodni minister nadalje odstopa od obstoječih zakonov«. ³¹

Slika 1: General Ludwig Kübler, poveljnik vermahta na območju OZAK.
BArch PERS 6-300079.

30 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 31.

31 Prav tam, 30.

Zakoni so se med nacistično vladavino vedno bolj odmikali od zakonov Weimarske republike in vedno bolj temeljili na Hitlerjevi knjigi *Moj boj*,³² njegovih govorih, ukazih in interpretaciji teh. Poleg zastarele interpretacije in nespoštovanja zakonov je vladavino prava spodkopavala tudi nacistična interpretacija, da je glavni igralec na mednarodni sceni narod (*Volks*) in ne država.³³ Tako na primer nacistična sodišča niso kaznovala v imenu zakona, temveč v imenu naroda.³⁴ Narod in ne država je pomenilo, da je bila suverenost posameznih držav, na primer Češkoslovaške ali Poljske, postavljena pod vprašaj, če je njihova prisotnost omejevala nacistično politiko življenjskega prostora (*Lebensraum*). Tako so, da bi prejšnjim državam odvzeli suverenost, te razkosali, spremenili njihove carinske meje in na zasedenih območjih uporabljali izraz »nekdanja« na primer Jugoslavija³⁵ ali Poljska,³⁶ s čimer so nacistične okupacijske oblasti želele poudariti, da ta država ne obstaja več.³⁷ Povrh vsega je želela nacistična Nemčija po zmagi vzpostaviti nov evropski red. Ta je bil zaradi vpliva nacistične ideologije v popolnem nasprotju z dotedanjimi mednarodnimi zakoni in državno suverenostjo.³⁸

Primeri nespoštovanja mednarodnega zakona o zasedbi, ki je bilo izvedeno v času druge svetovne vojne, sta bili marionetna država in marionetna vlada. Marionetna država je država, ki jo okupator ustvari na novo. Prvi primer take države je bil Mandžuko, ki ga je Japonska osnovala leta 1932. Japonska je že leta 1910 zasedla in si priključila Korejski polotok, kar je privedlo do prihoda korejskih delavcev na Japonsko, saj so ti uradno živeli na japonskem ozemlju, čemur pa je tamkajšnja družba vedno bolj nasprotovala. Zaradi tega odpora japonski okupator v tridesetih letih 20. stoletja in med drugo svetovno vojno novopridobljenih ozemelj ni več priključeval, temveč jih je oblikoval v marionetne »svobodne« države in vlade (Mandžuko, Kitajska, Burma, Malaja) ter lokalnemu prebivalstvu obljubil samostojnost izpod nadvlade zahodnjaških kolonialnih sil.³⁹ Le na papirju svobodna marionetna država Mandžuko se je za svojo suverenost lahko zahvalila izključno japonski moči, vendar je bila mednarodno nepriznana, in ko je bila Japonska poražena, je propadla tudi država Mandžuko. Podobni sta bili usodi marionetnih držav Slovaške in Hrvaške, obstoj katerih je bil vezan zgolj na obstoj nacistične Nemčije. Ti državi pred drugo svetovno vojno nista obstajali, ustanovili so ju nacisti, ti so jima dajali legitimnost in suverenost, vendar pa v mednarodni skupnosti nista bili

32 Hitler, *Moj boj*.

33 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 80.

34 Prav tam, 13.

35 BArch R 1501/132012.

36 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 13.

37 Ta nacistična priznavanja niso spremenila stališč zaveznikov. Kljub debelaciji Kraljevine Jugoslavije je za zaveznike ta še vedno obstajala, imela je svojo kontinuiteto, nacistična ukinitve države Jugoslavije pa mednarodno ni imela vpliva in je bila le pobožna želja, da država ne bi več obstajala.

38 Prav tam, 80.

39 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 62.

priznani. Na drugi strani sta primera marionetne vlade Norveške in Italijanske socialne republike, kjer nacisti niso spreminjali državnih meja, temveč so postavili nacistom naklonjeni vladi. Vladi Vidkuna Quislinga in Benita Mussolinija (1943–1945) nista imeli mednarodne legitimnosti, saj ju ni izbralo ljudstvo, temveč Hitlerjev krog. Njuna legitimnost je slonela predvsem na nacistični vojaški prisotnosti, kljub temu pa nacisti niso spreminjali mednarodno priznanih državnih meja Norveške in Italije, kar so počeli na primeru Slovaške in NDH, ki teh meja pred vojno nista imeli.

Nacisti so po porazu pri Stalingradu razglasili totalno vojno, s čimer je bila dokončno sprejeta ideja, da »nujnost ne pozna zakonov«, ⁴⁰ vendar so se kljub temu držali razlikovanja med marionetnimi državami in vladami. Marionetna Italijanska socialna republika je bila vazalna vlada in ne država, ker so nacisti še vedno spoštovali njene mednarodno priznane meje in *de iure* niso priključili Operacijske cone Jadransko primorje in Predalpske dežele. Ne samo da je nacistična Nemčija spoštovala mednarodno priznane italijanske državne meje, priznavala je tudi italijanske ozemelske pridobitve, ki niso bile mednarodno priznane. Tako je Kraljevina Italija po napadu na Kraljevino Jugoslavijo priključila Ljubljansko pokrajino, ⁴¹ kar pa mednarodno ni bilo priznano, saj italijanski in jugoslovanski kralj nista podpisala nobenega mirovnega sporazuma, vojna pa je še potekala. ⁴² Kljub nacističnemu stremljenju po Ljubljanski pokrajini, ti niso nikoli oporekali italijanski suverenosti nad tem območjem. S tem je bila Ljubljanska pokrajina dvakrat zasedena, suverenost državnih meja ⁴³ Kraljevine Jugoslavije na tem območju pa je bila kršena »samo« enkrat. Če povzamemo, nacisti so ustanovili marionetno vlado RSI, če pa bi OZAK in OZAV priključili Tretjemu rajhu, bi se marionetna vlada pravno spremenila v marionetno državo. Spoštovali so tako mednarodno priznano suverenost državnih meja Kraljevine Italije kot italijansko suverenost nad Ljubljansko pokrajino, ki ji je legitimnost dajal kralj Viktor Emanuel III. Ta je 3. maja 1941 podpisal ukaz o njeni priključitvi Kraljevini Italiji, kar so nacisti sprejeli in pravno spoštovali, kljub temu da je kralj po kapitulaciji Kraljevine Italije zbežal k Anglo-Američanom in postal nacistični sovražnik. ⁴⁴

40 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, x.

41 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 280.

42 Tomšič, *Vojno in nevtralnostno pravo*, 72. Pojavljajo se vzporednice z današnjim časom. Ali je Krim del Ruske federacije ali Ukrajine? Dokler ukrajinski predsednik v imenu ukrajinskega naroda ne podpiše mirovne pogodbe in prizna, da je Krim del Rusije, je to območje mednarodno gledano še vedno del Ukrajine, kljub temu da z njim upravlja Rusija. Ta status quo se lahko spremeni samo v primeru, da Ukrajina podpiše mirovno pogodbo in Krim prepusti Rusiji ali v primeru, da Rusija ni več dovolj močna oziroma se sama odloči, da Krim prepusti Ukrajini.

43 Priznavanje suverenosti državnih meja pomeni tudi priznavanje državne suverenosti nad ozemljem, ki ga te meje zaobjemajo. Nacistično priznavanje meje, ki sta jo italijanski in nemški okupator določila leta 1941, torej pomeni, da ima RSI suverenost nad na primer Ljubljansko pokrajino tudi po kapitulaciji Kraljevine Italije.

44 Ali je mogoče reči, da so s tem, ko so nacisti priznavali legitimnost kraljevega ukaza o priključitvi Ljubljanske pokrajine, posredno priznavali tudi legitimnost in suverenost italijanskega kralja nad italijanskim ozemljem? Kdo je bil, če ne kralj, ki je legitimiral to priključitev? O tem in podobnih vprašanih nacisti zavestno niso nikoli izoblikovali jasnih stališč, temveč so poteku vojne preprosto dajali prednost pred pravnimi vprašanji.

Čez dve leti, po kapitulaciji Italije, je poveljnik vermahta v Italiji menil, da je »vstop Italije (10. junij 1940) v vojno prišel v neprimernem trenutku, Nemci ga niso zahtevali in si ga niso želeli, Nemčija pa je imela velik interes, da bi Italija ostala nevtralna«. ⁴⁵ Razmišljal je, kaj je mogoče narediti, da bi bilo italijansko ozemlje ponovno nevtralno in da bi lahko umaknil vojaške enote z Apeninskega polotoka, s tem pa skrajšal frontno linijo in logistične povezave za oskrbovanje nemške vojske ter hkrati onemogočil zavezniško bombardiranje z italijanskih letališč na jugu. Prišel je do ugotovitve, da nevtralnosti leta 1943 preprosto ni več mogoče doseči. Tako je bil 19. in 20. maja 1943 sprejet načrt, ki je v primeru političnega prevrata v Italiji predvideval zasedbo polotoka in vzpostavitev frontne linije kar se da daleč od meja Tretjega rajha. ⁴⁶ Kar tedaj še ni bilo popolnoma jasno, je bilo vprašanje, ali naj bo v Italiji oblikovana vojaška uprava, marionetna država ali marionetna vlada?

Ob tem je treba omeniti, da sile osi niso bile edine, ki so ustanavljale marionetne vlade, tudi zavezniki so to počeli, kot je primer Badoglieve vlade. Njegove vlade ni izbralo ljudstvo, temveč ji je po zasedbi južnega dela Kraljevine Italije legitimnost dajala zavezniška okupacija. Badoglieva vlada oziroma Kraljevina Italija, kot je bila v obdobju med 1943 in 1945 uradno znana, je bila prav tako marioneta v rokah zaveznikov kot je bila RSI v rokah nacistov. ⁴⁷ Še več, podobno kot so nacisti vzpostavili nedefiniran pravni položaj znotraj OZAK in OZAV, so storili tudi Britanci v Cirenajki. Ta je bila vzhodni del italijanske kolonije Libije, ki je mejila na britansko kolonijo Egipt. Britanski interes je bil razširiti kolonialni vpliv tudi na Cirenajko. Tako je Velika Britanija zasedla in *de facto* vodila to deželo, medtem ko je bila ta *de iure* še vedno del Kraljevine Italije. Leta 1947 sta Velika Britanija in novonastala Republika Italija podpisali mirovno pogodbo, v kateri se je Italija odrekla Cirenajki, ki je dobila samostojnost, medtem ko je Velika Britanija dobila pravno podlago vmešati se v notranje zadeve novonastale afriške države. Kljub prizadevanjem je Organizacija združenih narodov britanski načrt leta 1949 zavrnila in nastala je združena država Libija. ⁴⁸

Zasedena zaveznica Italijanska socialna republika

»Nezaželen vstop Italije v vojno,« kot se je izrazil Kesselring, je nacistom povzročil težave že konec leta 1940. Tedaj je Mussolini izvedel neuspešno invazijo na Grčijo, kar je vodstvo vermahta prisililo, da je 13. decembra izdelalo načrt za operacijo *Marita*. ⁴⁹ Grčija bi lahko Britancem nudila odskočno desko, s katere bi ogrozili nacistično vladavino v celinski Evropi. Peloponeški polotok in pripadajoče otoke je bilo treba osvojiti, še preden

45 Kesselring, *Soldato fino all'ultimo giorno*, 265.

46 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 26.

47 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 87.

48 Prav tam, 78.

49 Kershaw, *Hitler*, 565.

bi Hitler ukazal napad na Sovjetsko zvezo, zaradi česar je bila na stran osi povabljena Kraljevina Jugoslavija. Ta bi predstavljala ključno transportno povezavo ob napadu na Grčijo (na primer železniška povezava Beograd–Solun), zato je bil Hitler 25. marca 1941 zadovoljen, ko je bil na dunajskem gradu Belvedere podpisan dokument o pridružitvi kraljevine k silam osi.⁵⁰ Veselja je bilo konec, ko je le dva dni po podpisu jugoslovanska vojska s pomočjo angleške obveščevalne službe uprizorila prevrat, zrušila vlado premierja Cvetkovića in na prestol postavila mladoletnega kralja Petra. Kot odgovor na prevrat so državo napadle nacistična Nemčija, Kraljevina Italija, Madžarska in Bolgarija, ki so porazile jugoslovansko vojsko in zasedle ozemlje. Novozasedenega območja pa si sile osi niso razdelile, nobenih skupnih sestankov ni bilo, na katerih bi državni poglavarji okupacijskih sil izrazili svoje želje, temveč je o vsem odločal Hitler.⁵¹ Res so obstajale demarkacijske komisije, ki so določile natančen potek meje, na primer italijansko-nemška komisija, ki se je začela sestajati tri mesece po končanih bojih v Jugoslaviji,⁵² vendar je firer do tistega trenutka že vse na grobo razdelil.⁵³ Tako je Madžarska dobila 997,54 km², fašistična Italija 4.544,09 km² Dravske banovine, ki je pripadala Kraljevini Jugoslaviji, medtem ko je nacistična Nemčija dobila dvakrat več od Italije in desetkrat več od Madžarske (10.261,09 km²).⁵⁴ Firer je določil, koliko bo dobil kateri od okupatorjev, zato je samoumevno, da je za Tretji rajh izbral tista območja, ki so bila za Nemčijo strateško najpomembnejša, med drugim tudi jugoslovanski jeseniški trikotnik, ki je omejeval železniško povezavo med Nemčijo in Italijo. Načrtovano je bilo, da bi Spodnjo Štajersko in Gorenjsko tudi uradno priključili nacistični Nemčiji, vendar zaradi partizanskega odpora do priključitve nikoli ni prišlo.⁵⁵ Kljub neuspehu pa se je ozemlje pod nadzorom nacistov med letoma 1938 (priključitev Avstrije) in 1941 močno približalo Jadranskemu morju, prek katerim je zdaj stala samo še Kraljevina Italija.

Medtem so imeli Italijani vedno večje težave v Sredozemlju, Afriškem rogu in Severni Afriki. 12. septembra 1940 je 10. italijanska armada tam napadla britanske položaje v Egiptu, vendar se je morala kmalu začeti umikati. Britanska vojska je napredovala 900 kilometrov, uničila deset italijanskih divizij in zajela 130.000 italijanskih vojakov.⁵⁶ Italijanska vojska je bila na robu kolapsa, zato je bil Mussolini 21. januarja 1941 za pomoč prisiljen prositi Hitlerja. Ta je v Libijo poslal Afriški korpus pod poveljstvom generala Erwina Rommla, ki je v okviru operacije Sončnica (*Sonnenblume*) ustavil britansko

---

50 Prav tam, 564.

51 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 1, 13.

52 PAAA RAV Laibach 12.

53 Hitler je že 3. in 12. aprila 1941 dal smernice o razdelitvi Kraljevine Jugoslavije. Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 1, 15.

54 Prav tam, 16.

55 Prav tam, 210.

56 Prebilič, *Vojaška logistika*, 305.

napredovanje in bojišče premaknil v Egipt. Vermaht je prišel do El Alameina, vendar so se vojaki sil osi predvsem zaradi nezadostne logistične oskrbe z vojaškim materialom in svežimi enotami ponovno morali začeti umikati proti Libiji.⁵⁷ Položaj je še poslabšalo ameriško izkrcanje v Maroku in Alžiriji, s čimer se je krog okoli italijansko-nemške vojske začel vse bolj ožiti, dokler ni prišlo do ukaza za umik iz Severne Afrike. S tem so zavezniki v Tuniziji vzpostavili mostišče, s katerega so izvedli izkrcanje na Sicilijo (10. junija 1943) in začeli ogrožati sam Apeninski polotok. Izkrcanje je bilo za fašistični režim prava katastrofa. Mussolini je izgubil zaupanje večine Italijanov, monarhije, Cerkve in gospodarskih elit, 25. julija pa ga je fašistični veliki svet ob podpori kralja prisilil, da je odstopil. Njegovo mesto je prevzel maršal Pietro Badoglio.⁵⁸

Kot odgovor na te dogodke nacistični časopis *Der Angriff* ni dajal vtisa pretirane vznemirjenosti, temveč je le predstavil ministre nove italijanske vlade in njene prve odloke o ohranitvi javnega miru. Časopis je miril, da Italija sporoča Churchill, da se bo še naprej bojevala proti zaveznikom.⁵⁹ Po navedbah *Der Angriffa* naj bi italijanski časopis *Tribuna* poročal, da »italijansko ljudstvo ni tako, za kakršnega ga imajo sovražniki«, *Lavoro italiano* pa, da »celotno ljudstvo želi nadaljevati vojno in gleda proti Siciliji, kajti če bi zapustilo tamkajšnjo fronto, bi za zmeraj izgubilo spoštovanje svobodnih ljudstev«.⁶⁰ Kljub navidezni enotnosti Nemčije in Italije v boju proti zaveznikom v resnici ni bilo tako. Badoglijeva vlada je kar se da hitro želela prekiniti vez z nacistično Nemčijo, česar se je zavedal tudi Hitler. Dan po Mussolinijevem padcu, 26. julija 1943, je firer sklical sestanek, na katerem je v nasprotju s časopisi rohnal nad italijansko izdajo. Medtem ko so si poveljniki vermahta želeli vojaške uprave na Apeninskem polotoku, je firer ukazal: »Tako moramo tam [v Rimu] na noge postaviti začasno fašistično vlado, ki bo imela polno oblast.«⁶¹ Vse italijanske izjave o želji po nadaljevanju boja na strani nacistične Nemčije so bile po Hitlerjevem mnenju le fasada in menil je, da »morda samo zavlačujejo, ker bi se radi sporazumeli z Anglo-Američani, preden se odkrito ločijo od Nemčije«.⁶² Z nemškega veleposlaništva v Rimu so vsakodnevno prihajala poročila z indici o prihajajoči »izdaji«, ponovno je bilo na primer omogočeno delovanje političnih strank, kar je bilo pred tem, še posebej pa v času vojne, prepovedano; zaprtih je bilo 20.000 fašistov; Dino Grandi, pobudnik Mussolinijevega strmoglavljenja, pa je pobegnil v Španijo. Nacisti so v Seviljo, kamor je zbežal, poslali letalskega atašeja generala Krahmerja, ki je izsledil Grandija, in ta mu je v pogovoru povedal, da »si celotna Italija želi takojšnjega miru za

57 Prav tam, 309.

58 Gentile, *Fašizem*, 42.

59 Der Angriff, 27. julij 1943.

60 Der Angriff, 6. avgust 1943.

61 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 48.

62 Deakin, *Mussolinijevih šeststo dni*, 23.

vsako ceno».⁶³ Kot odgovor na mogočo izdajo so nacisti že konec julija 1943 začeli po Kraljevini Italiji razmeščati enote vermahta z izgovorom, da bodo le tako lahko ustavili zavezniško napredovanje. 31. julija je prvih osem divizij nemške vojske prestopilo prelaz Brenner in konec avgusta zasedlo vse pomembnejše položaje na Apeninskem polotoku.⁶⁴ Potreben je bil samo še ukaz za začetek nacistične zasedbe. V tem času so v nacistično Nemčijo pribežali Mussoliniju zvesti fašisti (Roberto Farinacci, Giovanni Preziosi, Alessandro Pavolini, Renato Ricci in Vittorio Mussolini). Nacistični voditelji so iz teh posameznikov oblikovali začasno vlado, pri čemer so največje upe polagali v Farinaccija, vendar le kratkoročno, saj po firerjevem mnenju nihče ni mogel dolgoročno nadomestiti dučēja. Hkrati je tudi nacistični zunanji minister Joachim von Ribbentrop iskal morebitne alternative za dučēja in potencialne kandidate našel v Farinacciju, Alessandro Pavoliniju in grofu Aimoneju D'Aosti, svoje favorite pa so imeli tudi vodilni uslužbenci zunanjega ministrstva v Rimu – Dollmann, Wolff in Rahn.⁶⁵ Na splošno so bili ti največji zagovorniki vzpostavitve marionetne vlade na zunanjem ministrstvu Tretjega rajha, saj bi s tem uradno ohranili os med Rimom in Berlinom in sporazume, ki sta ju podpisali ti zaveznici. Eden ključnih sporazumov je bila zveza osi med Tretjim rajhom, Kraljevino Italijo in Japonsko in v zunanjem ministrstvu so se bali, da bi neobstoj ene od podpisnic (Kraljevine Italije) lahko bil interpretiran kot ničnost zveze, kar bi lahko izkoristila Japonska in preklcala sporazum ter izstopila iz vojne.⁶⁶ Nacistični strahovi se niso uresničili, azijska država pa je po kapitulaciji Kraljevine Italije, v nasprotju z nacističnimi strahovi, odreagirala drugače. Kot je poročal italijanski generalni konzul v Šanghaju, grof Verde Carlotuo Lepanto, je bilo italijansko premoženje na Japonskem in ozemlju, ki ga je ta nadzorovala, zaplenjeno, kar je privedlo do 95 milijonov jenov škode. Po njegovem poročanju so »maloštevilni tu živeči Italijani pod strogim nadzorom«⁶⁷ ter ne smejo več delovati na področju trgovine in industrije.

Ustanovitev Italijanske socialne republike (v katerikoli obliki) torej ni bila samoumevna niti ni bilo samoumevno dejstvo, da jo bo vodil Mussolini. Eden od najglasnejših zagovornikov priključitve italijanskega ozemlja Tretjemu rajhu je bil propagandni minister Joseph Goebbels, ki je trdil, da je treba »priključiti vse, kar je nekoč spadalo pod Avstrijo«,⁶⁸ medtem ko je bil v svojem dnevniku nekoliko skromnejši, saj je zapisal, da bi bilo treba k nacistični Nemčiji »vključiti tudi Benetke, njene prebivalce pa bi prepričal s turizmom«.⁶⁹ Z nacističnimi priključitvami in neobstojem fašistične italijanske vlade pa

63 PAAA R 29642, 557–561, 40.

64 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 49.

65 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 49.

66 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 81.

67 PAAA R 29643, 562–567, 19.

68 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 52.

69 Ne pa tudi Lombardije. Goebbels, *Dnevnik*, 542.

se ni strinjal Himmler, ki si je želel učinkovito fašistično vlado. Pa ne zato, ker bi imel do Italijanov kakšne simpatije, preprosto »ni imel na razpolago dovolj policistov, da bi imel položaj pod nadzorom«. ⁷⁰ Tako sta propagandni minister in tajnik nacistične stranke, Martin Bormann, prišla do sklepa, da priključitev v tistem trenutku ne pride v poštev. Aneksija bi namreč pomenila »velik udarec za italijansko prebivalstvo«, ⁷¹ in zato morajo nacisti »zdaj izkoristiti fašizem, kjerkoli je mogoče«. ⁷²

Medtem ko so nacistični veljaki razglabljali, kakšna bo politična podoba zasedenega Apeninskega polotoka, so se predstavniki Badoglijeve vlade na skrivaj pogajali z zavezniki. 3. septembra, v času, ko so na Siciliji podpisovali premirje, je k italijanskemu premierju prišel nacistični veleposlanik v Rimu Rudolf Rahn, ki je želel preveriti maršalovo lojalnost do nacistične Nemčije. Ta mu je jezno odvrnil: »Jaz sem maršal Badoglio – maršal Badoglio. Sem eden od treh najstarejših maršalov v Evropi – Mackensen, Petain in jaz. Nezaupanje nemške vlade do mene je nerazumljivo. Dal sem svojo besedo in pri njej ostanem. Prosim, zaupajte mi.« ⁷³ Istega dne je več vidnih predstavnikov italijanske vlade zapustilo Italijo, še posebej v smeri Portugalske, kar je nacisti dokončno prepričalo, da se nekaj pripravlja. ⁷⁴ Podobno kot Grandi je tudi torinski časopis *La Stampa* 4. septembra pisal, da »je treba poiskati način, kako čim prej in čim bolje priti iz vojne. Mi moramo poskrbeti za velike gospodarsko-socialne težave povojne Italije. Mi moramo na svobodnih temeljih spet zgraditi svoje življenje in svoj narod.« Tudi tržaški *Il Piccolo* je podobno ugotavljal, da je »celoten italijanski narod sit nesmiselne vojne«. ⁷⁵

V tem času je v pogovorih med italijanskimi in nemškimi diplomati beseda vedno tekla okrog »medsebojnega zaupanja« in skupnega boja proti nasprotniku. Tako je italijanska vlada hlinila zvestobo Tretjemu rajhu, medtem ko so se nacisti pretvarjali, da pošiljajo divizije vermahta na italijansko bojišče, ne da bi zasedle Italijo, temveč, da bi se ob italijanskih zaveznikih borile proti Anglo-Američanom. Italijanski general Mario Roatta ⁷⁶ se je na primer na sestanku z generalom Alfredom Jodlom ⁷⁷ pritoževal nad grožnjo nemške 71. divizije, ki je bila nastanjena ob meji s Kraljevino Italijo, in nemški kolega mu je mirno odvrnil, da je tam samo za primer varovanja železniških

70 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 52. Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 80.

71 Prav tam, 52.

72 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 100.

73 Deakin, *Mussolinijevih šeststo dni*, 30.

74 PAAA R 29642, 557–561, 41.

75 Prav tam, 65, 74.

76 Mario Roatta (1887–1968) je bil v drugi svetovni vojni poveljnik 2. italijanske armade, ki je delovala predvsem na ozemlju Jugoslavije.

77 Alfred Jodl (1890–1946) je bil med drugo svetovno vojno poveljnik operativnega štaba vrhovnega poveljstva vermahta (*Oberkommando der Wehrmacht* – OKW). Weiß, *Personenlexikon 1933–1945*, 242.

viaduktov, tunelov in mostov, med katerimi je izpostavil tistega v Grahovem ob Bači.⁷⁸ To je bila le igra mačke z mišjo, ki se je končala 8. septembra ob 17.45, ko je ameriški radio sporočil kapitulacijo Kraljevine Italije. Ob 19. uri se je italijanski zunanji minister Raffaele Guariglia srečal z Rudolfom Rahnem in mu tudi uradno sporočil, da »je bil maršal Badoglio zaradi vojaške situacije prisiljen zaprositi za premirje. Glede tega je maršal firerju poslal telegram.« Nemški veleposlanik mu je ves jezen odvrnil: »To je izdaja, prelomili ste dano besedo.« Na to mu je minister odgovoril: »Protestiram proti besedi izdaja. Italijanski narod je vse razdal in neskončno trpel.« Pogovor je končal Rahn, ki je rekel: »Vidim, da sem naredil napako, ko sem verjel vašim besedam.« Brez kakršnegakoli pozdrava sta se razšla, začela pa se je napeta tekma s časom, kdo bo do nadzoroval ozemlje Kraljevine Italije.⁷⁹ Vermaht je imel že dalj časa pripravljen načrt za zasedbo Italije, imenovan operacija Os, ki se je začel izvajati v tistem trenutku.⁸⁰ Italijanski vojaki na italijanskem etničnem prostoru so se preprosto porazgubili, se odpravili domov, zato tu ni bilo večjega odpora. Drugače je bilo na Balkanskem polotoku in Egejskih otokih, zasedenih s strani Italije, kjer so se enote razkropile in se pogosto tudi uprle Nemcem. Tako so pri Sušaku italijanske enote celo zajele nemške častnike, kar je vzbudilo pozornost nemškega veleposlaništva v Rimu.⁸¹ Kljub tem pripetljajem je vermaht na Balkanskem polotoku in Egejskih otokih skupno zajel 393.000 italijanskih vojakov, skupaj z enotami na Apeninskem polotoku pa kar pol milijona, kar je izkoristila nacistična oboroževalna industrija.⁸² Od 400.000 do 500.000 italijanskih vojakov je bilo poslanih v Tretji rajh, kjer so zamenjali 150.000 nemških delavcev, vpoklicanih v vojsko in poslani na fronto.⁸³

Ustanovitev marionetne vlade in operacijskih con

Nacistične radijske postaje so kot odgovor na italijansko kapitulacijo 8. in 9. septembra večkrat razglasile nastanek »nacionalne fašistične vlade«, ki je bila sestavljena iz fašistov, ki so pobegnili v Tretji rajh. Radio je italijanske vojake nagovarjal, naj ne nasedajo zavezniškim lažem in naj se še naprej bojujejo na strani nacistične Nemčije. Ta razglas ni bil propagandni trik, nacionalna fašistična vlada pod okriljem Tretjega rajha je res obstajala, vendar je bila v tistem trenutku tako šibka in brez kakršnekoli veljave, da se nacistom sploh ni zdelo vredno italijanski javnosti sporočiti, kdo so njeni člani.⁸⁴

78 PAAA R 29642, 557–561, 50.

79 PAAA R 29642, 557–561, 50, 88.

80 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 51.

81 PAAA R 29642, 557–561, 113.

82 PAAA R 29643, 562–567, 18.

83 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 39.

84 Prav tam, 50.

Dan po kapitulaciji Italije se je koroški gavljatelj Friedrich Rainer⁸⁵ pogovarjal s starim avstrijskim znancom Franzem Edlerjem von Sonnleithnerjem,⁸⁶ ki je deloval kot svetovalec nacističnega zunanjega ministra. Na njegovo pobudo je pisal v kabinet zunanjega ministra. Glede »večjezičnega območja med Koroško in Jadranom« je bila po Rainerjevem mnenju »najboljša rešitev ponovna vzpostavitev avstrijsko-italijanske meje iz leta 1914«. ⁸⁷ Naslednjega dne je pobuda njemu in tirolskemu gavljateljstvu Franzu Hoferju, ki si je tudi prizadeval pridobiti obmejni del Kraljevine Italije, prisluzila povabilo k frirerju, kjer sta sodelovala pri oblikovanju italijanske marionetne vlade in operacijskih con, ki so bile del nje.

Na tem sestanku so bili poleg prihodnjih dveh vrhovnih komisarjev še firer, Heinrich Himmler, Joseph Goebbels, Hans Lammers,⁸⁸ Martin Bormann in njegov pomočnik Gerhard Klopfer, ustanovitvene ukaze pa je najverjetneje sestavil veleposlanik za posebne zadeve Karl Ritter.⁸⁹ Kljub temu, da Mussolini še ni bil osvobojen s strani nacistov, so se ti odločili, da dajo ustanovitvi marionetne italijanske vlade prednost pred priključitvijo delov Apeninskega polotoka in pred željami vojaških poveljnikov po oblikovanju vojaške uprave. Cilj ustanovitve marionetne vlade je bil prebivalstvo Apeninskega polotoka (in tudi preostali svet) prepričati, da ima Italija legitimno in samostojno vlado, ki je nad svojim območjem suverena. To je bil tudi cilj tudi Badoglieve vlade, ki je bila podobno le marioneta v rokah zaveznikov. Tudi ta je trdila, da ima suverenost nad celotno Kraljevino Italijo in če gledamo iz mednarodnopravnega vidika, je pri tem imela več teže kot RSI, saj je bil italijanski suveren kralj Viktor Emanuel III., ki je skupaj z Badogliem prebežal k zaveznikom. Italijanska socialna republika ni bila mednarodno priznan suveren, to je bil italijanski kralj, zato so nacisti suverenosti nad Apeninskim polotokom preprosto ustvarili z ustanovitvijo RSI, ji z vojaško navzočnostjo dajali legitimnost, vendar pa ta suverenost v očeh zaveznikov ni imela nobene teže.

Pravno gledano ima okupator, v tem primeru nacistična Nemčija, v času zasedbe ozemlje »v zaup«, kar pomeni, da do podpisa mirovne pogodbe ne more odtujiti suverenosti prejšnjemu suverenu, v tem primeru kralju.⁹⁰ Mednarodnopravno je imel torej kralj Viktor Emanuel III. suverenost nad celotno predvojno Kraljevino Italijo, kar vključuje

85 Rainer je že sredi avgusta 1943 Ribbentropu omenil dvome o zanesljivosti Italije, vodji SS in policije Heinrichu Himmlerju pa celo o možnosti Ljubljanski pokrajini dati avtonomijo pod nemških okriljem. Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 224.

86 Sonnleithner je bil tisti, ki je Hitlerju prevedel Badogliev telegram o kapitulaciji in tako bil eden prvih, ki je izvedel, kaj se dogaja. PAAA R 29642, 557–561, 93. Franz Edler von Sonnleithner (1905–1981) je bil nacistični veleposlanik za posebne zadeve in svetovalec pri zunanjem ministrstvu. Weiß, *Personenlexikon 1933–1945*, 432.

87 Dokument št. 3, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 199.

88 Hans Heinrich Lammers (1879–1962), vodja Hitlerjeve kanclerske pisarne. Weiß, *Personenlexikon 1933–1945*, 288.

89 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 52; Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 226.

90 Tomšič, *Vojna in nevtralnostno pravo*, 69; Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 5.

tudi OZAK, vendar brez Ljubljanske pokrajine, kjer je bil suveren jugoslovanski kralj Peter II.⁹¹ Vendar pa je veliko odvisno tudi od interpretatorja prava, in kot smo videli, so nacisti pravo pogosto razumeli po svoje. Zaradi tega se na sestanku 10. septembra z mednarodno priznanim suverenom Viktorjem Emanuelom III.,⁹² ki so ga imeli za izdajalca, preprosto niso ubadali. Čeprav ima lahko samo ena entiteta suverenost nad posameznim območjem, je še posebej v času vojne pogosto mogoče najti različna mnenja o tem, kdo ima suverenost nad določenim območjem. Ta vprašanja so lahko prisotna dolgo vrsto leto, kot je danes primer Abhazije, Južne Osetije in Novorusije, ki so po mnenju mednarodne skupnosti del Gruzije in Ukrajine, vendar imajo tu *de facto* nadzor prorussko usmerjene skupine, ki ne dovolijo vzpostavitve ukrajinske in gruzijske administracije. Podobno kot v OZAK te nepriznane države ne bi obstajale, če to ne bi bilo v interesu njihove močnejše sosedo Rusije, ki Novorusiji, Abhaziji in Južni Osetiji omogoča obstoj in jim daje legitimnost. Če bi se Ruska federacija odločila zaradi kakršnegakoli razloga⁹³ odvzeti legitimnost ali bi imela težave z zagotavljanjem njihovega obstoja, bi te države preprosto prenehale obstajati. Podobno se je zgodilo z OZAK, ki je po propadu nacistične Nemčije prenehal obstajati. OZAK je prav tako kot današnji primeri obstajal, ker je imel Tretji rajh moč za zagotavljanje nadzora nad ozemljem, kar mu je dajalo določeno legitimnost in interes, da na tem območju omeji italijanski vpliv, razlika pa je, da si prebivalstvo OZAK-a ni želelo biti podrejeno nacistični Nemčiji, medtem ko je v republikah, podprtih s strani Rusije to še stvar špekulacije in propagande.⁹⁴ Razlika je tudi, da je bila RSI, ki je imela suverenost nad ozemljem OZAK, sama marionetna vlada, usoda katere je bila vezana na Tretji rajh. Če so Novorusija, Abhazija in Južna Osetija⁹⁵ mednarodno nepriznane države, ki obstajajo samo v odnosu z Rusko federacijo, OZAK ni bil nikoli označen kot država, saj nacistična Nemčija ni želela spodkopavati legitimnosti RSI.

Zanimiva je tudi vzporedno vprašanje, kaj bi se zgodilo ob koncu vojne, še posebej kar se tiče priključitvenih teženj. Novorusija, ki jo sestavljata Doneška in Luganska ljudska republika, je mednarodno pravno del Ukrajine, vendar z njo od 2014 upravlja Ruska federacija, čeprav sta republiki navidezno neodvisni. Februarja 2022 je Rusija začela vojno z Ukrajino ter si poleg Donecka, Luganska in Krima priključila še dele Hersonske in Zaporožke oblasti, ki si jih dolgoročno želi priključiti. V ta namen so med 23. in 27. septembrom 2022 ruske okupacijske oblasti izvedle referendum o priključitvi

91 Po drugi svetovni vojni se je kralj Peter odpovedal prestolu ter Tita in njegovo vlado priznal kot legitimnega predstavnika Jugoslavije. S tem je prišlo tudi do prenosa suverenosti.

92 Še manj so se ubadali z jugoslovanskim kraljem Petrom II.

93 Dandanes se zdi razlog splošna izguba moči Ruske federacije zaradi vojne v Ukrajini ali pa želja, da si jih Rusija preprosto priključi.

94 Kar je delno mogoče trditi za OZAV.

95 31. marca 2022 je voditelj Anatolij Bibilov nakazal namero o izvedbi referenduma in priključitev Južne Osetije k Ruski federaciji. Eurasianet (3-2022).

Hersonske, Doneške, Luganske oblasti ter Zaporožja Rusiji.⁹⁶ To dejanje poskuša predvsem pred rusko javnostjo dajati videz legitimnosti celotnega boja v Ukrajini. Vendar pa, podobno kot se je zgodilo z OZAK in OZAV v odnosu do Tretjega rajha, tudi ta območja ne morejo postati ruska, če ta vojno izgubi. Podobno kot pri nacistični Nemčiji in OZAK, tudi ta območja mednarodnopravno ne bodo postala del Ruske federacije, če priključitev ne bodo priznale druge države, v prvi vrsti Ukrajina. Za to, da bi Rusija dobila ta območja, sta možna dva scenarija: ali bi Rusija več let nadzorovala ta območja, kar pa ne bi bilo mednarodno priznано, in bi potem prišlo do nenadne spremembe (na primer Golanskega višavja in Izraela). Drugi, verjetnejši scenarij je, da bi zaradi izčrpanosti od vojne tako na ruski kot ukrajinski strani med stranema prišlo do pogajanj, kjer bi državi podpisali mirovno pogodbo, po kateri bi se Ukrajina v imenu miru in približevanja Evropi opovedala delu svojega ozemlja.

Pravni status OZAK bi se lahko še bolj zapletel, če bi znotraj cone nastala tudi furlanska država, vendar je bila ta najverjetneje mišljena le v sklopu propagandnih namenov, saj bi po zmagi v vojni verjetno prišlo do delne uresničitve Goebbelsove vizije, do priključitve OZAK in OZAV, zaradi česar sta visoka komisarja poskušala pretrgati vezi z italijanskim prostorom. Ponazoritev, kako bi lahko prišlo do priključitve OZAK, nam dajeta primera Golanskega višavja in Zahodne Sahare. Golansko višavje je leta 1967 v vojni s Sirijo zasedel Izrael, kar pomeni, da ima mednarodno suverenost nad njim še danes Sirija, *de facto* nadzor pa Izrael. Ti državi še vedno nista podpisali mirovnega sporazuma, zato je v primeru Golanskega višavja mogoče govoriti o izraelski okupaciji.⁹⁷ *Status quo* je bil prekinjen leta 2019, ko so Združene države Amerike območje priznale kot del Izraela. To priznanje je nevaren precedens, saj nakazuje, da obstaja možnost mednarodnega priznanja suverenosti brez mirovnega premirja, če okupator le dovolj dolgo drži ozemlje v svojih rokah.⁹⁸ ZDA so pod vodstvom predsednika Donalda Trumpa nadaljevale s spodkopavanjem mednarodnega prava z ameriškim priznanjem maroške suverenosti nad Zahodno Saharo decembra 2020.⁹⁹ Nacisti torej niso bili ne prvi ne zadnji, ki so mislili, da bodo v primeru dolgoročnega nadzora nad nekim ozemljem (na primer nad OZAK) lahko po določenem času, še posebej če bodo zmagali v vojni, dobili mednarodno suverenost nad tem območjem, tudi če italijanski in jugoslovanski kralj tega ne bi sprejela in ne bi podpisala mirovne pogodbe.

Toliko o mednarodno priznani suverenosti. Kot je torej govor o nejasnem pravnem statusu OZAK, s tem ni mišljena mednarodno priznana suverenost nad določenim območjem, temveč izključno suverenost, ki je nastala v odnosu med nacistično Nemčijo in njej podrejeno RSI. Ko bo torej v nadaljevanju govor o pravnem statusu OZAK, ne bo mišljen njegov mednarodni pravni status, saj mednarodno gledano to območje sploh ni

96 RTV SLO (10-2022).

97 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 114.

98 Deutsche Welle (12-2020).

99 Foreign Policy (12-2020).

obstajalo, mednarodna suverenost nad območjem pa jasno kaže, da sta bila tu suverena izključno jugoslovanski in italijanski kralj. Mišljen bo specifičen (nemednarodni) pravni status OZAK, ki je nastal v odnosu med nacistično Nemčijo in njeno marionetno vlado RSI. Zaradi te definicije pravnega statusa OZAK-a se bo v nadaljevanju RSI zaradi poenostavitve enačila s preostalo Italijo oziroma italijanskim prostorom.

Za ustanovitev tako Italijanske socialne republike kot Operacijske cone Jadransko primorje (in OZAV) je bil ključen 10. september 1943.¹⁰⁰ Prejšnji dan so imeli uslužbenci nemškega veleposlaništva v Rimu veliko dela, kar je mogoče razbrati iz številnih poročil in predlogov,¹⁰¹ dejaven pa je bil tudi Friedrich Rainer, ki si je s predlogom o ustanovitvi posebnega območja med Koroško in Jadranom pridobil povabilo v Volčji brlog (*Wolfschanze*). Najprej je bila ustanovljena RSI, naloga katere je bila igrati nekakšen kontrapunkt zavezniški marionetni Badoglievi vladi (ta se je uradno imenovala Kraljevina Italija). Medtem so se nacisti trudili, da bi prišlo do mednarodnega priznanja RSI, ker, kot je navedeno v prošnji o priznanju RSI španskemu diktatorju 23. septembra, »nas je duče prosil, naj naredimo to namesto njega«, saj naj še ne bi imel dovolj zunanje-političnega osebja.¹⁰² Pri tem niso bili uspešni, saj je tudi nevtralnim državam, kot je Španija, postajalo vse bolj jasno, da bo zaščitnica nove fašistične vlade nacistična Nemčija vojno izgubila. Nacisti so naslovnika zgoraj omenjene prošnje, Francisca Franca, želeli spomniti, kako pomembno vlogo je igral Mussolini v španski državljanski vojni, vendar pa to ni omajalo iberskega diktatorja, ki RSI ni priznal.¹⁰³ Poudariti je treba, da je RSI nastala dva dni pred Mussolinijevo osvoboditvijo iz zapora na Gran Sassu,¹⁰⁴ kar pomeni, da bi marionetna vlada obstajala z dučjem ali brez njega.

Te ključne dneve je oboroževalni minister Albert Speer v spominih opisal tako: »Za 12. september 1943 so v glavnem stanu sklicali sejo, na katero so povabili gavljaterja Tirolske in Koroške in mene. Z listino so določili, da ne samo Južna Tirolska, temveč italijansko ozemlje skoraj do Verone spada pod upravno oblast gavljaterja Tirolske Hoferja, velike dele Benečije, vključno s Trstom, ki so mejili na Koroško, pa naj bi podredili upravi gavljaterja Rainerja. Tega dne sem zlahka dosegel, da so mi na preostalem italijanskem ozemlju prepustili vse pristojnosti v oboroževalnih in proizvodnih vprašanjih in odpravili pravice italijanske oblasti. Presenečenje je bilo veliko, ko so nekaj ur po podpisu teh treh odredb sporočili, da so osvobodili Mussolinija. Gavljatjerjema se je tako kot meni zdelo, da smo

100 10. septembra 1943 je bil izdan Hitlerjev odlok o ustanovitvi operacijskih con, 12. septembra pa je Rainer osebno od firerja dobil navodila, kako upravljati OZAK. Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 391–392. Ti ustni ukazi vzbujajo dvome, koliko je Rainerjeva politika izvirala iz njegovih interesov in prepričanj in kako je Hitler koroškemu gavljatjerju ukazal, naj upravlja to območje. Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 81.

101 PAAA R 29642, 557–561.

102 PAAA R 29643, 562–567, 26.

103 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 101.

104 Deakin, *Mussolinijevih šeststo dni*, 40.

zgubili komaj doseženo razširitev oblasti; Dučeju firer vendar ne bo storil česa takega!‘ Kmalu po tem sem srečal Hitlerja in mu predlagal, naj razveljavi razširitev mojih pooblastil. Domneval sem, da bo soglašal. Na moje presenečenje je odločno zavrnil predlog; odlok naj ostane v veljavi. Hitlerja sem potem opozoril, da bi po ustanovitvi nove fašistične vlade pod Mussolinijem lahko razveljavil svoj poseg v italijanske notranje zadeve. Hitler je malce pomislil in naročil: ‚Predložite mi mojo odredbo znova v podpis, in sicer z jutrišnjim datumom. Tako ne bo dvoma, da bi dučejeva osvoboditev lahko vplivala na moje povelje.‘ Hitlerju so zanesljivo že nekaj dni pred to amputacijo severne Italije sporočili, da so odkrili kraj Mussolinijevega bivanja. Domnevam, da so nas prav zaradi bližnje osvoboditve Mussolinija predčasno poklicali v glavni stan. Naslednjega dne je Mussolini prispel v Rastenburg. Hitler ga je odkrito ganjeno objel.«¹⁰⁵

Spomini Alberta Speera nam kažejo, kako veliko vlogo je imela improvizacija pri odločanju o usodi zasedenega italijanskega ozemlja, nakazujejo pa tudi prekrivanje različnih pristojnosti in pogosto nejasnih mej med njimi. Kljub Speerovemu presenečenju nad Mussolinijevo osvoboditvijo ta razen dodatne legitimnosti marionetni vladi ni bistveno spremenila položaja RSI. Mussolini je bil le marioneta, glavno besedo v zasedeni Italiji pa je še vedno imel nemški pooblaščenec Rahn, kar pomeni, da je bil duče zamenljiv. Ustanovitvi RSI je sledil že omenjeni ustanovitveni ukaz dveh operacijskih con, ki je bil pravna podlaga za OZAK, zato bo tu naveden v celoti.

»Tajno!

Rajhminister in vodja kanclerskega urada rajha

Vodilnim organom rajha.

Prilagam vam kopijo firerjevega ukaza 10. septembra 1943 o imenovanju pooblaščenca rajha Velike Nemčije v Italiji in o razdelitvi zasedenega italijanskega ozemlja, kar vas naprošam, da upoštevate.

Ukaz ne bo javno objavljen. Prosim vas, da o besedilu sledečega ukaza podrejenim in tujcem govorite le, če je nujno potrebno. Pomembno je, da ta ukaz ne daje vtisa, da vpliva na suverenost italijanske fašistične vlade.

Vrhovna komisarja, ki sta na podlagi točke V. ukaza dana ob stran vojaškima poveljnikoma [Ludwig Kübler in Joachim Witthöft] kot civilna svetovalca operacijske cone, bosta imenovana s strani firerja. Kar se tiče Operacijske cone Jadransko primorje, ki vključuje Furlansko, Goriško, Tržaško, Reško, Kvarnersko in Ljubljansko pokrajino, bo za vrhovnega komisarja imenovan gavlajter rajha dr. Rainer, medtem ko bo za vrhovnega komisarja v Operacijski coni Predalpske dežele, ki vključuje pokrajino Bolzano, Trento in Belluno, imenovan gavlajter rajha Hofer.

Imenovanje vrhovnih komisarjev začne veljati, ko bodo določene še druge operacijske cone.

Dr. Lammers

¹⁰⁵ Speer, *Spomini*, 284.

FIRERJEV UKAZ

se tiče imenovanja pooblaščenca rajha Velike Nemčije v Italiji in razdelitev zasedenega italijanskega ozemlja.

10. septembra 1943

za zagotovitev uspeha v skupnem boju nemškega rajha in fašistične Italije ukazujem naslednje:

I.

Kot pooblaščenca rajha Velike Nemčije pri fašistični italijanski vladi imenujem ministra Rahna. Napotke mu bo dajal zunanji minister rajha.

II.

Italijansko ozemlje, ki ga zasedajo nemške enote, bo razdeljeno v:

1. operacijske cone
2. drugo zasedeno ozemlje (v nadaljevanju imenovano zasedeno ozemlje)

Naloge in dodelitve poveljnikov vermahta na celotnem italijanskem ozemlju bodo sledile glavnim načelom v veljavi.

III.

Kot posebni svetovalec za policijske zadeve pri italijanski fašistični vladi je imenovan general HSSPF Wolff. Pridržujem si tudi imenovanje drugih posebnih svetovalcev za druga vprašanja.

IV.

Meje operacijskih con so določene v skladu z vojaškimi stališči. Apeninsko območje, ozemlje južno od tega¹⁰⁶ kot tudi italijanska obalna in alpska območja so od danes naprej operacijske cone.

V.

V operacijskih conah sta vojaškima poveljnikoma dodana še civilna svetovalca. Ta sta imenovana za vrhovna komisarja, razen kadar gre za posebne okoliščine. Vrhovna komisarja sta pooblaščenca za imenovanje in razreševanje civilnih uradnikov ter dodeljevanje nemških upravnih svetovalcev tem.

VI.

Na zasedenem območju je imenovan vojaški poveljnik. Pokrajinskim prefektom so dodeljeni nemški administrativni svetovalci. Administrativni svetovalci sledijo, kar se tiče političnih zadev, smernicam pooblaščenca rajha Velike Nemčije.

VII.

Poveljnik nemške vojske v Italiji¹⁰⁷ bo pooblaščenca rajha Velike Nemčije vseskozi obveščal o pomembnih zadevah, ki se tičejo operacijske cone in vplivajo tudi na zunanjo politiko.

106 O operacijski coni južno od Apeninov več v nadaljevanju.

107 To je bil Erwin Rommel, 10. oktobra 1943 pa ga je na mestu Oberbefehlshaberja zamenjal Rudolf Toussaint. Dokument št. 2, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 197.

Vrhovna komisarja, vojaški poveljnik in posebni svetovalci se bodo o omenjenih vprašanih dogovarjali s pooblaščenecem rajha Velike Nemčije.

Adolf Hitler
Wilhelm Keitel
Hans Lammers

Ob koncu svojega ukaza 10. septembra 1943, v katerem je imenovan pooblaščenec rajha Velike Nemčije v Italiji in razdeljeno italijansko zasedeno ozemlje, ukazujem:

Vrhovna komisarja Operacijske cone Jadransko primorje, ki vključuje Furlansko, Goriško, Tržaško, Reško, Kvarnersko in Ljubljansko pokrajino, in Operacijske cone Predalpske dežele, ki vključuje pokrajino Bolzano, Trento in Belluno, od mene prejema jta osnovne smernice za svoje delovanje.«¹⁰⁸

Iz ukaza je mogoče razbrati, da sta RSI in operacijski coni vezani druga na drugo. OZAK in OZAV ter RSI, ki je tu označena kot »drugo zasedeno ozemlje«, so bili del enotnega italijanskega ozemlja, suverenosti katerega si nacisti kljub vsej jezi zaradi »italijanskega izdajstva« niso želeli kršiti. Po uradnih nacističnih trditvah je imela Italijanska socialna republika suverenost tako nad ozemlji, ki si jih je priključila med vojno, na primer Ljubljansko pokrajino, kot tudi nad jugom Italije, ki so ga po njihovem mnenju okupirali Anglo-Američani. Italijanska suverenost je bila nedotaknjena, saj je italijanska država uradno še vedno obstajala, in nacisti niso želeli biti tisti, ki bi suverenost skrunili s priključitvijo dela italijanskega ozemlja. Taka kršitev suverenosti državnih meja bi namreč vplivala na širjenje italijanske percepcije nacistov kot okupatorjev in ne kot zaveznikov, vplivala pa bi tudi na pravni položaj novoustanovljene RSI. Italijanska socialna republika bi se spremenila v marionetno državo, meje katere bi bile med vojno na novo začrtane, kar bi pomenilo, da se ne bi mogla več sklicevati na to, da je pravna naslednica Kraljevine Italije in da ima legitimnost nad celotnim italijanskim ozemljem. Če se RSI ne bi mogla več sklicevati, da je pravna naslednica Kraljevine Italije, bi to vlogo tudi *de facto* prevzela Badoglieva vlada in kralj Viktor Emanuel III. Badoglieva vlada bi lahko razglasila preklic trojne zveze s Tretjim rajhom in Japonsko, kar bi lahko izkoristila Japonska in tudi sama razglasila ničnost zveze osi. To bi po nacističnem mnenju lahko privedlo do izstopa iz vojne azijske zaveznice in mogočo japonsko sklenitev podobnega sporazuma, kot ga je Kraljevina Italija podpisala z zavezniki.¹⁰⁹ Tega se je poleg ministra za zunanje zadeve najbolj bal sam Hitler, ki je dejal, da »trojni pakt Nemčija-Italija-Japonska ostaja živ tako, kot bo spoštovana italijanska suverenost«.¹¹⁰ Načinov, kako ohranjali videz italijanske suverenosti, je bilo več. Eden od njih je bil naziv civilnega

108 Dokument št. 1, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 193–195; Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 76–77.

109 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 81.

110 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 226.

vodje operacijske cone. Rainer je na sodišču v Ljubljani¹¹¹ povedal, da si je Hitler želel naziv, ki je že bil uporabljen v fašistični Italiji, zaradi česar sta koroški in tirolski gavljater v nastalih operacijskih conah dobila naziv vrhovni komisar (*Oberster Kommissär – Alto commissario*), ki ga je pred tem v Ljubljanski pokrajini dobil in uporabljal vrhovni komisar Emilio Grazioli.¹¹² Uporaba tega naziva je pomenila, da so nacisti velik pomen pripisovali videzu ohranitve italijanske suverenosti nad območjem, zato je ironično, da je tisto, kar je najbolj predstavljalo operacijsko cono, njeno ime, dobilo jasno povezavo z avstrijsko preteklostjo. Avstrijsko primorje (*Österreichisches Küstenland*) je nastalo po koncu napoleonskih vojn in obstajalo do poraza Avstro-Ogrske v prvi svetovni vojni. Zajemalo je ozemlja Istre, Trsta, Goriške in Gradiške,¹¹³ kar je pozneje obsegalo skoraj identično ozemlje kot OZAK, kateremu sta bili dodani še Ljubljanska in Videmska pokrajina. Pri tem je treba poudariti, da za zadnjo Rainer sploh ni kazal posebnega zanimanja, kar je razvidno iz pisma nacističnemu zunanjemu ministrstvu. V njem ob koncu napiše, da »zaradi popolnosti v tem kontekstu omenjam, da tudi Furlanija ni italijansko narodno območje«.¹¹⁴ Kar je zanimalo bodočega vrhovnega komisarja, sta bila nekdanje Avstrijsko primorje in Ljubljanska pokrajina, kar je potrdil v omenjenem dokumentu, kjer izraža željo v OZAK imeti:

»Kranjsko s sedežem v Ljubljani,
Goriško s sedežem v Gorici,
Istro s sedežem v Trstu.«¹¹⁵

Ime operacijske cone razkriva težnje po priključitvi območja nacistični Nemčiji, medtem ko jih poskuša naziv »operacijska cona« zakriti. Kot opozarja Wedekind, poskuša omenjeni termin zakriti politično tvorbo OZAK in OZAV in jima dati videz, da sta nastali izključno iz vojaških razlogov.¹¹⁶ Z namenom zakriti nacistično stremljenje po območju OZAK in OZAV sta bili na ozemlju RSI mišljeni še dve operacijski coni.¹¹⁷ Ti – Švicarska meja (*Schweizer Grenze*), ki bi potekala od prelaza Stelvio do gore Monte Rosa, in Francoska meja (*Französische Grenze*), ki bi se nadaljevala od gore Monte Rosa proti zahodu¹¹⁸ – bi igrali vlogo zakriti priključitvene težnje v operacijskih conah OZAK in OZAV, vendar do njune ustanovitve ni prišlo, saj je predlogu ostro nasprotoval

111 Elste, Koschat, Filipič, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi*.

112 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 227.

113 Žitko, *Avstrijsko primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 385.

114 »Der Vollständigkeit halber erwähne ich in diesem Zusammenhang, dass auch Friaul nicht italienischer Volkboden ist ...« PAAA R 29642, 557–561, 144.

115 Dokument št. 3, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 200.

116 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 78.

117 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 62.

118 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 101.

Lammers.¹¹⁹ Hkrati so obstajale ali bile načrtovane bolj ali manj določene operacijske cone v RSI, namen katerih je bil vojaške narave. Tako je 10. oktobra 1943 južno od Rima nastala operacijska cona, podrejena generalu Kesselringu, namen katere je bil ustaviti zavezniško napredovanje proti severu. Za obrambo proti mogočemu zavezniškemu izkrcaju se je razmišljalo tudi o oblikovanju operacijskih con vzdolž italijanske obale, ki pa ne bi bile podrejene Kesselringu, temveč poveljniku *Armeegruppe B* Rommlu.¹²⁰

Nacisti so si prizadevali po končani vojni priključiti severovzhodni del RSI, do tedaj pa dajati vtis, da ima italijanska država še vedno suverenost nad celotnim ozemljem, kar je mogoče prebrati tudi v poročilu generalštaba generala Gustava Adolfa von Zangena, ki je bil odgovoren za ozemlje severne Italije. 15. januarja 1944 je bilo v poročilu njegovega štaba zapisano, da »ne sme nič kazati, da si želimo obdržati Istro in Tirolsko«. ¹²¹ Želja »ne kazati« svojih hotenj je pomenila, da javnost ni nikoli podrobno izvedela, kaj je OZAK, saj se je firerjev ukaz glasil: »Prosim vas, da o besedilu sledečega ukaza podrejenim in tujcem govorite le, če je nujno potrebno. Pomembno je, da ta ukaz ne daje vtisa, da vpliva na suverenost italijanske fašistične vlade.« Kot se je že 9. septembra 1943 izrazil Rainer v telegramu zunanjemu ministru Ribbentropu »o oblikovanju neitalijanskega območja med Koroško in Jadranom«, ¹²² je OZAK postal »nemško administrativno območje« ¹²³ pod suverenostjo Italijanske socialne republike. Podobno je mogoče prebrati tudi v poročilu *Deutsche Reichsbank*, kjer piše, da »čeprav je italijanska suverenost tega območja ohranjena, se vsi [nacisti] strinjajo, da sta v praksi izvršna oblast in nadzor nad administracijo v rokah obeh vrhovnih komisarjev [Rainerja in Hoferja]«. ¹²⁴

Kdo pa je novoustanovljenima operacijskima conama in RSI dajal legitimnost? Pri vseh so to v prvi vrsti podpisi Hitlerja, Keitla in Lammersa, ki so bili pravna podlaga za vojaško zasedbo italijanskega ozemlja. Brez nacistične vojaške moči marionetna vlada RSI ne bi mogla obstajati, nekaj dodatne legitimnosti pa je tej v očeh italijanske javnosti dajala figura Benita Mussolinija, ki je to povezovala s preteklo, skoraj 21-letno italijansko zgodovino (1922–1943). ¹²⁵ RSI je bila po uradnem nazivu republika in ne več kraljevina, vendar le po imenu, saj če se duče za odstop in predajo poslov ni odločil v mirnem obdobju, so mu po osvoboditvi z Gran Sassa umik s politične scene preprečili nacisti, ki so ga prepričali, naj prevzame vodenje marionetne vlade. ¹²⁶ Mussolini je uradno dobil

119 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 56.

120 Prav tam, 56.

121 Istra in Tirolska sta pogovorna izraza za OZAK in OZAV. Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 15.

122 PAAA R 29642, 557–561, 139.

123 *Deutsche Verwaltungsgebiet*. Prav tam, 139.

124 BArch R 2501/6851.

125 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 295.

126 Deakin, *Mussolinijevih šeststo dni*, 49.

izvršno oblast, kar pomeni, da je bil on tisti, ki je uradno podpisoval italijanske razglase in zakone, ki so mu jih vsiljevali nacisti. Podpisal je na primer ukaz o vpoklicu v vojsko določenih letnikov ali pa odobril predajo dela italijanskih zlatih rezerv Tretjemu rajhu, kar je bilo v škodo Italije.¹²⁷ Podobno kot duče sta tudi vrhovna komisarja operacijskih con dobila izvršno oblast v pripadajočih operacijskih conah, kar je potrdil tudi Rainer, ko je na Ljubljanskem procesu povedal, da je »imel enaka pooblastila kot italijanska vlada in z njimi vladal v Jadranskem primorju«.¹²⁸ Pravna podlaga za to je V. točka ustanovitvenega ukaza, ki pravi, da sta »vrhovna komisarja pooblaščenata imenovati in razrešiti civilne uradnike ter tem dodeliti nemške administrativne svetovalce«.¹²⁹ To je pomenilo, da se na ukaze v OZAK ni podpisoval duče, temveč vrhovni komisar Rainer, ki je tudi imenoval prefekte v šestih pokrajinah OZAK, imel pravico jih odstaviti in jim dodeliti nemške svetovalce.¹³⁰ To je v praksi pomenilo, da je bila dučejeva izvršna oblast na območju operacijskih con izničena,¹³¹ česar nacisti Mussoliniju sploh niso povedali.¹³² Nova fašistična vlada je dejansko šele v praksi skoraj mesec dni po ustanovitvi cone izvedela, da v OZAK nima izvršne moči. 30. septembra 1943 sta tako rimski kot tržaški radio sporočila, da je RSI imenovala prefekta za Ljubljansko in Tržaško pokrajino. Za vodjo zadnje je bil najprej imenovan Giovanni Marziali, nato pa Eduardo Salerno, toda ne enemu ne drugemu ni uspelo priti v Trst, saj ju je 26. oktobra prehitel Rainer in uradno za tržaškega prefekta izbral dr. Bruna Coceanija.¹³³ Podobno je bilo v Ljubljanski pokrajini, kjer je Mussolini za prefekta imenoval Emilia Graziolija, ki je mesto vrhovnega komisarja v Ljubljanski pokrajini zasedal že od maja 1941 do junija 1943. Po poročanju nemškega svetovalca dr. Doujaka je novica odjeknila kot bomba. Leon Rupnik, ki je bil na to mesto ljubljanskega prefekta imenovan dober teden pred tem, je nemškemu svetovalcu dejal, da »se ne počuti več varnega in ne bo ostal več na svojem položaju v Ljubljani, temveč se bo podal pod nemško varstvo«, in tudi nekateri drugi domobranski voditelji so izjavili, da ne bodo več sodelovali, če se bo vrnil Grazioli.¹³⁴ Nemir je nastal tudi med slovenskimi policisti, medtem ko je veliko Ljubljancev novico o povratku nekdanjega vrhovnega komisarja zavrnilo kot govorice, nacisti pa so med Slovenci zaznali tudi namero, da »bodo

127 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 127. S tem so se nacisti izognili odgovornostim, saj je te nase prevzela RSI. Benvenuti, *The International Law of Occupation*, 5.

128 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 228.

129 Prav tam, 194.

130 Na primer v Ljubljanski pokrajini je to vlogo prevzel dr. Hermann Doujak, vodja nemške administracije, ki je pomagala, ali bolje rečeno, nadzirala Rupnikovo upravo. Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 498.

131 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 62.

132 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 227.

133 Prav tam, 194.

134 BArch NS 19/920.

Graziolija ubili, že če se samo pokaže v Ljubljani». ¹³⁵ Imenovanja so bili po nacističnem mnenju v Ljubljanski pokrajini veseli le komunisti, ki si niso želeli trde nemške oblasti. Ko je 4. oktobra Doujak napisal to poročilo, so po Ljubljani krožile novice, da je Grazioli v Benetkah in da se pripravlja na odhod. ¹³⁶ V teh dneh je Rainer pisal Himmlerju, nemški konzul v Ljubljani pa zunanjemu ministru Ribbentropu in vsi so si bili enotni, da je Grazioliju treba preprečiti prevzem mesta ljubljanskega prefekta, saj bi sicer prišlo do nezaželenih sporov. In res, 6. oktobra je vlak z Emiliem Graziolijem prišel v Ljubljano, kjer ga je na železniški postaji sprejel polkovnik Oertel. Ta mu je dal jasno vedeti, da je »kot privatna oseba dobrodošel gost, a ne bo mogel imeti nobenih uradnih funkcij«. ¹³⁷ Tako je bil Grazioli prisiljen vrnitvi se brez položaja prefekta. Mussolinijeva vlada je zaradi tega protestirala, kar pa ni imelo nobenih posledic, saj so imeli nacisti tako v OZAK kot v Italijanski socialni republiki zadnjo besedo.

Kaj pa legitimnost vrhovnega komisarja OZAK? Rainer se v nasprotju z vrhovnim komisarjem OZAV Franzem Hoferjem ni mogel opirati na želje prebivalstva, saj tu ni živela močna nemška manjšina, ¹³⁸ ali kot Mussolini na svoje preteklo vodenje države. Legitimnost Rainerja kot vodje OZAK je temeljila skoraj izključno na vojaški moči nacistične Nemčije, kar je vrhovni komisar želel okrepiti s propagando o uspešnem gospodarskem razvoju ozemlja, ko je to pripadalo Avstro-Ogrski, ter o nemškem reševanju medetničnih sporov.

Nacistična polikracija

Kljub nacistični ideji o enem vodji, kateremu vsi poslušno sledijo, voditelji Tretjega rajha niso vedno »veslali« v isto smer. Predstavniki nacistične Nemčije v Italiji pogosto niso delovali v interesu Tretjega rajha oziroma nacistične stranke (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*), temveč v interesu svojega ministrstva oziroma organizacije znotraj nacistične strukture. Odilo Globočnik v imenu SS in policije in Kübler v imenu vojske sta se na primer med seboj pogosto spopadla za pristojnosti glede boja proti partizanom na območju OZAK-a, kar je zmanjševalo učinkovitost njunega boja. ¹³⁹ Nasprotja je bilo mogoče zaznati celo v sami organizaciji. Glavni varnostni urad (*Reichssicherheitshauptamt* – RSHA), ki je bil del SS in policije, je v OZAK poslal posebno enoto (*Sonderkommando*). Globočnik, ki je bil poveljnik SS in policije v OZAK, je v Lovran, kjer se je nastanila enota, poslal svojega častnika. Globočnik med nekaterimi v SS ni bil priljubljen, pogosto celo preziran, saj je bil viden bolj kot politik in ne kot policist, zato

¹³⁵ Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 147.

¹³⁶ BArch NS 19/920.

¹³⁷ Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 1, 403.

¹³⁸ Bresadola, *The Legitimising Strategies of the Nazi Administration in Northern Italy*, 428.

¹³⁹ Liuzzi, 2014. *Violenza e repressione nazista nel Litorale Adriatico*, 101.

z njim niso želeli sodelovati. Ko je njegov častnik potrkal na vrata vile *Sonderkommando*, so predstavniki RSHA iz nje zakričali: »Povejte svojemu generalu, da smo mi posebna enota RSHA in da sem ne sme nihče vstopiti.«¹⁴⁰ Poveljnik SS in policije v OZAK, katerega glavna naloga je bilo usklajevanje posameznih delov SS in policije na določenem območju, nad nekaterimi deli SS (na primer nad omenjenim *Sonderkommando*) prosto ni imel nobene kontrole.

Podobni boji za pristojnosti so potekali na celotnem območju marionetne RSI in tudi v sami nacistični Nemčiji pred tem, kar je privedlo do podvajanja osebja in zmanjšanja učinkovitosti v ključnih mesecih totalne vojne. Ta boj nacističnih veljakov za čim večje pristojnosti se imenuje polikracija in je ena ključnih lastnosti nacističnega vladanja. Način vladanja je temeljil na socialno-darvinističnem razumevanju sveta, v katerem bo močnejši zmagal, svoje pa je prispeval tudi Hitler, ki je včasih dal enako nalogo različnim organizacijam, ne da bi ti vedeli druga za drugo, in potem opazoval, kaj se bo iz tega izcimilo.¹⁴¹ Po kapitulaciji Italije je bilo italijansko ozemlje z nacističnega vidika nepopisan list in tako so se vermaht, ministrstvo za oboroževanje in vojno produkcijo Alberta Speera, generalna direkcija za prehrano, ministrstvo za notranje zadeve Heinricha Himmlerja, SS, policija, generalni pooblaščenec za delovno silo Fritz Sauckel, Ribbentropovo zunanje ministrstvo in urad za štiriletni načrt (*Vierjahresplan*) zagnali na plen in si ga želeli pridobiti čim večji kos, kar so opravičevali z italijanskim izdajstvom. Pri delitvi plena je bilo ključno, kdo ima dostop do Hitlerja. Tako je firer na primer 10. septembra 1943 podpisal ukaz o ustanovitvi marionetne vlade RSI in s tem dal nacističnemu zunanjemu ministrstvu glavno vlogo na italijanskem ozemlju, 13. septembra je dal Speeru polna pooblastila za izkoriščanje italijanske vojne industrije in 10. oktobra ukaz o razširitvi pooblastil vermahta, ki je tedaj na Apeninskem polotoku *de facto* edini imel dovolj moč, da je lahko upravljal območje.¹⁴² Ti trije ukazi si nasprotujejo, saj spodkopavajo drug drugega, Hitlerjevim ukazom pa ni bilo mogoče nasprotovati, zato so se morale različne nacistične organizacije med seboj preprosto dogovoriti. Če kot primer vzamemo suverenosti RSI nad OZAK, tej ni bilo mogoče oporekati, se je pa preostali pravni status cone na podlagi Hitlerjevih ukazov o ustanovitvi marionetne vlade in ustanovitvi operacijske cone ves čas spreminjal.

Najsrditej se je za pristojnosti v RSI bojeval minister za zunanje zadeve Joachim von Ribbentrop, ki je svoj vrhunec dosegel s podpisom pakta Ribbentrop-Molotov tik pred začetkom druge svetovne vojne. Potem pa se je njegova in vloga njegovih diplomatov vedno bolj manjšala.¹⁴³ Z začetkom druge svetovne vojne so številne države pretrgale diplomatske stike s Tretjim rajhom, mnoge pa so bile zasedene s strani

140 Carnier, *Il sterminio mancato*, 60.

141 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 13.

142 Prav tam, 64.

143 Hill, *Wilhelmstrasse in Nazi Era*, 569.

nacistične Nemčije in s tem prenehale obstajati kot neodvisne države. Ko je kapitulirala še edina prava evropska zaveznica nacistične Nemčije v Evropi, si je ministrstvo za zunanje zadeve prizadevalo vsaj tu uveljavljati svoje interese. To prizadevanje je s seboj prineslo ohranitev sil osi, italijansko suverenost, izvršno moč Mussolinija, marionetno vlado in kolaboracijo. Ribbentrop je svoje interese uveljavljal s pomočjo izkušenega diplomata Rudolfa Rahna, ki je bil imenovan za pooblaščenca Nemškega rajha v Italiji (*Generalbevollmächtigter des Deutschen Reiches in Italien*). Diplomata je svojo diplomatsko kariero začel še pred nacističnim prevzemom oblasti, vendar se je znal dobro prilagajati, zato je bil v času vojne najprej poslan na veleposlaništvo v Pariz, potem pa še v francosko Sirijo, kjer se je s tamkajšnjim visokim komisarjem pogajal za prevoz vojaške pomoči v Irak, kjer je oblast prevzela nacistični Nemčiji naklonjena vlada. Sledila je premestitev v Tunizijo, kjer je poskušal umiriti francoske strahove, ki so izvirali iz italijanskih teženj po priključitvi tega območja, hkrati pa je moral posredovati med vermahtom in italijansko vojsko. Po zavezniški zasedbi Severne Afrike je bil premeščen na veleposlaništvo v Rim, leta 1944 pa je pomagal celo pri strmoglavljenju madžarskega avtokrata Miklósa Horthyja, ugrabitvi Horthyjevega sina in vzpostavitvi Tretjemu rajhu naklonjene vlade.

Ob premestitvi v Rim je Rahn sestavil *Memorandum o kolaboraciji*, ki je pojasnjeval, zakaj bi bilo treba v zasedeni Evropi namesto vojaških uporabljati politične metode. »Vsak Norvežan, Hrvat, Francoz, Poljak ali Grk, ki ga bomo prepričali, da bo v nas videl predstavnike boljše in pravičnejše prihodnosti, najprej ne bo streljal proti nam in nas ne bo sabotiral – in že to bo velik dosežek – v veliko primerih bo z navdušenjem začel delati za nas in s tem prepričal sodržavljane. [...] V praksi to pomeni, da moramo na vsakem zasedenem ozemlju oblast predati lokalnim skupinam, ki so pripravljene sodelovati z Nemčijo, jim dati določeno mero oblasti, ki jo mi nadziramo, ter kar se da veliko narodnega ponosa, ki ga podkrepimo z verodostojnim programom. Treba se je izogibati nepotrebnemu nasilju ter ga zamenjati z rigorozno in dobrodušno pravičnostjo. Če je mogoče lokalnim oblastem dati določene koncesije, ki bi bile lahko interpretirane kot znak šibkosti, so pomisleki v tem trenutku popolnoma nepomembni, saj je tri četrt mednarodne javnosti tako ali tako prepričane, da se nam bliža propad.«¹⁴⁴

Namen te kolaboracije je bil samo »preprečitev prelivanja nemške krvi«, in, kot je dal Rahn vedeti Hitlerju, to sodelovanje za nacistično Nemčijo po končni zmagi ni prinašalo nobenih obveznosti. Obljube in koncesije, dane kolaboracionistom, bodo tedaj prelomljene, in če bo treba, bodo s kolaboracionisti opravili »s pomočjo brutalnega nasilja«. ¹⁴⁵ Ta dihotomija med obljubami kolaboracionistom in resničnimi težnjami nacistov je glavna rdeča nit knjige in bo še bolj poudarjena v poglavju o tujih kolaboracionistih.

144 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 104.

145 Prav tam, 104.

Fašistični kolaboracionisti so predstavljali rešitev za zmanjšanje števila nemških žrtev na Apeninskem polotoku, vendar jih je bilo treba pripraviti k sodelovanju, zaradi česar je bilo treba določen del oblasti predati lokalni skupini, v tem primeru fašistični stranki z Mussolinijem na čelu, in ustanoviti marionetno vlado, ki jo je nadziral Rahn s svojim osebjem. Pooblaščenčeva moč v Italiji je bila vezana na videz samostojnosti RSI, ki so jo bili nacisti pripravljeni dati Mussolinijevi marionetni vladi. Če bi imela RSI res popolnoma samostojno vlado, bi lahko z njo s strani Tretjega rajha sodelovalo izključno nacistično zunanjo ministrstvo s pomočjo svojega pooblaščenca v Italiji Rudolfa Rahna. Druge nacistične organizacije (urad za štiriletni načrt, vermaht, generalni pooblaščenec za prisilno delo Sauckel, ministrstvo za hrano in kmetijstvo, Speerovo oboroževalno ministrstvo, SS in policija itd.) bi lahko na italijanskem ozemlju delovale samo z odobritvijo Rahna. To tezo je zadnji vseskozi zagovarjal in jo vedno znova podkrepil s firerjevim ukazom o ustanovitvi RSI z 10. septembra 1943.¹⁴⁶ Seveda je bila RSI samostojna le toliko, kolikor so ji nacisti dovoljevali, zato Rahn ni imel lahkega dela pri ščitenju svoje teze. Eden najočitnejših kazalnikov, da RSI ni zaveznica nacistične Nemčije, temveč njena marioneta, je firerjev ukaz o ustanovitvi operacijskih con, ki je jasno spodkopaval navidezno neodvisnost Mussolinijeve vlade. Rahn je tako znotraj nacističnih vrst postal največji nasprotnik nemškega širjenja vpliva znotraj OZAK in OZAV, kar je privedlo do številnih pogajanj in izmenjav telegramov med pooblaščencom rajha v Italiji in vrhovnima komisarjema. Nasprotujočih si firerjevih ukazov o ustanovitvi operacijskih con, ustanovitvi Italijanske socialne republike in imenovanju Rahna za nacističnega pooblaščenca ni bilo mogoče preklicati, temveč se jim je bilo mogoče le prilagajati.

Rahnova zaščita navidezne italijanske neodvisnosti se ni nanašala le na operacijski con OZAK in OZAV, temveč tudi na delovanja drugih nacističnih organizacij. Lep primer tega so italijanski delavci, ki so bili prisilno odpeljani v Tretji rajh.¹⁴⁷ Rahn je zagovarjal tezo, da bi delavci ostali v RSI, medtem ko je generalni pooblaščenec za delovno silo poskušal pridobiti kar se da veliko Italijanov, ki bi jih poslali na prisilno delo v nacistično Nemčijo. Marca 1944 je prišlo do splošne stavke v italijanskih mestih, kar so želeli izkoristiti pooblaščenec za prisilno delovno silo Fritz Sauckel, nemška policija in vermaht v RSI. Dosegli so, da je firer izdal ukaz, ki ukazuje aretacijo dvajset odstotkov vseh protestirajočih, ki se jih odpelje na prisilno delo v Nemčijo. Ko je za to izvedel Rahn, je tako spretno posredoval pri Hitlerju, da je ta preklical svoj ukaz, kar je nekaj unikatnega, saj načeloma firerjevim ukazom ni bilo mogoče ugovarjati.¹⁴⁸ Podobno je prišlo do težav glede pristojnosti pri organizaciji oboroževalne industrije na Apeninskem polotoku. Tu

146 Deakin, *Mussolinijevih šeststo dni*, 48.

147 O delavcih, odpeljanih iz OZAK na prisilno delo v Nemčijo, je zanimivo razmišljanje Deutsche Reichsbank, ki kaže, da si vrhovni komisar ni želel izvažanja tamkajšnjih delavcev v Tretji rajh. V poročilu piše: »Že pred časom je bila Reichsbank ustno obveščena, da bi temu območju, ki za nas pomeni partikularen politični interes, dali poseben gospodarski položaj, s čimer ga bi zaščitili pred prevelikim izvozom blaga in dela v Nemčijo, kot je trenutno primer v severni Italiji.« BAArch R 2501/6851, *Zur Währungsfrage im adriatischen Küstengebiet*, 16. 3. 1944.

148 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 222.

je minister Speer imenoval svojega predstavnika Leyersa (*Rüstungskommandos* – Rük), da bi centraliziral oboroževalno proizvodnjo in delno tudi druge dele gospodarstva ter jih naredil bolj učinkovita. Temu sta ostro nasprotovala vrhovna komisarja, ki sta poskušala zaščititi svoj »fevd« in onemogočiti Leyersovo delovanje. V OZAK je bil ta zadolžen predvsem za pospeševanje proizvodnje boksita,¹⁴⁹ vendar je na koncu prišlo do dogovora, da je mesto vodje Rük v coni zasedel major Pfeffer, s čimer sta se strinjala tako Rainer kot Leyers.¹⁵⁰ Napačno je torej meniti, da se je nacistično vodstvo vedno strinjalo s tem, kako voditi italijansko marionetno vlado in OZAK, temveč je bil to proces stalnega prilagajanja in merjenja moči med različnimi nacističnimi organizacijami.

Spodkopavanje suverenosti zaveznice

Pravni status, vsaj tisti uradni, je bil nedvoumen – OZAK je del RSI. Italijanska suverenost je bila ločnica, ki je Hitler nobeni nacistični organizaciji v nobenem primeru ni dovolil prestopiti. Vendar pa je obstajala tudi neuradna stran pravnega statusa, ki je ni mogoče najti v firerjevih ukazih, je pa pogosto veliko bolj vplivala na vsakdanjik prebivalcev OZAK. Mussolini se je te neuradne strani pravnega statusa najverjetneje zavedal šele takrat, ko je neuspešno poskušal imenovati Emilia Graziolija in Giovannija Marzialija za prefekta Ljubljanske in Tržaške pokrajine. Ob tem neuspehu se je začel zavedati, da v OZAK preprosto nima praktično nobene administrativne moči. To je bil šele prvi od mnogih sporov med RSI in vrhovnim komisarjem Rainerjem, saj je bila Mussolinijeva vlada imenovana komaj teden dni pred tem.¹⁵¹ To je bil začetek merjenja moči, kjer je na eni strani stal vrhovni komisar OZAK, ki je na različne načine želel spodkopati italijansko suverenost. Rainer je poskušal najti namišljeno ločnico še dopustnega, nasproti pa so mu stali RSI, nacistični pooblaščenec Rudolf Rahn in delno tudi medministrski odbor za italijanske zadeve (*Interministerieller Ausschuss für italienische Angelegenheiten*),¹⁵² ki so se njegovim ukrepom upirali.

Civilna uprava

Uprava OZAK je bila razdeljena na tri dele, in sicer na:

- civilno upravo,¹⁵³
- SS in policijsko upravo,
- vojaško upravo.

149 BArch RW 19/1332; BArch R 2301/8340.

150 SI AS 1829/691; Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 75, 477.

151 PAAA R 29643, 562–567, 18.

152 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 91.

153 BArch R 83-Adriatisches Küstenland/3.

Če je bil cilj ustanovitve OZAK postopno pretrgati vezi z italijanskim prostorom, to ni bilo vedno razvidno iz delovanja in podrejenosti zgoraj naštetih uprav, ki so prejemale ukaze od nadrejenih nacističnih uprav v Italiji. Poveljnik vojaške veje oblasti v OZAK Kübler je bil podrejen poveljniku sil vermahta v Italiji (v začetku Rommlu, potem pa Toussaintu, von Zangenu in na koncu Kesselringu).¹⁵⁴ Tudi vodji SS in policije v OZAK Rösener¹⁵⁵ in Globočnik sta bila podrejena poveljniku vseh enot SS in policije na ozemlju Italije Karlu Wolffu. Ko je na primer Rösener želel odobritev za ustanovitev slovenskega domobranstva, je prošnjo poslal Wolffu¹⁵⁶ in ko je Globočnik sestavil predlog za povišanje nadrejenih,¹⁵⁷ ga je tudi on poslal v Wolffovo pisarno.

Ključno razliko je mogoče najti le pri civilni upravi, ki je bila odgovorna za spodkopavanje italijanske suverenosti. V RSI je bila civilna uprava podrejena Mussolinijevi marionetni vladi, medtem ko je v OZAK (in OZAV) delovala nacistična civilna uprava. Vrhovni komisar Operacijske cone Jadransko primorje je bil dr. Friedrich Rainer, ki je bil podrejen samemu Hitlerju.¹⁵⁸ Pri tem si je koroški gavljatelj pomagal z vključitvijo dvesto uradnikov z območja operacijske cone in dvesto Nemcev iz Tretjega rajha, večinoma Korošcev,¹⁵⁹ ki so v imenu vrhovnega komisarja izvajali nadzor nad lokalnimi kolaboracionističnimi uradniki. Polovica od dvestotih Nemcev je delala v Trstu, zato je bila od tu uvedena najprej avtobusna, potem pa še enkrat tedensko železniška povezava med Celovcem in Trstom.¹⁶⁰

Nemška pokrajinska civilna uprava			Slovenska pokrajinska civilna uprava		
I. sektor	dr. Hermann Doujak	nemški svetovalec in odgovoren za notranje zadeve	I. sektor		dr. Lovro Bogataj
II. sektor	Werhouz	propaganda, tisk in kultura	II. sektor		dr. Josip Hubad
III. sektor	Elsenwenger	finance	III. sektor		Anton Podgornik
IV. sektor	dr. Kurt Messiner	pravo	IV. sektor		dr. Lovro Sušnik

154 Dokument št. 2, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 196; Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*.

155 Erwin Rösener je na območju OZAK poveljeval SS in policiji v Ljubljanski pokrajini. Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 109.

156 Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 123.

157 BArch NS 19/4384.

158 Fierjev ukaz: »Vrhovna komisarja [...] od mene prejmeta temeljne smernice za svoje delovanje.« Dokument št. 1, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 195.

159 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 120.

160 SI AS 1630.

Nemška pokrajinska civilna uprava			Slovenska pokrajinska civilna uprava		
V. sektor	dr. Franz Koschier	znanost in izobrazba/šolstvo	V. sektor		Franc Rueh
VI. sektor	dr. Kulterer	kmetijstvo in gozdarstvo	VI. sektor		Anton Kosi
VII. sektor	dr. Friedrich Jaklin	ekonomija/gospodarstvo	VII. sektor		dr. Filip Orel
VIII. sektor	Wurzberger	delo	VIII. sektor		dr. Alojz Trstenjak
IX. sektor	nezaseden	prostorsko načrtovanje	IX. sektor		dr. Ivan Bizjak
X. sektor	Trenz	gradnja	X. sektor	propaganda	dr. Ludvik Puš
poverjenik	Grubitz	socialna pomoč	XI. sektor		Mežan
poverjenik	Steinacker	delo v obratih		urad za obnovo	Miroslav Petelin
poverjenik	Ogris	mladina		vojaški urad	Emanuel Šufraj

Tabela 1: Struktura ljubljanske civilne uprave¹⁶¹

Oblikovanje civilne uprave se je začelo teden dni po ustanovitvenem ukazu (17. in 18. septembra 1943), ko sta v Celovec prišla predstavnika notranjega ministrstva rajha Willy Bukow in Hans Globke ter se srečala z Rainerjem. Tu je bilo predlagano, da se civilna uprava operacijske cone oblikuje po modelu norveške in nizozemske okupacije.¹⁶² S tem modelom je vrhovni komisar začel oblikovati civilno upravo, kar je najprej naredil v Ljubljani, kjer je po nasvetu ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana, že dva dni pred srečanjem s predstavnikoma notranjega ministrstva za prefekta (predsednika) Ljubljanske pokrajine izbral Leona Rupnika.¹⁶³ Rainer mu je obljubil, da bodo »odpravljene vse krivice, ki so posledica italijanske uprave«, ¹⁶⁴ mu razložil, da bo dobil nemškega svetovalca, in ga vprašal, ali sprejme ponujeni položaj. Čeprav so bile nekatere Rainerjeve obljube le taktične narave, so pri Rupniku naredile določen vtis. Bodoči pokrajinski predsednik mu je odvrnil, da sprejema položaj, vendar samo, če »bo imel v največji možni meri proste roke pri delovanju za narod, da ne bo oviran, ampak da bo užival podporo pri popravljanju socialnih krivic in da se mu ne bo postavljalo ovir pri ponovni vzpostavitvi nacionalne zavesti«. ¹⁶⁵ S tem so nacisti dobili osebo, od katere

161 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 497–8; SI AS 1630.

162 Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 88.

163 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 385.

164 Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 91.

165 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 92.

se je pričakovalo, »da še naprej igra svojo vlogo tako rekoč kot advokat naroda«. ¹⁶⁶ S tem, ko je bilo Rupniku in njegovi slovenski pokrajinski civilni upravi dano kar največ oblasti, ¹⁶⁷ je Rainer poskusil dajati vtis, da so lokalne skupine tiste, ki imajo oblast, vendar pa je pazil, da nikoli ni prestopil meje in jim dal preveč oblasti. Tako je imel lahko slovensko civilno upravo vedno pod nadzorom. To je v skladu s širšimi nacističnimi načeli ob koncu druge svetovne vojne, kar je v skladu z že omenjenim Rahnovim memorandumom. ¹⁶⁸

Sektorji se vsebinsko pogosto niso ujemali, tako je na primer nemški sektor za propagando, tisk in kulturo imel številko II, medtem ko je imel slovenski X, ¹⁶⁹ vendar je kljub temu mogoče zaznati neko skladnost med upravama. To pa še ne pomeni, da sta bili pokrajinski civilni upravi enakovredni, saj je bila moč prefekta oziroma predsednika pokrajine le nominalna, v resnici pa je bila ta v rokah nemškega svetovalca. ¹⁷⁰

Po imenovanju v Ljubljanski pokrajini so sledile še druge. Nacisti so v OZAK videli velika centra, Trst in Ljubljano, ¹⁷¹ in po Rainerjevem mnenju je »tisto, kar je v Ljubljani politično predstavljala Katoliška cerkev s škofom Rožmanom, v Trstu predstavljal krog gospodarstvenikov: Coceani, Cosulich, Economo«. Ker je koroški gavlajter želel zmanjšati nemško osebje, ki ga je primanjkovalo, se je podobno kot vermaht pri rekrutaciji Turkestancev ali Rahn pri italijanskih fašistih tudi Rainer oprl na kolaboracioniste.

Za prefekta je izbral Bruna Coceanija, ki je za tržaškega podestaja (župana) imenoval Cesareja Pagninija, vicepodestaja Guida Cosulich in kot protest proti nacističnemu poskusu izгона tujerodnih Italijanov iz OZAK še Neapeljčana Francesca Coppola za vicepodestaja. ¹⁷² Pred imenovanjem je Rainerjev namestnik baron Ferdinand Wolsegger Coceaniju obljubil, da mu bo zagotovljena samostojnost delovanja, ¹⁷³ vendar se je kmalu izkazalo, da ni tako. Tržaški prefekt si je dopisoval in se je srečeval s številnimi predstavniki RSI, med drugim tudi trikrat z Mussolinijem, s katerimi se je posvetoval. Tudi drugi italijanski prefekti v conih so vzdrževali stike z RSI, predvsem prek Nicole Benaglia, vendar to ne pomeni, da je italijanska marionetna vlada imela nadzor nad civilno upravo pokrajin in OZAK.

¹⁶⁶ Prav tam, 92.

¹⁶⁷ Dokument št. 5, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 207.

¹⁶⁸ Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 104.

¹⁶⁹ Prav tam, 497.

¹⁷⁰ Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 125.

¹⁷¹ Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 220.

¹⁷² Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 69.

¹⁷³ Prav tam, 51.

Slika 2: Koroški gavljater in vrhovni komisar Friedrich Rainer. BArch MSG 2/7765.

Nadzor nad italijansko (in tudi slovensko) pokrajinsko civilno upravo je imel nemški svetovalec s svojo ekipo, v tržaškem primeru je bil to Rudolf Hinteregger, ki je bil glavni predstavnik vrhovnega komisarja v pokrajini. Rainer je s firerjevim ukazom dobil pravičico imenovanja prefektov in jih je lahko razrešil, če je bil zaradi kakršnegakoli razloga nezadovoljen z njihovim delovanjem. Kljub določenemu vplivu, ki so ga imeli ministrstva RSI in Mussolini, je nesporno mogoče trditi, da je bil OZAK »nemško administrativno območje«. ¹⁷⁴ Italijanski vodilni kolaboracionisti, kot sta tržaški župan Pagnini in prefekt Cocceani, so po vojni poskušali upravičiti svoje sodelovanje kot nujno potrebno za ohranitev italijanskega vpliva, vendar podobno kot v Ljubljanski pokrajini niso imeli prave moči. ¹⁷⁵ Ta je bila v rokah nemških svetovalcev. Po imenovanju prefektov v Ljubljanski in Tržaški pokrajini so sledila imenovanja ostalih štirih prefektov (Ludovico Artusi za Puljsko, Riccardo de Bedene za Videmsko, Alessandro Spalatin za Reško in Marino Pace za Goriško pokrajino), do katerih pa je prišlo šele novembra 1943. ¹⁷⁶

174 PAAA R 29642, 557–561, *Deutsche Verwaltungsgebiet*, 139.

175 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 96.

176 Cocceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 59.

Poleg nemške civilne uprave na pokrajinski ravni je obstajala še ena, ki je bila nadrejena šestim pokrajinskim in je usklajevala njihovo delovanje.¹⁷⁷ Vodenje te uprave je prevzel baron Ferdinand Wolsegger (imel je naziv *Regierungspräsident*), ki je imel vlogo namestnika vrhovnega komisarja in je po Rainerjevih direktivah pogosto tudi dejansko vodil cono. Gavljajter je imel namreč pod svojim nadzorom širo ozemlje, ki je poleg OZAK vključevalo še Koroško in zasedeno Gorenjsko, zato ni mogel biti vedno prisoten na območju ob severnem Jadranu. Wolsegger, ki se je rodil v Kočevju leta 1880, je bil razgledan človek, ki je med drugim govoril slovensko, italijansko, rusko in poljsko in je že med prvo svetovno vojno vodil civilno upravo mesta Trst, zato se je Rainer pogosto posvetoval z njim in mu zaupal.¹⁷⁸

Odnos med italijanskimi prefekti in italijansko socialno republiko

Ko je tržaški prefekt Bruno Coceani prišel na srečanje k notranjemu ministru marionetne vlade Guidu Buffariniju – Guidiju, je najprej vprašal, kakšen je položaj petih italijanskih prefektov v OZAK v odnosu z RSI.¹⁷⁹ Kar pet od šestih prefektov je namreč bilo italijanske narodnosti, zato je zanimivo, da je Rainer najprej za prefekta (predsednika) imenoval edinega Neitalijana. V Ljubljani je bil kot prvi med šestimi prefekti imenovan dotedanji ljubljanski župan Leon Rupnik, ki ga je novemu vrhovnemu komisarju predlagal škof Gregorij Rožman.¹⁸⁰ Po spodletelem imenovanju Graziolija za ljubljanskega prefekta je postalo jasno, da RSI *de facto* tu nima nobene moči in tudi bodoči inšpektor slovenskih domobrancev ni imel interesa vzdrževati tesnejših stikov z »dučejevo Italijo«.

Tega pa ni mogoče reči za preostalih pet prefektov, ki so bili podobno kot tržaški industrialci razcepljeni med svojo narodnostno pripadnostjo Italiji in lastno ekonomsko koristjo, ki jim jo je ponujal vrhovni komisar. Tu je treba poudariti, da stiki med prefekti in ministrstvu RSI ter Mussolinijem niso bili nikoli pretrgani, temveč je vedno prihajalo do izmenjave mnenj in obiskov. RSI je bila prek prefektur podrobno informirana o dogajanju v OZAK, vendar večinoma, razen protestiranja, ni mogla storiti nič, saj je imel zadnjo besedo Rainer s svojimi šestimi nemškimi svetovalci, ki so nadzorovali prefekte.

Tako je na primer predstavnik slovenskega domobranstva v Trstu Anton Kokalj prišel k tržaškemu prefektu Coceaniju in od njega zahteval slovenski uradni jezik na okrajnih sodiščih, slovenske župane in občinske odbore, slovenske uradnike tudi na prefekturi, povrnitev škode zaradi požiga Narodnega doma ter odvzema šol družbe Sv. Cirila in Metoda in odprtje slovenskih šol v tamkajšnji pokrajini.¹⁸¹ Prefekt je odvrnil,

177 BArch R 83-Adriatisches Küstenland/3; Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 98.

178 Carnier, *Il sterminio mancato*, 46.

179 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 90.

180 Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 91.

181 Prav tam, 131.

da »je pripravljen zahteve sporočiti vladi republike«, in ko se je Tržačan pogovoril z goriškim prefektom Marinom Pacejem in ugotovil, da je ta glede šol dal Slovencem le manjše koncesije, je Coceani sklenil, da »če je pa tako, potem ni treba vprašati za avtorizacijo ministrstva [za šolstvo RSI]«. Tako je Coceani, ki je po mnenju italijanskega zgodovinarja Giulia Cervanija imel močno odklonilna stališča do Slovencev¹⁸² in bil manj upogljiv kot Pace, domobranskemu predstavniku preprosto odvrnil: »V imenu italijanske vlade zavračam vaše zahteve.«¹⁸³

Italijanski prefekti niso želeli pretrgati stikov z »dučjevo Italijo« in so se sklicevali na Mussolinijevo vlado, poleg tega pa so nacisti, dodeljeni Italijanski socialni republiki, na čelu z Rahnom vodili tako politiko, da se mora povsod, kjer ima RSI uradno suverenost, dajati vtis, da je ona tista, ki sprejema glavne odločitve, medtem ko nacisti izdajajo le najnujnejše ukrepe.¹⁸⁴ Ker je bil OZAK uradno še vedno del italijanske države, je tudi italijanski prefekt Coceani dajal vtis, da ima RSI resnično moč odločanja. Težava je bila, da so vsi vedeli, da to ni tako. Tega se je zavedal tudi Kokalj in prefektu zagrožil, da »če tržaška prefektura ne bo upoštevala njihovih zahtev, bo pa nemška oblast dala soglasje za odprtje slovenskih šol.«¹⁸⁵ Coceani je odšel na pogovor k dodeljenemu nemškemu svetovalcu dr. Rudolfu Hintereggerju, ki je predlagal proučiti možnost, da bi odprli kakšno šolo na Krasu, in rekel, da bo vrhovnemu komisarju sporočil, naj slovenske domobrance opozori, naj raje opravljajo svoje delo.¹⁸⁶

Najtesnejši odnos z Mussolinijevo Italijo in njim samim je imel prav tržaški prefekt, ki ga je Rainer izbral zaradi vpliva v gospodarskih krogih.¹⁸⁷ Ta v povojnem času svoje službovanje opisuje kot žrtvovanje v imenu Italije, zaradi česar naj bi ga hvalil tudi sam Mussolini, s katerim je imel tri srečanja, ministrstvom RSI pa je pošiljal tudi prošnje Italijanov iz drugih pokrajin, na primer iz Zadra, Splita in Šibenika.¹⁸⁸ Srečanja z dučjem so pripomogla k izmenjavi informacij, Mussolini je dajal prefektu smernice za vodenje pokrajine, vendar pa so bili vsi ti sestanki uradno zasebne narave.¹⁸⁹ Mussolini je še vedno imel določeno legitimnost med italijanskim prebivalstvom, prek njega in nemške vojaške prisotnosti pa so legitimnost imeli tudi prefekti, ki jih je imenovala njegova vlada. Konec leta 1943 je Italijanska socialna republika še vedno trdila, da mora ona imenovati prefekte v pokrajinah OZAK. S tem je spodkopavala oblast petih italijanskih

182 Coceani, *Trieste durante l'occupazione tedesca*, 9.

183 Prav tam, 237.

184 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 102.

185 Coceani, *Trieste durante l'occupazione tedesca*, 236.

186 Prav tam, 238. Neki nemški častnik je Coceaniju rekel, da so zanj domobranci »die weissen Banditen«. Prav tam, 164.

187 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 230.

188 Coceani, *Trieste durante l'occupazione tedesca*, 74.

189 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 147.

prefektov, ki jih je imenoval Rainer, in tudi večinoma italijanske administracije, ki so ji bili prefekti nadrejeni. Coceani se je 4. januarja 1944, preden se je prvič dobil z Mussolinijem, srečal z notranjim ministrom Buffarinijem - Guidijem in mu povedal, da mora RSI takoj priznati z Rainerjeve strani imenovane prefekte, ker »če ne boste vi tisti, ki boste delali mejo na Tilmentu«. ¹⁹⁰ Minister je sprejel njegov predlog, medtem ko je duče Brunu Coceaniju ukazal, naj glede odnosa do RSI stopi v stik z drugimi italijanskimi prefekti. Odnos je septembra 1944 italijansko ministrstvo za notranje zadeve želelo še poglobiti z imenovanjem Nicole Benaglia za predstavnika RSI pri petih prefekti. Ta je s pismom o imenovanju odšel v OZAK, da bi se srečal s prefekti in vrhovnim komisarjem oziroma njegovim namestnikom v operacijski coni Ferdinandom Wolseggerjem. Kljub Benaglievem trudu od zadnjih dveh ni bilo odziva, sprejeli so ga le nekateri nižji nacistični uradniki, ki so mu zagotovili, da bodo o sestanku poročali nadrejenim. ¹⁹¹

Italijanska marionetna vlada je v začetku 1944 priznala prefekte, vendar pa je glavno besedo vedno imel Rainer. Njegov vpliv v OZAK in priključitvene težnje se je odločil omejiti Rudolf Rahn. Ta je od RSI dobival več milijard lir za stroške vzdrževanja nemške vojske na Apeninskem polotoku in za finančno podporo nacistični oboroževalni industriji. ¹⁹² Ker v ustanovitvenem ukazu ni bilo določeno, kako bo financirana civilna oblast v operacijskih conah, se je Rahn 14. decembra 1943 v Bolzanu srečal z vrhovnima komisarjema (Rainerjem in Hoferjem) in se dogovoril, da vsakemu nameni 100 milijonov lir za civilno upravo. S tem, ko je bil koroški gavljatelj v OZAK-u finančno odvisen od nacističnega pooblaščenca pri RSI, je zadnji lahko omejeval Rainerjeve težnje po spodkopavanju italijanske suverenosti. ¹⁹³

Skoraj identično se je s pomočjo denarja želel Coceani postati neodvisen od Rainerja. Na prvem sestanku z Mussolinijem je zaprosil RSI za denar, namenjen nakupu orožja, na drugem, 22. marca 1944, pa še za 100 milijonov lir, s katerimi bi pokrtil deficit tržaške pokrajine, in kar je še pomembneje, ne bi več bil finančno odvisen od vrhovnega komisarja. ¹⁹⁴ Duče je vse odobril, v uradnem fašističnem listu *Gazzetta Ufficiale d'Italia* je bilo 2. junija objavljeno, da bo tržaška pokrajina dobila 100 milijonov, vendar se je zapletlo pri nacističnih civilnih oblasteh OZAK. Ko je Rainer izvedel za ta denar, je zahteval, da se celoten znesek nakaže nemškemu svetovalcu v Trstu, v prihodnje pa se bo lahko edino vrhovni komisar pogajal o podobnih zadevah z RSI. Temu je sledil zastoj in šele konec leta je tržaška prefektura dobila nakazanih 50 milijonov lir, dodatnih 25 milijonov pa je prinesel še Nicola Benaglio. ¹⁹⁵

190 Coceani, *Trieste durante l'occupazione tedesca*, 90.

191 Prav tam, 267.

192 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 120.

193 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 90.

194 Coceani, *Trieste durante l'occupazione tedesca*, 129.

195 Prav tam, 268.

Potencialne države¹⁹⁶

Vrhovni komisar in poveljnik SS in policije sta različnim etnijam v OZAK obljubila nekakšno obliko države. Te potencialne države so bile:

- Slovenski protektorat,
- Kozakija (*Kosakenland*),
- Furlanska država (*Pfufferstaates Friaul*).

Po nacističnih virih je v OZAK živel 2,5 milijona prebivalcev, od tega milijon Slovencev¹⁹⁷ in 400.000 Furlanov,¹⁹⁸ kar pomeni, da je bilo več kot polovici celotnega prebivalstva obljubljeno, da ne bo živela ne v italijanski državi ne v OZAK.¹⁹⁹ Tu je treba poudariti, da je vse ostalo le pri obljubah, vendar so kljub temu številni kozaki, Furlani in Slovenci začeli verjeti izrečenemu.

Pri kozakih je poveljnik največje kozaške naselbine Alesso (preimenovane v Novočerkassk) general Fetisov že stopil v stik z domačini v želji, da bi od njih kupil posesti.²⁰⁰ To prepričanje o državi Kozakiji na območju OZAK je prihajalo iz Keitel-Rosenbergovega razglasa kozakom, ki se v določenem delu glasil: »Če vojaške okoliščine ne bi omogočale vrnitve na ozemlja vaših prednikov, vam bomo dali na razpolago ozemlje v Zahodni Evropi pod zaščito firerja in vse, kar potrebujete za preživetje.«²⁰¹ To obljubo je potrdil še Globočnik ob podpisu dogovora Globočnik-Domanov, kjer jim je kot ozemlje prihodnje Kozakije določil Karnijo in del severovzhodne Furlanije. Poleg države je Globočnik kozakom obljubil tudi italijansko državljanstvo,²⁰² kar je nenavadno, če pomislimo, da je govor o kozaški državi. Poleg tega je že dejstvo, da si je Neitalijan vzel pravico dodeljevanja italijanskega državljanstva, očitno spodkopavanje italijanske suverenosti. Obljuba o državljanstvu namiguje, kakšna bi sploh bila Kozakija v operacijski coni. Kozakov je bilo v OZAK le 30.000, zato očitno tudi sami niso verjeli, da bi lahko obstajali samostojno, temveč so si želeli avtonomijo znotraj neke druge države; v tem primeru je bilo to ozemlje še vedno del italijanske države, zato je bila obljuba državljanstva najverjetneje znak stabilnosti in dokončne uralitve na dodeljenem območju.

Rainer si v že omenjenem pismu ob italijanski kapitulaciji ni posebej prizadeval dobiti območje Furlanije, le mimogrede je omenil, da to ni italijansko narodno ozemlje,²⁰³

196 Vprašanje je, ali lahko sledeče obljube sploh poimenujemo države ali bi bil morda primernejši izraz avtonomija. Nacisti so uporabljali tudi izraz za državo, na primer *Pfufferstaates Friaul*, zato bo uporabljen izraz potencialna država.

197 Dokument št. 5, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 207. Drugi nacistični viri omenjajo število 2,8 milijona. R 109-I/2578.

198 Dokument št. 3, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 200.

199 Temu lahko prištejemo še okoli 30.000 kozakov, ki so prišli v Karnijo in severovzhodno Furlanijo.

200 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 60.

201 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 140.

202 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 39.

203 PAAA R 29642, 557–561, 144.

vendar je podobno kot v drugih pokrajinah tudi tu želel za sodelovanje pridobiti kar največ kolaboracionistov. V Furlaniji, kjer je skupno živel 700.000 ljudi, je bilo po njegovem mnenju 400.000 Furlanov, 200.000 Slovencev in le 100.000 Italijanov.²⁰⁴ Furlane, ki so tu predstavljali več kot polovico prebivalstva, je želel pritegniti z obljubo o furlanski državi. Vrhovni komisar je prek propagandnega sektorja civilne uprave promoviral furlansko nošo, folkloro, pesmi, radio Trst je enkrat tedensko predvajal uro dolgo oddajo »*La voce friulana*« o novicah s tega območja, vse skupaj pa so popestrile še furlanske pesmi. Medtem se je propagandni oddelek Oborožene SS (*Kommando Waffen-SS Adria*) posvetil zgodovini Furlanije,²⁰⁵ da bi našel junaka, s katerim bi bilo mogoče Furlane prepričati, naj stopijo na stran nacistov. Našli so ga v kapucinskem duhovniku Marcu d'Avianu (Carlu-Domenicu Cristoforiju) iz Somprade, ki je ob turškem napadu na Dunaj (leta 1683) pomembno prispeval k združitvi vladarjev. Ta junak je bil v danih razmerah skoraj popoln, saj je zahodnjaški krščanski svet, na čelu katerega so bili avstrijski Habsburžani, pomagal ubraniti pred vdorom nevarnosti z Vzhoda. Vrh je furlanska ideja dosegla z obljubo o furlanski državi, ki pa, kot pove že nemško ime *Pfufferstaates Friaul*, ne bi bila popolnoma samostojna, temveč bi imela vlogo vmesnega prostora med RSI in Tretjim rajhom.²⁰⁶ Celotna zgodba o furlanski državi je bila v resnici le farsa, saj so nacisti vzporedno s spodbujanjem furlanske identitete sestavili poročilo z naslovom *Kulturna in zgodovinska pripadnost Furlanov nemškemu rajhu*, ki se je končalo z ugotovitvijo, da Furlani radi rečejo »non eltris furlans sin todesos« oziroma »mi Furlani smo Nemci«.²⁰⁷ Poročilo, ki je razkrilo nacistična stremljenja po Furlaniji, je bilo objavljeno v nemškem časopisu, vendar so ga odkrili Italijani, kar je povzročilo oster odziv, med drugim tudi Mussolinija.²⁰⁸

Tretja potencialna državica bi bila Vojvodina Kranjska oziroma slovenski protektorat.²⁰⁹ Združena Slovenija pod nemškim okriljem je bila z italijanske strani videna kot eden od najbolj perečih problemov. Tržaški prefekt Bruno Coceani je na vsakem sestanku z Mussolinijem omenjal slovensko grožnjo, na njunem zadnjem sestanku 18. maja 1944 pa je bila slovenska nevarnost glavna tema pogovora.²¹⁰ Prefekt je tudi svoje sodelovanje z nacisti povezoval s slovensko grožnjo in po vojni kot primer navedel odločitev lokalne italijanske liberalno nacionalne stranke leta 1873, da ne sodeluje na avstrijskih parlamentarnih volitvah, kar je na Tržaškem privedlo do izvolitve slovenskega

204 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 197; PAAA R 29642, 557–561, 144.

205 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 193–8.

206 Carnier, *Il sterminio mancato*, 88.

207 BArch R 2/3, 161.

208 Dokument št. 6, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 211.

209 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 391.

210 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 155.

predstavnik Ivana Nabergoja.²¹¹ Svoje sodelovanje z nacisti je argumentiral kot »edino rešitev pred slovansko poplavo«. ²¹² Ta prezir do Slovencev je bil med fašisti, kot je bil Coceani, splošno razširjen. O Globočniku je menil, da ni najbolj priljubljen, ne samo zato, ker je Avstrijec, temveč tudi zato, ker je v italijanskih očeh Slovenec. Ko je tržaški prefekt 18. maja 1944 obiskal Mussolinija, je poveljnika SS in policije v OZAK opisal: »Slovanska kri. Razširjeno je mnenje, da je on tisti, ki ukazuje vrhovnemu komisarju.«²¹³ Podobno so menili goriški fašisti o tamkajšnjem prefektu Marinu Paceju, »o katerem se je izkazalo, da je podobno kot general Globočnik slovanske krvi, saj je njegova mama Slovanka.«²¹⁴ Sam Coceani je opozarjal, da po nemški okupaciji »Slovenci nočejo več spoštovati naše legitimnosti«, ²¹⁵ ostro so se odzvali na imenovanje Graziolija za italijanskega prefekta v Ljubljanski pokrajini, nastanek združene Slovenije pa bi za RSI pomenil kulminacijo slovensko-nacističnega spodkopavanja italijanske suverenosti.

Pod vplivom porazov vermahta v Sovjetski zvezi in Severni Afriki in krepitev slovenskega odporiškega gibanja je koroški nacistični voditelj Friedrich Rainer ugotovil, da v vojnem oziroma nemirnem obdobju ni primerno izvajati ponemčevalne politike ter da se prebivalstvo v Ljubljanski pokrajini in na Gorenjskem narodnostno in raso ne razlikuje.²¹⁶ S to ugotovitvijo je koroški gavljatelj Himmlerju avgusta 1943 predlagal združitev celotne Kranjske, ki bi ji dali delno avtonomijo.²¹⁷ Reichsführer-SS je Hitlerju povedal za zamisel in naslednji dan Rainerju sporočil, da Hitler soglašal, »vendar pa gredo njegove zamisli še naprej«. ²¹⁸ 12. septembra 1943, ko je bodoči vrhovni komisar prišel po navodila za vodenje operacijske cone, je vprašal firerja, ali lahko odpravi mejo med Ljubljansko pokrajino in Gorenjsko ter Koroško in Kanalsko dolino. Hitler, ki je tedaj že vedel za Mussolinijevo osvoboditev, je pobudo odločno zavrnil, saj bi to jasno pomenilo spodkopavanje italijanske suverenosti.²¹⁹ Retrospektivno gledano bi sprejetje odprave mej pomenilo, da RSI ni več marionetna vlada, temveč marionetna država, in kar je še pomembneje, da lahko okupator svobodno spreminja meje svoje »zaveznice«. ²²⁰

211 Coceani, *Trieste durante l'occupazione tedesca*, 11.

212 Prav tam, 12.

213 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 156.

214 Poročilo, 31.5.1944. INZ, Zbirka Toneta Ferenc, 236/1. To mnenje ni bilo osamljeno, Pacejeva protitalijanskost je bila je izražena tudi na sestanku fašističnega sveta Julijske krajine. SI AS 1630, *Sitzungs-Protokoll des faschistischen Rates der Provinz Venezia Giulia*, 4.

215 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 94.

216 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 392.

217 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 223.

218 Ker tedaj Mussolini še ni bil osvobojen, še ni bila določena usoda Kraljevine Italije po njeni kapitulaciji. Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 392.

219 Prav tam, 392.

220 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 62.

V debato o nadaljnji podobi Ljubljanske pokrajine in širše se je vključil tudi takajšnji nemški konzul Müller, ki je 11. septembra na tem območju odsvetoval nemško civilno upravo in namesto te predlagal »nemški protektorat z avtonomno slovensko upravo«. ²²¹ Nasprotno je nemški konzul v Trstu Heinburg 17. septembra idejo združevanja Slovenije ostro zavrnil, češ da »se ne sme ločiti 300.000 Italijanov od njihove domovine, še posebej v primeru, če bi bili priključeni k slovenskemu protektoratu«. Menil je še, da »ne sme biti noben teritorij, kjer živijo Italijani, priključen Sloveniji«. ²²² Nacisti so nameravali zaradi italijanskega nasprotovanja Ljubljanski pokrajini dati le manjše koncesije, v prvi vrsti območje Idrije (Goriška pokrajina) in Postojne (Tržaška pokrajina). ²²³ Tu je še v Badoglijevem času uradoval podestà ²²⁴ Guido Luccardi, ²²⁵ ki ga je predsednik Ljubljanske pokrajine ob nemški podpori želel zamenjati s slovenskim. Kot se je izrazil Luccardijev nadrejeni, tržaški prefekt, je podestà »še edina oblast na tem območju, ki predstavlja italijansko suverenost«. ²²⁶ Pod nemškim pritiskom je Coceni februarja 1944 Luccardija ²²⁷ zamenjal s slovenskim predstavnikom, vendar pa ni nikoli dovolil, da bi Postojna kdaj prišla pod Ljubljansko pokrajino. Nekega dne leta 1944 je Rainer obiskal Rupnika in mu povedal: »Nekoč sva govorila o prevzemu uprave v Postojni in Idriji. Te predele sem nameraval že v vojnem času podrediti Ljubljani, ker so do 1918 spadali pod njo. Ker sem pa moral upoštevati meje, bi izbral obliko upravnih delegacij. Tržaški prefekt Coceni je temu zelo nasprotoval.« ²²⁸ To je pomenilo, da ni bilo mogoče spremeniti ne državnih ne pokrajinskih mej ²²⁹ (Rainer je imel idejo znotraj OZAK oblikovati Istro, Goriško in Kranjsko), vendar je Italijane še vedno motilo slovensko spodkopavanje italijanske legitimnosti na neuradni ravni. Predvsem jih je motilo domobransko širjenje v Goriški in Tržaški pokrajini, kar je bila ena glavnih tem Cocenijevega tretjega srečanja z Mussolinijem. Na Uncu in Rakeku, na meji med Tržaško in Ljubljansko pokrajino, so bile še vedno fašistične mejne kontrole, ki so jih konec februarja 1944 zamenjali domobranci, kar je Coceni videl kot začetek slovenskega prodora na italijansko ozemlje, ki se

221 Stuhlfarrner, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 19, 94.

222 Prav tam, 94. Še februarja 1944 je Rainer ob pogovorih z nacističnim finančnim ministrom omenil, da bi bilo še posebej Ljubljansko pokrajino treba ločiti od italijanskega ozemlja. BAArch R 2/3, 169.

223 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 394.

224 Župan.

225 Tudi italijanski podestà v Pivki se je upiral približevanju Ljubljanski pokrajini in širjenju domobrancev na Primorsko. Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, 118.

226 Coceni, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 179.

227 Nacistične oblasti so Luccardija ob prihodu v Trst aretirale, po mnenju Cocenija na podlagi smešnih obtožb, vendar je bil kmalu izpuščen. Prav tam, 181.

228 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 394.

229 Kot ugotavlja Mlakar, Rainer ni mogel ničesar storiti brez Hitlerjeve dovoljenja, ki pa je določil jasno mejo, ki je ni bilo mogoče prestopiti. Ta meja je bila italijanska suverenost (državnih in pokrajinskih mej). Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, 131.

je nadaljeval še na Kras, v Trst in Gorico.²³⁰ Na to razlago tržaškega prefekta je Mussolini odvrnil: »Bral sem članek v Goriškem listu o vstopu teh slovenskih čet v mesto.«²³¹ Motili so ju tudi šola za slovenske častnike v Devinu, umikanje italijanskih napisov in uradovanje v slovenskem jeziku v Postojni, slovenske pesmi, ki so jih peli domobrance po Gorici.²³² Tu so po Coceanijevem pričevanju Mussoliniju začeli ustavljati Italijane, jim govoriti, da je tu Slovenija, in jim grozili, naj v 48 urah zapustijo območja, sicer jih bodo obesili, kot razlog za to pa naj bi navedli, da »bodo tako imele slovenske žene možnost poročiti Slovenca«. Ti ukrepi naj bi Slovencem dajali samozavest in sogovornika sta sklepala, da gre to Slovencem naklonjeno politiko pripisati Globočniku in ne Rainerju. Poveljnik SS in policije v OZAK je bil namreč tisti, ki je bil »slovanske krvi«.²³³ Poleg ukrepov, ki so jih slovenski domobrance že izvajali in so motili tržaškega prefekta, se je Anton Kokalj zavzemal še za druge pridobitve, zaradi česar je 19. aprila 1944 prišlo do sestanka s Coceanijem. Na njem je Kokalj izrazil željo po priznanju pravic slovenskega prebivalstva v tržaškem zaledju, uvedbi dvojezičnosti in zaposlitvi uradnikov, z znanjem obeh jezikov, izvedbi volitev v vseh občinah, kjer je slovenska večina, odprtju slovenskih šol. Zapisnik sestanka je prefekt predal Mussoliniju, vendar so v njem le Kokaljevi odgovori, saj kot je napisal zapisnikar in prevajalec Urbani, »ni avtoriziran podati odgovorov prefekta dr. Coceanija polkovniku Kokalju«.²³⁴ Odgovori niso bili navedeni, saj tržaški prefekt ni želel, da Mussolini izve, da se je z zahtevami navidezno strinjal, čeprav ni ničesar obljubil.²³⁵

Iz zgoraj naštetih primerov je razvidno, da nacisti nobeni od treh obljubljenih držav niso nameravali dati prave samostojnosti, temveč bi lahko delovale samo pod zaščito nacistične Nemčije, zato jih lahko imenujemo le potencialne države. Te bi obstajale znotraj politične forme OZAK, ki tudi sama ni bila popolnoma jasno opredeljena. Te tri obljubljene države so pogosto imele zahteve po istem ozemlju in so nasprotovale druga drugi. Tako bi bila Furlanija nekakšen »buffer zone«, torej ne bi spadala ne pod nacistično Nemčijo ne pod Italijo, medtem ko bi Kozakija, ki bi jo obkrožala Tretji rajh in Furlanija, bila del Italije z veliko avtonomije, saj bi bili njeni državljani Italijani, vendar bi jo od RSI ločevala *Pfufferstaates Friaul*. Pravzaprav pa je glavno vprašanje to, ali so nacisti mislili resno z obljubami o državnih oblikah ali ne. Zdi se, da so bile obljube le prazne besede za pridobivanje kolaboracionistov, po zmagoviti vojni, ko jih

230 Tu je pomembno predvsem italijansko dožemanje tega kot spodkopavanje italijanske legitimnosti. O slovenskih domobrancih na Primorskem glej Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*.

231 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 155.

232 Enega vodilnih goriških fašistov so na primer močno motile dvojezične osmrtnice v časopisu. SI AS 1630, *Sitzungs-Protokoll des faschistischen Rates der Provinz Venezia Giulia*, 4.

233 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 155.

234 Prav tam, 160.

235 Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, 132.

nacisti ne bi več potrebovali, pa bi se jih rešili »s pomočjo brutalnega nasilja«,²³⁶ kot se je izrazil Rudolf Rahn.

Obljube o državcih tudi niso prišle iz Berlina²³⁷ oziroma nacističnega zunanjega ministrstva, temveč so bile plod lokalnega nacističnega veljaka Friedricha Rainerja. Po koncu vojne bi zato lahko prišlo do izgovarjanja, da obljube preprosto niso bile legitimne, saj niso izvirale iz nacističnega vrha. Legimnost bi bila še bolj vprašljiva, če bi na primer koroški gavljater pri Hitlerju padel v nemilost. Obljube o državah pod okriljem Tretjega rajha torej niso bile uradno izdane, po vojni pa bi se bilo težko sklicevati nanje. Bile so preprosto produkt vojnega časa in nacistične želje lokalnemu prebivalstvu predati določeno mero oblasti ter s tem zmanjšati število Nemcev, ki bi morali uradovati in varovati določeno ozemlje.

V pogovoru z zgodovinarjem Pierom Arrigom Carnierjem je vodja Globočnikove pisarne Ernst Lerch predstavil Rainerjevo razmišljanje o državcih znotraj OZAK in zakaj do njih v praksi ni prišlo. »Zagotovo ni bilo mišljeno, da bi bila cona priključena Nemčiji. Jeseni 1943 se je govorilo, da bi si del operacijske cone priključila Hrvaška, del bi si priključila razširjena Slovenija brez Trsta in iz dela bi nastala Furlanija, vendar se o tem ni preveč razmišljalo. Mislim, da je bilo veliko odvisno od italijanske moči, kar se je na koncu tudi zgodilo. V drugi polovici leta 1944 smo imeli vtis o močnejši Italiji, medtem ko so se nemška prizadevanja zmanjšala. [...] Rainer si je prizadeval, da ne bi razburil nobenega naroda. Bil je velik nasprotnik nasilja. Njegov moto je bil: „Ne vzhodnjaškim metodam, temveč avstrijskim.“²³⁸ Nacisti v OZAK so si torej med vojno prizadevali izpolniti obljube o potencialnih državah, kar bi jim koristilo, saj bi s tem pridobili večje število kolaboracionistov, vendar so morali ideje zaradi italijanskega pritiska in zaradi želje, da bi dajali vtis, da ima tu suverenost RSI, opustiti.

Naborništvo

Okupator je lahko po haaški konvenciji popolnoma legitimno preklical naborništvo na zasedenem ozemlju, izvedeno s strani države, ki je izgubila ozemlje, vendar ji je to pravno še vedno pripadalo.²³⁹ Ta pravila so bila sestavljena z mislijo na kratke vojne, zato si podpisnice niso želele, da bi prišlo do bojev na zasedenem ozemlju, kar bi privedlo do dodatne škode na tem območju, temveč so si prizadevale za čim hitrejšo normalizacijo stanja. Če vzamemo primer zasedene Belgije v prvi svetovni vojni, je nemška vojska lahko mednarodnopravno preprečila belgijsko naborništvo. S tem se je strinjala tudi belgijska

236 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 104.

237 Razen obljuba kozakom o Kozakiji pod varstvom firerja, za katero sta stala vrhovni poveljnik vermahta feldmaršal Wilhelm Keitel in nacistični minister za zasedena vzhodna območja Alfred Rosenberg.

238 Carnier, *Lo sterminio mancato*, 90. Rainer je bil res tisti, ki je poskušal voditi mehkejšo politiko, kot so amnestije partizanov in obsojencev na smrt, medtem ko je Kübler zagovarjal tršo politiko do odporniškega gibanja. Kaltenegger, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*, 69.

239 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 16.

stran, saj bi nastanek belgijske vojske oteževal potek zasedbe. Nastale bi zaledne vojske in odpor bi lahko pomenil še obsežnejšo opustošenje domovine. Če sta bili belgijska vlada v eksilu in Nemčija nasprotnici, pa tega ni mogoče reči za RSI in Tretji rajh, ki sta bili uradno zaveznici. Z italijanskim naborništvom v OZAK bi lahko nacisti potencialno dobili dodatne kolaboracionistične enote, vendar je bilo to na območju OZAK in OZAV oteženo in izvedeno z nacistične strani. Iz OZAK je ob prvem italijanskem naboru prišlo le 18 podčastnikov in 14 vojakov, ki so se prostovoljno vključili v Mussolinijevo vojsko, medtem ko se iz OZAV ni vključil nihče.²⁴⁰ To je potrdil tudi Felix Kraus, ki je bil s strani nacističnega gospodarskega ministrstva poslan v OZAK, da oceni gospodarsko in tudi splošno stanje cone. V poročilu je zapisal, da je »prostovoljcev za nastajajočo vojsko maršala Grazianija tako malo, da se o tem na splošno sploh ne govori«.²⁴¹

Slika 3: Propagandno navezovanje na služenje vojske Tržačanov v času avstrijske nadvlade. Enote so se imenovala *Guardia civile* in ne *Guardia nazionale repubblicana* kot v preostali RSI. *Adriatisches Illustrierte*, 10. 3. 1945.

240 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 279.

241 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 222.

Ta odločitev je pomenila delno izgubo italijanskih rekrutov – kolaboracionistov, saj bi RSI v Jadranskem primorju za rekrutacijo vojakov najverjetneje izkoristila idejo obrambe domovine pred »slovansko grožnjo«, kar bi med Italijani delovalo bolje kot Rainerjev splošni vpoklic v nemško vojsko. Njegovo naborništvo ni dajalo večjega pomena različnim narodnostim v OZAK, kar je razvidno že iz rekrutnih letakov, ki so le prevod nemške različice, zaradi česar se slovenska in italijanska različica pogosto sploh nista razlikovali. Če je v OZAV, kjer je živelo večinsko nemško govoreče prebivalstvo, ki naj bi bilo vključeno v SS in vermaht, to preprečitev še mogoče upravičevati z vojaškimi razlogi, pa v OZAK Nemcev skoraj ni bilo in lahko potezo razumemo kot željo po omejevanju moči in postopnem trganju vezi z RSI. Težava se pojavi tudi, če pogledamo slovensko različico letaka, kje so nemško verzijo besedila le prevedli in niti malo prilagodili slovenskim razmeram. Na slovenskem letaku je pisalo, da se Slovenci lahko prijavijo tudi v italijansko republikansko vojsko,²⁴² kar je, če se spomnimo dogodka z Graziolijem, popolnoma nepredstavljivo.

Nacisti med obstojem marionetne RSI nikoli niso bili popolnoma naklonjeni ideji ustanovitve italijanske vojske in so Italijane raje kot vojake videli kot delavce. Medtem sta si Mussolini in njegov obrambni minister Rodolfo Graziani prizadevala ponovno vzpostaviti italijansko vojsko, s čimer bi se po njunem mnenju RSI razvila iz nacističnega satelita v samostojno državo. Na nasprotnem bregu so stali Hitler in krog vodilnih nacistov, ki sona italijansko vojsko še vedno gledali skozi prizmo izdaje 8. septembra, ki se ni smela več ponoviti.²⁴³ Sprva je Mussolini nameraval vojsko sestaviti iz italijanskih vojakov, ki so bili po kapitulaciji Kraljevine Italije kot delavci internirani v Tretji rajh. Ideja je bila zavrnjena, češ da so italijanski vojaki že porazdeljeni po podjetjih, od koder jih ni mogoče več odstraniti. Po tem neuspehu je prišlo na vrsto naborništvo, ki je kljub nacističnim pomislekom omogočilo, da je fašistična vojska dosegla 245.000 mož.²⁴⁴ Vendar pa so nacistične organizacije, kot so Luftwaffe, protiletalska obramba, vermaht, Reichsmarine, gradbena organizacija Todt itd., zase zahtevale dobršen del teh rekrutov, kar je privedlo do številnih italijanskih dezerterstev in prebegov k partizanom.

Nacistični voditelji si niso želeli italijanske vojske, zato je mogoče razumeti, da preprečitev naborništva v OZAK med Nemci na ozemlju zasedene Italije ni povzročila večjih sporov. Namesto rekrutacije določenih letnikov v vojsko RSI je v OZAK prišlo do naborništva prek vrhovnega komisarja, ki mu je izvršna oblast omogočala, da sam vpokliče može v vojsko. Rainer je izvedel dva vpoklica, prvega 29. novembra 1943²⁴⁵ za

242 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 69.

243 SI AS 1630, *Sitzungs-Protokoll des faschistischen Rates der Provinz Venezia Giulia*, 3; Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 267.

244 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 288.

245 *Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationzone Adriatisches Küstenland*, 7. 12. 1944; Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, 50.

letnike 1923, 1924 in 1925,²⁴⁶ in ker je bil vpoklic navidezno usklajen z RSI,²⁴⁷ je tudi poveljnik italijanskih enot v OZAK Giovanni Esposito kot predstavnik RSI želel izvesti italijanski nabor. Na to pobudo se je takoj naslednji dan odzval vrhovni komisar in v časopisu napisal, da »je rekrutiranje častnikov, podčastnikov in moštva v italijansko vojsko dovoljeno le, če se možje sami prostovoljno javijo«. ²⁴⁸ Obstajala sta torej nabor s strani Rainerja, ki je bil obvezen, ter rekrutiranje s strani italijanske vojske (in tudi slovenskih domobrancev), ki je bilo prostovoljno. Oba vpoklica, med drugim tudi v Ljubljanski pokrajini,²⁴⁹ nista imela večjega učinka.

Tako je Rainer 30. julija 1944 začel drugi vpoklic za letnike od 1914 do 1922 in 1926,²⁵⁰ medtem ko so bili letniki 1923, 1924 in 1925 uradno že vpoklicani (čeprav le z manjšim uspehom). Z vpoklicem kar desetih letnikov in amnestijo partizanov²⁵¹ je Rainer želel povečati kolaboracionistične enote. Kljub propagandnim letakom in člankom, kot je tisti iz *Adriatisches Illustrierte*, ki je nagovarjal »Der Landschutz ruft ALLE« in prikazoval trg, poln nabornikov,²⁵² pa tudi tokrat ni bilo želenega učinka. V tem času so zavezniki prebili frontno linijo pri Monte Cassinu in začeli prodirati proti severu, zato so mladeniči samo še čakali, kdaj se bodo Anglo-Američani izkrcali na obalah severnega Jadrana, in so bili na splošno ravnodušni do vpoklica. Druga težava je bil strah, da jih bodo Nemci odpeljali v Tretji rajh kot delavce, zaradi česar jim je Rainer zagotovil, da bodo ostali v OZAK, kar pa ni bilo res, saj so prve nabornike takoj odpeljali v Nemčijo, kar je privedlo do še večjega upada prijavljenih.²⁵³ Tako je bilo na primer v Tržaški pokrajini 33.337 potencialnih nabornikov, od tega se jih je javilo le 4644. Ti so poudarjali svojo nezmožnost opravljanja vojaškega roka in predložili različna dokazila o nujnosti dela, ki ga opravljajo za nacistično Nemčijo, kar je njihovo število zmanjšalo na 1821. Od teh so bile tri četrtine namenjene za operacijo Todt, kjer so gradili utrdbe, ter le četrtina za nemško vojsko in mornarico.²⁵⁴ Po Coceanijevem mnenju so se mladeniči, raje kot da bi se »borili ob boku države, ki izvaja ukrepe, ki drastično spodkopavajo oblast italijanske vlade«, ²⁵⁵ poskrili pri sorodnikih ali zbežali med partizane. Na neuspešno naborništvo sta se SS in policija odzvala z aretacijami mladih fantov, o katerih so menili, da so se

246 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 69.

247 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943-1945*, 556.

248 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 112.

249 Prav tam, 112.

250 *Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationzone Adriatisches Küstenland*, 28. 7. 1944; Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 189.

251 *Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationzone Adriatisches Küstenland*, 1. 5. 1944.

252 *Adriatisches Illustrierte*, 3. 6. 1944.

253 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 191.

254 Prav tam, 191.

255 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 149.

izognili naboru. V Trstu je v tem obdobju nastala šala, v kateri fant vidi prijatelja, ki teče, in ga vpraša: »Kam pa se ti mudi, da tako tečeš?« Tekač mu odgovori: »Ali ne veš, da imajo danes nabor konjev?« Prijatelj ves zmeden: »Ja, in zakaj zaradi tega tečeš?« Tekač mu odvrne: »Če me Nemci ulovijo, kdo jim bo razložil, da nisem konj?«²⁵⁶

Zaradi aretacij se je začelo govoriti, da je Globočnik v resnici tisti, ki ukazuje v OZAK. Kljub temu pa je kmalu postalo jasno, da to nasilje ni učinkovito, saj oblast v nasprotju z OZAV,²⁵⁷ ni imela dovolj moči niti podpore prebivalstva, da bi lahko aretirala vse, ki so se izmaknili, temveč le peščico, kar je še bolj poudarilo nacistično nemoč izvajanja lastnih ukrepov.²⁵⁸

Nacisti v OZAK so želeli zmanjšati število nabornikov, ki bi šli v Mussolinijevo vojsko, prek katerih bi RSI izvajala vpliv na tem območju. Tako je bil korpus *Corpo di polizia provinciale*, ki je štel 20.000 moških, podrejen nemškemu poveljstvu, plačo pa so policaji dobivali iz fonda vrhovnega komisarja.²⁵⁹ Seveda so obstajale italijanske enote, podrejene RSI, ki jih je vodil poveljnik območja Julijska krajina (204. *Comando Militare Regionale*) Giovanni Esposito,²⁶⁰ vendar pa je vsaka Mussoliniju zvesta enota morala dobiti Rainerjevo dovoljenje za delovanje na območje operacijske cone.²⁶¹ Med policijskimi enotami, podrejenimi RSI oziroma njenemu notranjemu ministrstvu, je bil tudi poseben policijski inšpektorat za Julijsko krajino (*L'ispettorato speciale di polizia per la Venezia Giulia*) pod vodstvom Guelija in Collottija, ki je izvajal številne aretacije in mučenja, zato mu je nasprotoval tudi zagrizen Italijan Bruno Cocceani.²⁶² Ta je na različne načine poskušal povečati vojaško in policijsko prisotnost RSI v OZAK, da bi lahko Trst in Julijsko krajino ubranili pred »slovansko nevarnostjo«. V ta namen je 30. januarja 1945 italijansko notranje ministrstvo odobrilo kar največjo rekrutacijo lokalnih policistov in namesto moških, ki jih ni bilo mogoče napotiti na to območje, poslalo orožje.²⁶³

Denarna valuta

Pravno gledano je bilo po haaški konvenciji mogoče zasedeni državi odvzeti del davkov za plačevanje okupatorjeve vojske na tem ozemlju, vendar so nacisti to pravico krepko razširili.²⁶⁴ Sever Italije, še posebej trikotnik Milano-Torino-Genova,²⁶⁵ je bil eden

256 Cocceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 192.

257 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 112.

258 Cocceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 190.

259 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 116.

260 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 119.

261 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 110.

262 Cernigoi, *La »Banda Collotti«*; Cocceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 318.

263 Cocceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 310.

264 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 50.

265 Berend, *An economic history of twentieth-century Europe*, 34.

najbolj industrializiranih in bogatih delov evropske celine, zato sta vermaht in nacistično ministrstvo za oboroževanje ob zasedbi Italije od novoustanovljene RSI zahtevala plačilo od 10 do 15 milijard lir za dva meseca, kar je mnogo več, kot so znašali stroški vzdrževanja okupatorjeve vojske na Apeninskem polotoku.²⁶⁶ Vermaht in Speer sta želela doseči, da se Nemci bojujejo, Italijani pa plačujejo vojne stroške, čemur je nasprotoval Mussolini, ki si je prizadeval ustvariti fašistično vojsko. Na dučejevo stran se je postavil Rahn,²⁶⁷ ki je dosegel, da se je kot vojni prispevek, ki se je pobiral tudi v OZAK,²⁶⁸ izplačalo le 4 milijarde lir, ostalo pa je bilo predstavljeno kot rezerva.²⁶⁹

Po haški konvenciji je bilo okupatorju omogočeno tudi določeno vplivanje na cene in lokalno valuto za stabiliziranje gospodarstva.²⁷⁰ Pristojnosti pa so Nemci prekoračili že v prvi svetovni vojni, ko so ne samo zamenjali tečaj valute, temveč tudi valuto samo, na primer v zasedeni Belgiji, kjer je bila uvedena nemška rajhmarka.²⁷¹ Ta praksa se je nadaljevala tudi v drugi svetovni vojni, pri čemer je bil najprej uveden menjalni tečaj deset italijanskih lir za eno rajhmarko, ki je bil ugoden za Tretji rajh, potem pa še kreditni boni rajha (*Reichskreditkassenscheine* – *RKK-Scheine*), ki so predstavljali okupacijsko valuto, izdano s strani vermahta.²⁷² Uporabo tega načina plačevanja je spodbujal predvsem minister za oboroževanje Albert Speer, nasprotoval pa mu je Rahn, saj naj bi boni RKK »uničili vsak vtis, da ima Italija status zaveznice«.²⁷³ Rahn je dosegel umik kreditnih bonov, ki so bili uvedeni zaradi finančnih razlogov izkoriščanja italijanskega ozemlja. Poskus zamenjave denarne valute v OZAK pa ni vključeval samo finančnih dejavnikov, temveč tudi željo po pretrganju valutne vezi z italijanskim prostorom.

Zaradi bližine meje rajha in številnih sorodnikov na njeni drugi strani je v Ljubljanski pokrajini po navedbah *Deutsche Reichsbank* po kapitulaciji Kraljevine Italije poleg bonov RKK krožila »tolikšna količina rajhmark, da so z njo ljudje plačevali še najmanjše nakupe«.²⁷⁴ Ti valuti sta med širšim prebivalstvom kmalu izginili, je pa zato vrhovni komisar v OZAK poskušal uvesti denarno valuto, imenovano *Adria krona*, ki bi srednje-ročno zamenjala dotedanjo italijansko liro oziroma, kot se je izrazil Collotti, »ustvarila ekonomsko pregrado nasproti ostali Italiji«.²⁷⁵ K tej odločitvi sta pripomogla dva

266 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 120.

267 Zanimivo je, da RSI ni sodelovala v pogajanjih, kljub dejstvu, da je bila na koncu ona tista, ki je morala izplačati znesek.

268 BArch R 109-I/2649, *Körperschaft des öffentlichen Rechts Adria-Film – Vertrieb*, 20. 9. 1944, 24.

269 BArch R 2501/6851, *Material über Italien nach Verrat der Badoglio-Regierung*; Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 123, 125.

270 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 50.

271 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 38.

272 PAAA R 29643, 5625–67, 8.

273 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 119.

274 BArch R 2501/6851, *Material über Italien nach Verrat der Badoglio-Regierung*.

275 Collotti, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*, 35.

dejavnika, gospodarski in politični. Nedvomno je bilo gospodarsko stanje na Apeninskem polotoku po nacistični okupaciji slabo. Zaradi pogostih zavezniških bombardiranj, partizanskih napadov železniških in cestnih povezav in partizanskega omejevanja izvoza hrane z območij pod njihovim nadzorom²⁷⁶ je v mestih pod nadzorom okupatorja prihajalo do pomanjkanja oskrbe s hrano. V velika mesta, kot so Torino, Genova, Milano, Rim itd., je prihajala hrana, vendar je nikoli ni bilo dovolj. Prehrambne potrebe številnih meščanov niso bile zadovoljene, zato je prihajalo do prodaje na črnem trgu, kjer so bile cene za povprečnega delavca previsoke. Za kilogram moke je bilo treba odšteti 25–30 lir, za kilogram testenin 15–18 lir, za kilogram masla 220 lir in za liter olja 180 lir.²⁷⁷ Izučen delavec je na dan zaslužil od 70 do 90 lir, kar je pomenilo, da je le težko preživel svojo družino.²⁷⁸ To je privedlo do nezadovoljstva italijanskih delavcev, ki so začeli stavkati, in pogosto jih je nacistični okupator lahko umiril samo z zvišanjem plač. To pa ni rešilo težav, saj je glavni problem ostajala oskrba s hrano. Nasprotno so zvišane plače privedle do še višjih cen na črnem trgu, kar je po določenem času delavce ponovno spodbudilo k stavkam, in sledilo je ponovno zvišanje plač.²⁷⁹ Ta začarani krog se je nadaljeval do konca vojne in je vplival tudi na OZAK. Tu je bilo na primer ugotovljeno, da »zaradi občutne inflacije v Italiji in hitre rasti negotovosti zavarovalnice zvišujejo premije za rope, vlome in napade«. Podobno je tudi Nemška filmska distribucijska družba (*Deutsche Filmvertriebs-Gesellschaft m.b.h.*) od *Bance d'Italia* zahtevala, da »zaradi inflacije naši hčerinski družbi zvišate mesečni prispevek s 100.000 na 125.000 lir«.²⁸⁰ Podobno kot v dučejevi Italiji je tudi v OZAK prihajalo do inflacije zaradi pomanjkanja hrane (še posebej v velikih mestih, kot je Trst),²⁸¹ zaradi česar je nastal črni trg. Vrhovni komisar in poveljnik policije in SS v OZAK sta ta neuradni trg želela uničiti s pomočjo ekonomske policije (*Wirtschaftspolizei*), ustanovljene 10. decembra 1943 (natančneje opredeljene z ukazom 1. marca 1944),²⁸² s čimer sta želela ustaviti inflacijo na tem območju.²⁸³ OZAK je bil prvo območje znotraj RSI, na katerem je bila uvedena take vrste policija, ki je kmalu postala zgled drugim predelom, vendar je že v operacijski coni postalo jasno, da to ni rešitev za ustavitev inflacije. Prebivalstvo je menilo, da ima ekonomska policija smisel samo, ko je trg že dovolj oskrbljen s hrano, poleg tega pa so imeli te policiste za podkupljive, saj so

276 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 188.

277 Prav tam, 223.

278 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 180.

279 Prav tam, 208.

280 BArch R 109-I/2649, 1. 12. 1944.

281 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 269. Operacijska cona je pred kapitulacijo Kraljevine Italije hrano večinoma uvažala iz drugih delov Italije. BArch R 2501/6851.

282 *Anordnung über die Wirtschaftspolizei* je, kot je navedeno v njem, namenjen enotni politiki, morali in usposobljenosti pripadnikov ekonomske policije. BArch NS 7/1161, *Anordnung über die Wirtschaftspolizei*, 1. 3. 1944.

283 Collotti, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*, 38.

preganjali le manjše preprodajalce na črno, ne pa tudi večjih, zaradi česar je moral Rainer že aprila 1944 spremeniti način delovanja. Če je do aprila poskušal uničiti črni trg, je tedaj ustanovil podjetje, ki je poskušalo kar najbolj neopazno kupovati prehrabne izdelke na tem istem črnem trgu.²⁸⁴ Ta naloga je bila dodeljena predstavniku podjetja Noordsche Unie iz Utrechta dr. Muckeju, ki je odprl tržaško podružnico z imenom Union Nordica A.G. S strani vrhovnega komisarja je ta dobila denar za nakup na črnem trgu, njena provizija pa bi bila 10 odstotkov, vendar ni jasno, kako daleč je segla ta neuradna operacija.²⁸⁵

Inflacija lire ni mogla biti edini razlog za uvedbo *Adria krone*, saj bi zaradi pomanjkljive oskrbe in posledično visokih cen na črnem trgu v OZAK prišlo do inflacije, pa naj bo v uporabi italijanska lira ali katera koli druga valuta. Razlog, zaradi katerega je prihajalo do inflacije, je bilo lažje prevaliti na dučejevo Italijo, kar je vrhovni komisar želel izkoristiti za svoje politične težnje in območje oddaljiti od italijanskega vplivnega območja. Da bi Rainerju ta podvig uspel, je izkoristil potovanje nacističnega finančnega ministra po severni Italiji (1.–7. februarja 1944). Lutz Graf Schwerin von Krosigk je nameraval obiskati OZAV, OZAK in okolico Benetk, vendar je koroški gavljatelj s številnimi predlogi, poslanimi pred začetkom potovanja, dosegel, da je minister večino potovanja preživel v Jadranskem primorju. Ker je vedel, da je Krosigk rad povezoval delo s sprostitvijo,²⁸⁶ ga je peljal v obmorska mesta OZAK, Sušak, Reko in Trst, največ časa pa sta prežvela v Opatiji. Poleg tega ga je povabil še v tržaško operno hišo, kjer je operna skupina milanske Scale uprizorila Verdijevega *Otella*. Ves Rainerjev trud je bil namenjen temu, da bi med sprostitvijo ob »modrem Jadranu« finančnega ministra prepričal, da je treba OZAK finančno ločiti od RSI.²⁸⁷

Po povratku v Berlin je Krosigk ekonomskemu oddelku banke Tretjega rajha (*Deutsche Reichsbank – Volkswirtschaftliche Abteilung*) naročil analizo možnosti zamenjave italijanske valute. Poročilo je bilo sestavljeno marca 1944 in v njem piše: »Če bo v Italiji prišlo do splošne krize, se bo to območje [OZAK] gospodarsko in finančno ločilo od Italije, s čimer se mu bo zagotovila gospodarska samostojnost do dokončne odločitve o prihodnji politiki. Že pred časom je bila Reichsbank ustno obveščena, da bi temu območju, ki za nas pomeni partikularen politični interes, dali poseben gospodarski položaj, s čimer bi ga zaščitili pred prevelikim izvozom blaga in dela v Nemčijo, kot je trenutno primer v severni Italiji. Položaj je s tega vidika zapleten, saj je na prehrabnem področju to območje odvisno od velikega uvoza iz tujine, plačilo katerega bi s samostojno gospodarsko in finančno politiko postalo težava. Temu je treba dodati še željo, da se območju

284 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 233.

285 Prav tam, 568.

286 Dunajski gavljatelj Baldur von Schirach je na primer za srečanje z ministrom določil območje dunajskega lovišča Lainzer Tiergarten, kjer sta med lovom razpravljala o finančnih zadevah, BArch R 2/3, 6.

287 BArch R 2/3, 169.

podeli politična samostojnost ali se ga priključi rajhu. Vendar pa bi tudi izključno gospodarska samostojnost povzročila izolacijo z monetarnega vidika, kar bi privedlo do valutnih in carinskih meja, s čimer bi se opazno zmanjšala italijanska suverenost nad tem območjem.²⁸⁸ Po mnenju vodje ekonomskega oddelka v OZAK,²⁸⁹ ki je tesno sodeloval z *Deutsche Reichsbank*, Korošca Franza Haßlacherja²⁹⁰ je bilo za tako samostojno monetarno politiko najprej treba stabilizirati cene in plače na območju OZAK, čemur bi lahko sledila ena od teh možnosti:

- uvedba rajhmarke,
- nastanek nove valute (Adria krone),
- uporaba natisnjenih lir,
- uporaba izključno kreditnih bonov rajha,
- povezava med lokalno valuto in posebnimi kreditnimi boni rajha.²⁹¹

Uvedba rajhmarke po mnenju Haßlacherja zaradi političnih razlogov ni prišla v poštev, poleg tega pa bi to pomenilo tudi drastično prilagoditev območja nemškemu gospodarskemu in monetarnemu sistemu. Podobno je bil zaradi premajhnega prostora OZAK in prihodnje nejasnosti glede politične oblike območja zavržen predlog za uvedbo *Adria krone*. Uporaba natisnjenih lir je bila zavržena zaradi lahke ponaredbe in političnih razlogov. Tudi pri bonih RKK so imeli težave s ponaredbami, saj niso imeli ne serijske številke ne podpisa, poleg tega pa so dajali vtis nacistične okupacije zaveznice.²⁹² Edino resnejšo obravnavo je dobil predlog povezave med lokalno valuto (liro) in posebnimi kreditnimi boni rajha (*Reichskreditkassenscheine eigener Art*), ki bi bil nekakšen kompromis med Rainerjevimi željami in italijansko suverenostjo. Ti posebni boni RKK bi se tiskali v OZAK, vendar pa je bil tudi ta predlog zavržen na podlagi ponaredb, porazgubitve bankovcev na druga zasedena območja in nejasnega odnosa do lire.²⁹³

Pretehtani so bili vsi predlogi, kar je privedlo do zaključka, da »v danih okoliščinah ni mogoče zagotoviti gospodarske samostojnosti območja s pomočjo posebne valute. Ne ostane drugega kot še naprej uporabljati italijansko liro. To pa še ne pomeni, da v prihodnje ne bi bilo mogoče do določene mere ustvariti demarkacijske črte proti ozemlju preostale Italije. Pri tem je ključno vprašanje, ali je mogoče nadzorovati mejne prehode, še posebej tiste na meji z Italijo. Tihotapljenje denarja bi bilo manjše, če bi se omejil izhod z območja, hkrati pa bi prišlo do večjega nadzora blaga.«²⁹⁴ Poročilo še ugotavlja, da bi nova denarna valuta povzročila preveč težav in da je bolje ohraniti italijansko liro,

288 BACh R 2501/6851, *Zur Währungsfrage im adriatischen Küstengebiet*, 16. 3. 1944.

289 *Leiter des Wirtschaftsführungstabes*, SI AS 1630.

290 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 154.

291 BACh R 2501/6851, *Zur Währungsfrage im adriatischen Küstengebiet*, 16. 3. 1944.

292 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 119.

293 BACh R 2501/6851, *Zur Währungsfrage im adriatischen Küstengebiet*, 16. 3. 1944.

294 Prav tam.

ki, kot je navedeno v nekem drugem nacističnem poročilu, »Italijanom psihološko in v praksi poudarja enotnost.«²⁹⁵ Namesto tega je Haßlacher predlagal uporabo ločevanja od italijanskega prostora s pomočjo carinskega nadzora.

Carina in ekonomija

Eden glavnih tržaških gospodarstvenikov Bruno Coceani, ki je v času fašizma zasedal številne vodilne položaje na lokalni ravni, je bil v obdobju nacistične okupacije imenovan za tržaškega prefekta. Po vojni je v knjigah in razpravah upravičeval svoje delovanje in poudarjal, kako je fašistična država vlagala v reško in tržaško gospodarstvo, da bi »ubranila italijansko superiornost«.²⁹⁶ V resnici Kraljevina Italija med obema vojnama v to območje ni pretirano investirala. To je povzročilo, da je vodilni tržaški sloj postajal vedno bolj razcepljen med svojimi nacionalnimi cilji, ki so težili k italijanskemu prostoru, in gospodarskimi interesi, ki so »kompas« usmerjali proti območju nekdanje Avstro-Ogrske in širše Srednje Evrope.²⁹⁷ Potem ko je Kraljevina Italija junija 1940 na strani nacistične Nemčije vstopila v vojno, se ji je močno približala, kar je izkoristil tržaški komite za promet (*Comitato Triestino dei Traffici*). Septembra je predlagal, naj fašistična vlada nemškim železnicam »ponudi dostop do Reke in Trsta in naj tržaško pristanišče postane svobodno pristanišče«.²⁹⁸ Na koncu predlog ni bil odobren zaradi nasprotovanj iz Rima, poleg tega pa so težava postale prav tržaške gospodarske in finančne elite, ki so rešitev predlagale. Zavedale so se gospodarskih priložnosti, ki jim jih je nudilo povezovanje s Tretjim rajhom, hkrati pa jim je postajalo vedno bolj jasno, da se lahko nacistična finančna in gospodarska superiornost prelije čez meje, kar bi privedlo do ozemeljskih zahtev Tretjega rajha in bi lahko ogrozilo hegemonijo obstoječe tržaške elite.²⁹⁹ Kljub zavrnitvi te zamisli je razvidno, da del tržaških gospodarstvenikov ni bil zadovoljen z vezanostjo Trsta in Reke na italijanski prostor in bi se raje usmeril proti nemško-avstrijskemu, kar je izkoristil Friedrich Rainer.

Ta je postopoma ugotavljal, da mu ne bo uspelo zamenjati denarne valute v OZAK, zato je, kot pravi Collotti, zamenjal način delovanja, ne pa tudi cilja (čim bolj ločiti Jadransko primorje od italijanskega prostora).³⁰⁰ Z neuspelega denarnega načina ločevanja je prešel na gospodarske in carinske metode, ki so bile za odtенок sprejemljivejše od uvedbe *Adria krone*, kar mu je med drugim svetoval tudi Haßlacher. Ta poskus med drugim ni uspel zaradi težav z oskrbo iz Italije, ki bi nastale po monetarni zamenjavi,³⁰¹

295 Prav tam.

296 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 98.

297 Bresadola, *The Legitimising Strategies of the Nazi Administration in Northern Italy*, 437.

298 Prav tam, 436.

299 Prav tam, 436.

300 Collotti, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*, 37.

301 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 185. Collotti, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*, 36.

kar potrjuje, da so denar, carina in gospodarstvo med seboj povezani. Podobno se tudi ekonomska policija ni ukvarjala samo z zatiranjem črnega trga, temveč tudi z nadzorom blaga, ki se je uvažalo in izvažalo iz prostora preostale Italije.

Mejna ekonomska policija (*Grenzwirtschaftspolizei – GWP, Ufficio della Polizia economica di confine*) se je »nastanila na meji z Benečijo in pokrajino Belluno [OZAV]«. ³⁰² To pomeni, da vrhovnega komisarja ni zanimal splošen pretok blaga v OZAK in iz njega, temveč izključno v smeri italijanskega prostora. Tako je prišlo do poskusa, da bi se razmejitev med operacijsko cono in RSI spremenila v carinsko mejo, ³⁰³ medtem ko so na meji s Tretjim rajhom nacisti začeli odstranjevati mine, odpeljali so žice in ohranili le dele, ki so bili potrebni za preprečevanje partizanskih prehodov. ³⁰⁴ Podobno je tudi nacistični finančni minister ob obisku Sušaka ugotovil, da na meji s Hrvaško sploh ni carinikov. Menil je, da bi moral biti prehod meje bolje nadzorovan, kar pa je predstavljalo težavo, saj je primanjkovalo ljudi, ki bi opravljali to delo. ³⁰⁵ Carinske kontrole so bile nastanjene skoraj izključno le na meji z RSI, vendar pa ta oziroma videmski prefekt Pace nista imela nad GWP nobenega nadzora. GWP je bila izključno v rokah Globočnika, prek njega pa v rokah Rainerja in Himmlerja. ³⁰⁶ Dejstvo je potrdil tudi urad poveljnika SS (Reichführerja-SS), ko je predlagal, naj bo mejna ekonomska policija obravnavana kot nemška policija. ³⁰⁷

GWP je na mejnih prehodih imela svoje kontrolne točke (*Grenzwirtschaftspolizei-posten – GWPP*), kjer je, čeprav pogosto s premajhnim številom mož, ³⁰⁸ nadzirala prehod blaga in ljudi. Podobno kot so Emiliu Grazioliu v vlogi uradne osebe prepovedali nadaljnje vstopa v OZAK, so želeli nacisti nadzorovati tudi druge Italijane in so določali, v kakšnih vlogah lahko vstopijo v operacijsko cono. Rainer se je na nemškem veleposlaništvu v RSI srečal z italijanskim ministrom za pravosodje, Videmčanom Pierom Pisentijem, in ga med drugim povabil v Trst. Povabil pa ga ni v vlogi ministra, temveč samo kot navadnega Italijana. Ko je Pisenti ugotovil, da mu vrhovni komisar dovoli izključno obisk osebne narave in da mu ne bo dovoljeno obiskati sodne palače, je v protest preklical svoj obisk in s koroškim gavljatjem sta se 29. februarja 1944 dobila v Hotelu Danieli v Benetkah. ³⁰⁹ Rainer je vedno znova poskrbel, da bi se kar se da

302 BArch NS 7/1161, *Anordnung über die Wirtschaftspolizei*, 1. 3. 1944.

303 Repe; Ajlec, *Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive, življenje ljudi in ostanke na terenu*, 22.

304 Prav tam, 19.

305 BArch R 2/3, 169. In tudi tistim, ki bi bili uradno zaposleni kot cariniki, so bile dodeljene naloge zunaj varovanja meja. Tako so bile na primer carinske enote iz Podbrda (italijansko-nemška meja) uporabljene v operaciji Wendelstein ob napadu na Čepovan. Kaltenegger, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*, 83.

306 BArch NS 7/1161, *Unterstellung der Wirtschaftspolizei im Adriatischen Küstenland unter SS- und Polizeigerichtsbarkeit*, 4. 9. 1944.

307 Prav tam..

308 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 145.

309 Coccani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 238.

zmanjšala legitimnost predstavnikov RSI v OZAK, kar se je na primer zgodilo Nicoli Benagliu, s katerim se ni hotel srečati noben vidnejši nacist. Podobno se je zgodilo ob obisku sekretarja Republikanske fašistične stranke Alessandra Pavolinija, ki se je želel pogajati z nacističnimi oblastmi na tem območju. Sekretar je 23. decembra 1944 skupaj s Pisentijem najprej prišel v Videm, obiskal italijanske enote v Tolminu, Beneški Sloveniji, Mostu na Soči in Gorici. 25. decembra zvečer je prišel v Trst. Naslednji dan se je Pavolini na kosilu srečal s predstavnikom nacistične stranke v OZAK Hansom Rogalskim,³¹⁰ ki je kosilu »želel odstraniti vsakršen videz uradnosti«. ³¹¹ Sledilo je srečanje s fašisti v tržaškem opernem gledališču Verdi, kjer je nekdo zaklical »Dol z Jadranskim primorjem!«, kar je neizmerno razjezilo naciste. Za konec obiska v Trstu se je srečal še z vrhovnim komisarjem, ki pa ga ni sprejel kot italijanskega ministra, temveč kot »zadnjega albanškega ministra«. ³¹² Pavolini je svojo pot nadaljeval še v Pulj in na Reko, vendar ni bil z nacistične strani nikjer uradno sprejet.

Podobno kot je bil nadzorovan prihod veljakov RSI, so poskušale nacistične oblasti imeti pregled tudi nad vsemi ostalimi Italijani, ki so želeli priti v OZAK, za kar so morali vložiti prošnjo za dovoljenje vstopa in prijaviti, kje bodo v tem času prebivali. ³¹³ Poleg omejitve novih prihodov je Rainer poskušal odstraniti vse prebivalce, ki so se še pred ustanovitvijo OZAK iz preostale Italije priselili na to območje. ³¹⁴ Predstavnik nacističnega gospodarskega ministrstva Felix Kraus je menil, da so ti južnjaki, ki jih je na javne položaje pripeljala fašistična oblast, nosilci korupcije in da bo do »reda in čistoče prišlo šele, ko bo prišlo do jasne ločitve od Italije in italijanskega naroda«. ³¹⁵ Nacističnega pregona »italijanskih južnjakov« iz Jadranskega primorja pa najverjetneje zaradi odpora prebivalstva in premalo mož, ki bi izvajali nadzor, v praksi ni bilo mogoče izvesti, zato so ukrep omilili in Italijani, ki so prišli z območij zunaj Jadranskega primorja, so se morali le prijaviti pri civilni upravi. ³¹⁶

Želja po carinskem nadzoru je izvirala iz poskusa ločiti gospodarstvo OZAK od italijanskega prostora in ga čim bolj vezati na nemškega. Jadransko primorje pa z izjemo ladjedelnic in rafinerij ni imelo večje koncentracije rudarstva in industrije niti presežka prehranskih dobrin. ³¹⁷ Kljub temu si je Rainer želel podrediti še tisto peščico obstoječih večjih podjetij. Tak primer je poskus prevzema nadzora nad italijansko zavarovalniško

310 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 121.

311 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 249.

312 Prav tam, 249.

313 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 146.

314 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 69.

315 Poročilo Felixa Krausa o potovanju po Jadranskem primorju, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 220.

316 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 146.

317 R 2301/8340; Poročilo Felixa Krausa o potovanju po Jadranskem primorju, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 222.

družbo Generali, ki je imela sedež v Trstu. *Völkischer Beobachter* in fašistični časopisi so jo po tem, ko je nekaj mesecev pred zavezniško zasedbo Rima družba Generali tam kupila 10 hektarjev zemlje, označili za »največjo judovsko finančno silo v Italiji« in zapisali, da »sinagoga prihaja na pomoč izdajalskemu kralju«. ³¹⁸ Temu je najprej sledil poskus, da bi sedež družbe Generali iz Trsta preselili v Berlin, ko pa je ta spodletel, je Rainer zahteval, da se italijanskemu vodstvu (Generali in še druge velike tržaške zavarovalniške družbe *Riunione Adriatica di Sicurtà*) doda nemški direktor. S tem bi imeli nacisti nadzor nad družbama, zaradi česar je Coceani pisal italijanskemu ministru za korporativno gospodarstvo Angelu Tarchiju in mu predlagal, naj vlada RSI sprejme zakon, da bi lahko imenovala direktorje v omenjenih družbah. Na tej zakonski podlagi je vlada v Generali imenovala dr. Scassellatija, kar je močno razjezilo vrhovnega komisarja, ki ni želel, da se RSI vmešava v OZAK, vendar je moral na koncu le opustiti željo po nadzoru te zavarovalniške družbe. ³¹⁹

Na gospodarstvo je vezana tudi trgovina, ki jo je Rainer poskušal nadzorovati s carinskim nadzorom in omejevanjem izvoza dobrin na drugih območjih Italije. Trgovske povezave je namesto z italijanskim želel stakati z nemškim prostorom in s tem v mislih na srečanju z gospodarskim ministrom rajha Waltherjem Funkom v Benetkah tega prosil za odobritev ustanovitve trgovske družbe Adria (*Güterverkehrsgesellschaft Adria*). ³²⁰ Gospodarsko približevanje OZAK Tretjemu rajhu je bilo zakrito z željo, da bi prekinili italijanski monopol, ki je po nacističnem mnenju kot v primeru tobaka prinašal »samo avtarkijo in nizko kvaliteto dobrin«. ³²¹ Ustanovitev trgovske družbe Adria je bila na teh osnovah odobrena. ³²² Če sklenemo, je Rainer za izpolnitev cilja gospodarsko in finančno ločiti OZAK od RSI uporabil različne metode, vendar pa se zdi, da so bili cilj in metode leto dni pred nacističnim porazom kratkovidni in da je zanje porabil veliko truda, ne da bi prinesle kakšno večjo korist.

Pravosodje

Nacisti so predvsem v začetku druge svetovne vojne uveljavljali *jus talionis* oziroma pravo, ki se ravna po načelu »zob za zob«, in ga, kot je poudaril Lemkin, privedli do skrajnosti in razmerje pogosto postavili na 1 proti 10. ³²³ To pravilo je bilo ob ustanovitvi OZAK-a še vedno v velji, kar kažejo primeri povračilnih ukrepov po bombnih napadih dezerterja iz 162. turkeštanske divizije Mehdiya Husejnzadeja - Mihajla v tržaškem *Deutsches Soldatenheim* in openski kinodvorani ter po smrti Christiana Wirtha pri Kozini. ³²⁴ Tudi

318 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 141.

319 Prav tam, 151.

320 *Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationzone Adriatisches Küstenland*, 24.1.1944.

321 SI AS 1629, fascikel 1, *Akten Vermerk über di Besprechung am 29.1.1944 in Triest*.

322 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 173.

323 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 31.

324 O teh primerih glej poglavje o tujih kolaboracionistih.

vojaški poveljnik v OZAK Kübler je bil naklonjen *jus talionis*, kar je razvidno iz njegovega razglasa »Oko za oko, zob za zob!«, ³²⁵ vendar zaradi Rainerjeve želje po sodelovanju z lokalnimi kolaboracionisti to pravo ni bilo v vsakdanji rabi.

V prvi objavi uradnega lista OZAK 15. oktobra 1943 je bila javnost seznanjena z ustanovitvijo operacijske cone prek razglasa vrhovnega komisarja, ³²⁶ kjer je bilo v prvem členu pojasnjeno, katere pokrajine sestavljajo Jadransko primorje. V drugem členu je bilo razglašeno, da ostane »v veljavi dotedanje pravo, če ne nasprotuje varnostnim ukrepom ali če ga ne bi vrhovni komisar sam spremenil«. ³²⁷ To je pomenilo, da so v Ljubljanski pokrajini veljali jugoslovanski (in ne italijanski) zakoni, medtem ko so v preostalih petih pokrajinah ostali v veljavi italijanski, ³²⁸ nacistični *jus talionis* pa je bil uporabljen le za zagotavljanje varnosti. Pravno je bil v skladu s haško konvencijo, ³²⁹ ki je okupatorski sili omogočala spreminjanje zakonov zaradi ohranjanja varnosti njenih enot na zasedenem ozemlju. ³³⁰ To nakazuje, da so nacisti želeli dajati videz spoštovanja lokalnih zakonov, in s tem potrditi italijansko (in delno tudi slovensko oziroma jugoslovansko) suverenost, kar v začetku vojne pogosto ni bilo običajno na območjih, ki so jih želeli priključiti Tretjemu rajhu, kot je primer protektorata Bohemije in Moravske, Alzacije, Lorene, Luksemburga in zahodne Poljske. ³³¹

Kljub videzu spoštovanja lokalnih zakonov je bilo v praksi mogoče te kar se da neopazno spodkopati, s tem pa tudi suverenost RSI. Na isti dan, ko je bilo v *Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissarars in der Operationszone Adriatisches Küstenland* objavljeno, da lokalni zakoni še vedno veljajo, je potekal sestanek med vrhovnim komisarjem, njegovim pravnim svetovalcem dr. Kurtom Messinerjem in predstavnikom nacističnega ministrstva za pravosodje dr. Haagom. ³³² Dotedanje osebe je ostalo na svojih delovnih mestih in tudi struktura organiziranosti sodišč se ni bistveno spremenila. ³³³ S tem se je med širšimi množicami ohranil videz, da se nič ni spremenilo, vendar to ni bilo tako. Vrhovni komisar si je za zgradbo, iz katere je uradoval v OZAK, izbral prav tržaško sodno palačo, zgradbe okoli te pa so zasedli drugi vodilni nacisti. V bližini je bil že omenjeni *Deutsches Soldatenheim*, Globočnikova vila Ara, ves ta Mali Berlin pa so povezovali

325 Collotti, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*, 95; Kaltenegger, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*, 68.

326 *Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissarars in der Operationzone Adriatisches Küstenland*, 15. 10. 1944.

327 Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, 358.

328 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 104.

329 Ob sprejetju haške konvencije še niso razmišljali, da bi okupacijske sile kot povračilne ukrepe uvedle razmerje 1 proti 10.

330 Benvenisti, *The International Law of Occupation*, 20.

331 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 25.

332 Vodilni pravnik v OZAK dr. Messiner je bil, kot je opazil sam dr. Haag, mož brez prave teže, ki se je vedno znova obračal na Rainerja in pri njem iskal konsenz. Dokument št. 5, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 209.

333 Prav tam, 208.

podzemni rovi, ki so služili kot zaklonišča pred zavezniškim bombardiranjem.³³⁴ Iz sodne palače je Rainer projiciral nacistično nadvlado v OZAK, zato ne preseneča, da je želel čim bolj neopaženo vplivati tudi na sodstvo.

Na sestanku 15. oktobra je bilo določeno, da se bo sodstvo v OZAK ločilo na tisto v Ljubljanski pokrajini in tisto v preostalih petih pokrajinah. V slovenski pokrajini »ostane v veljavi dosedanje pravo, ki je v bistvu avstrijsko in je bilo brez večjih sprememb preoblikovano v jugoslovansko«. Edina večja sprememba je bila ukinitve vrhovnega sodišča v Ljubljani.³³⁵ Na drugi strani je bila preklicana vsakršna podrejenost italijanskih sodišč v OZAK RSI. To je bilo doseženo tako, da kasacijsko sodišče (*Corte di Cassazione*) v Rimu, ki je lahko preklicalo katero koli sodbo, v coni ni imelo več nobenega vpliva. Vloga rimskega kasacijskega sodišča znotraj OZAK je bila ukinjena, možnost preklica sodbe pa je prevzel vrhovni komisar.³³⁶ Poleg tega je bila na sestanku sprejeta tudi zamisel o ustanovitvi državnega sodišča za posebno hude zločine, »za katero se iz političnih razlogov predlaga, naj se imenuje preprosto posebno sodišče«.³³⁷ S tem se je ustvarjal (kot že v primeru naziva vrhovnega komisarja) zavajajoč videz ohranjanja tradicije s fašistično preteklostjo (posebno sodišče za zaščito države – *Tribunale speciale per la difesa dello Stato*). V nasprotju s fašističnimi časi pa »morajo biti v tem sodišču sodniki izključno Nemci«, ki naj bi jih priskrbel predsednik prizivnega sodišča v Gradcu, medtem ko bi bil tako kot na zasedenem Gorenjskem tožilec predstavnik nemške policije. Določene so bile spremembe sodstva, vendar pa je že takoj prišlo do pomislekov o nasprotovanju RSI, kar bi lahko privedlo do tega, da bi medministrski odbor za italijanske zadeve,³³⁸ katerega namen je bila centralizacija nacističnega odločevanja glede italijanskega prostora, preprečil spremembe.

Na sestanku so bili postavljeni temelji pravosodja v OZAK, ki so se tam izvajali v naslednjem letu in pol. Nacisti so večinoma upoštevali italijanske (oziroma jugoslovanske) zakone, kar je zagotavljala odvetnica Schelander, ki je bila pri nemškem konzulatu odgovorna za italijansko pravo,³³⁹ vendar pa so bili v zadevah, ki so bile povezane z nemškimi interesi, hudimi zločini ali sabotажami, ti zakoni »povoženi«.³⁴⁰ Lokalne zakone so v teh primerih zamenjali ukazi nemškega svetovalca, ki je deloval v imenu vrhovnega komisarja.³⁴¹ Ta je imel zadnjo besedo glede sodbe, saj jo je lahko zaradi kateregakoli

334 Radacich, *Il complesso di gallerie antiaeree denominato »Kleine Berlin«*.

335 Dokument št. 5, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 208.

336 BArch R 3001/24064.

337 Dokument št. 5, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 208.

338 Odbor so sestavljali nacistično zunanje in notranje ministrstvo, vermaht in kanclerska pisarna.

339 BArch R 109-I/2649, *Körperschaft des öffentlichen Rechts Adria-Film-Vertrieb*, 20. 9. 1944.

340 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 244.

341 BArch R 3001/24064.

razloga razveljavil.³⁴² Zdi se, da je Rainer pomilostitve obsojencev na smrt uporabljal v propagandne namene, s čimer se je verjetno želel prikazati kot dobrohoten voditelj Jadranskega primorja. Lokalno pravo je veljalo le takrat, ko ni oviralo nacistične zasedbe, kar pomeni, da so bili svetovalčevi ukazi nad obstoječim pravom, najvišja sodna instanca v OZAK pa je postalo posebno sodišče, kjer je položaj predsednika zasedel predsednik koroškega deželnega sodišča.³⁴³ Sestava sodnikov se je spremenila tudi na nižjih stopnjah, saj je primanjkovalo italijanskih sodnikov, zato so nacistične oblasti v neslovenskih pokrajinah v krajih z veliko slovenskega prebivalstva postavile sodnike, pripeljane iz Ljubljane.

Podobno kot pri sodiščih je ob nacistični zasedbi območja Jadranskega primorja prišlo do manjših sprememb tudi v zaporih. V Gorici in Trstu so zapor ostali pod dotedanjimi upravami, v največjem mestu operacijske cone pa je bil v kleti poslopja nekdanje banke na Trgu Oberdan odprt še zapor varnostne policije in varnostne službe. Svoj zapor so v Trstu pod vodstvom Ivana Poljšaka odprli tudi slovenski domobranci.³⁴⁴ Poleg teh dveh pridobitev je bilo v nekdanji luščilnici riža pod vodstvom oddelka R/I odprto koncentracijsko taborišče Rižarna.³⁴⁵ Ljubljansko pokrajino so po kapitulaciji Kraljevine Italije večinoma zapustili italijanski uslužbenci, med njimi tudi pazniki, nadomestili pa so jih slovenski in nemški.³⁴⁶

Kinematografija

Firer je bil velik oboževalec filmov in si je v zasebni kinodvorani vsak večer ogledal enega.³⁴⁷ Med vladanjem je vzpostavil rutino gledanja, ki je ni spremenil niti takrat, ko so ga prišli obiskat voditelji drugih držav, vedel pa je tudi, da je film učinkovito propagandno sredstvo za vplivanje na ljudi. Vodja produkcijske hiše *Warner Bros* Jack Warner je po končani drugi svetovni vojni menil, da »kdor ima nadzor nad kinom, ima nadzor nad Nemčijo«.³⁴⁸ Podobno mnenje so delili tudi nacisti na čelu s propagandnim ministrom Josephom Goebbelsom. Po mnenju tega je bila kinematografija eden ključnih elementov propagande, kar je najbolje potrjeval film Leni Riefenstahl *Triumf volje*, ki so ga »vrteli v nabito polnih kinematografih po vsej Nemčiji«.³⁴⁹ Podobno propagandno vlogo sta imela tudi antisemitska filma *Jud Süß* in *Večni Jud*. Želja vplivati na lokalno prebivalstvo s pomočjo filmov in drugih propagandnih medijev je dosegla tudi vrhovnega

342 BAArch NS 7/100; Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 103.

343 BAArch R 3001/24064.

344 Guštin, *Za zapabi*, 59.

345 INZ, Zbirka Toneta Ferenca, 235/1.

346 Guštin, *Za zapabi*, 61.

347 Urwand, *Hitlerjev pakt s Hollywoodom*, 15.

348 Prav tam, 21.

349 Kershaw, *Hitler*, 316.

komisarja OZAK. Ta je ustanovil oddelek za propagando, tisk in kulturo pod vodstvom dr. Lapperja,³⁵⁰ s čimer je želel legitimirati nacistično prisotnost na tem območju.³⁵¹ V okviru propagandnega oddelka je deloval tudi filmski referent (*der Leiter des Amtes Film*) Breiner, ki je Rainerjevo zamisel o germanizaciji kinematografije spremenil v resničnost.

V začetku januarja 1944 je predstavnik filmske zbornice dr. Kurt Hammer sestavil poročilo o dogovoru z vrhovnim komisarjem OZAK in njegovim filmskim referentom Breinerjem. Poleg sestanka je Hammer opravil tudi analizo predvajanja filmov na tem območju z okrog 300 kinodvoranami.³⁵² Opazil je, da je v tem smislu Jadransko primorje mogoče razdeliti na italijanske pokrajine (*Gruppe Triest*), kjer delujejo italijanska distribucijska podjetja, večinoma iz Trsta, ki so kinodvoranam posojala filme. Na drugi strani je bila Ljubljanska pokrajina (*Gruppe Laibach*), ki ni imela nobenih stikov z italijanskimi distribucijskimi hišami, kar ni bilo tako težko, saj lokalno prebivalstvo ni bilo pretirano vezano na italijanski prostor in njegove filme. Na Rainerjevo željo je bila Ljubljanska pokrajina z distribucijskega vidika drugače obravnavana kot druge province, saj je dobivala samo nemške filme iz dunajskega *Filma-Unione*.³⁵³ Ti filmi so morali priti v Ljubljano vsaj teden dni pred začetkom predvajanja, saj je obstajala nevarnost neprevoznosti prometnih povezav zaradi zavezniškega bombardiranja in partizanov, v Kinu Union pa so morali vse filme še podnasloviti v slovenščino.³⁵⁴ Omenjeni kino je dobil nalogo podnaslavljanja filmov tako, da je Breiner lastnika kina vprašal, ali lahko on organizira to dejavnost, in ta mu je odvrnil, da lahko.³⁵⁵

Začetni cilj v drugih pokrajinah OZAK je bil umakniti le angleške in ameriške filme ter tiste italijanske, ki so slavili kraljevo družino, medtem ko bi nemški filmi le postopoma izpodrinili italijanske. To bi storili z dajanjem popustov za nemške filme, »kar ne bi smelo biti težko, saj obdavčitev v petih italijanskih pokrajinah ni tako visoka kot v Ljubljanski«. ³⁵⁶ Drugi način izpodrivanja je bilo oteževanje predvajanja starih italijan-

350 Jakomin Kocjančič, *Časopisje na Primorskem v letih 1941–1945 in njegova propagandna funkcija*, 154.

351 Drugače kot v Tretjem rajhu, kjer je bil poudarek predvsem na ideološko-rasistični propagandi, je bil v OZAK na področju kinematografije poudarek na propagiranju nemščine. Tako so se italijanski filmi pod nadzorom nacistov še vedno snemali, vendar jih, kot bomo videli, zaradi cenzure v OZAK ni bilo dovoljeno predvajati.

352 BArch R 109-I/2578, 10. 11. 1943.

353 Hkrati je bilo ugotovljeno, da so kinodvorane v Trstu do konca oktobra preskrbljene s filmi, ki se morajo odvrteti. To je poleg navezanosti na italijanski prostor razlog, zaradi katerega so bili italijanski filmi v začetku prepovedani samo v Ljubljanski pokrajini. BArch R 109-I/2578, 15. 10. 1943.

354 BArch R 109-I/2578, *Bericht über das Filmwesen in der Operationszone Adriatisches Küstenland*, 18.

355 BArch R 109-I/2649, 10. 10. 1944. Glede točnega opisa postopka podnaslavljanja glej BArch R 109-I/2649, 1. 12. 1944, 12.

356 Pokrajine OZAK so imele različne obdavčitve. Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 126. Obdavčitev v italijanskih pokrajinah je bila razdeljena tako: za dražje vstopnine je državni davek znašal 20 odstotkov, če je vstopnica stala 2 liri ali manj, je bil davek 10-odstoten; za vse vstopnice je vojni davek znašal 3 odstotke, davek na avtorske pravice 2 odstotka; za tedenske novice 5 odstotkov, filmskemu referentu pri Rainerjevi upravi pa sta bila namenjena 2 odstotka. To je privedlo do okoli 30 odstotkov obdavčitve. V Ljubljanski pokrajini je bila obdavčitev okrog 40-odstotna, vse davke pa je zbiral

skih filmov. S tem v mislih je Rainer izdal ukaz, da se ne sme predvajati filmov, ki imajo odobritev cenzure, starejšo od dveh let.³⁵⁷ Tretji način je bilo določanje, katere italijanske distribucijske hiše lahko prodajajo filme in katerim to ni več dovoljeno. Nemško distribucijo, ki bi izpodrinila italijanske filme, je podobno kot v Ljubljanski pokrajini vodil *Film-Unione*, ki je kmalu po ustanovitvi OZAK dobil naročilo, da 30 nemških filmov opremi z italijanskimi podnapisi.³⁵⁸

V tem uvodnem obdobju ni bilo jasno, kako natanko bo potekala filmska distribucija, zaradi česar so bila prilagodljiva tudi nacistična distribucijska podjetja. Poročilo 18. decembra 1943 navaja, da bodo nemški filmi *Große Liebe*, *Großer Schatten*, *Wenn die Götter lieben*, *Hab ich lieb*, *Weg in Freie*, *Die goldene Stadt*, in *Die Sache mit Styx* v zasedeni Italiji predvideno ustvarili 30 milijonov lir, »če pa računamo še na južno Italijo [zaustavitev zavezniškega napredovanja], Trst [OZAK] in Južno Tirolsko [OZAV] in če bombardiranja ne bodo povzročila večje škode, lahko pričakujemo 50 milijonov lir prihodkov«.³⁵⁹ V nekem drugem poročilu oktobra 1943 je bilo zapisano, da so »politični odnosi v OZAK zelo nejasni. [...] Dr. Rainer je z vseh strani viden kot politični svetovalec,«³⁶⁰ zato so o prihodkih filmov na tem območju lahko le špekulirali. Po polletnem obdobju jasnejšega oblikovanja cone je Rainer aprila 1944 sprejel odločitev, da onemogoči predvajanje vseh italijanskih filmov,³⁶¹ s čimer se je le razširila praksa, ki je že bila v veljavi v Ljubljanski pokrajini. Dovoljeni so bili samo še nemški filmi z italijanskimi podnapisi,³⁶² z ukazom vrhovnega komisarja pa je bila »v časopisih prepovedana kakršnakoli kritika na račun teh nemških filmov«.³⁶³ Do spremembe je prišlo tudi na distribucijski ravni, saj je *Film-Unione*, ki je do tedaj dobavljal nemške filme, zamenjal DfV (*Deutsche Filmvertriebs GmbH*, distribucijska hiša produkcijskega studia UFA (*Universum Film AG*)), ki je med drugim prevzel prostore podružnice *Film-Unione* v Trstu. Oddelek UFA za tujino je že oktobra 1943 poskušal prevzeti distribucijo nemških filmov v Jadranskem primorju ter predlagal, da bi filmi prihajali iz njihove podružnice v

---

filmski referent pri Rainerjevi upravi. Poročilo je ugotovilo tudi, da so cene vstopnic relativno visoke za socialno stanje ljubljanskega prebivalstva. Prav tam. Neko drugo poročilo priporoča znižanje cen vstopnic (med drugim tudi znižanje davka na film), da bi povečali obisk kinodvoran. BArch R 109-I/2578, 5. 10. 1943.

357 BArch R 109-I/2578, 10. 12. 1943.

358 Prav tam, Poročilo podružnice Film-Unione iz Trsta 6. 11. 1943.

359 Prav tam, 18. 12. 1943.

360 Kot je zapisano, je bil to čas, ko je RSI imenovala svoja prefekta v Ljubljanski in Tržaški pokrajini, zaradi česar se ni vedelo, ali naj se distribucija nemških filmov izvaja ali ne. Prav tam, 5. 10. 1943.

361 Še v OZAV, kjer je živel večinsko nemško prebivalstvo, je bilo v italijanskem delu cone omogočeno predvajanje italijanskih filmov. Prav tam, 21. 4. 1944. Ukaz o prepovedi italijanskih in tujih filmov je bil ponovno naveden ob ustanovitvi podjetja *Adria-Film-Vertrieb*. BArch R 109-I/2649, 20. 9. 1944.

362 Dovoljeni so bili samo nemški filmi z italijanskimi podnapisi. BArch R 109-I/2578, 10. 11. 1943. Rainer je že 18. septembra 1943 izjavil, da ne želi, da bi v OZAK dostavljali nove italijanske filme, temveč samo nemške. Prav tam, 5. 10. 1943.

363 BArch R 109-I/2649, 1. 12. 1944.

Zagrebu, in blatil *Film-Unione*. Tako je UFA propagandno ministrstvo prepričevala, da ima dunajsko podjetje italijansko podružnico v Veroni, medtem ko je izpostava v Trstu le podpodružnica veronske. UFA je trdila, da bi se morala pristojnost *Filma-Unione* omejiti na italijanski prostor, kar pa naj OZAK ne bi bil. Argumentirala je, da »bodo v prihodnosti vsa ozemlja, ki jih danes vodi nemška civilna uprava južnih gauov,³⁶⁴ prešla k Nemčiji in bodo po pričakovanju postala del nemškega rajha, zato mora distribucija filmov potekati prek Dunaja oziroma Münchna.«³⁶⁵ Izjava je presenetljiva, saj z gotovostjo govori o tem, kaj se bo zgodilo z območjem OZAK, čeprav je bilo v firerjevem ustanovitvenem ukazu jasno napisano, naj se »o besedilu sledečega ukaza podrejenim in tujcem govori [...] le, če je nujno potrebno.«³⁶⁶ Kljub temu pa je le dober mesec dni po ukazu UFA oddelek za tujino dejstvo o aneksiji uporabil kot argument v svojo korist, kar pomeni, da je bila prihodnja priključitev OZAK Tretjemu rajhu javna skrivnost, ki so jo poznali tudi nacisti, ki niso bili na vodilnih položajih.

Če se vrnemo nazaj na Rainerjevo prepoved predvajanja italijanskih filmov, je treba poudariti, da so se ti še vedno snemali, seveda v manjšem obsegu kot pred kapitulacijo. Nacisti, dodeljeni Italijanski socialni republiki, so se aktivno trudili, da bi filmske delavce iz rimskega studia Cinecittà premestili v Benetke, zato ni mogoče trditi, da italijanski filmi, novi ali stari, niso bili na voljo.³⁶⁷

Kakšni so bili odzivi občinstva na germanizacijo kinodvoran? Tedenska poročila (*Wochenschau*) v kinodvoranah OZAK zaradi pomanjkanja časa in želje po aktualnosti od vsega začetka niso bila podnaslovljena, temveč so preprosto uporabljali nemško različico in nacisti so menili, da »prebivalstvo filme odobrava, čeprav ni podnapisov.«³⁶⁸ Nasprotno pa je bilo ugotovljeno, da »nihče oziroma le redki v Jadranskem primorju obvladajo nemški jezik«, ³⁶⁹ kar vzbuja dvome o resničnosti trditve, da je lokalno prebivalstvo odobravalo nemške filme s podnaslovi in tedenske novice brez njih. Druga težava so bili stroški izdelave podnapisov za vsak posamezen film, kar se je poznalo pri ceni, zaradi česar je prihajalo do pritožb lastnikov kinodvoran, ki so bili dotlej vajeni večinoma kupovati italijanske filme, pri katerih takih stroškov ni bilo.³⁷⁰ Višja cena filmov in neznanje nemščine pa nista motili nacistične

364 Avstrija je bila po aneksiji k nacistični Nemčiji razdeljena na administrativne pokrajine, imenovane Reichsgau ali preprosto gau.

365 BArch R 109-I/2578, 25. 10. 1943.

366 Dokument št. 1, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 193.

367 Poročilo omenja, da bi teh dvajset novih italijanskih filmov, ki so nastajali predvsem v Benetkah, prineslo od dva do tri milijone lir. Razmišljalo se je celo, da bi se srednje in visoko proračunski italijanski filmi snemali v nacistični Nemčiji in se distribuiral tudi v Tretjem rajhu. BArch R 109-I/2578, 13. 12. 1943.

368 Obstajala je tudi italijanska različica tedenskih novic, imenovana *Settimana Europea*, ki jo je izdajal studio Istituto Luce. Prav tam, 10. 12. 1943.

369 Prav tam, 5. 10. 1943.

370 BArch R 109-I/2649, *Körperschaft des öffentlichen Rechts Adria-Film-Vertrieb*, 20. 9. 1944.

civilne uprave, ki se je »trudila razširiti znanje nemškega jezika, ki je bil do leta 1918 na tem območju uradni jezik«. ³⁷¹

Junij 1944 je prinesel novo spremembo, ko je bilo na ukaz vrhovnega komisarja ustanovljeno nacistično distribucijsko podjetje *Adria-Film-Vertrieb*. ³⁷² To je bila podružnica, v katero sta ustanovitveni kapital milijon lir prispevala *Film-Unione* in UFA. ³⁷³ V *Adrii* je imel poleg omenjenih filmskih podjetij glavno besedo Rainer, ki je imel pravico imenovati direktorja in dvočlanski odbor ter ju tudi razrešiti s položaja. ³⁷⁴ V OZAK je še vedno obstajalo 14 (italijanskih) distributerjev, ki pa so lahko prodajali samo filme, ki so jih dobili od *Adrie*, kar je pomenilo, da so izgubili skoraj vso moč, ki so jo imeli pred nacistično zasedbo. Ironično je, da se je to podjetje, katerega cilj je bil, da so lokalne kinodvorane oskrbovane z nemškimi filmi in da se jih s tem germanizira, držalo italijanskih zakonov o delu. V podjetju je bilo petnajst zaposlenih od šestnajstih Italijanov in le direktor Walter Schwendtbauer je bil Nemec. Edino, kar ni sledilo italijanskim zakonom, je bilo po ukazu vrhovnega komisarja podaljšanje delovnega časa s 40 na 48 ur tedensko, saj je moralo podjetje delovati tudi ob sobotah, za kar pa je strokovnjakinja za italijanske zakone pri nemškem konzulatu odvetnica Schelander našla zakonsko vrzel. ³⁷⁵ *Adria-Film-Vertrieb* je kot inventar od nemškega DFB in *Filma-Unione* dobila 33 nemških filmov, ki so bili zaradi sinhronizacije v italijanščino prepovedani, zato so bili v začetku oktobra 1944 vrnjeni v Merano. ³⁷⁶ Podnaslavljanje je bilo ena od nalog *Adrie*, ki je načrtovala, da bodo pripravili podnapise za 30 nemških filmov, kar bi stalo 10.000 lir za enega oziroma skupno 300.000 lir, medtem ko za sinhronizacijo ni bilo namenjeno nič. Najprej je prihajalo do tehničnih napak, in ko so bile te odpravljene, je bilo »delo enako dobro kot tisto v Kinu Union«. ³⁷⁷ To vztrajanje pri nemških filmih s podnapisi je bilo kratkovidno, saj je od 300 kinodvoran zaradi partizanskih napadov oziroma nezmožnosti zagotavljanja varnosti in zavezniškega bombardiranja delovalo samo še 100 teh. ³⁷⁸ Zmanjšanje števila kinodvoran je povzročilo

371 Prav tam. S prihodom nacistov je nemščina zamenjala angleščino kot glavni tuji jezik. Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 238. Naloga širjenja nemškega jezika v OZAK je bila dodeljena podružnicam nemške akademije (*Deutsche Akademie*). BArch R 51/215. Omeniti je treba, da je nemška akademija od septembra 1944 uvedla tudi začetni tečaj italijanščine, da bi Nemci, ki so delovali v OZAK pridobili osnovno znanje tega jezika. SI AS 1630, *Italienischkurs für Anfänger*.

372 Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationzone Adriatisches Küstenland, 30. 6. 1944.

373 BArch R 109-I/2649, *Poročilo o likvidaciji podjetja*, 22. 7. 1950.

374 Prav tam, *Körperschaft des öffentlichen Rechts Adria-Film-Vertrieb*, 20. 9. 1944.

375 Urnik: delovniki 8.00–12.30 in 15.00–19.00 in ob sobotah 8.00–13.30. Podjetje je imelo prostore v Trstu na ulici Tullio Cicerone 1–2, v neposredni bližini tržaškega sodišča, od koder je uradoval vrhovni komisar. Prav tam, 20. 9. 1944.

376 Kljub prepovedi sinhroniziranih filmov ni jasno, ali so se tega ukaza popolnoma dosledno držali, saj se zdi, da se je še vedno predvajala peščica nemških filmov, sinhroniziranih v italijanščino.

377 BArch R 109-I/2649, *Körperschaft des öffentlichen Rechts Adria-Film-Vertrieb*, 20. 9. 1944.

378 Prav tam, 1. 12. 1944.

upad pobranih davkov od prodaje vstopnic, čemur je treba dodati še slabšo prodajo zaradi možnosti ogleda izključno nemških filmov.³⁷⁹

Film je bil torej za Rainerja pomembno področje, s katerim je želel lokalne množice odtrgati od italijanskega prostora in ga približati nemškemu. Poskušal jih je privabiti k ogledu nemških filmov s podnapisi, kar pa mu ni popolnoma uspelo, saj prebivalstvo ni bilo vajeno nemških filmov in podnapisov. Nacisti so se trudili in pred kinodvoranami ter po mestih razobešali reklamne plakate s prihajajočimi nemškimi filmi, na katerih pa je bilo vse napisano v italijanščini, da bi privabili čim več ljudi.³⁸⁰ Želja po postopnem učenju nemščine lokalnih množic je spodletela tudi zato, ker se Rainer in drugi nacisti niso želeli odpovedati dobičku od prodaje vstopnic, s čimer so prispevali k zvišanju cen kart (da bi znižali ceno vstopnic in s tem privabili gledalce, bi jih lahko na primer subvencionirali). Kot je bilo omenjeno, je bilo od 30 do 40 odstotkov cene vstopnice namenjenih za davke, med drugim sta 2 odstotka dobila nacistična civilna uprava in njegov filmski referent Breiner. Svoj delež davkov pa so vzeli še finančni organi RSI, vendar se je velik delež pobranega vrnil Nemcem kot vojni davek (*Kriegszuschlagsteuer* oziroma *i contributi*).³⁸¹ Podobno kot pri iskanju ravnovesja med kratkoročnimi interesi (tesno sodelovanje z Italijansko socialno republiko) in dolgoročnimi (nacistične aneksionistične težnje po območju OZAK) so nacisti poskušali vzpostaviti ravnotežje med pobiranjem davkov od prodanih vstopnic in privabljanjem množic v kinodvorane, da bi se te tako učile nemškega jezika.

Legitimacija približevanja Tretjemu rajhu

Razlogov, zaradi katerih so nacisti ustanovili OZAK, je več, pogosto so se prekrivali in se med okupacijo spreminjali. Med seboj so se razlikovali tudi po tem, kdo je bil sogovornik. Ko je bil Friedrich Rainer med nacisti, je poudarjal ene razloge,³⁸² ko je bil z veljaki RSI, je omenjal druge, prebivalstvo Jadranskega primorja pa je poskušal prepričati s tretjimi. Da bi vplival na širše množice, si je vodja propagandnega sektorja v OZAK Karl Lapper v imenu vrhovnega komisarja popolnoma podredil medije.³⁸³ Nobena novica se ni smela pojaviti brez privoljenja njegovega oddelka, posebej pomembne pa so

379 Več pobranih davkov je pomenilo, da so lahko nacisti dlje financirali vojno.

380 Za 300 reklamnih plakatov in slik je bilo letno predvidenih 36.000 lir. Po nekem drugem izračunu naj bi za pol leta porabili 51.000 lir za reklame. Če pomislimo, da je izučen italijanski delavec zaslužil 70–90 lir na dan, so za te reklame porabili približno letno plačo takega delavca. Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 83.

381 BArch R 109-I/2649, *Körperschaft des öffentlichen Rechts Adria-Film-Vertrieb*, 20. 9. 1944.

382 O razlogih za ustanovitev podrobneje v poglavju: *Razlogi za nastanek Operacijske cone Jadransko primorje*.

383 Če vzamemo za primer Ljubljansko pokrajino, kjer je II. sektor oziroma sektor za tisk, propagando in kulturo vodil Werhouz, ki je spremljal delovanje X. sektorja znotraj civilne uprave Ljubljanske pokrajine, ki ga je vodil Ludvik Puš. Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 498.

bile radijske oddaje,³⁸⁴ s katerimi je želel doseči kar se da široke množice. Propagandna legitimacija, ki je določala, zakaj mora biti območje podrejeno nacistom in ne Italijanom, je šla v dve smeri, obe pa sta vključevali avstro-ogrsko preteklost.

Prva je bila predstava o Avstro-Ogrski kot sili, ki je urejala spore med svojimi številnimi etnijami, česar naj italijanski fašizem v odnosu do svojih slovanskih državljanov in Furlanov ne bi bil sposoben. Slovencem je bilo obljubljeno, da bodo nazaj dobili moč in ozemlja, ki so jih izgubili v času fašizma, medtem ko bi naslednica avstrijske tradicije, nacistična Nemčija, »preprečevala konflikte med narodi na tem območju«.³⁸⁵ V ta namen je Rainerjeva civilna uprava širila idejo, da je Jadransko primorje večetnično območje (odposlanec ministrstva za pravosodje Tretjega rajha Haag je po sestanku z Rainerjem trdil, da v OZAK živi kar deset različnih narodov).³⁸⁶ Če je na primer Coceani trdil, da sta Trst in okolica izključno italijanska, pa so nacisti govorili, da je »Trst konglomerat narodov Italijanov, Slovencev, Hrvatov in Nemcev, ki se bojujejo med sabo, in le Nemčija kot posrednica od zgoraj in evropska sila lahko vzpostavi red ter prepreči, da ne bi prišlo do eksplozije zaradi tega boja«.³⁸⁷ Tretji rajh bi torej prevzel vlogo, ki jo je še pred tridesetimi leti imela Avstro-Ogrska, in vzpostavil mir med narodi. Propaganda, podprta s strani vrhovnega komisarja, je promovirala kar se da široko paleto narodov, spodbujala je furlansko identiteto, Rainer pa je govoril celo o Čičih in Morlakih.³⁸⁸ Ta propaganda je bila v diametralnem nasprotju s fašistično idejo o Italiji, kjer živijo izključno Italijani, in posledično nacistično ideologijo, ki se je predvsem v 20. letih navdihovala v fašizmu.

Z večetnično idejo Italijanov ni bilo mogoče pridobiti, saj so z njo izgubili superiornost nad Slovani, ki jim jo je dala fašistična ideologija, zato jih je nacistični propagandni oddelek želel prepričati z nostalgijo o gospodarskem uspehu. Širil je idejo o uspehu, ki sta ga reško in tržaško pristanišče doživeli v času Avstro-Ogrske, medtem ko je pod fašistično Italijo ta sektor, ki je bil gonilna sila območja, začel stagnirati. Višji in tudi srednji sloj sta bila deloma nezadovoljna s fašistično politiko, zaradi česar je prišlo do zamisli, da bi reško in tržaško pristanišče predali v uporabo Tretjemu rajhu kot svobodni pristanišči.³⁸⁹ Vrhovni komisar je te težnje še spodbujal in v kolektivnem imaginariju tržaškega prebivalstva poskušal doseči, da se Rim ne zamenja z Berlinom, temveč z Dunajem. V ta namen so bile organizirane radijska oddaja in prireditve »*Wien grüßt Triest, Triest grüßt Wien*«, v katerih so z gostujočimi glasbeniki iz obeh mest želeli prikazati ponovno vzpostavljeno harmonijo med obema mestoma.³⁹⁰

384 Bresadola, *The Legitimising Strategies of the Nazi Administration in Northern Italy*, 428.

385 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 294.

386 Dokument št. 5, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 207.

387 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 261.

388 PAAA R 29642, 557–561, 144.

389 Bresadola, *The Legitimising Strategies of the Nazi Administration in Northern Italy*, 437.

390 Prav tam, 435.

S tema idejama je nacistična propaganda med prebivalstvom Jadranskega primorja želela vzbuditi nostalgijo po Avstro-Ogrski. Pod Avstrijo naj ne bi bilo korupcije³⁹¹ in zaradi boljše povezanosti s Srednjo Evropo naj bi bilo območje na splošno bogatejše. Namesto trenj med etnijami naj bi vladala harmonija, kot jo prikazujejo stare slike, objavljene v časopisih,³⁹² ali posebej narejene nalepke, ki so se lepile v album. Na teh sličicah so vidne različne noše, značilne za območje OZAK, grbi različnih zgodovinskih pokrajin, krajeвне znamenitosti in splošno umirjeno okolje brez večjih pretresov iz avstrijskih časov. Tem sličicam je dodano nekaj nalepk nemških vojakov, ki branijo območje.³⁹³ Navezovanju na Avstro-Ogrsko in preteklost je bilo posvečeno toliko pozornosti, da je imel vrhovni komisar posebnega svetovalca za zgodovino Kraussa, s katerim se je tržaški prefekt pogosto pogovarjal. Ti pogovori so se vrteli okrog različnih tem, od Rižanskega placita, turških in slovanskih vdorov do govorov Josipa Vilfana v rimskem parlamentu. Čeprav sta bila na nasprotnih bregovih, naj bi sogovornika pogosto našla skupen jezik.³⁹⁴

Krauss si je skupaj s propagandnim oddelkom prizadeval, da bi nacistična okupacija dosegla legitimnost med širšim slojem prebivalstva, do česar pa ni prišlo. Kot ugotavlja Bresadola –čeprav je bil del prebivalstva srednjeročno pripravljen sprejeti nacistično nadvlado, to ni bila svobodna izbira, temveč le izbira v sili razmer, in če bi ljudje lahko izbirali, bi izbrali kaj drugega, na primer Italijo ali Jugoslavijo.³⁹⁵ Za avstrijsko idejo je bilo preprosto prepozno.

Posledice spodkopavanja italijanske suverenosti

O pravnem statusu OZAK je z gotovostjo mogoče poudariti dve dejstvi: da je imela uradno suverenost nad njim marionetna vlada RSI in da je imela operacijska cona znotraj RSI poseben status. Ti trditvi temeljita na ustanovitvenih ukazih firenjskega 10. septembra 1943, ki jih nacisti niso smeli izpodbijati. Vse drugo je bilo podvrženo pogajanjem in moči ter želji doseči cilj določene nacistične organizacije, ki je temeljil na darvinističnem pogledu na svet. Tako je Rainer v OZAK poskušal spodkopavati italijansko suverenost in legitimnost. Zamenjava denarne valute, spreminjanje sodstva, ustvarjanje državice znotraj cone, oviranje italijanskega nabora, poskus premikanja meja, propaganda, preprečitev italijanskih filmov in nadzor prehoda blaga ter ljudi na meji z italijanskim ozemljem so bili dejavniki, s katerimi je vrhovni komisar želel območje kar se da oddaljiti od italijanskega prostora in ga po tridesetih letih ponovno približati nemškemu. Te načine spodkopavanja je izvajal, dokler ni prišlo do prevelikega kljubovanja nasprotnikov, v

391 Collotti, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*, 32.

392 Na primer *Adriatische Illustrierte*, 10. 3. 1945.

393 Zasebni arhiv Maurizia Radacicha. Zahvaljujem se mu za pošiljanje tega zanimivega albuma z nalepkami.

394 Coccani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 294.

395 Bresadola, *The Legitimising Strategies of the Nazi Administration in Northern Italy*, 434.

prvi vrsti Rudolfa Rahna in RSI, ter se je bil prisiljen ustaviti. Te dejavnosti so v vsakdanjiku pogosto imele večjo vlogo kot dejstvo, da je bilo območje uradno še vedno del Salojske republike. O teh posledicah spodkopavanja je 19. decembra 1944 nacistični pooblaščenec v Italiji pisal svetovalcu zunanjega ministrstva von Sonnleitnerju, torej prav tistemu, ki je Rainerja spodbudil, naj po kapitulaciji Kraljevine Italije piše Ribbentropu o ustanovitvi operacijske cone.³⁹⁶ Po Rahnovem mnenju je bilo RSI treba priznati velik finančni in gospodarski prispevek za nadaljevanje vojne. Kljub temu pa obstajajo težave med Mussolinijevo Italijo in Tretjim rajhom in »največja težava v odnosu je obstoj operacijskih con Predalpske dežele in Jadransko primorje. Sovražnikova propaganda³⁹⁷ in večina Italijanov na čelu z uradniki vlade in fašistične stranke so opazili, da so Američani Bonomijevi vladi predali administrativno svobodo na ozemlju, ki so ga zasedli, medtem ko rajh še naprej v celoti izključuje italijansko vlado iz OZAK in OZAV ter pripravlja njuno priključitev. Ni pomembno, kakšni so naši politični cilji na italijanskem območju, politična modrost nam govori, da ne smemo sprejeti nobene ozemeljske odločitve, dokler razmere niso primerne za to. Nič ni bolj bedasto in škodljivo kot z besedami in gestami pobirati pričakovane sadeže zmage še pred končno zmago, ker se s tem ustvari politični in organizacijski odpor, ki bi se mu pametnejše metode izognile. Skrivnost vsake učinkovite imperialistične politike je dominirati in ne vladati, kar pomeni, da se med prebivalstvom ustvari prepričanja, upanja in želje v smeri naših interesov, ne da bi ljudje to opazili, ne pa da se vmešava v vsako administrativno malenkost in s tem da bolj ali manj očitno vedeti, kdo ima oblast in kdo je močnejši. Administracija vrhovnih komisarjev je pogosto podlegla tem težnjam.«³⁹⁸

Nadaljeval je, da sta vrhovna komisarja ukazala protiitalijanske dejavnosti, »ki niso prinesle nobene politične ali materialne koristi, so pa imele velik politični pomen. Za nemške interese je ključen končni uspeh, ne pa predčasna simbolična dejanja, kot so ponemčenje imen mest, imen trgovin, ulic in zlobna maščevanja proti ljudem, ki so do konca predstavljali italijanski interes na območju južne Tirolske, kjer živijo Nemci. Na ta način lahko, na škodo vseh, pride do novih iredentističnih teženj, ki se lahko razširijo daleč preko meja operacijskih con, poleg tega pa se daje vaba za sovražnikovo propagando. Do identičnih strahov pride tudi, ko se poudarja tradicija stare Avstrije, o kateri se govori v nemških časopisih in revijah, kjer je mogoče prebrati, da naj bi bila Furlanija območje starodavne nemške naselitve in da je tamkajšnje prebivalstvo germanskega izvora. Sam duče se pogosto odzove na podobne objave in je zaplembo časopisa, *Il Gazzettino* [beneškega časopisa] 1. decembra 1944 označil za hud prekršek. Do zaplembe je prišlo samo zato, ker je bil objavljen krajši članek z naslovom, Dučejevo srce za Furlanijo, v

396 PAAA R 29642, 557–561, 143.

397 Že oktobra 1943 je na primer Radio London poročal, da so nacisti priključili OZAV Tretjemu rajhu. Prav tam, 149.

398 Dokument št. 6. Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 211.

katerem je pisalo, da je duče podaril oblačila v vrednosti 2,5 milijona lir³⁹⁹ zaradi vojne škode«. ⁴⁰⁰ Pooblaščenec je menil, da bi nadaljnje spodbijanje italijanske suverenosti lahko preprečil le jasen Hitlerjev ukaz. Ta bi določal:

- v nobenem primeru se do konca vojne ne bodo postavljale ozemeljske zahteve v OZAK in OZAV;
- uprava vrhovnih komisarjev bo politično in vojaško delovala le v mejah najnujnejšega za obrambo cone in vzdrževanje javnega reda in miru;
- ne sme več prihajati do dogodkov, ki bi užalili ali okrnili italijanski prestiž;
- politične težave ob meji, »kot so odnosi do Hrvatov, Slovencev, Čičev, Morlakov itd., kjer se [Rainerju] zdi najkoristnejše, da se tem narodom da posebne privilegije«, morajo biti prek nemškega veleposlaništva usklajeni z RSI;
- ne smejo se več spreminjati italijanska imena krajev;
- v operacijskih conah je italijanski vladi omogočena izvedba naborništva;
- imenovanje in zaposlovanje (uradnikov) v coni sta usklajena z RSI;
- prepovedano je zasmehovanje in žaljenje Italijanov, ki živijo v coni, medtem ko mora priti do poskusa okrepitve njihove vere v zavezništvo z nacistično Nemčijo;
- vrhovna komisarja morata iz con pridobiti več davkov in s tem zmanjšati finančno breme vojnega prispevka, ki je do zdaj skoraj izključno na ramenih RSI.

Po Rahnovem mnenju sta vrhovna komisarja močno škodila nacističnim vojnim naporom in odnosu z italijanskimi kolaboracionisti; le izdatna sprememba upravljanja operacijskih con bi po mnenju nemškega pooblaščenca lahko preprečila ponovni vznik italijanskega iredentizma. ⁴⁰¹ Ob upoštevanju tega lahko rečemo, da sta bila ustanovitev OZAK in njegovo upravljanje kratkovidna, saj sta privedla do kratkoročne škode, medtem ko zaradi nacističnega poraza nista imela nobene daljnosežne koristi.

Hrvaška stremeljenja po operacijski coni Jadransko primorje

Dan po razglasitvi kapitulacije Kraljevine Italije je zaradi varnosti prišlo do »začasne zapore meje« tako med Italijo in Tretjim rajhom kot njegovo marionetno državo NDH in italijanskim ozemljem. Nacisti so hrvaški vladi med drugim ukazali, da mora okrepiti število carinikov na omenjeni meji. ⁴⁰² Istega dne je Rainer pod vplivom italijanske kapitulacije pisal zunanjemu ministru Ribbentropu in opisal območje prihodnje OZAK.

399 To vojno škodo so povzročili nacisti, ki so približno tisoč družin iz Karnije in severovzhodne Furlanije prisilili, da so zapustile svoje domove, da bi se vanje lahko naselili pripadniki Kozaškega korpusa. 1. decembra je videmska prefektura dobila dva milijona lir za nakup novih oblačil za begunce, vendar so ti na koncu dobili le manjšo količino kupljenega oziroma denarja. Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 7, 57.

400 Dokument št. 6. Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 212.

401 Prav tam, 213.

402 PAAA R 29642, 557–561, 118.

Med drugim omenja tudi »staro Istro s prestolnico Trst, ki šteje približno 500.000 prebivalcev, od katerih je približno 150.000 Slovencev, približno 100.000 Italijanov, ostalo pa so Čiči, Morlaki, ki govorijo srbohrvaško«. Poleg tega omenja še, da »ni jezikovnih meja med Slovenci, Furlani, Italijani in Srbohrvati«. ⁴⁰³ Rainer je zmanjševal vlogo Hrvatov v Istri, saj se je zavedal, da bi morebitni dvom v italijansko suverenost na tem ozemlju pomenili, da bi tudi na Hrvaškem prišlo do želje priključiti Istro. Predlagal je, naj se »Hrvaški vrneti Sušak in Reka, medtem ko bi ta v zameno predala območje Črnomlja (stari nemški jezikovni otok). Dokler ne bo določena meja s Hrvaško, predlagam, da kot vzhodna meja nemškega administrativnega območja ostane v veljavi italijansko-hrvaška meja.« ⁴⁰⁴ Kot je opazil Stuhlpfarrer, je mogoče najti vzporednice med Rainerjevim predlogom, staro hrvaško-kranjsko in avstrijsko-ogrsko mejo, kar potrjuje vpliv avstrijske tradicije pri zamejevanju OZAK. ⁴⁰⁵

Do 10. septembra 1943 se ni vedelo, kaj se bo zgodilo z območjem OZAK v prihodnje. Med drugim je tudi Ribbentrop nacističnega pooblaščenca pri NDH Siegfrieda Kascheja povprašal po Paveličevem zanimanju za Ljubljansko pokrajino. ⁴⁰⁶ Teden pred tem je Kasche šel k Hitlerju in zunanjemu ministru ter jima povedal, da si NDH želi celotno Istro in Dalmacijo. Firer je na to odgovoril, da bo Italija izgubila »privilegij« nad Dalmacijo, ⁴⁰⁷ kar pa se po Mussolinjevi osvoboditvi *de jure* ni zgodilo. NDH, ki ni vedela, kakšni so natančni nacistični načrti s severovzhodnim italijanskim ozemljem, je poskušala kar se da izkoristiti kapitulacijo nekdanje podpisnice Trojne zveze in predlagala konfederacijo s Slovenijo. ⁴⁰⁸ Njen predlog pa je nacistično zunanje ministrstvo ⁴⁰⁹ zavrnilo, kot je tudi Rainer zavrnil Rupnika, ko je ta omenil možnost približevanja pokrajine Hrvaški. ⁴¹⁰

Paveličeve želje so bile 10. septembra tudi uradno izražene v prošnji Hitlerju, s katero je poudaril hrvaška prizadevanja za vzhodno Istro. Po radiu pa je javnosti sporočil, da se Reka in otoki »vračajo« Hrvaški, medtem ko so iz letal nad Sušakom in Reko metali letake o prihodu ustaških čet. ⁴¹¹ Te želje se niso uresničile, saj je nacistično zunanje ministrstvo 12. septembra predlog zavrnilo, kar je pomenilo, da nista samo Istra in Reka uradno ostali pod RSI, ⁴¹² temveč tudi italijanska Dalmacija. Kot obrazložitev, zakaj je

403 Dokument št. 3, Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 199.

404 PAAA R 29642, 557–561, 140.

405 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 93.

406 Godeša, *Slovensko-hrvaški odnosi med drugo svetovno vojno*, 128.

407 PAAA R 29.669 694–698, 8. 9. 1943.

408 Prav tam, 9. 9. 1943

409 Godeša, *Slovensko-hrvaški odnosi med drugo svetovno vojno*, 129.

410 Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 91.

411 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 110.

412 Coceani poroča, da je zadrskemu prefektu Serrentinu dal 2 milijona lir od ministrstva za notranje zadeve RSI, namenjenih beguncem po bombardiranju Zadra novembra in decembra 1943. Veliko Italijanov se sploh ni več trudilo popravljati porušenih hiš, saj so menili: »Kaj bi se trudili? Saj če zmaga Nemčija, bo Zadar hrvaški.«

bila Reka vključena v OZAK, je bilo navedeno, da je na tem območju veliko partizanov, zato je tu potrebna vključitev v operacijsko cono in s tem zavarovanje ozemlja pred možnostjo zavezniškega izkrcanja,⁴¹³ ter da med vojno ni mogoče spreminjati mej.⁴¹⁴ Kasche je grozil z odstopom, vendar je bil opozorjen, da mora zagovarjati nacistične in ne hrvaških interesov in da je firer tisti, ki ima glavno besedo, ne Pavelić.⁴¹⁵

Podobno kot pri italijanskem imenovanju Graziolija se tudi predstavniki NDH niso zavedali, da so nacisti že določili usodo OZAK in so tudi sami poskušali imenovati prefekta Reške pokrajine.⁴¹⁶ Za to nalogo je hrvaško zunanje ministrstvo izbralo Oskarja Turino, ki se je predtem med drugim pogajal s šefom štajerske civilne uprave Siegfriedom Uibbereitherjem o usodi Hrvatov na zasedenem slovenskem ozemlju⁴¹⁷ in skrbel za oskrbo reškega območja s hrano s strani NDH.⁴¹⁸ Po imenovanju je Kasche odšel k Paveliću in mu ponovil razloge, zaradi katerih mora biti Reška pokrajina del nacističnega OZAK (preprečitev zavezniškega izkrcanja in hudi boji s partizani),⁴¹⁹ vendar je hrvaški poglavnik kljub temu poskušal na položaj postaviti Turino. Ker so partizani preprečevali direktno zvezo med Zagrebom in Reko, se je Turina v spremstvu 481 policijskih in finančnih uradnikov odpravil preko Ljubljane in Trsta.⁴²⁰ Tam ga je 15. oktobra ustavil vrhovni komisar OZAK in mu onemogočil nadaljevanje poti.⁴²¹ Tega dne je hrvaški poslanik v Berlinu sporočil nacističnim oblastem, da se morajo častniki vermahta na Hrvaškem zavedati, da k NDH »spada celotna hrvaška obala, vključno z vsemi otoki, še posebej pa Reka, Zadar in Kotorski zaliv«. ⁴²² Da se bodo ustaši morali odpovedati civilni upravi v Reki, so izvedeli naslednji dan, ko je Rainer klical poveljnika vermahta na Hrvaškem generala Glaiseja von Horstenaua.⁴²³ Vrhovni komisar mu je sporočil, da je Turini

---

Številni dalmatinski Italijani so se že med vojno odselili v Italijo, s čimer se je italijanski vpliv tam hitro zmanjševal, čeprav je območje uradno ostajalo pod RSI. Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 229. Razlika med tem območjem in OZAK je torej v tem, da niso bili nacisti tisti, ki so si prizadevali za Dalmacijo, temveč NDH, ki pa je imela neprimerno manj odločevalne moči kot nacistična Nemčija v novem evropskem redu, zato ni prišlo do uradnih sprememb.

413 Podobno kot z Italijani so nacisti tudi Hrvatom želeli prikazati, da je bil OZAK ustanovljen iz izključno vojaških razlogov in ne tudi iz političnih.

414 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 111.

415 Prav tam, 111.

416 Kot opozarja eden od nemških dokumentov, se Reška pokrajina pogosto enači s Kvarnerjem. BArch R 109-I/2578.

417 Godeša, *Slovensko-hrvaški odnosi med drugo svetovno vojno*, 136.

418 PAAA R 29.669 694–698, 8. 10. 1943.

419 Prav tam, 10. 10. 1943.

420 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1*, 407.

421 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 111.

422 PAAA R 29.669 6946–98, 15. 10. 1943.

423 Edmund Glaise von Horstenau (1882–1946) je bil vojaški poveljnik v NDH. Weiß, *Personenlexikon 1933–1945*, 147.

prepovedal nadaljevanje poti, saj na podlagi Hitlerjevega ukaza tam že on izvaja civilno oblast. Zahteval je tudi, da mora Pavelić preklicati imenovanje Turine za reškega prefekta.⁴²⁴ V naslednjih dneh je Turinov namestnik Kamenarović v Zagreb sporočil, da so prišli v Trst, kjer so aretirani, in da jih bo Rainer tam zadrževal, dokler se hrvaška vlada ne odpove Reki. Kasche je nacistično zunanje ministrstvo prosil, naj Turini omogočijo nadaljevanje potovanja proti Reki,⁴²⁵ 22. oktobra pa je hrvaški poslanik v Berlinu istemu ministrstvu izročil verbalno noto. V naslednjih dneh so sledili pogovori med predstavniki nacističnega zunanjega ministrstva in NDH. Kot je poročal Kasche, je »celotna stvar za hrvaško vlado zelo nelagodna in je pustila slab vtis pri prebivalstvu«.⁴²⁶ Hrvaški poskus se je končal 26. oktobra, ko je Ribbentrop o celotni zadevi poročal Hitlerju, ki je odločno zavrnil vsakršno spreminjanje meja pri Reki in v Istri.⁴²⁷

Sanj o hrvaški prefekturi v Reki je bilo konec, kar je NDH privedlo do spoznanja, da lahko deluje samo znotraj Rainerjeve civilne uprave. Tako so Hrvati dosegli imenovanje Bogdana Mogorovića za viceprefekta v Puljski pokrajini,⁴²⁸ Kasche pa se je po neuspešnem hrvaškem imenovanju reškega prefekta 31. oktobra v Celovcu sestal z Rainerjem. Dogovorila sta se, da NDH v Trstu potrebuje zveznega uradnika, ki bi pomagal reševati obmejna vprašanja, rezultat pogovora pa je bila tudi ustanovitev izrednega komisariata Sušak-Krk, ki je zajemal Sušak, Krk, Bakar, Čabar in Kastav.⁴²⁹ Na položaj je bil imenovan odvetnik Franjo Špehar, čigar pristojnosti so bili predvsem krajevna policija, šolstvo in kultura. Uradni jezik na tem območju je bil hrvaški, in če bi zmanjkalo lokalnih uradnikov, bi lahko prišli tudi uradniki iz NDH. Po povratku v Zagreb je Kasche hrvaškega poglavnika obvestil o rezultatih sestanka z Rainerjem in ta se je moral zadovoljiti s koncesijami. 7. decembra je vrhovni komisar tudi uradno izdal ukaz o ustanovitvi komisariata, ki je bil datiran z 29. oktobrom 1943.⁴³⁰

Razlogi za nastanek operacijske cone Jadransko primorje

Pravni status OZAK ni bil jasen, ker so si nacisti želeli srednjeročno priključitev tega območja k Tretjemu rajhu, hkrati pa niso želeli stvari izpeljati uradno, saj so se bali, da bi

424 PAAA R 29.669 694–698, 18. 10. 1943.

425 Prav tam, 19. 10. 1943.

426 Prav tam, 21. 10. 1943.

427 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 1, 407.

428 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 60.

429 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 112. Pod italijansko okupacijo je bilo omenjeno območje oblikovano v *Intendenza civile per i territori annessi del Fiumano e della Cupa*. Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 97.

430 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 1, 407; Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationzone Adriatisches Küstenland, 7. 12. 1943.

užalili čustva Italijanov. To pa nič ne pove o tem, zakaj so si koroški gavljater in njegovi nadrejeni tako močno prizadevali pridobiti to ozemlje, da so si bili pripravljeni nakopati težave z RSI, o katerih je v poročilu govoril Rahn. Za priključitvena stremjenja po Jadranskem primorju je mogoče najti štiri razloge:

- želja po zavarovanju in dolgoročna priključitev za Tretji rajh strateško pomembnih logističnih povezav,
- nemško–avstrijska tradicija,
- preprečitev zavezniškega izkrcanja v Istri,
- turistični razlogi.⁴³¹

Uradna razlaga za nastanek Operacijske cone Jadransko primorje in na splošno okupacijo tega območja je bila obramba pred možnim zavezniškim izkrcanjem, kar je povedal tudi nemški polkovnik Barnbeck italijanskemu generalu Albertu Ferreru ob zasedbi Trsta.⁴³² V tej izjavi je kanček resnice. Zavezniki so naciste res zavajali, kje bodo izvedli izkrcanje, kar je bil namen operacije *Mincemeat* v prvi polovici leta 1943, resno pa je o tem načrtu večkrat razmišljal tudi britanski premier Winston Churchill.⁴³³ Resnično nevarnost izkrcanja v Istri so nemški vojaški poveljniki videli edino sredi leta 1944, ko so Anglo–Američani prebili frontno linijo pri Monte Cassinu, osvobodili Rim in začeli prodirati proti severu Apeninskega polotoka. Tedaj je obstajala resnična nevarnost izkrcanja, kar je razvidno tudi iz spora med Küblerjem in Globočnikom o tem, kje bo potekala črta, ki ločuje obalo (pristojnost vermahta zaradi zaščite pred izkrcanjem) in zaledje (pristojnosti SS in policije v boju proti partizanom). Strah se je končal avgusta 1944, ko so se zavezniki namesto v Istri izkrcali na jugu Francije.⁴³⁴ Pravega razloga za ustanovitev OZAK ni mogoče najti v zavezniškem izkrcanju, temveč v tradiciji Avstrije in v zagotovitvi varnosti in nameri priključitve območja s strateško pomembnimi logističnimi povezavami, ki vodijo na Balkanski in Apeninski polotok ter zagotavljajo hiter dostop do Jadranskega morja. To je tudi razlog, ki ga je Rainer 29. februarja 1944 navedel Mussolinijevemu ministru Pisentiju, ko sta se srečala v Benetkah. Priznal mu je, da »sta bili cona Jadransko primorje in Predalpske dežele ustanovljeni iz vojaških razlogov,

431 Turistični razlogi so bili kratkoročno zanemarljivi in bi prišli do izraza po končani vojni. Kljub temu pa jih je mogoče zaznati v Goebbelsovi izjavi, da je treba v območje, ki bo priključeno rajhu, »vključiti tudi Benetke, njene prebivalce pa bi prepričal s turizmom«. Goebbels, *Dnevnik*, 542. Namigi, da so si nacisti po končani vojni želeli obale »modrega Jadrana« (BArch R/3, 136), se skrivajo tudi v nasmejanih nemških bolničarkah na obali ob Devinskem gradu (*Adriatisches Illustrierte*, 17. 6. 1944), fotografijah Pirana in Kopra s kopalko, ki se sonči na obali (*Adriatisches Illustrierte*, 9. 9. 1944 in 30. 9. 1944), in številnih znamenitostih obmorskega Trsta. O zadnjem je nacistična založba v Trstu Deutscher Adria-Verlag leta 1944 izdala vodič s pomenljivim naslovom *Das Tor zur Adria: ein Triest-Brevier*. Napisal ga je Dario De Tuoni, vendar so ga nacisti preuredili za svoje potrebe. Cocceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 260.

432 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 54.

433 Churchill, *Druga svetovna vojna*, 767, 818.

434 Operacija *Dragon* oziroma *Anvil*. Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 118; Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 108.

ker si je Nemčija morala zagotoviti trden nadzor nad velikima komunikacijskima povezavama preko Trbiža in Brennerja, da bi zagotovila varnost nemških enot v Italiji«. ⁴³⁵ V OZAK pa ni šlo samo za eno (tabeljsko) povezavo, temveč za mrežo železniških, cestnih in pomorskih povezav, ki se križajo na območju severnega Jadrana. ⁴³⁶

Tudi Rahn je v pogovoru z Mussolinijem kot razlog za ustanovitev operacijskih con navedel zaščito komunikacijskih povezav, ki so bile uporabljene za potrebe vermahta. ⁴³⁷ Nacistični voditelji so namreč menili, da te povezave ne bi bile varne, če bi bile prepuščene Italijanom. Nemci so se bali, da fašisti logističnih povezav ne bi učinkovito branili pred italijanskimi oziroma slovensko-hrvaškimi partizani. Pisec nacističnega poročila, nastalega po uspešnem partizanskem miniranju železniškega mostu pri italijanskem Tržiču, je menil, da se miniranje »ne bi moglo zgoditi, če bi most varovali kozaki«. ⁴³⁸ Še več, nacisti so se bali, da bi se fašisti celo skrivaj dogovorili s partizani in prestopili na protinacistično stran in zablokirali železniške povezave. ⁴³⁹ Z nadzorom nad železniškimi in cestnimi povezavami bi marionetna italijanska vlada lahko izsiljevala in onemogočala pomembne Transporte na frontno linijo v Italiji in s tem prispevala k porazu vermahta na Apeninskem polotoku. Ta strah ni bil neutemeljen.

Tik pred razglasitvijo kapitulacije Kraljevine Italije je njena vojska sestavila dokument Memoria 44 in ukaz III C.T., v katerih je določeno, kako naj italijanske enote ravnajo v primeru nemškega napada. ⁴⁴⁰ Memoria 44 je poleg odpora in zaščite pred nenadnim napadom določala zaporo železniških povezav ⁴⁴¹ in vseh glavnih cest. ⁴⁴² Alberta Kesselringa, ki je poveljeval nemški vojski na jugu Italije, je bilo strah, da bo general Badoglio nenadoma zaprl železniške povezave, kar bi bilo usklajeno z zavezniško ofenzivo. Po njegovem mnenju bi »zaprtje železniških povezav neizogibno povzročilo lakoto nemških divizij, ki se bojujejo v Italiji, kar bi pomenilo predajo sovražniku«. Zaradi tega je sklenil, da »kdor nadzira povezave z Avstrijo [in preko nje z Italijo] in Balkanom na eni strani ter s Francijo na drugi, ima v svojih rokah usodo Nemčije«. ⁴⁴³ Preko Brennerja v OZAV je potekala izjemno pomembna povezava v Italijo, medtem ko so preko razmeroma majhnega ozemlja OZAK potekale številne povezave v dve območji od treh, ki so po mnenju Kesselringa krojile usodo nacistične Nemčije. Usodo pa si lahko, po nacistični ideologiji, krojijo samo

435 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 239.

436 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 113.

437 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 149.

438 PAAA R 100 966-2489.

439 Kaltenegger, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*, 61.

440 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 51.

441 Zaradi tega so bile železnice v OZAK in tudi drugod po zasedeni Italiji podrejene nacistični Nemčiji in ne RSI. Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Litorale Adriatico*, 147.

442 Prav tam, 50.

443 Kesselring, *Soldato fino all'ultimo giorno*, 200.

Nemci. Poudarek na neposrednem nadzoru nad železniškimi povezavami je postal jasen januarja 1944, ko so švicarske oblasti ustavile železniški promet med Tretjim rajhom in Apeninskim polotokom. Dotlej je preko Švice potekalo kar 54 odstotkov vseh nemških transportov in odtelej je bilo mogoče uporabljati samo še povezave preko OZAK in OZAV, ki pa so jih ogrožala pogosta zavezniška bombardiranja, zato so nacisti želeli kar se da zmanjšati možnosti prekinitve povezav zaradi notranjih vzrokov.⁴⁴⁴

V Operacijski coni Predalpske dežele so potekale pomembne povezave, vendar je bil to le eden od razlogov za ustanovitev cone. Tu je večino predstavljalo nemško govoreče prebivalstvo, ki pa je po porazu Avstro-Ogrske v prvi svetovni vojni prišlo pod Kraljevino Italijo, kjer so se ljudje počutili zapostavljene in si želeli ponovne priključitve k Avstriji oziroma Tretjemu rajhu.⁴⁴⁵ Usoda Južnih Tirolcev je bila v 20. in 30. letih pomembna tema med nacionalno usmerjenimi Nemci. O njej pa je že v začetku 20. let razmišljal tudi Hitler. Menil je, da vprašanje Južne Tirolske ne bi smelo preprečiti zavezništva med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo.⁴⁴⁶ Ko je prišlo do »italijanskega izdajstva« in kapitulacije Italije, je firer spremenil svoje mnenje in ugodil željam tirolskega gavljaterja Franza Hoferja po ustanovitvi Operacijske cone Predalpske dežele. V OZAK nemške manjšine praktično ni bilo, kar je priznal tudi Rainer v pismu nacističnemu zunanjemu ministru dan po italijanski kapitulaciji.⁴⁴⁷ Namesto te je imel OZAK (poleg avstro-habsburške tradicije, o kateri bo še govora) strateški položaj med Balkanskim in Apeninskim polotokom, kjer so potekale pomembne povezave, in dostop do Sredozemskega morja.

Glede varovanja pomembnih cestnih in železniških povezav v OZAK je mogoče govoriti o kratkoročnih željah, na primer obvarovanju teh povezav do konca vojne. To bi pomenilo, da bi nacisti po zmagoviti vojni območje vrnili RSI, saj ji ne bi bilo več treba zagotavljati varnosti. Vendar to ni bilo tako. Rainer in Hitlerjev krog sta OZAK po vojni nameravala priključiti nacistični Nemčiji, kar potrjuje, da ni šlo samo za vprašanje varnosti, temveč tudi za strateško pomemben položaj. Tega je cenil tudi zunanji minister Avstro-Ogrske Leopold Berchtold, ki je dejal, da »to ozemlje s svojimi pristanišči predstavlja pljuča dvojne monarhije«.⁴⁴⁸ Tretji rajh je s priključitvijo Avstrije »podedoval« tudi njena prizadevanja.⁴⁴⁹ Te težnje najbolje opiše avtor knjige *Bandenkampf in der Adriatisches Küstenland*, ki je zapisal, da »sta Trst in Istra za italijansko državo samo slepič, medtem ko sta za Srednjo Evropo okni na Jadran«.⁴⁵⁰

444 Klinkhammer, *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*, 83.

445 Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 37.

446 Kershaw, *Hitler*, 169.

447 Dokument št. 3, v Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 199.

448 Cocceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 97.

449 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 17. Tako je na primer nacistična Nemčija takoj po priključitvi Avstrije začela širiti svoje predstavnštvo v Trstu. PAAA RAV Triest.

450 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 192.

Šest pomembnejših železniških povezav je potekalo preko območja OZAK: s severa proga München–Beljak–Gorica–Trst, proga Dunaj–Ljubljana–Trst in proga Dunaj–Beljak–Videm–Bologna, iz vzhoda proga Budimpešta–Ljubljana–Trst, ter z juga proga Reka–Split in proga Beograd–Zagreb–Ljubljana. Te proge so Balkanski in Apeninski polotok povezovali z območjem Podonavja, kjer so bile velike vojaške tovarne, na primer tovarne industrijskega konglomerata Reichswerke »Hermann Göring«, ⁴⁵¹ Steyr v Linzu, Škoda na Češkem, železarne in jeklarne v Moravski Ostravi, rudnik železa v Donawitzu v Avstriji ⁴⁵² in naftno nahajališče v Ploestiju, ki je bilo po Churchillovem mnenju »morda odločilno za izid vojne«. ⁴⁵³ Razen proge čez Brenner so bile železniške povezave, ki so potekale preko OZAK, med najranljivejšimi železnicami čez Alpe. Še posebej nevaren je bil odsek proge v bližini Ljubljane, ki teče skozi strme grape, kjer so plazovi in partizani pogosto ogrožali Transporte. ⁴⁵⁴ Eden najpomembnejših materialov, ki so ga prevažali po teh povezavah, je bil premog, ki se je uporabljal za industrijo, za ogrevanje in lokomotive. RSI je ves premog v obsegu milijon ton mesečno ⁴⁵⁵ dobivala iz Tretjega rajha, saj sama ni imela premogovnikov. Dve tretjine premoga sta v Italijo šli iz Porurja z železniško povezavo čez Brenner, ena tretjina pa iz šlezijških premogovnikov preko Dunaja, Celovca do Trsta in potem po morju do Ancone. ⁴⁵⁶ Zaradi obsežnega bombardiranja Porurja po izkrcanju v Normandiji (pa tudi prelaza Brenner), je vedno večji delež premoga prihajal iz Šlezije in s tem preko območja OZAK na Apeninski polotok. ⁴⁵⁷

Druga surovina, ki je bila v vojnem času zelo pomembna, je bila nafta. Po aprilu 1942 je na primer Italija v povprečju dnevno preko Ljubljane in Trsta prejela od osem do deset vlakov z od 30 do 33 vagonskimi cisternami vsak dan ali približno 75.000 ton nafte na mesec. Ta nafta je šla v rafinerije v Reki, Tržiču in Trstu, ⁴⁵⁸ v njih pa je bila proizvedena večina derivatov za potrebe na italijanskem ozemlju. Od tod so se naftni derivati v tankerjih prevažali do distribucijskih točk vzdolž Apeninskega polotoka. ⁴⁵⁹

Na območju Jadranskega primorja sta bili tako v vojnem času kot v času miru glavni železniški povezavi Dunaj–Trst in tabeljska proga, kot železniško vozlišče pa je izstopala soška dolina. ⁴⁶⁰ Tu se je križalo kar pet železniških povezav: s severa sta prihajali povezavi

451 Overly, *War and Economy in the Third Reich*, 162.

452 Roucek, S. Joseph, *The Geopolitics of the Adriatic*, 176.

453 Churchill, *Druga svetovna vojna*, 767, 796.

454 Roucek, S. Joseph, *The Geopolitics of the Adriatic*, 175.

455 Mierzejewski, *The Most Valuable Asset of the Reich*, 143.

456 Roucek, S. Joseph, *The Geopolitics of the Adriatic*, 175.

457 Mierzejewski, *The Most Valuable Asset of the Reich*, 143.

458 Te rafinerije je upravljala nemška družba, ki je imela v Trstu svoje predstavništvo. To je o proizvodnji naftnih derivatov ustvarilo obširno dokumentacijo, ki jo je mogoče najti v fondu BArch R 176.

459 Roucek, S. Joseph, *The Geopolitics of the Adriatic*, 175.

460 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf in der Adriatisches Küstenland*, 138.

Beljak–Trbiž–Videm–Krmin–Gorica in Beljak–Jesenice–Bohinj–Gorica, z zahoda Benetke–Červinjan–Tržič–Gorica ter iz Trsta povezavi Trst–Opčine–Prvačina–Gorica in Trst–Nabrežina–Tržič–Gorica.⁴⁶¹ Ne preseneča, da je poveljnik vermahta v OZAK za svoj vrhovni štab izbral prav Krmin v bližini Gorice.⁴⁶² Zavedal se je, da Gorica z zaledjem nikoli ne sme pasti v roke partizanom, kar je bilo težko uresničiti, saj je bilo le nekaj kilometrov proč v Trnovskem gozdu osvobojeno območje, ki je za okupatorja predstavljalo konstantno grožnjo. Nacistični okupator je tako napade proti partizanom na goriški fronti začel že dva dni po ustanovitvi OZAK,⁴⁶³ to pa je bil tudi krstni spopad 162. turkestarske divizije. Kljub številnim poskusom pa Nemcem in njihovim pomožnim enotam nikoli ni popolnoma uspelo, da bi Trnovski gozd »očistili« partizanov, ki so z minerskimi akcijami do konca vojne ogrožali vojaške transporte. Tudi ozemlje med Gorico in Ljubljansko kotlino je bilo po mnenju Schneider-Bosgarda pomembno in ga opisuje kot »točko, na kateri se srečujejo povezave med Furlanijo in Madžarsko, Reko in Koroško, Dunajem in Trstom, za katero so se v antiki in srednjem veku spopadala številna ljudstva. Tu so potekale migracije narodov, tu se je preko Krasa, kjer ni vode, proti jugu razširila habsburška Kranjska in tu se je v nasprotno smer proti Ljubljanski kotlini razširila moderna Italija.«⁴⁶⁴ Območje Istre je bilo medtem za nacistično Nemčijo »okno na Jadran«, s katerim bi si dolgoročno pridobili tako zaželen dostop do Sredozemskega morja, hkrati pa so s tem, čeprav je Hitler sredozemski prostor na začetku vojne prepustil Mussoliniju, lahko projicirali moč nacistične Nemčije na Južno Evropo in širše. Kot se je v 30. letih 20. stoletja izrazil tržaški politični komentator Attilio Tamaro, se »nemška desnica ne bo nikoli odrekla pohlepu po italijanski zemlji«.⁴⁶⁵

Na tej točki je treba nemškemu prizadevanju za prilastitev severne obale Jadranskega morja po prvi svetovni vojni, ki je svoj vrhunec doseglo z nastankom Operacijske cone Jadransko primorje, nameniti nekaj odstavkov. Saintgermainška in versajska mirovna pogodba nista ustavili narodnjaških nemških skupin, ki so tudi po porazu v prvi svetovni vojni še vedno stremele k uresnitvi ideje o Veliki Nemčiji. Eden od posameznikov, ki je pisal o tegobah nemškega naroda in načrtih, kako preseči določbe versajske pogodbe, je bil Friedrich Lange, ki je leta 1924 izdal prvo knjigo pod psevdonimom *Adriaticus*.⁴⁶⁶ V knjigi *Deutschlands gerechte Grenzen* je predstavi načrt, kako bi s pomočjo načela samoodločbe narodov Woodrowa Wilsona združili Nemčijo in Avstrijo. Tema bi potem priključili še območja, na katerih imajo Nemci pomemben delež prebivalstva, s čimer bi nastala Celovita Nemčija (*Gesamtdeutschland*). Od vzhoda proti zahodu bi bili Veliki Nemčiji priključeni

461 Šesta proga Ajdovščina–Prvačina–Gorica je bila le regionalnega pomena. Bogić, *Tiri in čas*, 18.

462 Tam so bili še letališče, bolnišnica, različni podrejeni štabi, potekala pa je tudi telefonska povezava s sto linijami. Kramar, *Primorski in istrski železničarji*, 253.

463 Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, 289.

464 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 180.

465 Bosworth, *Mussolini*, 259.

466 O njegovih prejšnjih knjigah glej *Adriaticus*, *Deutschlands gerechte Grenzen*, 115.

Memelland (območje okrog mesta Memel, današnja Klajpeda), Zahodna Prusija in ozemlje okrog mesta Posen (polj. Poznan), Sudeti, Preßburg (Bratislava), Ödenburg (Šopron na Madžarskem), Južna Tirolska, Alzacija, Lorena, Luksemburg, Arel (Arlon v Belgiji). Vsa ta ozemlja bi bila priključena zaradi tam živečega nemškega prebivalstva. Na območju slovenskega etničnega območja bi bil priključen »spodnještajerski trikotnik« do Brežic, kjer Nemci resda niso predstavljali večine, bili pa naj bi »nosilci štajerske kulture«. ⁴⁶⁷ Adriaticus je, kot nakazuje že njegovo ime, imel izoblikovano mnenje tudi o območju prihodnjega Jadranskega primorja. Argumentiral je, da bi bilo treba priključiti kar tri dele ozemlja, ki bodo dve desetletji pozneje sestavljali OZAK. Območje Trbiž-Tablje in kočevski jezikovni otok bi bilo po mnenju nemškega avtorja treba priključiti, ker so tam živeli Nemci, kot dodaten motiv za priključitev Trbiža pa je navedel tudi tabeljsko železnico. ⁴⁶⁸

Železniška povezava do Jadranskega morja pa postane za prihodnji Tretji rajh, ⁴⁶⁹ kot ga imenuje Adriaticus, ključnega pomena v okolici Bohinja. To območje, znano tudi kot jeseniški trikotnik, se je kot klin zajedalo med ozemljem prihodnjega Tretjega rajha in Kraljevino Italijo. Nemcev tukaj ni bilo, zato pa je tu potekala 52 kilometrov dolga železniška proga, ki je oteževala povezavo z italijanskim prostorom. Dostopa do morja Adriaticus sicer eksplicitno ni zahteval, saj Nemcev tu leta 1924 skoraj ni več in priključitve ni mogel argumentirati z Wilsonovimi načeli o samoodločbi narodov, vendar ga to ni ustavilo, da ne bi hrepenel po tem območju. Spraševal se je, »kaj pomeni izguba Jadranskega morja za prihodnost našega naroda. Danes lahko samo ugotovimo, da 78 milijonov Nemcev od Jadrana ločujejo Slovenci, ki (vključno z Nemcem prijaznimi Vendi, ki živijo v spodnji Štajerski) predstavljajo le tretjino vseh prebivalcev Berlina«. ⁴⁷⁰ Območji Bohinja in prihodnjega OZAK sta poleg »češkega koridorja« med Olomucem in Brnom, ki bi omogočal lažje prehajanje iz južnih v severne Sudete, edini ozemlji okrog zamišljenega Tretjega rajha, ki bi ju bilo treba priključiti nemški državi, ne zaradi prebivalstva, ki tam živi, temveč zaradi povezav in možnosti, ki jih je območje omogočalo. Kajti kot pravi Adriaticus, »Dunaj ne more živeti brez Trsta in Trst ne more brez Dunaja«. ⁴⁷¹

Take in drugačne ideje o nujnosti pridobitve dostopa do Jadranskega morja so krožile med nacionalno usmerjenim nemško govorečim prebivalstvom in po prevzemu nacistične oblasti tudi med širšim prebivalstvom, vendar ideja ni bila nikjer bolj prisotna kot v koroškem *Reichsgaue*. Tam je lokalni nacistični vodja Alois Maier Kaibitsch leta 1940 poslal v Berlin poročilo, v katerem je skoraj identično kot Adriaticus tožil, da je

⁴⁶⁷ Prav tam, 52–5.

⁴⁶⁸ Trbiško-tabeljsko območje je med vsemi ozemlji, ki jih je Adriaticus želel priključiti Veliki Nemčiji, najmanjše, tako po kvadratnih kilometrih (330 km) kot po številu prebivalcev (8000). Druga območja so večja in imajo do štiri milijone prebivalcev (na primer Sudeti ali Zahodna Prusija-Posen). Prav tam, 98.

⁴⁶⁹ Adriaticus prihodnjo državo *Gesamtdeutschland* imenuje Tretji rajh. Prav tam, 104.

⁴⁷⁰ Prav tam, 65.

⁴⁷¹ Prav tam, 8.

»nevzdržno, da več kot 1000 kilometrov dolgo železniško povezavo od Berlina do Trsta seka le 40 kilometrov dolg kos, ki teče po tujem carinskem območju in ovira neposreden železniški promet med rajhom in Trstom«. ⁴⁷² Ta 40 kilometrov dolg kos, ki se je po nacističnem mnenju »zajedal« med Berlin in Trst, je bil jeseniški trikotnik. Nahajal se je med zaveznicama nacistično Nemčijo in fašistično Italijo, zato ga je bilo po Kaibitschevem mnenju treba »odstraniti, in sicer ali s priključitvijo velikemu nemškemu rajhu ali najmanj z ustanovitvijo koridorja. Prva rešitev bi bila pravilna tudi z vojaškega gledišča.« ⁴⁷³ Po napadu na Kraljevino Jugoslavijo je nacistična Nemčija zasedla tudi jeseniški trikotnik, s čimer je bila še korak bližje Jadranskemu morju. Edina ovira do morja je bila tedaj fašistična Italija, ki je bila najtesnejša zaveznica nacistične Nemčije, in skrajno neprimerljivo bi bilo odkrito izražati želje po priključitvi njenih ozemelj. Po italijanski kapitulaciji te ovire ni bilo več. Marionetna RSI je ostala zaveznica le še na papirju, medtem ko so imeli v pomembnih zadevah glavno besedo nacisti. S tem je padla še zadnja prepreka in ustanovitev Jadranskega primorja je Nemcem *de facto* omogočala dosego Sredozemskega morja. Ta pridobitev, če bi prišlo tudi do dolgoročne priključitve, bi nacistični Nemčiji po teoriji pomorske moči (*Sea power*) ⁴⁷⁴ omogočala:

- diverzifikacijo pomorskih poti, kar bi v primeru sovražnikove blokade Severnega morja pomenilo, da ima nacistična Nemčija alternativen dostop na morje;
- manjše stroške prevoza za južne nemške dežele, ki so trgovale preko Sueškega kanala;
- hitrejši odzivni čas in krajšo pot do evropskih in azijskih trgov;
- večjo prisotnost nemške mornarice v Sredozemlju, kar bi zmanjšalo vpliv Francije, Italije in Velike Britanije.

Edina slabost bi bila delitev mornarice na južno in severno polovico. Mahan daje tu primer Francije, ki ima obrežje na Atlantskem oceanu in v Sredozemlju, kar je v nasprotju z britansko mornarico pogosto povzročalo težave zaradi koncentracije ladjevja v odločilnih bitkah. ⁴⁷⁵

Ta želja doseči Jadransko morje se je pri nacistih, še posebej pri avstrijskih, mešala z željo po priključitvi ozemelj, ki so spadala pod Avstro-Ogrsko. ⁴⁷⁶ Pri tem ne gre za povratek k habsburškemu načinu vladanja, ki se ni skladal z nacistično ideologijo, ki

472 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 81.

473 Prav tam, 81.

474 Utemeljitelj teorije o pomorski moči je Alfred Mahan. Mahan, *The influence of sea power upon history 1660–1783*.

475 Prav tam, 29. Ko je imela italijanska mornarica težave z britanskimi ladjami v Sredozemlju in je morala *Reichsmarine* del svojega ladjevja premakniti v Sredozemsko morje, je bil nemški admiral Dönitz nezadovoljen, saj je želel zbrati vse svoje sile na Atlantiku in poraziti Veliko Britanijo.

476 Wedekind poudarja, da so bili nekateri Avstrijci, med drugim tudi nacisti, nezadovoljni, ker so bili po združitvi z nacistično Nemčijo in centralizacijo sistema potisnjeni v »provincialno mediokriteto«. Eden od načinov, kako preseči to povprečnost, je bila želja po ozemeljskih priključitvah. Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 84.

je temeljila na nemškemu narodu. Bolj gre za avstrijsko stabilnost, nostalgijo, tradicijo in idejo *Mittleurope*.⁴⁷⁷ Tako je koroški gavljatelj dan pred ustanovitvijo Jadranskega primorja pisal nacističnemu zunanjemu ministru, da »sta tu [na območju prihodnjega OZAK] spomin na avstro-ogrsko monarhijo in tisočletna vezanost na rajh še vedno živa. [...] Nemška okupacija bi se povsod srečala z avstrijsko tradicijo. Tu so nekdanji avstrijski častniki, učitelji in uradniki vseh štirih narodnosti,⁴⁷⁸ ki bi jih poklicali k sodelovanju v okviru nemške civilne uprave.«⁴⁷⁹ In res, vrhovni komisar se je ob izbiri lokalne administracije pogosto opiral na proavstrijsko usmerjene veljake. V Ljubljanski pokrajini je bil to Leon Rupnik, ki se je v avstro-ogrski vojski naučil lojalnosti svojim nadrejenim.⁴⁸⁰ Tudi ko je šlo za italijanske uradnike, so bili ti pogosto naklonjeni avstrijski tradiciji. Goriški fašisti so tak primer videli v tamkajšnjem podestaju Alessiju Coroniniju, ki se je v prvi svetovni vojni boril proti Kraljevini Italiji in »sploh ne govori dobro italijansko«. ⁴⁸¹ Podobna čustva so v poročilu dučēju izražali tudi o Rainerju, ki »ga bi mogel zamenjati pruski Nemec, ki ne bi bil okužen z avstrijskimi ambicijami ter bi tako vodil pravično in uravnoteženo politiko v interesu osi. Avstrijci zdaj Avstrijo kličejo, prerojena'.« V istem poročilu Mussoliniju goriški fašisti opisujejo, da Avstrijci v Jadranskem primorju nasprotujejo fašizmu, kar je še dodatno potrdil informator, ki je na Globočnikovi mizi videl članek o tem, da ima »ljudstvo dovolj dučēja«. ⁴⁸²

Italijanski fašisti so si želeli pruskega vrhovnega komisarja, ker naj bi Rainer in Globočnik poskušala uresničiti idejo »velike Avstrije«. Ta naj bi se oblikovala na skrivnem sestanku v Stroblu ob jezeru Wolfgangsee, ki so se ga poleg koroškega gavljatelja udeležili še Edmund Glaise von Horstenau, Ernst Kaltenbrunner⁴⁸³ in salzburški nadškof Andreas Rohrer. Velika Avstrija naj bi poleg Avstrije zajemala še Madžarsko, Slovenijo, Hrvaško in Romunijo.⁴⁸⁴ Ni jasno, do katere mere je bila ta ideja resnično izoblikovana, vendar je Coceani ob svojem drugem srečanju z Mussolinijem razmišljal, ali se je Rainer že sprijaznil, da »je Hitlerjeva vojna izgubljena, in ali si prizadeva, da bi se Avstrija v pravem trenutku ločila od rajha«. Spraševala sta se, ali je ta avstrijska politika v OZAK rezultat prizadevanja vrhovnega komisarja ali Hitlerjevega ukaza. Na koncu je duče prišel do sklepa: »Mislim, da je ta načrt prišel iz Berlina. Slišal sem, da so Nemci ob zasedbi Kefalonije postrelili vse častnike, razen tistih iz Julijske krajine in Tridentinske.

477 Magris, *Habsburški mit v moderni avstrijski književnosti*, 10.

478 Furlani, Hrvati, Slovenci in Italijani.

479 PAAA R 29642, 557–561, 141.

480 Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 235.

481 INZ, Zbirka Toneta Ferenca, 236/1, poročilo 31. 5. 1944.

482 Prav tam, poročilo 5. 2. 1944.

483 Ernst Kaltenbrunner (1903–1946) je bil vodja glavnega varnostnega urada rajha. Weiß, *Personenlexikon 1933–1945*, 253.

484 Carnier, *Lo sterminio mancato*, 237.

Ne vidim jasno. In v megli sem nemiren.«⁴⁸⁵ Čez dva meseca je pisal italijanskemu veleposlaniku v Berlinu Filippu Anfusu in mu razložil, da »je resnični cilj [OZAK] ponovna vzpostavitev habsburškega sistema.«⁴⁸⁶ Kakšen je bil torej resnični odnos Rainerja do Avstrije in njene tradicije na območju severnega Jadrana? Kot je opozoril Stuhlpfarrer, je bil vrhovni komisar pri prebivalstvu prisiljen uporabiti idejo o avstrijski tradiciji, da bi lahko kar najbolj preprosto izvajal nacistično okupacijo območja. Rodil se je leta 1903, torej je bil ob propadu Avstro-Ogrske še otrok in ne kakšen uradnik, njegove ideje pa so bile bolj kot habsburško-avstrijske širša zmes starih imperialnih idej prvega nemškega rajha.⁴⁸⁷ Ni naključje, da je v poročilu tik pred ustanovitvijo pojasnjeval, da sta »spomin na avstro-ogrsko monarhijo in tisočletna vezanost na rajh še vedno živa«.⁴⁸⁸ Če torej razpravljamo o propagandi, ki jo je Rainer ukazal izvajati med prebivalstvom OZAK, je ta vezana na avstrijsko tradicijo, saj so se ljudje spominjali le Avstro-Ogrske, če pa govorimo o razlogu za ustanovitev Operacijske cone Jadransko primorje, pa je treba obdobje razširiti še na prvi nemški rajh.

---

485 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 126.

486 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 150.

487 Prav tam, 152.

488 PAAA R 29642, 557–561, 141.

Nastanek kolaboracije in izkoristek tujih kolaboracionistov na območju Jadranskega primorja

Odnos med nacizmom in kolaboracionisti

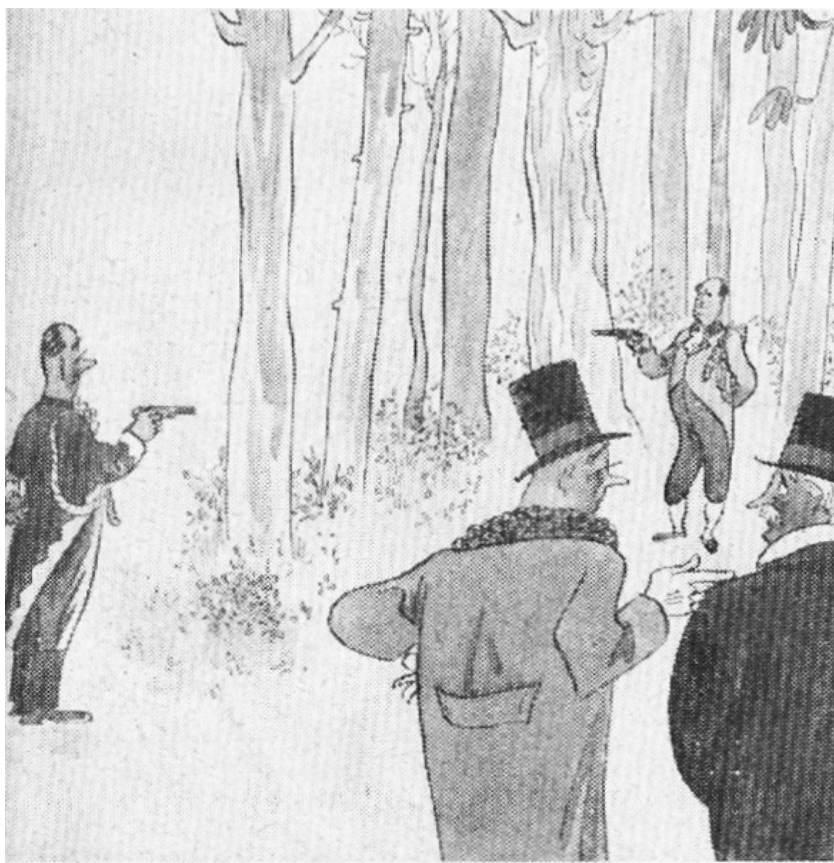
V Trstu rojeni Odilo Globočnik je zaradi svojega priimka le stežka skrival svojo nečisto arijsko preteklost. Njegov bližnji sodelavec Georg Michalsen, odgovoren za Transporte Judov v koncentracijsko taborišče Treblinka ter delno tudi v Sobibor in Belzec,⁴⁸⁹ v času OZAK pa poveljnik SS in policije za tržaško pokrajino, je svoj priimek ponemčil. Rodil se je v Wendrinu (Wędrynia, današnja Poljska) s poljskim priimkom Michalczyk, vendar je, da ne bi več izstopal med »arijskimi« nacisti, leta 1943 svoj priimek spremenil v nemškega Michalsena.⁴⁹⁰ Tudi pri Globočniku je prišlo do določenega ponemčenja priimka, vendar ne toliko jasno kot pri njegovem sodelavcu. To rasno nejasnost je Globočnik nadomestil s svojo fanatično pripadnostjo nacionalsocialistični ideji. Na sprehodih z izbranko je fantaziral, kako se bo v Avstriji vse spremenilo, ko bodo nacisti prišli na oblast.⁴⁹¹ In ko je prišlo do nacističnega prevzema oblasti, je bil bodoči SS in policijski poveljnik v OZAK eden ključnih mož avstrijske priključitve k Tretjemu rajhu. Po finančnih malverzacijah, ki so ga stale položaja dunajskega gavljaterja, mu je njegov zaščitnik, poveljnik SS in policije Heinrich Himmler dodelil vodenje novozasedenega poljskega Lublina. Lokalne prebivalce je Globočnik mobiliziral za gradnjo protitankovskih jarkov, ki bi nacistično Nemčijo varovali pred sovjetskim napadom. Da bi navdušil Himmlerja, je iz vasi okrog mesta Zamošč izpraznil lokalno prebivalstvo in tam načrtoval prvo izmed

489 »Christian Wirth je nekoč rekel, da je zelo težko prepričati Michalsena, naj ustavi Transporte Judov v Treblinko, čeprav je bilo na izstopni rampi na tisoče trupel, iz katerih je nastal meter visok kup. Michalsen je končno privolil v zaustavitev transportov, vendar le za tri dni, kar je dalo Wirthu ravno dovolj časa, da je reorganiziral koncentracijsko taborišče. Da bi nadomestil izgubljeno, je Michalsen naslednje dni Transporte povečal na tri v dveh dneh.« Carnier, *Lo sterminio mancato*, 62.

490 INZ, Zbirka Toneta Ferenca, 236/7.

491 Pucher, *Il nazista di Trieste*, 21.

številnih nemških kmečkih območij (*Wehrbauerndörfer*), ki bi bilo v oporo nacističnemu prodiranju proti Vzhodu.⁴⁹²

Feine Leute unter sich. «Sie als der Beleidigte dürfen ihren Diener natürlich zuerst schiessen lassen!» ◇ **Fra aristocratici d'altri tempi. «Essendo Voi l'offeso, il vostro servitore ha il primo colpo!»** ◇ **Fina gospoda. «Ker ste bili vi razžaljeni, ima vaš sluga pravico do prvega strela!»** ◇ **Otmjeni ljudi medju sobom. «Vi kao uvredjeni smijete dozvoliti, da vaš sluga puca prvi!»**

Slika 4: Smrt v imenu gospodarja. Ena od šal v okupatorjevem nacističnem propagandnem časopisu. *Adriatisches Illustrierte*, 9. 12. 1944.

492 Prav tam, 77.

Njegova najodmevnejša naloga je bilo vodenje operacije Reinhard, v kateri je bilo v koncentracijskih taboriščih Treblinka, Belzec in Sobibor usmrčenih 1,4 milijona ljudi oziroma 28 odstotkov vseh evropskih Judov, pobitih v času druge svetovne vojne.⁴⁹³ Globočnik je bil izjemno motiviran nacist, ki je bil pripravljen prevzeti prav vsako pobudo, ki bi naredila Heinricha Himmlerja zadovoljnega. Če je bil *Reichsführer-SS* vesel gorečnosti lublinskega poveljnika, pa številnih nacistov ta ni očarala, zato so mu »povzročali težave«. Tako je leta 1944 Globočnik v vlogi višjega poveljnika SS in policije v OZAK pisal poveljniku SS za celotno Italijo Karlu Wolffu in želel oddati predlog za povišanje nekaterih svojih sodelavcev, vendar je bil pri tem nepazljiv in se je pozabil podpisati. Wolffov tajnik mu je zbadljivo odpisal nazaj, da njegovega predloga ne more sprejeti, saj se je pozabil ročno podpisati, kar je Globočnika močno razjezilo.⁴⁹⁴ Zavrnitve nadrejenih so ga na Poljskem in ob severnem Jadranu močno prizadele in nanje se je pogosto odzval popolnoma nezrelo.⁴⁹⁵

Svojo občasno nezrelost je Globus, kot ga je prijateljsko imenoval njegov nadrejeni Heinrich Himmler, nadomestil z zagnanostjo na vseh področjih SS-a in policijskega dela. Kmalu po nacistični zasedbi Poljske je tamkajšnji SS-poveljnik Friedrich-Wilhelm Krüger⁴⁹⁶ zaradi pomanjkanja lokalnega nemškega prebivalstva ukazal iz lokalnega poljskega prebivalstva ustvariti zaščitne enote (*Selbstschutz*), ki bi nacistom pomagale zagotavljati varnost. Pripadniki teh enot so bili eni prvih nacističnih pomočnikov, ki niso bili germanske rase. Globočnik je bil na ta način poleg poveljnika SS-a in policije v Varšavi, Radomu in Krakovu eden od začetnikov rekrutiranja kolaboracionistov. V nasprotju z drugimi SS-poveljniki na Poljskem, ki so ukazali rekrutacijo med vsemi družbenimi sloji, pa je lublinski poveljnik svojo pozornost namenil kmečkemu, nepolitičnemu prebivalstvu in rekrutom nudil krajše urjenje in indoktrinacijo. Njegovih kolaboracionistov »ni vodila ideološka usmerjenost, temveč praktični razlogi, kot so brezposelnost, strah pred maščevanjem, koristi zanje in za njihove družine in izguba statusa v njihovih lastnih skupnostih«. ⁴⁹⁷ Tako je Globočnik oblikoval bataljon kolaboracionistov, ki je štel od osemsto do tisoč mož. Enota pa je bila konec leta 1940 razpuščena zaradi pritožb nemških civilistov o nasilju nad nejudovskim prebivalstvom. Najspodobnejši kolaboracionisti so po razpadu bataljona svojo kariero nadaljevali v vrstah Waffen-SS.

S tem pa se Globočnikova izkušnja s kolaboracionisti še ni končala. Po napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941 in hitrih prodorih nemške vojske je vermaht v prvem letu

493 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 34.

494 NS 19/4384 *Privatdienstlicher Schriftverkehr des HSSPF Operationszone Adriatisches Küstenland, SS-Gruppenführer Odilo Globocnik mit Mitarbeitern des Persönlichen Stabs*.

495 Pucher, *Il nazista di Trieste*, 129.

496 Friedrich-Wilhelm Krüger (1894–1945) je bil višji poveljnik SS in policije v Generalni guberniji in je bil odgovoren za smrt milijonov Poljakov. Weiß, *Personenlexikon 1933–1945*, 284.

497 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 23.

vojne zajel 3,9 milijona sovjetskih vojnih ujetnikov.⁴⁹⁸ Ti so bili prepeljani v zbirne centre, kjer je primanjkovalo hrane, obleke in primernih bivališč. Eden takih centrov je bil tudi v Trawnikih na Poljskem, ki so bili le štirideset kilometrov oddaljeni od Lublina.⁴⁹⁹ Globočnik je v nasprotju z drugimi nacističnimi poveljniki, ki so v sovjetskih vojnih ujetnikih videli samo še eno preskrbovalno in varnostno skrb več, v njih videl priložnost.⁵⁰⁰ Eden njegovih najožjih sodelavcev je bil Hermann Höfle. Z Globočnikom je bil, odkar je bil ta premeščen v Lublin, po vojni pa je svojemu vodji sledil v gorsko kočo, kjer so ga skupaj z njegovim policijskim poveljnikom, vrhovnim komisarjem Friedrichom Rainerjem, vodjem Globočnikove pisarne Ernstom Lerchom in že omenjenim Georgem Michalsenom aretirali britanski izvidniki.⁵⁰¹ Temu esesovcu je nadrejeni zaupal rekrutacijo in urjenje izbranih vojnih ujetnikov, ki bi izpolnjevali Globočnikove ukaze. Höfle je avgusta 1941 v Trawnikih našel zapuščeno tovarno sladkorja in jo spremenil v vadblišče, kjer se je urilo 2700 nekdanjih vojnih ujetnikov in lokalnih prebivalcev. Nastala je izjemno heterogena skupina kolaboracionistov, ki so jo sestavljali Rusi, etnični Nemci, Poljaki, Ukrajinci, Tatari, Belorusi, in Balti. Med seboj niso imeli veliko skupnih točk razen odločitve, da služijo Hitlerju in Globočniku. Oktobra 1941 je Himmler lublinskemu poveljniku ukazal, naj začne operacijo Reinhard, cilj katere je bilo fizično uničenje evropskih Judov, in kolaboracionisti iz Trawnikov (*Trawnikimänner*) so pri tej zadolžitvi igrali pomembno vlogo. Od pomoči varovanja območja, ki bi jo nudili SS in policiji, so bili preusmerjeni v varovanje koncentracijskih taborišč Treblinka, Belzec in Sobibor ter delovali v njih. Tem kolaboracionistom so nacisti pogosto dajali najbolj umazana dela, na primer streljanje Judov med »čiščenji« getov na območju Lublina.⁵⁰² Na nacistični ukaz so postali množični morilci, hkrati pa so se nemški nadrejeni čudili njihovi krvočnosti. Eden od nemških poveljnikov čete je o možeh iz Trawnikov menil, da »so bili kot nekontrolirani, divji ljudje« in da »so morali med opravljanjem svojih nalog ubogati, drugače pa so delali, kar so hoteli ... Konec koncev ne more imeti nemški častnik na očeh 150 divjih živali.«⁵⁰³

Delovanje koncentracijskih taborišč torej ni bila samo stvar Nemcev, temveč večetničnega sodelovanja. Litovski stražarji so na transportnih vagonih bdeli, da ne bi kakšen Jud zbežal.⁵⁰⁴ Ob prihodu v koncentracijsko taborišče so Jude sprejeli esesovci in njihovi travniški pomagači, ki so ljudi gnali v plinske celice. Ščasoma je prišlo do popolnega

498 Streit, *Keine Kameraden*, 128.

499 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 29.

500 Podobno so tudi v primeru kozakov nacistični poveljniki v njih videli oviro, medtem ko je Globočnik v teh ruskih konjenikih videl priložnost za zagotavljanje varnosti v Kanalski dolini. O tem več v poglavju o kozakih.

501 Pucher, *Il nazista di Trieste*, 118.

502 Browning, *Ordinary men*, 77.

503 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 31.

504 Sereny, *Into that darkness*, 169.

razvrednotenja človeka,⁵⁰⁵ in kot je menil poveljnik taborišča Treblinka Franz Stangl, je na Jude gledal samo še kot na transport.⁵⁰⁶ Junija 1942 je Trawnike obiskal *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler, ki je zadovoljen z dotedanjim delom odobril deportacijo Judov iz velikega varšavskega geta.⁵⁰⁷ Po »uspešno« končani operaciji Reinhard je bil septembra 1943 Globočnik premeščen na severni Jadran,⁵⁰⁸ medtem ko so njegovi tuji kolaboracionisti večinoma ostali na Poljskem. Poveljniku je sledila le peščica mož iz Trawnikov.⁵⁰⁹ Njihov nadrejeni je bil zloglasni inšpektor omenjenih treh koncentracijskih taborišč Christian Wirth, ki mu je Globočnik na območju OZAK v začetku maja 1944 dodelil nalogo organizacije varovanja cestne povezave Trst–Reka. 26. maja zgodaj zjutraj se je Wirth skupaj z ožjim sodelavcem Konradom Gengom in Ukrajincem Nikolo odpravil na ogled, ko ga je ob cesti pri Kozini pričakal I. bataljon partizanskega Istrskega odreda. Streli mitraljeza so ubili Wirtha,⁵¹⁰ medtem ko sta bila njegova sopotnika le ranjena.⁵¹¹ Take in podobne partizanske akcije so Globočnika prisilile, da je maja 1944 iz Poljske v OZAK pripeljal še dodatnih petdeset mož iz Trawnikov ukrajinske narodnosti, kar je odobril urad poveljnika SS Heinricha Himmlerja.⁵¹²

Tretja skupina kolaboracionistov, ki jo je Odilo Globočnik na Poljskem izkoristil za svoja umazana dela, je bila poljska policija. Poljake so zasedli nacisti, vendar niso nikoli sestavili enote SS niti katere druge enote, ki bi bila neposredno pod nacistično upravo.⁵¹³ Poljska se pred drugo svetovno vojno ni želela pridružiti protikominterne-mu paktu, Tretjemu rajhu pa tudi ni želela dajati nobenih ozemeljskih koncesij, »kar je Hitlerja tako razjezilo, da je poljsko državo razglasil za smrtnega sovražnika ter se osredotočil na njeno popolno politično in socialno uničenje, namesto da bi v njej iskal zaveznike«. ⁵¹⁴ Kljub temu je guverner Generalne gubernije Hans Frank ugodil prošnji varšavskega policijskega poveljnika, naj se ohrani samostojnost poljske policije. Ta formacija je bila prepredena s sodelovanjem odporniškega gibanja, saj je vsak drugi poljski policijski častnik in vsak šesti policist sodeloval s poljsko ilegalo, zaradi česar so nacisti imeli poljsko policijo za nezanesljivo. Kljub vsemu pa nekatere poljske policijske enote

---

505 Prav tam, 106.

506 Prav tam, 200.

507 Prav tam, 32.

508 INZ, Zbirka Toneta Ferenca, 236/1.

509 Globočnik je Ukrajincem tako zaupal, da so nekateri postali celo njegovi telesni stražarji. Po prihodu Kozaškega korpusa so tudi nekateri pripadniki te enote postali stražarji v Globočnikovi vili Ara v Trstu. Carnier, *Lo sterminio mancato*, 62, 70.

510 Prav moške iz *Trawnikov* so izkopali grob za Wirtha. Carnier, *Lo sterminio mancato*, 98.

511 Ferenc, *Satan, njegovo delo in smrt*, 72.

512 BArch NS 19-2245.

513 Deák, *Europe on trial*, 2.

514 Böhlér, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 167.

niso samo skrbele za varnost, temveč so sodelovale tudi pri preganjanju Judov.⁵¹⁵ Kot se je v dnevniku spominjal neki zdravnik, so poljski policisti prišli v Szczebrzeszyn, ki je spadal pod pristojnost Odila Globočnika, »z ukazom na mestu ubiti vse ujete Jude. Ukaz vestno izvršujejo. Od jutra naprej iz vseh delov mesta, še posebej pa iz četrti Zatyly, nosijo trupla ubitih Judov. Na judovskem pokopališču kopljejo velike jame in v njih sežigajo mrtve. Ves dan so iskali Jude v vseh mogočih skrivališčih. Na mestu jih ustrelijo ali pa jih peljejo na pokopališče in jih tam ubijejo.«⁵¹⁶

Tako kot si je v sedanjem času težko predstavljati razmere, ki so vladale na szczebrzeszynskem pokopališču ali v uničevalnih koncentracijskih taboriščih, je težko razumeti kolaboracioniste, ki so delali v teh taboriščih in na pokopališču. Jasno je, da niso bili vsi možje iz Trawnikov veseli sodelovanja z nacisti, saj jih je štirinajst odstotkov »neodobreno zapustilo« (*unerlaubte Entfernung*) enoto. Vendar pa je bilo veliko tudi takih, ki so zavzeto opravljali svoje delo, na primer Fjodor Javorov, ki je bil za svoje »še posebej zaslužno delo« v koncentracijskem taborišču Belzec nagrajen z nacistične strani. Tudi Aleksej Milutin »je bil dalj časa del posebnega oddelka v Treblinki, kjer se je zelo izkazal«.⁵¹⁷ Najbolj znan mož iz Trawnikov pa je Ukrajinec Ivan (John) Demjanjuk, ki je deloval kot stražar v koncentracijskem taborišču Sobibor, po vojni pa je zbežal v ZDA, dokler ni bil leta 1999 aretiran in postavljen pred sodišče. Globočnik je bil torej eden od začetnikov rekrutiranja kolaboracionistov in jim je pogosto odrejal umazana dela, s katerimi jih je še bolj vezal nase. Kljub krvavim rokam Nemcev, kolaboracionistov iz Trawnikov in poljskih policistov pa nikoli ni prišlo do enakovrednega odnosa. Nacistična propaganda je govorila o »skupni evropski križarski vojni proti boljševizmu«, ⁵¹⁸ kolaboracionistični voditelji pa so to interpretirali kot evropski boj »proti prodirajočim hordam z Vzhoda«⁵¹⁹ pod nacističnim vodstvom. Tej propagandi so verjeli številni kolaboracionisti, med drugim tudi turkestanski konjar Polja iz osrednje Azije (pripadnik 162. turkestanske divizije), ki je na sebe začel gledati kot na Evropejca in enakovrednega nemškemu vojaku.⁵²⁰ Kljub iluziji, ki so jo nacisti širili med kolaboracionisti, je dejstvo, da nacistični Nemci zaradi rasizma, ki je bil temelj nacistične ideologije, nobenega kolaboracionista niso videli kot sebi enakovrednega, pa naj je šlo za Turkestanca iz Azije, pravoslavnega kozaka, slovanskega Slovenca ali germanskega Flamca.

Globočnikov zaščitnik Heinrich Himmler je sanjal, da bi se med vojno oblikoval veliki germanski imperij, ki bi poleg nacistične Nemčije vključeval še Nizozemsko, Belgijo, Dansko in Norveško. Ti narodi bi zavrgli »svojo specifično nacionalno identiteto

515 Browning, *Ordinary men*, 51.

516 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 175.

517 Prav tam, 33.

518 Prav tam, 53.

519 Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 246.

520 BArch MSG 2-12200, 285.

[...] in oblikovala bi se skupna». ⁵²¹ Enoten germanski boj proti boljševizmu z Vzhoda je v vrste SS privabil okrog 59.000 Germanov, vendar so imeli ti kljub kulturni podobnosti pogosto težave s podrejanjem nemškemu sistemu. Nekateri ponosni Skandinavci so zaradi vikinške preteklosti in prvotnega germanskega domovanja na severu Evrope nase gledali kot na večvredne od Nemcev. Norvežani so na primer primerjali lastno sproščenost v nasprotju z nemško zadržanostjo. Ob prihodu domov so svoje prijatelje zabavali z »grotesknimi primeri, kako nemška disciplina izstopa v nasprotju z zdravo norveško pametjo«. Podobno so švedski kolegi, ki so prišli domov, lokalnim časopisom razlagali, da bi se nemški vojaki zaradi discipline zaleteli v zid, če bi jim bilo tako ukazano, medtem ko se Švedi »bojujejo zaradi svobode, ki so jo podedovali z vikinško krvjo«. ⁵²² V etnično mešanih enotah, kot je bila SS-divizija Viking, so številni norveški in danski prostovoljci prezirali etnične Nemce (*Volksdeutsche*) iz Romunije, saj naj ti ne bi bili arijske rase. Neki danski kolaboracionistični prašičerejec je o teh romunskih Nemcih menil, da se za mizo vedejo slabše kot »truma starih svinj«, in jih imel za »bizarne ljudi«. ⁵²³

Zaničevanje je bilo obojestransko. Reichsführer-SS je menil, da so kolaboracionisti drugih germanskih narodov pomehkuženi in da bi se, če ne bi bilo SS-šole v Sennheimu, kjer so lahko prostovoljci postopoma prevzeli nemške standarde, ti zlomili pod pritiskom trde discipline, ki je bila po njegovem mnenju za nemške vojake nekaj povsem normalnega. Ni šlo samo za kulturne razlike, prihajalo je tudi do nemških poniževanj na osnovi verovanja. Flamci so nizozemsko govoreči Belgijci večinoma katoliške veroizpovedi. Ker so bili Germani, so nacisti tudi med njimi izvedli rekrutacijo v SS, rekruti pa so bili vključeni v SS-polk *Nordwest*. Enota je bila sredi septembra 1941 prepeljana v Krakov, kjer ji je bil dodeljen nemški poveljnik Otto Reich. ⁵²⁴ Temu se je zdelo smešno, da si »religiozni Flamci« ⁵²⁵ domišljajo, da imajo pravico do katoliškega duhovnika. Otto Reich ni bil osamljen v nasprotovanju kaplanom v kolaboracionističnih enotah, saj so tudi norveški rekruti želeli s sabo vzeti duhovnika, vendar jim nemški nacisti tega niso dovolili. Za to nasprotovanje je izvedel poveljnik SS Himmler, ki je 11. decembra 1941 izdal ukaz o prepovedi kaplanov v germanskih kolaboracionističnih enotah. Kljub temu ukazu je Norvežanom uspelo skrivaj vzeti s seboj svojega pastora Knuta Geelmuydena.

Največ zaničevanj med vsemi Germani so s strani Nemcev doživeli Flamci. Nemški nacisti so jim govorili, da je flamščina le nemški dialekt, svojo flamskost pa naj opustijo in se kar najhitreje ponemčijo. To ni bil spodrseljaj. Flamski prostovoljci so bili pogosto tarča nadlegovanja, posmehovanja in groženj s strani svojih nemških poveljnikov. Eden od njih je svojim podrejenim celo grozil s pištolo, jih pretepal s palico ter zmerjal z

521 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, Prav tam, 45.

522 Prav tam, 73.

523 Prav tam, 74.

524 *Standartenführer*.

525 Prav tam, 59.

umazanim (*schmutziges Volk*) in ciganskim narodom (*Zigeunervolk*). Nacistična ideologija, ki je temeljila na rasizmu, je povzročala rasistična trenja med etnijami, ki naj bi si bile tako podobne, da bodo v prihodnosti oblikovale skupen germanski narod, zato ni bilo mogoče pričakovati, da se bodo nemški nacisti do kolaboracionistov, ki niso imeli »nordijsko-germanske krvi«, ⁵²⁶ vedli primerneje. ⁵²⁷

Kljub nacistični ideologiji o nemški večvrednosti so nekateri generali vermahta kmalu po začetku operacije Barbarossa opazili, da je Tretji rajh pred kolosalno preizkušnjo. Med 22. junijem 1941 in 22. julijem 1942 so se nemške izgube v prostrani Sovjetski zvezi povzpele do številke 1.299.784. ⁵²⁸ Luknje, ki so nastale v nemškem moštvu, so poskušali zakrpati z romunskimi in madžarskimi enotami ter enotami germanskih prostovoljcev (Nizozemci, Flamci, Norvežani itd.), vendar je iz dneva v dan postajalo jasneje, da bo vermaht »izkrvavel«, če kmalu ne bo dobil novih enot. ⁵²⁹ Mogoča zamenjava za padle Nemce so bili sovjetski ujetniki v zbirnih taboriščih, ki jim nacisti niso dajali skoraj nič hrane. ⁵³⁰ Veliko teh ujetnikov bi za naciste naredilo vse, kar bi jim bilo ukazano (kot smo videli na primeru mož iz Trawnikov), samo da bi dobili nekoliko boljšo hrano, obleko in nastanitev. Težava je bila le, da to niso bili ljudje, ki bi jih cenila ideologija Adolfa Hitlerja. Firer je ruski narod označil za pijan in len. Trdil je tudi, da mu manjkajo izvirne ideje, ki bi lahko kakorkoli prispevale k civilizirani družbi. ⁵³¹ V enem od svojih monologov je prisotnim razlagal, da se Rusi ne postarajo, saj dosežejo starost borih petdeset ali šestdeset let. Ker umirajo tako mladi, bi bilo po njegovem mnenju Ruse nesmiselno cepiti, prav tako pa v Rusijo nacisti ne bi pošiljali nobenega mila, s katerim bi lahko tamkajšnji ljudje s sebe oprali umazanijo. Namesto tega bi v Rusijo pošiljali toliko tobaka in alkohola, kolikor si ga Rusi želijo, da bi s tem otopili njihove čute. ⁵³² Zaradi manjvrednosti, ki jo je Hitler pripisoval Slovanom, je 16. julija 1941, v času velikih zmag vermahta na vzhodni fronti, ukazal, da nacisti ne smejo oboroževati nobenega razen Germanov. ⁵³³ Ko so generali vermahta po prvih porazih začeli kot mogočo rešitev ponujati oboroževanje tujih prostovoljcev, jih je Hitler 5. aprila 1942 zavrnil, vendar je svoje stališče že nekoliko omilil:

»Ne smemo narediti napake in rekrutirati tujcev, ki se zdijo dobri kameradi, ne da bi dokazali, da so popolnoma predani ideji nemškega rajha. Če smo že pri tem, sem osebno

526 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 43.

527 Iz bosanskih muslimanov je bila sestavljena 13. SS-divizija, imenovana tudi Handžar. Nacisti so te kolaboracioniste zaničljivo imenovali mujoti, kar je skrajšana oblika imena Mohamed. Prav tam, 264.

528 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 53.

529 Prav tam, 33.

530 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 169.

531 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 12.

532 Prav tam, 12.

533 Prav tam, 23.

skeptičen glede sodelovanja vseh teh tujih legij v našem boju na vzhodni fronti. Ne smemo pozabiti, da je tuji legionar, če ni popolnoma prepričan v svojo pripadnost nemškemu rajhu, zavezan, da se čuti izdajalca svoje domovine. Padec habsburške monarhije nam jasno kaže celoten obseg te nevarnosti. Ob tisti priložnosti se je enako mislilo, da bi se pridobilo Čehe, Poljake itd., če bi se jih dalo v vojaške formacije znotraj avstrijske vojske. Vendar pa je v odločilnem trenutku postalo očitno, da so ti možje nosilci revolucije.⁵³⁴ Firer v slabem letu pod pritiskom vse večjega pomanjkanja vojakov ni več kategorično zavračal vzpostavljanja negermanskih enot znotraj vermahta in SS, vendar pa je še vedno imel številne pomisleke o zanesljivosti teh kolaboracionistov. Za primer vzemimo galicijsko divizijo (14. *Waffen-Grenadier-Division der SS (Galizische Nr. 1)*), sestavljeno iz galicijskih Ukrajincev, ki se je ob koncu vojne bojevala v okolici Maribora. Poveljnik glavne pisarne SS Gottlob Berger je že aprila 1941, torej še pred napadom na Sovjetsko zvezo, svojemu nadrejenemu pisal, da je našel 80 »rasno primernih« in 600 »rasno neprimernih« Ukrajincev, ki bi jih rad vključil v Oboroženo SS (*Waffen-SS*). Himmler ga je zavrnil. Dovoljenje za ustanovitev 14. galicijske divizije pod okriljem SS-a je Gottlob Berger dobil šele leta 1943.⁵³⁵ Primerov je več in vsi sledijo istemu vzorcu. Najprej nacistična brezkompromisnost, nato pa z vedno večjimi porazi vermahta in SS, večje obljube nacistov kolaboracionistom.

Mogočna berlinska avenija Pod lipami (*Unter den Linden*) se na zahodu konča z znamenitimi Brandenburškimi vrati, ob katerih sta veleposlaništvi Združenih držav Amerike in Francije. Nekoliko naprej je akademija umetnosti, še malo dlje pa veleposlaništvo Velike Britanije. Med zadnjima je umeščen verjetno najbolj znan hotel v Berlinu, Hotel Adlon, kjer je aprila 1942 potekala konferenca, ki je bila eden ključnih trenutkov nacistične politike v odnosu do območja Turčije, Turkestana in Kavkaza.⁵³⁶ Konferenco je organiziral nekdanji nemški veleposlanik v Sovjetski zvezi Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg, ki je bil eden ključnih mož pri podpisu pakta o nenapadanju med Molotovom in Ribbentropom. V Adlon so prišli predstavniki omenjenih območij, ki se niso strinjali s sovjetsko politiko, med njimi je bil tudi Veli Kayyum Han, vodilni turkestarski nacionalist.⁵³⁷ Nacistična stran na konferenci ni bila enotna, saj sta moči merila minister za zasedena vzhodna ozemlja Alfred Rosenberg in minister za zunanje zadeve Joachim von Ribbentrop. Medtem ko je imel zunanji minister mehkejši pristop do udeležencev konference, je njegov kolega Rosenberg poročal Hitlerju, da so sodelujoči na konferenci znani tajni agenti, njihov postanek v Berlinu pa resno ogroža nacistično Nemčijo. Firer ga je »presenečen« poslušal.⁵³⁸ Kljub konferenci v Adlonu pa nacisti, zlasti Alfred Ro-

534 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 55.

535 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 198.

536 Burak, *Germany and Turkestan during the course of the World War II*, 136.

537 Prav tam, 138.

538 Prav tam, 137.

senberg, udeležencev do konca druge svetovne vojne niso priznali kot neodvisne predstavnike svojih ljudstev. Dajali so jim le toliko moči, da so predstavniki narodov lahko v nacistični propagandi igrali vlogo močnega vodje in nič več, saj so se bali, da jih bodo kavkaški in turkeštanski politiki⁵³⁹ izdali in začeli sodelovati z zavezniki. Šele dober mesec dni pred Hitlerjevim samomorom, 17. marca 1945, je ministrstvo za zasedena vzhodna območja turkeštanskim veljakom priznalo vlogo neodvisnih predstavnikov narodov, čemur je aprila 1945 sledila ustanovitev turkeštanskega sveta (*Turkestanische Rat*).⁵⁴⁰ Tedaj svet, ki je bil pet tisoč kilometrov oddaljen od domovine, turkeštanski vojaki, ki naj bi jih predstavljal, pa so bili tik pred predajo zaveznikom, ni zastopal kaj več od ljudi, zbranih na ustanovitvenem srečanju, zato je bil popolnoma nepomemben.

Da s sovjetskimi kolaboracionisti niso ravnali prav, so se nacistični voditelji začeli zavedati šele ob koncu druge svetovne vojne. 16. maja 1944 je poveljnik SS-a Heinrich Himmler prišel na pregled že omenjene galicijske divizije in v govoru častnikom poudaril, »da so si Nemci in Ukrajinci znotraj divizije enaki«.⁵⁴¹ Tedaj je nacistom voda tako močno tekla v grlo, da so morali v odnosu do kolaboracionistov popolnoma spremeniti svoje vedenje, do česar pa je prišlo veliko prepozno. To je ugotovil tudi propagandni minister Joseph Goebbels na primeru oblikovanja ruskih divizij, ki bi se bojevale proti Rdeči armadi. 29. septembra 1944 je v dnevnik zapisal: »Človek se lahko vpraša, zakaj že pred dvema letoma nismo uporabili pravilnega pristopa [oblikovati rusko nacionalno politično in vojaško organizacijo]. V tistem času bi lahko s tem pridobili občutno politično prednost. Danes so te prednosti le še teoretične, saj jim primanjkuje substance.«⁵⁴²

Ni bilo naroda, ki v zasedeni Evropi ne bi prispeval vsaj nekaj svojih pripadnikov, ki bi se bojevali na strani Tretjega rajha.⁵⁴³ Večetničnost in številčnost kolaboracionistov preprečujeta, da bi lahko izpostavili en sam razlog za odločitev prestopa k nacistični Nemčiji. Razlogi so bili iskanje zaposlitve, avantur, materialnih koristi, želja po golem preživetju, možnost maščevanja nasprotni lokalni etniji, vera v germansko večvrednost, varnost za lastno družino in skupnost ter prepričanje, da boljševizem ogroža Evropo. Vse to so razlogi, zaradi katerih so se ljudje po vsej Evropi in tudi vojni ujetniki iz Sovjetske zveze odločili in stopili v vrste SS, policije ali vermahta, kar je nacističnemu okupatorju omogočalo obvladovanje zasedenih območij.⁵⁴⁴ V nasprotju z raznolikostjo kolaboracionistov pa je nacistično vodstvo povezovala ideologija, zato je mogoče trditi,

539 O nacističnem urjenju Kavkazcev leta 1942 in nacističnem pogledu na zgodovino Kavkaza glej PAAA R 105171.

540 Neulen, *An Deutscher Seite*, 333; Seider, *Die Kollaboration 1939–1945*, 232.

541 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 202.

542 Prav tam, 40.

543 Na strani nacistične Nemčije je delovala celo britanska enota, imenovana British Free Corps, vendar pa ni nikoli imela več kot petdeset kolaboracionistov. Prav tam, 62.

544 Bougarel, Branche, Drieu (ur.), *Combatants of Muslim Origin in European Armies in the Twentieth Century*; Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*.

da je odnos nacističnih voditeljev do kolaboracionistov temeljil predvsem na rasizmu, oportunizmu in nadzoru.

Nacisti so začeli pospešeno rekrutirati, ko so se začeli prvi porazi na vzhodni fronti in so si želeli »preprečiti prelivanje nemške krvi«. ⁵⁴⁵ Boj proti sovjetskim partizanom in Rdeči armadi, ki je bil dotlej na ramenih nemških vojakov in germanskih prostovoljcev se je s tem nekoliko porazdelil med druge kolaboracioniste, ki pa niso bili enakovredni nemškimi kolegom. ⁵⁴⁶ Še več, razlike so bile tudi med kolaboracionisti, saj so bili razdeljeni po rasnih kategorijah. Območje današnje severne Belorusije je bilo med drugo svetovno vojno večetnično območje, kjer so poleg Nemcev in Judov živeli še baltski Litovci in Latvijci ter slovanski Belorusi. Nacisti so tu rekrutirali baltske in beloruske kolaboracioniste. Oboji so dobivali dnevno plačo, razlika je bila le, da so litovski in latvijski policisti dobili od 3,8 do 15,5 rajhmarke, odvisno od čina, medtem ko so njihovi »rasno manjvredni« beloruski kolegi dobili le od 80 pfenigov do 5,8 rajhmarke. Podoben vzorec je bil tudi pri mesečnih vsotah, ki so jih dobile družine mrtvih policistov. Beloruske družine so dobile od 17 do 60 rajhmark, baltske pa od 43 do 144 rajhmark. ⁵⁴⁷ Poleg systemskega rasizma v odnosu do kolaboracionistov, ki je temeljil na nacistični rasni lestvici, je bil pomemben tudi nadzor.

Nadzor je imel v Tretjem rajhu, podobno kot v Sovjetski zvezi, pomembno vlogo. Spremljati je bilo treba svetovni nazor državljanov Tretjega rajha, knjige, ki niso bile v skladu z nacističnim pogledom na svet, pa so bile prepovedane in zažgane. Pod drobnogledom so bili tudi stiki med Nemci in ljudmi, ki niso bili germanske krvi, na primer Slovani in Judi. To je privedlo do prepovedi mešanih zakonov in spolnega občevarja s pripadniki druge rase, saj bi se po mnenju nacističnih ideologov le tako lahko ohranila večvredna germanska kri. ⁵⁴⁸ Ta potreba po nadzoru se ni ustavila pri spremljanju, kaj počenja nemški državljani, temveč je vplivala tudi na nacistični odnos do kolaboracionistov. Ti so imeli pogosto popolnoma drugačen svetovnonazorski pogled ⁵⁴⁹ in tudi njihovi cilji pogosto niso sovpadali z nacističnimi. Večina nacistov, od firerja do navadnega nemškega vojaka, je zato imela nezaupljiv odnos do kolaboracionistov in jih je želela imeti čim bolj pod nadzorom. Kot primer vzemimo turkestarske kolaboracioniste, ki so bili po rekrutaciji iz zbirnih taborišč za vojne ujetnike poslani v vadblišča vermahta in so tam oblikovali nove bojne enote. V začetku so bili oblikovani turkestarski bataljoni, v katerih so nemški vojaki predstavljali manj

545 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 20.

546 Tukaj naj omenim ukaz Heinricha Himmlerja, ki je leta 1942 nemškimi policistom v Belorusiji dal jasno sporočilo, ko je govoril o beloruskih policijskih kolaboracionistih: »Policisti, rekrutirani med vzhodnimi poljudmi ne smejo biti enaki nemškim policistom, niti ko gre za pogoje dela.« Prav tam, 185.

547 Prav tam, 187.

548 Thamer, *Nacionalsocializem*, 140.

549 BArch, MSG 2-12202, 403.

kot 5 odstotkov celotnega moštva. Nemci so zasedali ključne položaje v bataljonu, ukazovali in spremljali pogovore turkeštanskih kolegov. Ta nemška maloštevilnost je omogočila, da se je leta 1943 moštvo turkeštanskega bataljona v ukrajinskem Obolonu obrnilo proti svojim nemškim kameradam, jih pobilo in prestopilo na stran Rdeče armade.⁵⁵⁰ Nemška moštva v drugih enotah, ki so jih sestavljali kolaboracionisti, je bilo iz dneva v dan bolj strah, da bi se kaj podobnega zgodilo tudi v njihovi četi ali celo bataljonu.

Slika 5: Nacistična propaganda predstavlja tri primere sovjetskih kolaboracionistov; Rusa, Gruzijca in Ukrajince. Signal, Heft OST, 1943.

Posledica tega so bili nastanki kolaboracionističnih enot, v katerih so nemški vojaki predstavljali velik delež moštva. Tak primer je SS-divizija Handžar, v kateri so (muslimanski) Bosanci predstavljali 60 odstotkov, nemški vojaki pa 40 odstotkov celotnega moštva, vendar je bilo 90 odstotkov vseh častnikov Nemcev.⁵⁵¹ V turkeštanski diviziji so šli še dlje. Tam so Nemci predstavljali 53 odstotkov,⁵⁵² medtem ko je bilo

550 Prav tam, 480.

551 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 261–262.

552 V Kozaškem korpusu pa nemških vojakov skoraj ni bilo.

Turkestancev le 47 odstotkov.⁵⁵³ Nemški vojaki in še posebej častniki so skrbno pazili, da se med turkestarskimi prostovoljci ne bi vzpostavila kakšna komunistična celica, »boljševikom naklonjeni elementi se takoj izrežejo iz enote«,⁵⁵⁴ pri odkrivanju pa so uporabljali vse razpoložljive metode gestapa.⁵⁵⁵ Namesto boljševiških idej, ki so jih prostovoljci iz Sovjetske zveze poslušali vse življenje, so se nacisti zdaj trudili, da bi kolaboracionistom dali popolnoma nov pogled na svet. Nacisti so svoje slovanske in azijske kamerade trudoma učili o boljševiški nevarnosti, proti kateri se bori nacizem, potem pa so ti šli v lokalno trgovino ali gostilno. Tu so jim domačini začeli skrivaj namigovati, da so v resnici nacistični okupatorji tisti, proti katerim se je treba bojevati. Nacistične ure truda in razlag, zakaj se je pomembno bojevati proti boljševizmu, so s tem pogosto izgubile pomen. Nemški častniki so se tega zavedali in kar najbolj omejevali samostojne stike kolaboracionistov z lokalnim prebivalstvom v Ukrajini in tudi na območju OZAK.⁵⁵⁶ Ta kletka, ki je prostovoljcem oteževala normalne stike z lokalnim prebivalstvom, oddaljenost od doma in stalni premiki enot so pomenili ločitev od okolice. Na odtujenost od okolja so se prostovoljci odzivali na dva načina. Nekateri so se bolj podredili nacističnim vodjem, drugi pa so začeli iskati možnosti za prebeg k partizanom, kar je bila edina možnost, s katero bi se v očeh Sovjetske zveze »odkupili« za služenje na nacistični strani in se vrnili domov.⁵⁵⁷

Tuji kolaboracionisti na območju operacijske cone Jadransko primorje

V Operacijski coni Jadransko primorje, ki je imela varnostno-logistično pomembno vlogo za nacistično Nemčijo, je bil za poveljnika SS in policije imenovan Odilo Globočnik.⁵⁵⁸ Ta fanatični nacist je imel veliko izkušenj s poveljevanjem kolaboracionističnim enotam, zato ne preseneča, da je tudi v svoji novi službi imel pod seboj⁵⁵⁹ veliko različnih kolaboracionističnih enot, katerih pripadniki niso izvirali z območja OZAK. Na tem območju so v okviru vermahta in SS tuji kolaboracionisti pripadali sledečim enotam in etnijam:

553 Čeprav Turkestarsci v njej niso imeli večine, se je divizija imenovala »turkestarska«. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 109.

554 BArch MSG 2-12202, 433.

555 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 258.

556 BArch MSG 2-12202, 468.

557 Glej poglavje *Prebegi*.

558 Himmlerjev razglas s 13. septembra 1943. INZ, Zbirka Toneta Ferenc, 236/1.

559 Samo 162. turkestarska divizija ni bila podrejena Globočniku, temveč poveljniku vermahta na območju, Küblerju.

- ❖ Turkeščanci, ki so jih pripeljali v sklopu 162. turkeščanske divizije⁵⁶⁰ in so se naprej delili na:
  - Azerbajdžance (314. azerbajdžanski polk znotraj 162. turkeščanske divizije),
  - Armence (314. azerbajdžanski polk),
  - Gruzijce (314. azerbajdžanski polk),
  - Čerkeze⁵⁶¹ (314. azerbajdžanski polk),
  - Uzbekistance (303. turkeščanski polk znotraj 162. turkeščanske divizije),
  - Kazahstance (303. turkeščanski polk),
  - Tadžike (303. turkeščanski polk),
  - Kirgize (303. turkeščanski polk) in
  - Turkmenistance (303. turkeščanski polk);
- ❖ kozaki in Kavkazci, ki so prišli v sklopu Kozaskega korpusa in Kavkaškega polka in so se delili na:
  - donske kozake (na primer *Don-Regimenter*),⁵⁶²
  - kubanske kozake (na primer *3. Kubanregiment*),⁵⁶³
  - tereške kozake (na primer *4. Terek-Stravropol-Regiment*),⁵⁶⁴
  - Kavkazce (*Freiwilligenregiment »Nordkaukasus«*),⁵⁶⁵
- ❖ italijanski kozaki (*Gruppo autonomo cosacchi Savoia*),⁵⁶⁶
- ❖ *možje iz Trawnikov*,⁵⁶⁷
- ❖ Armenska legija (*Waffen-Gruppe der SS »Armenien«*),⁵⁶⁸
- ❖ Azerbajdžanska legija (*Waffen-Gruppe der SS »Aserbeidschan«* sestavljen iz 111. in 573. azerbajdžanskega bataljona),⁵⁶⁹
- ❖ Gruzijška legija (*Waffen-Gruppe der SS »Georgien«*),⁵⁷⁰

560 Divizija je bila sestavljena iz 303. in 314. pehotnega polka. Vsak polk je bil sestavljen iz treh bataljonov, štaba in treh zaščitnih čet. BArch N-122.-6. Poleg pehotnih polkov je divizijo sestavljal še 236. artilerijski polk. Več o njem Di Giusto, *I reparti panzer nell' operationszone Adriatisches Küstenland (OZAK) 1943–1945*, 14, 20. Divizija je vključevala tudi veterinarski, sanitetni in poštni oddelek.

561 Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 248.

562 Donski polk je bil v vaseh ob desnem bregu Tilmenta in v Tolmeču. Glavni štab polka je bil v naselju Alesso, ki so mu donski kozaki dali ime Novočerkask, po glavnem mestu njihovega donskega okrožja. Treba pa je poudariti, da so obstajale tudi mešane enote, v katerih so bili tereški, donski in kubanski kozaki skupaj. Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 120.

563 Ta enota je zasedala naselja Villa Santina, Raveo, Lauco, Enemonzo, Socchieve in Ovaro. Prav tam, 120.

564 Kozaki te enote so se nastanili v krajih Ampezzo, Forni di Sotto, Forni di Sopra in Sauris. Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 32.

565 BArch, NS 7/125; Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 346.

566 Carnier, *L' armata cosacca in Italia*, 118.

567 Di Giusto, *Globocnik's men in Italy*.

568 Kocjančič, *Red mrtvaške glave pod Alpami*, 179.

569 Carnier, *L' armata cosacca in Italia*, 110.

570 Prav tam, 137.

- ❖ manjše skupine ruskih vlasovcev (na primer *SS-Sonder-Rtg. 1 »Waräger«*),⁵⁷¹
- ❖ Srbski prostovoljski korpus (*Serbisches Freiwilligen-Korps in Dinara Division*),⁵⁷²
- ❖ črnogorski četniki (*Montenegrisches Freiwilligen-Korps*),⁵⁷³
- ❖ ostanek španske Plave divizije.⁵⁷⁴

Slika 6: Našitki sovjetskih kolaboracionističnih enot. Za nas so pomembne predvsem tiste v zadnji vrsti. Signal, Heft OST, 1943.

571 Kocjančič, *Red mrtvaške glave pod Alpami*, 163–170.

572 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 806. Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 1, 435; Kocjančič, *Red mrtvaške glave pod Alpami*, 170–7.

573 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 805–806.

574 Kocjančič, *Red mrtvaške glave pod Alpami*, 160–3; Bavec, *Na zahodni meji*, 257.

Za tako veliko število tujih kolaboracionistov na območju OZAK so trije razlogi. Prvi je veliko število kolaboracionističnih enot, ki so delovale znotraj nacistične vojaške, SS in policijske strukture,⁵⁷⁵ kar je privedlo do spleta okoliščin, da so nekatere izmed njih po spletu okoliščin dobile ukaz, naj se premaknejo v Jadransko primorje. Tak primer je 162. turkeštanska divizija, urjenje katere je septembra 1943 prehajalo v zadnjo fazo. Poleti istega leta je propadla velika nemška ofenziva pri Kursku in vodja SS Heinrich Himmler je 14. septembra na konferenci v Rasterburgu razlog za neuspeh pripisal sovjetskimi prostovoljcem.⁵⁷⁶ Vse enote, ki so vključevale sovjetske prostovoljce, so dobile ukaz, da se morajo premakniti na zahodno fronto, kjer je zaradi italijanske kapitulacije nastajala nova fronta. Turkeštanska divizija, ki je bila izurjena za protipartizanski boj, ne pa za spopad z zavezniškimi armadami na jugu Italije, je tako postala najprimernejša izbira vodstva nemške vojske za vzpostavitev reda v OZAK, ki so ga ogrožali slovenski, hrvaški in italijanski partizani. 20. septembra 1943 so turkeštanski kolaboracionisti in njihovi nemški kameradi dobili ukaz za premik na območje OZAK.⁵⁷⁷

Če je bil prihod turkeštanskih kolaboracionistov na območje severnega Jadrana posledica časovnih naključij, je bil OZAK za srbske in črnogorske četnike skoraj edini mogoč izhod. Pod pritiskom jugoslovanskih partizanov in Rdeče armade so se četniki skupaj z nemško vojsko z Balkanskega polotoka umikali proti Tretjemu rajhu.⁵⁷⁸ Zanje je bil OZAK poleg Štajerske edina pot, da bi se namesto rdečearmejecem ali jugoslovanskim partizanom predali zaveznikom, ki so prodirali v notranjost Avstrije in po italijanskem škornju proti Trstu.

Tretji razlog za prihod kolaboracionističnih enot na območje Operacijske cone Jadransko primorje je bil Odilo Globočnik. Ta je imel iz dneva v dan manj Nemcev, ki bi mu omogočali ohranjanje varnosti, zato je iskal druge možnosti za boj proti partizanom. Eno od ogroženih kritičnih območij je bila tabeljska železnica, ki je preko Kanalske doline povezovala Tretji rajh z Jadranom. Tu so bili vse bolj prisotni partizani, ki so oteževali nacistične železniške povezave. Poveljnik SS in policije v OZAK je rešitev našel v Kozaškem korpusu in Kavkaškem polku. Drugi poveljniki SS in policijski poveljniki so se jih otepali in v njih videli neuporabne begunce,⁵⁷⁹ medtem ko je Globočnik v njih videl priložnost.⁵⁸⁰ Povabil jih je v Jadransko primorje, zanje organiziral transport, jim priskrbel hrano,⁵⁸¹ v zameno pa je zahteval zagotavljanje varnosti na za rajh tako pomembnem območju. S tem je prišlo do preselitve skoraj 30.000 kozakov in Kavkazcev,

575 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*.

576 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 60.

577 BArch MSG 2-12200, 127.

578 BArch R 70-ITALIEN/8.

579 BArch R 6/52; R 6/384.

580 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 252–7.

581 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 122–123.

11.000 konj in 50 kamel, ki so pred partizani poskušali varovati 44 krajev v zgornjem toku Tilmenta.⁵⁸²

Tuje kolaboracionistične enote, ki so se pod nadzorom nemškega okupatorja bojevale na območju OZAK, so bile raznovrstne. Že po zunanosti je bilo mogoče razlikovati različna evrazijska ljudstva, od bradatih četniških Evropejcev, Kavkazcev in kozakov, na katerih so nacisti že lahko opazili nekaj njim tujega, do Turkestancev s popolnoma azijskimi potezami, ki jih na severnem Jadranu ni bilo mogoče videti prav pogosto.⁵⁸³ Bili so tudi različnih veroizpovedi, in sicer muslimani, katoličani in pravoslavci, suniti in šiiti (Azerbajdžanci). Tudi območja, s katerih so izvirali ti kolaboracionisti, so bila med seboj zelo oddaljena. Med domovinama srbskih četnikov in uzbeških kolaboracionistov iz turkestantske divizije je na primer 5000 kilometrov zračne linije. Edino, kar so imeli vsi ti pripadniki skupnega, je bilo, da so izrazili željo boriti se v imenu Tretjega rajha proti boljšeizmu.

Med temi skupinami sta najbolj izstopali dve enoti. To sta bila 162. turkestantska divizija in Kozakiški korpus, ki sta se na območju OZAK zadrževala najdlje časa (Kozakiški korpus deset mesecev in turkestantska divizija sedem),⁵⁸⁴ imela sta najštevilnejše moštvo (približno 30.000 kozakov in Kavkazcev ter 7000 turkestantskih prostovoljcev),⁵⁸⁵ skoraj vsi tuji kolaboracionisti teh dveh enot pa so bili državljani Sovjetske zveze. Da bi bolje razumeli omenjen korpus in divizijo, njuni delovanji in »mavrico« etnij, ki so ju sestavljale, ju je treba postaviti v kontekst OZAK in primerjati s tam delujočimi lokalnimi kolaboracionističnimi enotami. S tem se na istem območju (Operacijska cona Jadransko primorje) in v istem obdobju (1943–1945) vpelje nova znanstvena spremenljivka: izvor kolaboracionistov. Za primerjavo bo uporabljeno najbolj razširjeno lokalno kolaboracionistično gibanje, slovensko domobranstvo.

Primerjalno metodo so v 60. in 70. letih popularizirali ekonomski in socialni zgodovinarji in ima tako dobre kot slabe strani.⁵⁸⁶ Med slabe spada predvsem poskus posploševanja in ukalupljanja skupin,⁵⁸⁷ ki jih primerjamo. Na problem posploševanja naletimo že v začetku, ko poskušamo z nekaj besedami strniti motive treh kolaboracionističnih skupin za njihovo sodelovanje z nacisti. Kljub nevarnosti pa se zdi, da je s primerjavo vredno poskusiti, saj nam omogoča, »da se nekoliko oddaljimo od primera, ki ga najbolj poznamo, od naše lastne zgodovine«, ⁵⁸⁸ in nam daje vedeti, da je naš primer le eden od

582 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 439.

583 Glej primer Turkestanca na sliki številka 8.

584 Časovno gledano je izjema le peščica mož iz Trawnikov, ki so zvesto sledili Globočniku v OZAK.

585 Če odmislimo srbske četnike v okviru Dinarske divizije, ki jih je bilo nekoliko več kot turkestantskih prostovoljcev (7400). Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 342.

586 Kocka; Haupt, *Comparison and beyond: Traditions, Scope and Perspectives of Comparative History*, 2009, 17.

587 Prav tam, 8.

588 Kocka, *Comparison and beyond* 2003, 41.

mnogih. Moderna zgodovina, nastanek katere je močno prepleten z vzponom nacionalne države,⁵⁸⁹ lahko s primerjalno metodo stopi iz mej lastne države, postane objektivnejša in pod manjšim vplivom državne politike.

	Slovenski domobranci	162. turkestarska divizija	Kozaški korpus
Motiv kolaboracije	protikomunistični	želja po preživetju, svoboda veroizpovedi in Turkestana, protikomunistični	protikomunistični, povrnitev nekdanje avtonomije in privilegijev
Država pred vojno	Kraljevina Jugoslavija	Sovjetska zveza	Sovjetska zveza
Vera	katolištvo	islam ter tudi armensko in gruzijsko krščanstvo	pravoslavlje
Nacionalna homogenost		X	različne kozaške etnije
Etnija	Slovenci ⁵⁹⁰	Armenci, Azerbajdžanci, Gruzijci, Uzbekistanci, Kazahstanci, Kirgizi, Tadžiki	donski, terški ter kubanski kozaki in Kavkazci (Azerbajdžanci, Armenci, Gruzijci, Čerkezi) ⁵⁹¹
Lokalna omejenost znotraj OZAK	slovensko etnično območje	celotna Operacijska cona Jadransko primorje	zgornji tok reke Tilmment
Podrejenost	SS (Rösener)	vermaht (von Niedermayer)	SS (Globočnik)
Nemška okupacija domovine kolaboracionistov		X	
Lokacija vojaške uporabe	samo na slovenskem etničnem prostoru ⁵⁹²	po nacističnih ukazih	po nacističnih ukazih
Začetek kolaboracije z nacisti	1943	1942	1941 in še posebej 1942 ⁵⁹³

589 Prav tam, 41.

590 Tam je bila še peščica srbskih častnikov. Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 137, 401.

591 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 74.

592 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 290.

593 Ob zasedbi donskega, tereškega in kubanskega kozaškega območja s strani vermahta. Prej je šlo za rekrutacije vojnih ujetnikov.

	Slovenski domobranci	162. turkestarska divizija	Kozaški korpus
Kolaboracionistično videnje nacistične Nemčije	zaščitnik pred komunistično nevarnostjo ⁵⁹⁴	izhod pred verjetno smrtjo v taborišču za vojne ujetnike ⁵⁹⁵	vojaški zaveznik proti Sovjetski zvezi ⁵⁹⁶
Kontakti z Anglo-Američani	zmeraj šibkejši ⁵⁹⁷	zanemarljivi	šibek ⁵⁹⁸
Poskus ločitve od nacistov	✓ ⁵⁹⁹	X ⁶⁰⁰	le delno ob koncu vojne
Statut	✓ ⁶⁰¹	✓ ⁶⁰²	✓ ⁶⁰³
Nacistični odnos do omenjene narodnosti	prezir do Slovanov	rasno zaničevanje Azijcev	poskus distanciranja kozakov od Rusov ⁶⁰⁴
Država, ki so jim jo obljubili nacisti	Vojvodina Kranjska pod nemško zaščito ⁶⁰⁵	svobodni Turkestan	Kozakija ⁶⁰⁶
Vloga, ki bi jo to oze-mlje imelo v odnosu do Tretjega rajha	določena mera avtonomije, s čimer bi se delež boja proti partizanom prenesel na kolaboracioniste	zmanjševanje moči Sovjetske zveze	varnostni pas med nacistično Nemčijo, italijanskimi in jugoslovanskimi partizani
Negativne izkušnje z boljševizmom	partizansko nasilje ⁶⁰⁷	Stalinov teror, zatiranje vere	Stalinov teror, odvzem nekdanjih privilegijev

594 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 116.

595 Prostovoljci znotraj turkestarske divizije so zaradi svoje etnične heterogenosti imeli različne razloge za prijavo v vermaht, vendar je bil strah pred smrtjo v taborišču za vojne ujetnike najizrazitejši. Glej poglavje o turkestarski diviziji.

596 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 31.

597 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 438.

598 Septembra 1944 so kozaki stopili v kontakt z Britancem Martinom Smithom, ki je pri osopovskih partizanih deloval kot povezava z zavezniki. Želeli so garancijo za imuniteto in obljubo, da jih ne bodo vrnili Sovjetom. Smith jim tega ni mogel obljubiti, zato so pogajanja kmalu propadla. Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 334.

599 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 427.

600 Kolektivno ločitev je onemogočalo veliko število nemških vojakov v diviziji.

601 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 281–291.

602 BArch MSG 2-12202, 446.

603 Keitel-Rosenbergov status 10. novembra 1943. Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 140.

604 BArch R 6-158.

605 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1*, 391–395; Carnier, *Lo sterminio mancato*, 28.

606 BArch R 6/157.

607 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 26.

	Slovenski domobranci	162. turkestanska divizija	Kozaški korpus
Bojna formacija	policijsko-vojaška organizacija	divizija	korpus in polk
Delež nemškega moštva	samo v udarniških bataljonih, kjer je bila ena nemška četa	53 % ⁶⁰⁸	le vodilni kader <i>Freiwilligenregiment »Nordkaukasus«</i> ⁶⁰⁹
Čini	slovenski ⁶¹⁰	nemški ⁶¹¹	kozaški ⁶¹²
Rekrutacija	prostovoljci in rekrutacija med lokalnim prebivalstvom	vojni ujetniki	kozaški prostovoljci
Predhodne vojaške izkušnje	maloštevilni vojaki jugoslovanske vojske, Prostovoljna protikomunistična milica – MVAC	služenje v Rdeči armadi do ujetništva	velike (vojaška kasta in vzgoja v kozaški tradiciji)
Sorodstvene vezi med kolaboracionisti	razmeroma močne	zanemarljive	močne
Pomen vere za kolaboracioniste	močen	srednje močen ⁶¹³	močen ⁶¹⁴

Tabela 2: Primerjava slovenskega domobranstva s turkestansko divizijo in Kozaškim korpusom

608 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 109.609 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 342.610 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 276.

611 BArch MSG 2-12200, 122.

612 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 100.

613 Vera je v turkestanski diviziji imela manjšo vlogo, kot so si želeli nacisti. BArch MSG 2-12202, 448.

614 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 124.

	1943			1944			1945		
	sep	okt	nov	dec	jan	feb	mar	apr	maj
Slovensko domobranstvo ⁶¹⁵									
162. turkeštanska divizija ⁶¹⁶									
Kozaki in Kavkazci ⁶¹⁷									

Tabela 3: Prisotnost omenjenih kolaboracionistov v Operacijski coni Jadransko primorje

⁶¹⁵ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*.

⁶¹⁶ BArch N 122-6; Di Giusto, *I reparti panzer nell' operationszone Adriatisches Küstenland (OZAK) 1943–1945*, 191.

⁶¹⁷ Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 806.

Iz primerjave je mogoče razbrati, da so si omenjene tri kolaboracionistične enote, ki so si po izvoru tako različne, v marsičem podobne, hkrati pa se kljub istemu »stvarniku« (nacistični Nemčiji) in istemu sovražniku (boljševizmu) na veliko področjih močno razlikujejo. Česar ni mogoče prikazati, je vedno večja navezanost teh kolaboracionistov na nacistično vodstvo. Turkestanski prostovoljci so prestali večmesečno urjenje skupaj z nemškimi kameradi, med katerim so jim častniki želeli vbiti v glavo nacistični svetovni nazor in nemško disciplino. Slovenski domobranci, ki so še septembra 1943 načrtovali boj na strani zaveznikov,⁶¹⁸ so vedno bolj padali v Rösenerjev prijem, tako da je ta začel razmišljati celo o oblikovanju slovenske SS-divizije.⁶¹⁹ Tudi kozaki, katerih ključna lastnost je bila želja po avtonomnosti, so bili v odnosu do nacistov zreducirani v figuro na šahovnici zasedene Evrope, ki so jo nacistični generali premikali, kot se jim je zahotelo, iz Ukrajine v Belorusijo, dokler si njihovih uslug ni zaželel Globočnik. Pri nacističnem premikanju kolaboracionističnih figur po zemljevidu zasedene Evrope so bile omejitve edino pri slovenskih domobrancih, vodstvo katerih si je »izborilo« statut, ki je prepovedoval premikanje domobrancev zunaj Jadranskega primorja.⁶²⁰ Vprašanje je, ali bi se nacisti držali statuta, če bi zavezniki, ki so prodirali po Apeninskem polotoku, OZAK in slovensko etnično območje zasedli nekaj mesecev prej. Ali bi nacistično poveljstvo prek Rösenerja ukazalo premik slovenskega domobranstva v Tretji rajh in s tem nudilo zadnji odpor pri obrambi tega? O tem je mogoče le ugibati, vendar pa je dejstvo, da so imeli slovenski kolaboracionisti to »srečo v nesreči«, da je bilo njihovo ozemlje eno zadnjih zasedenih območij, ki so ga osvobodili rdečearmejci in Anglo-Američani. Kljub tej prednosti so bili slovenski domobranci podobno kot drugi skupini kolaboracionistov iz dneva v dan bolj odvisni od okupatorja in le dezerterstvo je posameznike lahko rešilo te navezanosti. Nekateri posamezniki so bili dovolj pogumni in so se odločili pobegniti, drugi kolaboracionisti pa so vedno bolj delili usodo nacistične Nemčije, ki se ji je približeval vojaški in ideološki poraz.

To navezanost so nacisti v začetku dosegli z obljubami. Vsem trem formacijam so obljubili določene ozemeljske pridobitve. Najlažje je bilo to obljubiti Turkestancem. Njihova domovina je bila daleč v osrednji Aziji, ki nacističnih ideologov ni posebej zanimala, zato so jim lahko obljubili skoraj vse. Vendar pa je celo tu obstajal dvom, ali bodo nacisti ob zmagovitem koncu vojne dovolili ustanovitev res samostojnega Turkestana, saj je nacistični minister za zasedena vzhodna območja Alfred Rosenberg do zadnjega oviral vsakršno samostojno delovanje turkestanskih političnih predstavnikov.⁶²¹

Drugačen primer so bili kozaki, ki so po umiku vermahta s kozaških območij ob rekah Don, Kuban in Ter izgubili dostop do svojih domov in so svojo novo domovino

618 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 41.

619 Prav tam, 329.

620 Prav tam, 290.

621 Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, 333; Seider, *Die Kollaboration 1939–1945*, 232.

videvali povsod, kamor so jih usmerili nacisti. Posrednik med kozaki in nacističnimi poveljniki Oskar Walter Müller je imel naziv *pooblaščenec ministrstva za zasedena vzhodna ozemlja za kozaške begunce*,⁶²² kar nakazuje, da so nacistični voditelji v kozakih videli begunce, ki jih je mogoče premikati iz kraja v kraj glede na to, kakšne so trenutne vojaške potrebe. Podobo »Kozaske zemlje«, kot se je imenoval časopis kozaških kolaboracionistov,⁶²³ so nekoč predstavljale ravnice ob počasno tekočih ruskih rekah, zdaj pa so bili kozaški vojaki begunci tako obupani, da so bili od nacistov pripravljeni za svojo novo domovino sprejeti tudi območje Karnijskih Alp, kjer se gore dvigajo višje od 2000 metrov nadmorske višine, kar je oteževalo uporabo konj. Tretja obravnavana kolaboracionistična formacija so bili slovenski domobranci, ki jim je bila obljubljena Vojvodina Kranjska pod zaščito nacistične Nemčije, vendar pa je tu še več dvomov o dolgoročni uresničitvi obljub kot pri Turkestančih in kozakih. Slovensko etnično območje leži veliko bližje Tretjemu rajhu kot Turkestan. Tu so potekale za nacistično Nemčijo strateško pomembne logistične povezave z Apeninskim in Balkanskim polotokom ter Jadranskim morjem, nad katerimi so nacisti želeli imeti popoln nadzor. Turkestan na drugi strani leži nekje daleč v Aziji, zato so lahko nacisti Turkestancev več obljubili kot Slovencem. To vrzel med nacističnimi obljubami in resničnostjo so najprej izkusili turkestanski prostovoljci.

162. Turkestanska divizija

Rekrutacija sovjetskih vojnih ujetnikov

Druga svetovna vojna se na vseh koncih Evrope ni začela ob istem času, glavna odločevalca, o novih frontah pa sta bila Hitler in njegov ožji krog. Pred tem nepredvidljivim voditeljem Tretjega rajha se je Stalin želel obvarovati s podpisom pakta o nenapadanju, znanega kot pakt Molotov-Ribbentrop.⁶²⁴ Le sedem dni po podpisu je vermaht prestopil poljsko mejo in začela se je druga svetovna vojna. Nacistični zunanji minister Joachim von Ribbentrop je podpis dogovora videl kot enega svojih največjih uspehov, ga postavil v okvir in obesil na steno na svojem ministrstvu za zunanje zadeve.⁶²⁵ Tudi boljševiski strani se je odvalil velik kamen, saj so upali, da bosta fašistični in kapitalistični svet izčrpala drug drugega, kar bi nato lahko izkoristila Sovjetska zveza. Na njeno nesrečo se želje niso uresničile, saj je nacistična Nemčija v bliskovitih napadih pred sabo »potep-tala« vojske Danske, Norveške, Belgije, Nizozemske, Luksemburga in Francije. Edina

622 *Bevollmächtigten des Reichsministeriums für die besetzten Ostgebiete für Kosakenflüchtlinge*, BArch R 6-52.

623 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 128.

624 Kershaw, *Hitler*, 472.

625 Torkunov, 2012, *Istorija medžunarodnih otnošenij*: Tom 2, 323.

ovira je ostajalo Britansko otočje. Ker Hitlerju odpora Združenega Kraljestva ni uspelo zlomiti, se je odločil za napad na Sovjetsko zvezo. Na svojo stran si je pridobil Bolgarijo, Madžarsko in Romunijo, vendar je zaradi odpora Jugoslavije in Grčije in želje, da bi si zavaroval južni bok, moral napad na Sovjetsko zvezo preložiti in najprej zasesti uporni balkanski državi. Temu je sledila največja vojaška operacija druge svetovne vojne, imenovana Barbarossa. Stalin se je kljub naraščajoči nevarnosti še vedno skrival za papirnatimi zidovi deset strani dolgega pakta. Tudi člani komunističnih strank, države katerih je zasedel vermaht, so, čeprav nezadovoljni, morali slediti partijski liniji in niso smeli nuditi odpora okupatorju. Tako je bilo tudi v Jugoslaviji, kjer so se komunisti prav tako morali podrežati interesom in navodilom Moskve.⁶²⁶ Za sovjetsko stran je bil to čas čakanja in priprav na nacistični napad, ki naj bi se zgodil v nekaj letih, ko bi se na primer iztekel pakt o nenapadanju, vsekakor pa napada niso pričakovali v nekaj mesecih. Tudi Stalin je bil ob nacističnem napadu, kljub vsem informacijam, šokiran.⁶²⁷

Poletnega jutra 22. junija 1941 se je začela nemška ofenziva, v kateri so se hitro premikajoče enote vermahta s pomočjo tankovskih klinov prebijale skozi sovjetsko obrambno linijo. Rdeča armada na napad ni bila pripravljena, ne materialno ne vodstveno. Njeni tanki niso imeli radijev, s katerimi bi se kot formacija lahko koordinirali, in pogosto ni bilo rezervnih delov, ki bi jim omogočali dolgotrajne boje.⁶²⁸ Tudi ruske logistične poti so bile pregovorno dolge in niso zadostovale velikim potrebam Rdeče armade. Na fronti je zavladal kaos. Vermaht je s svojo taktiko hitrih tankovskih premikov in obkroževanja zajel veliko število sovjetskih vojnih ujetnikov: 100.000 ujetnikov pri ukrajinskem mestu Uman, po 300.000 pri poljskem Białystoku in beloruskem Minsku. Novih 300.000 je bilo ujetih pri Smolensku, zavzetje katerega je odpiralo vrata za napad na prestolnico Moskvo. 650.000 sovjetskih vojakov se je predalo na jugu, ko niso več uspeli braniti Kijeva, glavnega mesta Ukrajinske socialistične republike. Vse to se je zgodilo le v prvih dveh mesecih vojne na vzhodni fronti. Sledila so še zajetja rdečearmejcev pri Osipenku ob Črnem morju, na Krimu in 660.000 ujetnikov pri Vjazmi, tik pred Moskvo. Tako so nacistične enote do februarja 1942 skupno zajele 3,9 milijona sovjetskih vojnih ujetnikov.⁶²⁹

Sovjeti so na rasni lestvici, na kateri je temeljila ideologija nacizma, predstavljali nižjo raso. »*Der Untermensch*« naj bi bil koristen le, če mu ukazuje germanski gospodar.⁶³⁰ Temu primerno je bilo ravnanje z ujetimi rdečearmejci. Če je bilo ravnanje z britanskimi ujetniki še kolikor toliko uvidevno, je bila skrb za narode Vzhodne Evrope na najnižji

626 Pirjevec, *Jugoslavija*, 117.

627 Kershaw, *Hitler*, 580.

628 Askey, »*The T-34 in WWII: The Legend Vs. the Performance*«.

629 Streit, *Keine Kameraden*, 128.

630 Volkmann (ur.), *Das Russlandbild im Dritten Reich*, 141–164.

ravni.⁶³¹ Ko se je v zimi 1941/1942 temperatura spustila močno pod ničlo, je to bistveno pripomoglo k zaustavitvi nemške zimske ofenzive in smrti številnih nemških vojakov pred Moskvo. Kljub neznosnemu mrazu so imeli ti vojaki vsaj zasilno hrano, obleko in zaklonišče. Sovjetski zaporniki v nemškem ujetništvu pogosto niso imeli niti te sreče. Zaradi pomanjkanja oblačil, bivališč, hrane, razsajanja nalezljivih bolezni, poboja političnih komisarjev, prisilnega dela in mraza jih je od omenjenih 3,9 milijona zimo preživel le 1,1 milijona.⁶³² In ti preživeli so edini način za nadaljnje preživetje pogosto videli v kolaboraciji z nacisti,⁶³³ kar so ti poskusili izkoristiti v svojo korist.

Vsako vojno poleg fizičnega spopada med stranema spremlja še propagandni boj, ki se je v času druge svetovne vojne bil predvsem v časopisju, po radiu in z letaki. V tem boju želi vsaka vpletena stran s propagando prepričati svoje ljudstvo in tujino, da so njeni razlogi za vpletenost v vojno pravični. Pri tem se praviloma sklicuje na obrambo interesov naroda, ki ga zastopa.⁶³⁴ V želji upravičevati lasten boj sta tudi boljševiska Sovjetska zveza in nacistična Nemčija obsežno uporabljali propagando.

Nacistična stran je med svojimi vojniki širila letake o nujnosti obrambe nemškega načina življenja, evropske civilizacije in na splošno vse Evrope pred boljševizmom.⁶³⁵ Hkrati je med rdečearmeje s propagando poskušala vnesti dvom o smiselnosti bojevanja. Tako so med sovjetskimi vojniki krožili letaki o obupnem pomanjkanju hrane v Sovjetski zvezi, visokih cenah kruha, vojaških porazih Rdeče armade in neizbežnosti nacistične zmage. Propagandni letaki so poskušali rdečearmeje pomiriti in postaviti Stalina na laž: »Vi se bojite prebežati k nam, ker vam vaši voditelji pravijo, da Nemci sovjetskim vojakom režejo ušesa in nosove.« Namesto tega so letaki vabili: »Pridi k nam. S tem rešiš samega sebe, Rusijo in svojo družino.«⁶³⁶

Na drugi strani se je Sovjetska zveza sklicevala na obrambo matere Rusije in pretekke junake, kot so bili Mihail Kutuzov, Aleksander Suvorov, Dmitrij Donski in Aleksander Nevski, ki so domovino ubranili že v preteklosti.⁶³⁷ Vojakom vermahta pa so Sovjeti z neba metali letake in časopise, kot sta *Das freie Wort* in *Front – Illustrierte für den deutschen Soldaten*, ki je v decembrski številki 1941 nazorno prikazoval zmrznjene nemške vojake, poleg pa Hitlerji, kako pije vino z imenom *Deutschen Soldatenblut*.⁶³⁸ V

631 Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*, 78.

632 Streit, *Keine Kameraden*, 128.

633 Deák, *Europe on trial*, 65.

634 Knjiga je nastajal v času ruskega napada na Ukrajino. Tudi v tej vojni je napadalec, Ruska federacija, trdil da le brani rusko prebivalstvo v Donbasu. Ruski mediji so se osredotočali predvsem na boje v Donbasu, prikazovali domačine okrog Donecka in Luganska, ki so srečni, ker jih je ruska vojska končno osvobodila ukrajinskega zatiranja. Po drugi strani so se ruski mediji izogibali poročanju o napadih na Kijev, Mariupol, Harkov itd..

635 BArch MSG 2-12202, 458.

636 PAAA Pol XIII-R 105186.

637 Prav tam.

638 Prav tam.

tej papirnati vojni so dolgoročno zmagovali Sovjeti, kar so opazili tudi turkeštanski prostovoljci, ki so svojim nemškim kolegom povedali: »Boljševiki delajo to veliko bolje. Na področju propagande se morajo Nemci še veliko naučiti.«⁶³⁹

Nacisti so v prvem obdobju Barbarosse želi uspeh za uspehom. Vendar pa so kmalu po prvih nemških porazih pred Moskvo začeli po zbirnih taboriščih za vojne ujetnike na Poljskem in v Ukrajini krožiti nacistični propagandisti z namenom rekrutirati prostovoljce, ki bi se bili pripravljeni bojevati za Tretji rajh. Nenavadno je, da je prav nacistični ideologiji, ki je močno poudarjala rasno čistost, uspelo na svojo stran privabiti veliko vojakov nasprotnne države. Za to je več razlogov, od idealističnega protiboljševizma in religioznosti, želje po osvoboditvi svoje domovine izpod sovjetske nadvlade, ne nazadnje pa je do tega prihajalo tudi zaradi preračunljivosti.⁶⁴⁰ Vendar pa je bil daleč najpomembnejši razlog gola želja po preživetju, kar kaže, da odločitev prostovoljcev za pridružitve vermahtu v določenem smislu ni bila prostovoljna. Razmere v taboriščih za vojne ujetnike so bile tako slabe, da so ti pogosto prosili Nemce, naj jim dajo katerokoli delo, samo da se izognejo gotovi smrti.⁶⁴¹ Z naraščanjem nemških smrtnih žrtev so poveljniki vermahta dopuščali vključitev sovjetskih ujetnikov v nacistični vojaški sistem. Sovjetskim ujetnikom so bila dodeljena preprosta dela, bili so kuharji ali vozniki, ki niso predstavljali grožnje Tretjemu rajhu.⁶⁴² Druga skupina kolaboracionistov so bili večinoma predstavniki neruskih narodov,⁶⁴³ ki so se po mnenju nacistov želeli boriti proti sovjetski oblasti.⁶⁴⁴

Zaradi novačenja sovjetskih vojnih ujetnikov je bil leta 1942 sestavljen splošen vprašalnik, ki so ga izpraševalci sami prilagodili posamezni narodni in verski skupini. Primeri vprašanj so bili:

»1. Si poročen? 2. Imaš otroke? 4. Kje živiš? 6. Si veren? 7. Si zadovoljen s sovjetskim režimom? 10. Kaj si po poklicu? 12. Katere jezike govoriš? 13. Si že kdaj potoval?

Tem splošnim vprašanjem so sledila vprašanja o Nemčiji:

32. Kje je Nemčija? 33. Koliko prebivalcev ima Nemčija? 34. Kako velik je vermaht? 35. Kdo je Adolf Hitler? 36. Poznaš še kakšnega drugega nemškega voditelja ali poveljnika?

In o Sovjetski zvezi:

639 BArch MSG 2-12202, 472.

640 Prav tam, 410.

641 Prav tam, 459.

642 Imenovali so jih hiwiji (*Hilfswillige*). Na svojih uniformah so imeli našitke, na katerih je pisalo »V službi nemškega vermahta.« (*In Dienst der deutschen Wehrmacht*). Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*.

643 Med drugo svetovno vojno se je za Tretji rajh bojevalo 1,2 milijona državljanov Sovjetske zveze, od tega 800.000 znotraj vermahta, 300.000 v okviru lokalnih policij, 150.000 pa v vrstah Waffen-SS. Največ je bilo etničnih Rusov (približno 300.000), sledili so Balti (221.000), Ukrajinci (220.000), Turkeštani (180.000), Kavkazci (110.000), Tatarji (60.000), kozaki (53.000), Belorusi (50.000) in Kalmiki (5.000). Böhler in Gerwarth, *The Waffen-SS*, 168.

644 Biti Rus je pomenilo enako kot biti Sovjet, zato so številni kavkaški in turkeštanski narodi sovjetsko oblast videli le kot nadaljevanje ruskega imperializma. Judt, *Povojna Evropa 1945–2005*, 746.

26. Kdo je bil tvoj politični komisar (sonarodnjak, Rus ali Jud)? 27. Kakšen odnos si imel z njim? 28. Kako je živel? 42. Ali je v tvoji državi vera v Boga dovoljena? 44. Kakšno je stanje preskrbe s hrano v tvoji državi? 48. Ali lahko preživiš s svojo plačo? 49. Koliko počitnic imaš? 52. Katere so pogoste bolezni v tvoji državi in kako se bojujete proti njim? 69. Kakšen je odnos tvojega ljudstva do ruskega naroda?

Na koncu pa še nekaj o zgodovini:

64. Kaj veš o ruski državljanski vojni? 65. Kaj pa o prvi svetovni vojni? 66. Poznaš zgodovino svojega naroda? 67. Ali ti je znana zgodovina ruskega naroda? 68. Kaj veš o carjih (Petru Velikem, Katerini II., Aleksandru II.)?⁶⁴⁵

Le na koncu je vprašalnik prešel s splošnosti in dal nemškemu izpraševalcu nekaj specifičnih napotkov. Pripadnikom kavkaških ljudstev so postavili vprašanje: *Kakšen je tvoj odnos in odnos tvojega naroda do ruskega naroda?* Kozake so povprašali po mnenju o posledicah kolektivizacije, Uzbeke (Turkestance) pa o prisilnem delu, še posebej glede izgradnje velikega rečnega kanala v dolini Fergane.⁶⁴⁶ Do jeseni 1942 so nacisti tako pridobili dovolj rekrutov za novoustanovljeno Turkestarsko legijo.⁶⁴⁷ Tedaj je poveljnik legije Oskar von Niedermayer pripravil analizo rezultatov vprašalnika rekrutov, nad katerimi je dobil poveljstvo.⁶⁴⁸ Analiza daje zanimiv vpogled v lastnosti, ki so jih izpraševalci iskali (in po svojem mnenju tudi našli)⁶⁴⁹ pri rekrutih.

Oče povprečnega prostovoljca je bil praviloma tovarniški ali kolhozni delavec, manjši obrtnik ali v najboljšem primeru učitelj. Pred boljševiško revolucijo je bil pogosto premožnejši govedorejec ali posestnik, vendar je zaradi kolektivizacije obubožal, zato je sebi in svoji družini lahko zagotovil le golo preživetje.⁶⁵⁰ »Le redko lahko govorimo o znosnih življenjskih razmerah v hiši staršev.« Večina staršev, še posebej muslimanov, je bila verna, vendar pa je zaradi 25 let boljševiške propagande vera mlajše generacije začela slabeti. Rekruti so večinoma obiskovali le osnovno šolo, univerzitetno izobraženih skoraj ni bilo. Turkestanci večinoma niso znali tujih jezikov in tudi ruščina jim je delala težave, saj jo je aktivno obvladal le majhen odstotek prostovoljcev, ustno pa se je lahko v ruskem jeziku sporazumevalo od 30 do 40 odstotkov rekrutov.⁶⁵¹ Zaradi neznanja tujih jezikov so lahko nacisti med približno 7000 primernimi turkestarskimi rekruti dobili le 28 prevajalcev, ki

645 *Fragebogen für Legionäre*. BArch RH-26-162-20.

646 Prav tam.

647 Do ustanovitve 162. turkestarske divizije so rekrute v poročilih imenovali legionarji, po ustanovitvi te pa prostovoljci.

648 *Auswertungsergebnis der Fragebogen für Legionäre 12. 10. 1942*. BArch RH-26-162-20.

649 Težko je reči, koliko od tega so bile laži vojnih ujetnikov, ki so si želeli samo priti do boljše prehrane in oblačil.

650 Podobna so bila pričevanja kozakov. Neki kozaški rdečearmejec iz Krasnodarja je Nemcem ob umikanju proti Zahodni Evropi pripovedoval: »Takrat [pod nemško zasedbo kozaškega ozemlja] smo dobro živeli, zdaj pa nimamo niti za kruh. Nemci nam niso nič vzeli. Sovjetska država nam vzame še zadnje seme žita.« *Politik des Bolschewismus, Sowjetunion, Allgemeine militärische Lage*. PAAA R 9820.

651 BArch MSG 2-12202, 473.

so znali nekaj nemščine, in še znanje teh tudi po prihodu iz prevajalske šole pogosto ni bilo na zadovoljivi ravni.⁶⁵² Skoraj nobeden od rekrutov v svojem življenju ni potoval iz svoje republike, če pa že, so bila njihova potovanja »večinoma primitivna«. Nikoli še niso videli »moderne civilizacije, kot so tovarne, nebotičniki, tramvaj ali moskovska podzemna železnica«.⁶⁵³ To skromnost so Nemci videli tudi pri izobraženih legionarjih, kot je primer armenskega učitelja iz Erevana, ki je za prizadevno delo dobil brezplačno potovanje do Krasnodarja in Rostova. S tem, da so nacisti iskali rekrute, ki v življenju skoraj niso potovali, so želeli nanje narediti kar se da velik vtis, ko bi ti prišli v Nemčijo.⁶⁵⁴ Še posebej so svojo propagando usmerjali v propagandiste in prevajalce, ki so v časopisu, namenjenem turkeštanskim prostovoljcem, rojake bodrili za borbo na strani nacistične Nemčije.⁶⁵⁵

Slika 7: General Oskar von Niedermayer, poveljnik 162. turkeštanske divizije.
BArch PERS 6–300294.

652 *Bericht über das Dolmetscherweise innerhalb der Division in der Zeit vom 1. 10. bis 31. 12. 1942. 8. 2. 1943.* BArch RH-26-162-20.

653 *Auswertungsergebnis der Fragebogen für Legionäre 12. 10. 1942.* BArch RH-26-162-20.

654 Še posebej so tu mišljeni propagandisti.

655 Podobno so bili tudi slovenski domobranski propagandisti poslani na štirinajstdnevno potovanje po Nemčiji. Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 352.

Rekruti so Rdečo armado opisovali kot slabo oskrbovano, še posebej so poudarjali, da na fronti do njih ni prišlo dovolj zimskih oblačil in hrane. Pošta ni delovala in veliko pisem se je preprosto izgubilo. Sanitetnemu oddelku je primanjkovalo osebja, zato so morali pogosto tudi težko ranjene pustiti umreti kar na bojišču. Častniki Rdeče armade so dobivali boljšo hrano kot navadni vojaki ter bili večinoma ruske narodnosti in člani komunistične partije. Pogosto naj bi bili tudi pijani in brez primernega odnosa do svojega moštva. Še boljši položaj so imeli politični komisarji Rdeče armade, ki so jim rekruti pripisovali slabe odnose z moštvom in poveljujočimi v enoti, saj so se vmešavali v vojaške odločitve, kar je privedlo do trenj. »Zanimiva pa je pripoved enega od legionarjev, ki je imel dobre odnose s svojim političnim komisarjem, in ta mu je nekoč na štiri oči priznal, da Sovjetska zveza nima nobene možnosti za zmago, čeprav med propagandnimi urami trdi drugače.«⁶⁵⁶ Politični komisarji so bili, podobno kot častniki, po rodu največkrat Rusi, ki v bojih skoraj nikoli niso sodelovali. Namesto tega naj bi se postavili od šest do osem kilometrov za fronto in z mitraljezom ali pištolo streljali na rdečearmeje, ki so bežali z bojišča.

Podobno kot o političnih komisarjih so rekruti izpraševalcem slabo govorili tudi o sovjetski oblasti. »Pred revolucijo sta bila življenje in prehrana boljša, zdaj pa so samo še visoki davki in nezadostna plača. V mestu ni mogoče najti dovolj velikega stanovanja, medtem ko na podeželju kronično primanjkuje zdravnikov, zaradi česar razsajajo sifilis, tifus in malarija.«⁶⁵⁷ Nova oblast naj bi veliko pozornosti namenjala le komunistični vzgoji, zato je pri pouku zgodovine močno poudarjala zgodovino boljševizma. Na splošno je naciste močno zanimalo, kaj vojni ujetniki sploh vedo o zgodovini, vendar so bili presenečeni, da razen Armencev niso poznali zgodovine lastnega naroda. Poznali niso niti ruske zgodovine, ko so jim vladali carji, in le redkokdo je poznal kakšnega drugega carja razen Petra I., Katarine Velike in zadnjega carja Nikolaja II. Prav nasprotno pa so bile vsem dobro znane zmage proti »belemu« generalu Aleksandru Kolčaku in njegovim pomočnikom v času državljanske vojne.⁶⁵⁸

Vojni ujetniki, ki jih je zajel vermaht, so več let poslušali sovjetsko propagando, zato so izpraševalci podrobno poizvedovali, kako potencialni rekruti vidijo Tretji rajh. Tudi glede teh vprašanj Turkestanci niso pokazali velike razgledanosti. Nekateri so imeli Nemčijo za zmagovalko v prvi svetovni vojni, eden od rekrutov pa je celo mislil, da se ta država nahaja v Aziji. Vsem je bilo znano, kdo je Hitler, vendar pa kaj več od imena in priimka o njem niso znali povedati. Nekateri so vedeli, kdo je Joachim von Ribbentrop, ki je leta 1939 obiskal Moskvo, eden od legionarjev pa je slišal celo za poveljnika Afriškega korpusa Erwina Rommla. Kar so vedeli o nacistični Nemčiji, je skoraj izključno prihajalo iz sovjetske propagande, kjer je bila ta predstavljena kot fašistično-kapitalistična država. Za izpraševalce in Niedermayerja pa je bilo zanimivo dejstvo, da so po

656 *Auswertungsergebnis der Fragebogen für Legionäre 12. 10. 1942*. BArch RH-26-162-20.

657 Prav tam.

658 Prav tam.

podpisu dogovora Molotov-Ribbentrop sovjetske oblasti spremenile odnos do Tretjega rajha in ga niso več imenovala »fašistični, ampak nacionalsocialistični, kar pomeni, da je Nemčija prav tako socialistična kot Rusija, le da je zastopala svoje nacionalne cilje«. ⁶⁵⁹ Kratko prijateljstvo je v trenutku izginilo, ko je nacistična Nemčija izvedla operacijo Barbarossa, in ponovno so jo začeli prikazovati kot fašistično-kapitalistično. Legionarjem, ki so prihajali s Kavkaza in iz Turkeстана, je bila Nemčija španska vas in le eden je imel z njo posredne stike. Le stric enega prostovoljca je bil kapitan na ladji, ki je pogosto potovala v Hamburg, in je o svojem bivanju v Nemčiji pogosto pripovedoval nečaku.

Niedermayerjevo poročilo potrjuje, da so nacistični izpraševalci praviloma iskali revne in neizobražene moške, starši katerih so s prihodom boljševiske oblasti obubožali, zato so imeli željo po zamenjavi oblasti. Veliko legionarjev se je tega zavedalo, zato so prikrojili svoje zgodbe, da bi bili dovolj sprejemljivi in se s tem rešili grozljivih življenjskih razmer v zbirnih taboriščih za sovjetske vojne ujetnike. To so opazili tudi izpraševalci, ko so ugotavljali, da je »za legionarje vstop v legijo le prvi korak k boljši oskrbi, prehrani in tudi obleki ... Želja po osvoboditvi domovine je le redko na prvem mestu, skoraj vedno na drugem«. Ta opažanja so se ponovila še pri dveh vprašanjih. Pri vprašanju »Kakšna naj bo oblast v osvobojeni domovini?« se je večina odgovorov glasila: »Taka kot nemška.« Niedermayer je ob tem pripomnil, da je to verjetno iz vljudnosti, kar se je ponovilo tudi pri odgovorih na vprašanje: »Kaj ti je najbolj všeč pri vermahtu?« Odgovor »se je velikokrat – pogosto verjetno zaradi vljudnosti – glasil: vse«. ⁶⁶⁰ Poveljnik Turkestarske legije in potem 162. turkestarske divizije se je zavedal, da prostovoljci ne izkazujejo nobene posebne želje po bojevanju in da so bili predvsem srečni, da so živi in zdravi prišli iz zbirnih taborišč.

Priprave na vključitev Turkestarscev v vermaht

Nemško osebje, ki je bilo dodeljeno nastajajočim enotam, je pričakovalo idealiste, pripravljene na osvoboditev svoje domovine izpod boljševiskično-ruskega jarma. ⁶⁶¹ Kot poroča eden od častnikov, so namesto zagnanih »kameradov« dobili »tuje obraze, pogosto mongolskega tipa in neprijetnega motečega vonja, ki poudarja odvraten vtis o tuji rasi ... Potem so bila tu umazana in raztrgana oblačila – večinoma uniforme Rdeče armade. Masa se je tesno stiskala skupaj. Nobenih bistvenih podrobnosti v masi ljudi.« ⁶⁶²

Že od vsega začetka je obstajalo ločevanje na nemški in turkestarski del legije oziroma divizije in le sreča v nesreči je bila, da je imelo veliko Nemcev v novonastali legiji že izkušnje s Turkestarsci, saj so bili to večinoma nekdanji pazniki teh zapornikov,

659 *Auswertungsergebnis der Fragebogen für Legionäre 12. 10. 1942*. BArch RH-26-162-20.

660 Prav tam.

661 BArch MSG 2-12202, 479.

662 Prav tam, 409.

ki so čez noč postali njihovi tovariši.⁶⁶³ Ti pazniki pa so bili primerni za vse drugo, le za urjenje Turkestancev ne. To so bili stari nemški častniki iz prve svetovne vojne, ki jih je vermaht zaradi pomanjkanja vojakov spet vpoklical v službo. Njihovo delo ob vpoklicu je bilo, da v taborišču pazijo, da vojni ujetniki ne bi zbežali. Po množični smrtnosti in rekrutaciji med preživeli ujetniki, je bila tem starim častnikom dodeljena naloga, naj sestradane in slabo oblečene Turkestance spremenijo v vojake, ki bi bili željni boja proti Sovjetski zvezi. Rezultati tega je mogoče predvideti. Častniki so v prostovoljcih še vedno videli »po večini azijski in primitiven narod«,⁶⁶⁴ poleg tega pa so bili navajeni na star način bojevanja v jarkih, namesto da bi med svoje »varovance« prenašali znanje o giblivi strategiji sodobnega bojevanja.⁶⁶⁵

Prva naloga urjenja je bila med rekruti dobiti tiste, ki so znali nemško, ter jih izučiti za prevajalce iz nemškega v azerbajdžanski in uzbeški jezik. Prevajalci so bili ključni, saj so bili vezni člen med turkestanskim in nemškim moštvom. Težava je bila v tem, da so med turkestanskimi vojnimi ujetniki od skupno 6668⁶⁶⁶ lahko dobili samo 28 takih, ki so bili kolikor toliko primerni za prevajanje. Eden izmed rekrutov, ki so ga izbrali samo zaradi znanja nemščine, je bil Mehdi Husejnzade, pozneje znan tudi kot Mihajlo. Ta je govoril skoraj brezhibno nemščino,⁶⁶⁷ saj je na pedagoškem inštitutu v Bakuju študiral jezike in literaturo.⁶⁶⁸ Znanje nemščine ga je naredilo nepogrešljivega, zato so nacisti spregledali merila, ki so si jih zastavili glede rekrutacije sovjetskih ujetnikov. Mehdi je študiral na univerzi, pred vojno je bil član Komsomola, nekaj časa je živel v Leningradu in bil vpoklican v Rdečo armado, kjer je opravil častniško šolo in dobil naziv vodje minometalskega voda.⁶⁶⁹ Vodja 13. čete 303. turkestanskega polka Hans-Günther Seraphim se spominja, da se je, preden je prvič šel med svoje nove turkestanske vojake, najprej pozanimal, kdo je imel v Rdeči armadi častniški čin, da bi ga še posebej nadzoroval. O tem razen svojima podčastnikoma Schneidereitu in Petersu ni povedal nikomur, da Turkestanci ne bi česa posumili.⁶⁷⁰ Pri Mehdiu nemški častniki niso bili dovolj pozorni na te podrobnosti, kar mu je omogočilo, da je 6. februarja 1944 z Opčin, kjer je bila stacionirana njegova enota, zbežal k slovenskim partizanom, izvedel številne odmevne bombne napade in organiziral prebeg še nekaterih svojih soborcev.⁶⁷¹

663 Prav tam, 427.

664 BArch MSG 2-12200, 34.

665 BArch MSG 2-12202, 427.

666 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 109.

667 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 225.

668 Prav tam, 271.

669 Ciril Zupanc, *Mihajlo, obveščevalec in diverzant IX. korpusa*, 6.

670 BArch MSG 2-12200, 21.

671 Zupanc, *Mihajlo, obveščevalec in diverzant IX. korpusa*, 7.

Usposabljanje tega majhnega števila prevajalcev je bila ena najpomembnejših nalog znotraj divizije, ki je bila zaupana nemškemu vodji prevajalcev.⁶⁷² Ta je moral izpopolnjevati znanje nemščine turkeštanskih prevajalcev, jih ocenjevati in voditi seznam prevajalcev, v katerega se je zapisovala primernost njihovega obnašanja. Učenje nemščine je bilo za prevajalce na prvem mestu, zato so lahko izpustili daljša vojaška urjenja, ki so bila obvezna za druge prostovoljce.⁶⁷³ Za nemške vojake je vodja prevajalcev imel dve uri tedensko predavanja iz ruščine,⁶⁷⁴ vojaki pa so se morali med predavanji naučiti vsaj 300 ruskih besed. To so bili skoraj izključno vojaški ukazi, medtem ko se jim s slovnico in težjimi povedmi skoraj ni bilo treba ukvarjati.⁶⁷⁵ Učni list teh predavanj za nemško moštvo je bil videti tako:

Wo eigene Artillerie? Где наша артиллерия?

Stärke des Feindes? Какой силы враг?

Gefecht Бой

Feuer Огонь

schießen Стрелять

*schnell Скоро*⁶⁷⁶

Največji promotor uporabe ruščine v odnosih s turkeštanskimi prostovoljci je bil pisec zgoraj navedenih poročil, general Oskar von Niedermayer, ki je od nemških častnikov, ki so bili tega sposobni, zahteval, da vsaj v začetku poročajo v ruščini, saj bi tako kar največji krog turkeštanskih in nemških⁶⁷⁷ častnikov in podčastnikov razumel dane naloge.

Značilen je dogodek, ko je poročnik v 13. četi 303. turkeštanskega polka Peters, ki je bil tisti dan zadolžen za poročanje, stopil pred Oskarja von Niedermayerja in mu v ruščini zdrdral poročilo. General je bil navdušen nad tekočo ruščino in mu je začel v tem jeziku govoriti. Ko je von Niedermayer končno opazil, da Peters molči, ga je vprašal:

»Ali me ne razumete?« Poročnik pa mu je odgovoril: »Ne, gospod general.« Poveljniskovo razočaranje je bilo veliko, njegov glas pa je v ostrem tonu nadaljeval: »Ja, ampak kako, saj ste lahko poročali v tekoči ruščini?« Peters mu je sramežljivo odvrnil: »Gospod

672 *Dolmetscherführer*.

673 *Dienstanweisung für Dolmetscher*. BArch RH-26-162-20.

674 Turkestanci so govorili številne jezike, od azerbajdžanskega, uzbekistanskega, kazahstanskega itd., zato se je nacističnemu vodstvu zdelo najprimerneje, da se Nemci naučijo jezika, ki ga razume največ prostovoljcev, torej ruščine. Vendar pa je bila komunikacija med nemško in turkeštansko stranjo v ruščini tvegana. To je bil jezik Sovjetske zveze in boljševizma, proti kateremu se je enota bojevala, poleg tega pa je pri prostovoljcih povzročal nekakšno nelagodje, ki je izviralo iz že omenjenih ruskih imperialističnih teženj.

675 *Grundsätze der Ausbildung des Turk-Verbandes*. BArch RH-26-162-20.

676 *Kje naša artilerija? Kakšne sile sovražnik? Boj, ogenj, streljati, hitro*. Učenje ruščine je bilo skrajno poenostavljeno, saj so bili glagoli in sklanjatve pogosto izpuščeni, kar je razvidno iz vprašanj o lokaciji artilerije in sovražnikovi moči. *Dienstanweisung für Dolmetscher*. BArch RH-26-162-20.

677 V enote, v katerih so sovjetski vojni ujetniki imeli pomembno vlogo, je vermaht, če je le bilo mogoče, razporedil nemške častnike z vsaj osnovnim znanjem ruščine. Kljub temu pa so se izvajali tečaji ruščine za nemške vojake. BArch MSG 2-12200, 33.

general, poročilo, namenjeno vam, sem si napisal in se ga naučil na pamet.« Generalova jeza je postajala vse večja: »Ali niste prav nič razumeli tega, o čemer ste poročali?!« Poročnik mu je iskreno odvrnil: »Ne, gospod general. Mi smo se te stvari naučili na pamet.« Generalove metode pri komunikaciji so ga osramotile pred častniki, zato je začel kričati: »Potem pa vam ukazujem, da se teh stvari naučite. Kaznujem vas s tremi dnevi hišnega pripora!!!«⁶⁷⁸ Ti absurdni primeri so prispevali k opuščanju ruščine v diviziji, medtem ko je nemščina iz dneva v dan imela večjo vlogo. Turkestanci so na pohodih še vedno peli svoje pesmi in pri »najbolj priljubljenih napevih« so se jim pridružili tudi nemški vojaki,⁶⁷⁹ vendar je postalo jasno, da je nemščina v turkestanski diviziji glavni jezik.

Oskar von Niedermayer po mnenju Paola A. Dossene, ki je pisal o Turkestančih v nemški vojski, ni bil najboljša izbira za poveljnika na divizijski ravni,⁶⁸⁰ saj je večino svoje kariere preživel na položaju univerzitetnega profesorja in na diplomatskih misijah po svetu.⁶⁸¹ Bavarec je študiral filologijo, geologijo in geografijo na univerzi v Erlangenu.⁶⁸² Zaradi njegovega jezikovnega znanja pa so ga med letoma 1912 in 1914 poslali na raziskovalno potovanje po Perziji in Indiji. Ker je služil tudi v nemški vojski, ga je ta v začetku prve svetovne vojne najprej poslala v Perzijo, da bi tam organiziral vstajo proti Britancem, leta 1915 pa je dobil nalogo vodenja odprave, ki bi afganistanskega emirja prepričala, naj napade Britansko Indijo. Na poti do Afganistana je s svojo odpravo zbežal številnim britanskim zasedam, s čimer je zrasel njegov ugled, vendar pa mu emirja le ni uspelo pridobiti na nemško stran.⁶⁸³ Po končani misiji v Afganistanu je odšel v Rusijo, kjer se je prvič srečal s Turkestančimi, tu pa je bil avgusta 1916 v boju proti ruski vojski ranjen v levo roko in glavo, kar pa ga ni ustavilo, da ni že konec avgusta ponovno začel poskušati organizirati upora lokalnega prebivalstva. Njegovo vstajniško podpihovanje ni obrodilo zelenih sadov, vendar je bil kljub temu deležen pogostih primerjav z Lawrenceom Arabskim, ki je Arabce spodbujal v boju proti turškemu imperiju. Po porazu v prvi svetovni vojni in vrnitvi v domovino je leta 1919 v Münchnu doktoriral na temo *Rast in migracije ruskega naroda*, kmalu po tem pa je bil kot predstavnik Državne obrambe (*Reichwehra*) poslan v Moskvo. Po koncu diplomatske misije je postal profesor na Humboldtovi univerzi (tedanji berlinski univerzi), kjer je predaval geografijo in vojaško politiko.⁶⁸⁴ Ob začetku druge svetovne vojne so ga leta 1940 najprej poslali v Turčijo in Grčijo, potem pa še za tri mesece na Japonsko. Ob predpripravi na operacijo

678 BArch MSG 2-12200, 50-51.

679 Prav tam, 56.

680 Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers*, 173.

681 Seraphim Oskarja von Niedermayerja ni maral. V spominih ga opisuje kot med vojaki nepriljubljenega in vojaško popolnoma nesposobnega. BArch MSG 2-12200, 247.

682 Poleg nemščine je govoril še francoski, angleški, ruski, arabski, perzijski in turški jezik. BArch PERS 6-1679.

683 Hughes, *The German Mission to Afghanistan*; Seidt, *From Palestine to the Caucasus—Oskar Niedermayer and Germany's Middle Eastern Strategy in 1918*.

684 Seidt, *From Palestine to the Caucasus—Oskar Niedermayer and Germany's Middle Eastern Strategy in 1918*, 2.

Barbarossa so ga zaradi dobrega poznavanja Sovjetske zveze, še posebej njenega osrednjega azijskega dela, imenovali za inštruktorja v pehotni šoli, dokler ni 1. maja 1942 prevzel poveljstva prvih prostovoljskih enot, oblikovanih iz sovjetskih ujetnikov.⁶⁸⁵ Tako so pustolovca, čigar akcije so predhodno temeljile na majhnem številu vojakov in hitrih premikih, imenovali za poveljnika 162. turkeštanske divizije. Njegova prva vojaška naloga je bila območje Jadranskega primorja »očistiti«⁶⁸⁶ boljševiškega partizanstva, ki je tako kot некоč von Niedermayer v azijskih stepah izvajalo sabotaže in poskušalo organizirati ljudsko vstajo proti okupatorju.

Da bi se prostovoljci za Tretji rajh kar najbolje bojevali proti partizanom na zasedenih ozemljih, je von Niedermayer s sodelavci sestavil navodila za urjenje turkeštanskih enot.⁶⁸⁶ Turkeštanci so se morali naučiti, kako deluje bojna enota v napadu in kako deluje takrat, ko je treba postaviti obrambni položaj. Bojni načrt se je med bojem lahko spremenil, in da bi prostovoljci kar se da jasno razumeli, kaj nemški poveljnik pričakuje od njih, so od njega zahtevali, da uporablja čim preprostejše stavke, ki se jih je naučil pri pouku ruščine. Tudi na splošno urjenje turkeštanskih čet ni bilo »tako kot urjenje nemških enot«⁶⁸⁷ Pri urjenju ni smelo biti nobene teorije, temveč samo kar se da jasno in poenostavljeno praktično urjenje. Ker je bil poudarek na obrambi in napadu, so jih nemški častniki urili v bojnih pohodih, razporeditvi enote ob napadu in razvoju boja, kjer je bilo največ pozornosti namenjeno poteku boja v gozdu. Turkeštancem se ni bilo treba urediti v »težjih oblikah boja, kot sta na primer prečkanje reke, napad proti utrdbam in tankom«, ob koncu vsakega urjenja pa je bil potreben pogovor, prav tako je bilo treba »legionarje pohvaliti za njihov napredek«⁶⁸⁸.

Nemci so z vojaškimi urjenji kolaboracioniste želeli naučiti dolžnosti vojaka *vermaha*, von Niedermayer pa je izjavil: »Pri tej nalogi se ne pričakujejo posebne težave.« Veliko več teh je bilo mogoče pričakovati ob »prepričevanju nekdanjih rdečearmejcev, naj se bojujejo na nemški strani«⁶⁸⁹ Rekruti so se rodili v Sovjetski zvezi, tam hodili v šole, postali pionirji, vso mladost pa jih je spremljala boljševiška propaganda. To propagando, ki je bila več let del vsakdanjika prostovoljcev, so želeli nacisti v nekaj mesecih nadomestiti s popolnoma novim svetovnim nazorom. V ta namen so pri rekrutih vzbujali domoljubna čustva, idejo o neodvisnosti Turkestana, boljšem gospodarskem razvoju, ki bi ga prinesla samostojnost, itd. Poleg domoljubja so želeli pri prostovoljcih kar se da spodbuditi tudi islamsko vero,⁶⁹⁰ kajti veljalo je prepričanje, »da so prepričani muslimani lahko dragoceni

685 BArch PERS 6-1679.

686 *Grundsätze der Ausbildung des Turk-Verbandes*. BArch RH-26-162-20.

687 Prav tam.

688 Prav tam.

689 *Richtlinien für Schulungsvorträge*. BArch RH-26-162-20.

690 Nacisti islama niso promovirali samo med turkeštanskimi rekruti, temveč tudi na zasedenih območjih Kavkaza in Krima, kjer so ponovno uvedli praznovanje *kurban bajrama* in *ramadana*. Mortadel, *Islam and Germany's War in the Soviet Borderland*, 796.

in zaupanja vredni vojaki.«⁶⁹¹ Von Niedermayer se je zavedal, da nacistična ideologija ne sovпада s turkeštanskimi interesi, zato so se morali predavatelji izogniti razglabljanju »o stanju v Nemčiji«. Ni se smelo razpravljati o položaju cerkve v Nemčiji, o Judih se je lahko govorilo le, da so imeli nekoč moč, vendar se strogo nikoli ni smelo reči, da so kadarkoli imeli oblast. Namesto tega je bilo treba poudarjati zunanjepolitični cilj Tretjega rajha, da bo uničil Sovjetsko zvezo, na pogorišču katere bo nastal tudi svobodni Turkestan. Predavatelji so morali biti pri svojih urah spretni, da so se lahko izognili neprijetnim temam, saj »če legionarji predavatelja zalotijo pri laži, mu ne bodo več zaupali.«⁶⁹² Ideološka predavanja so bila podkrepjena z mesečnimi poročili o stanju na fronti in propagandnimi časopisi *Nowoje slowo*, *Norwy put*, *Signal*, *Swoboda*, *Sarja*, *Azerbajdžan*, *Milli Türkistan* in *Jeny Türkistan*, ki so morali biti prostovoljcem zmeraj na voljo.

Poleg časopisov in ideoloških predavanj so nacisti organizirali tudi športne dejavnosti, plese, igre in petje, ki naj bi spodbujali tovarštvo med nemškim in turkeštanskim moštvom. Za konec je von Niedermayer pripravil še obisk nemških mest, kjer bi bilo mogoče videti »pravo podobo nemške kulture in civilizacije«.⁶⁹³

Težavno vključevanje v nemško vojsko

Von Niedermayer je napisal navodila za urjenje prostovoljcev, v katerih nacionalsocializem in njegova ideologija sploh nista omenjena. Kljub temu pa ideologije ni bilo mogoče popolnoma znikati. Nemški vojaki v Turkeštanski legiji so bili prepojeni z nacističnim rasizmom in so v sovjetskih Turkeštancih pogosto videli »azijski in primitiven narod«.⁶⁹⁴ Težaven odnos med Turkeštanci in Nemci je v spominih omenjal tudi stotnik in profesor Hans-Günther Seraphim.⁶⁹⁵ Ta je prvega junija 1943 prišel v vadbeni kamp novoustanovljene 162. turkeštanske divizije.⁶⁹⁶ V začetku junija se je v Neuhammerju (današnji Świątoszów na Poljskem) zbralo 14.148 vojakov, od tega je bilo 7480 večinoma folksdojčerskih⁶⁹⁷ Nemcev in 6668 turkeštanskih kolaboracionističnih prostovoljcev.⁶⁹⁸ To razmerje je bilo pogojeno z željo po nadzoru, povezano s strahom pred uporom Turkestancev. Drugi sklep, ki ga je mogoče izpeljati iz novovzpostavljenega številčnega

691 *Richtlinien für Schulungsvorträge*. BArch, RH-26-162-20.

692 Prav tam.

693 *Grundsätze der Ausbildung des Turk-Verbandes*. BArch, RH-26-162-20.

694 BArch MSG 2-12200, 34.

695 Seraphim je bil poveljnik 13. čete 303. polka v turkeštanski diviziji, njegove spomine pa hrani vojaški arhiv v Freiburgu. Napisal je skoraj petsto strani dolgo knjigo spominov, v kateri podrobno analizira odnose med turkeštanskimi prostovoljci in nemškim moštvom. Približno 250 strani je namenjenih izključno dogajanju na območju OZAK.

696 BArch MSG 2-12200, 1.

697 Nemcev, ki so prihajali iz območij izven Tretjega rajha. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers*, 46.

698 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 109.

razmerja, je dejstvo, da je bila kljub imenu divizije to večinsko nemška enota. Če so turkeštanske kolaboracionistične enote prej zapostavljali, ker niso želeli, da bi bile v breme nacistični vojni industriji, in so si morale orožje pridobiti, kot so vedele in znale,⁶⁹⁹ so zdaj res postale del nemške vojske.

Kljub vsemu pa to ni bila običajna bojna enota vermahta, česar so se zavedali tudi nemški častniki. Poveljnik Seraphim je prvi dan urjenja zbral svoje podčastnike in jih nagovoril: »Tako, kameradi, lahko si predstavljam, da ni bilo prav prijetno presenečenje. Vendar zdaj stvari ni več mogoče spremeniti. Sodelovati boste morali s turkeštanskimi vojaki. Drugače niso tako slabi, kot se zdi iz njihove tuje zunanosti. Jaz sem z njimi že skoraj leto dni in lahko vam to potrdim iz osebnih izkušenj. Drugače pa to ni pomembno. V Nemčiji ni dovolj vojakov. Zato moramo biti veseli, če se tuji prostovoljci odločijo, da se bojujejo na naši strani. Ne smemo jih pustiti kar samih. Brez nas ne gre. Torej je to za vas nagrada, ne pa kakšna kazen, da so vas poslali sem.«⁷⁰⁰ S tem se je začelo nenavadno sobivanje turkeštanskih in nemških vojakov.

Med obema skupinama vojakov je prihajalo do nesporazumov, ki so temeljili na kulturnih in verskih razlikah. Anekdotičen je dogodek, ko se je prvo skupno jutro v Neuhammerju stotnik Seraphim ob šesti uri sprehodil po vadbišču, ko je do njega prišel sudetski podčastnik Haida in ves razburjen poročal: »Gospod stotnik, ali moram to prenašati?« Stotnik je zaradi nerazločnega govorjenja poskušal umiriti svojega podrejenega: »Umiri konje. Kaj se dogaja, Haida? Saj ne more biti tako hudo.« Ta pa mu je razburjeno odvrnil: »Ja, predstavljajte si, gospod stotnik, šel sem v prostore prostovoljcev, da bi jih zbudil, vendar jih najmanj polovica kleči na starih vrečah na tleh in dela vaje ter govori nerazumljive stvari.« Seraphim se je komaj zadrževal smeh: »Haida, ali se v šoli niste nič naučili o mohamedanski veri? Ali se vam še ni posvetilo?! Saj ne morete pričakovati, da bodo naši prostovoljci skozi ujetništvo rešili preproge, na katerih molijo. Zato si morajo pomagati s tem, kar najdejo. In pri opravljanju njihove jutranje molitve jih ne smemo ovirati. Pod boljševiki verjetno tega niso smeli opravljati. Moramo biti pametni in jih podpreti, kar zadeva njihovo religijo, ter se s tem razlikovati od boljševikov. Zaradi tega jih v prihodnje ne razburjajte več in to povejte tudi svojim kameradam.«⁷⁰¹ Turkeštancev povprečen Nemec še nikoli ni videl, kaj šele, da bi jih videl ob jutranji molitvi. Ko je 303. polk, ki je bil del turkeštanske divizije, z vadbišča v Neuhammerju odšel na pripravljalni pohod v trideset kilometrov oddaljeni Bunzlau (poljsko Bolesławiec), so nemški vaščani, ki so jim prišli nasproti, mislili, da gre za »Japonce, ki so prišli v Evropo, da bi pomagali Nemčiji«.⁷⁰²

699 BArch MSG 2-12202, 420.

700 BArch MSG 2-12200, 30.

701 Prav tam, 33.

702 Prav tam, 62.

Seraphim je pogosto poudarjal, da ni primerno iskati razlik med Turkestanci in Nemci,⁷⁰³ vendar si glede tega ni bilo mogoče zatiskati oči. Turkestanci niso bili navajeni individualnosti, temveč so težili h kolektivu. Posamezne sobe, ki so nemškimi vojakom zagotavljale nekaj zasebnosti, niso bile njihovim azijskim kolegom nikoli všeč, raje so imeli prostore, kjer ni bilo zidov in so se lahko skupaj družili in zabavali.⁷⁰⁴ Nemški kolegi so o Turkestanu menili, da se ob jedi ne znajo pravilno vesti in da ne skrbijo za čistočo. Tako naj se na primer ne bi preveč ukvarjali s čiščenjem vojaške uniforme in čevljev in na splošno so veljali za lene.⁷⁰⁵ To je bila velika težava za njihove nadrejene, ki v nasprotju z von Niedermayerjevimi pričakovanji⁷⁰⁶ kolaboracionistom nikakor niso mogli vbiti v glavo večje discipline. Tudi najstrožji častniki so po nekaj poskusih obupali, da bi Turkestanci naučili »pruskih vrednot«.⁷⁰⁷ Če so jih častniki želeli disciplinirati in so jih poslali za nekaj dni v »arest«, so bili prostovoljci tega veseli, saj so se lahko »končno naspali in jim ni bilo treba opravljati dolgočasne službe«.⁷⁰⁸ Nacisti so lahko disciplino med prostovoljci vzdrževali samo z zmanjšanjem plače in odvzemom hrane.⁷⁰⁹ Seveda ni bilo vse slabo. Čeprav so bili Turkestanci individualno slabi vojaki,⁷¹⁰ so se kot enota relativno dobro izkazali.⁷¹¹ Prav tako so bili izurjeni strelci, obvladali so orientacijo in kamuflažo, kar so bile vse vrline, potrebne za preživetje v stepi.⁷¹² V primerjavi z Nemci so bili tudi prijaznejši in bolj zadržani do žensk, vendar se je ta zadržanost v vojni vihri spremenila v nasilje in kar nekajkrat je prišlo do posilstev.⁷¹³ Sprejemanje »nemško-pruskih« vrednot je bilo torej za prostovoljce dolgotrajno,⁷¹⁴ vendar pa naj bi po začetnih ovirah prišlo do določene prilagoditve s strani Turkestancev, kar je omogočilo sobivanje z Nemci, in kot pravi Seraphim, Turkestanec preprosto ni bilo mogoče oceniti za »manjvredne od Evropejcev«.⁷¹⁵

Tudi sporazumevanje ni bilo najlažje, saj so nemški vojaki znali le malo ruščine, uzbekistanščine⁷¹⁶ (najbolj razširjenega turkestankega jezika) pa praktično nič, medtem ko so se prostovoljci le počasi učili nemščino. Če so turkestanški pešaki nemščino še

703 BArch MSG 2-12202, 412.

704 Prav tam, 412. Nemške in turkestanke barake so bile na različnih koncih vadblišča. BArch MSG 2-12200, 31.

705 BArch MSG 2-12202, 415.

706 *Richtlinien für Schulungsvorträge*. BArch RH-26-162-20.

707 BArch MSG 2-12202, 415.

708 Prav tam, 433.

709 Prav tam, 433.

710 Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers*, 187.

711 BArch MSG 2-12202, 416.

712 Prav tam, 415.

713 Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers*, 254–272.

714 BArch MSG 2-12200, 48.

715 Prav tam, 413.

716 Poveljnik 13. čete 303. polka se je uzbekistansko učil na lastno pest od prevajalca Turumbajeva. BArch MSG 2-12200, 36.

lahko vzeli z levo roko, so morali tisti, ki so delali na tehničnem področju, na primer pri vzdrževanju topov, streliva in vozil, resneje poprijeti za nemške učbenike. »Tehnične sposobnosti Turkestancev sicer niso posebej velike, vendar ima ta primitivni narod velik interes za tehniko in podrobnosti.«⁷¹⁷ Za serviserje se je zahtevalo široko znanje nemškega jezika, saj bi lahko napačno razumevanje imelo katastrofalne posledice.

Tretja težava je bilo vprašanje enakopravnosti, ki je bila od vsega začetka ena ključnih nemških obljub, in Turkestanci so tudi pričakovali njeno izpolnitev. Resnica pa se je izkazala za popolnoma drugačno od propagande. Rekrute so znotraj legije najprej razdelili v bataljone, kjer je na enega Nemca prišlo približno 35 prostovoljcev, kar je moštvu turkestarskega bataljona omogočilo, da so se tri čete pri Obolonu blizu Kijeva obrnile proti Nemcem, jih pobile in prestopile na stran Rdeče armade.⁷¹⁸ Ti bataljoni so bili glede oborožitve jasno zapostavljeni in tudi skoraj vse častniške položaje so zasedali Nemci. Nemškim vojakom se v začetku ni bilo treba preveč truditi razumeti Turkestancev, saj so jih imeli le za sredstvo zmanjševanja nemških žrtev.⁷¹⁹ Nacisti so si želeli, da bi stvari v zvezi s turkestarskimi prostovoljci potekale nekako tako:

1. rekrutirati čim več turkestarskih ujetnikov, ki bi se bojevali namesto Nemcev, in s tem preprečiti nepotrebno prelivanje arijske krvi;⁷²⁰
2. po zmagi nad Sovjetsko zvezo ustanoviti neodvisno državo Turkestan, ki leži na drugi strani Urala, zato naj za nacistično stran ne bi bil »pomemben«;⁷²¹
3. vrniti Turkestance v Turkestan, po možnosti kot voditelje novoustanovljene države, ki bi bila lojalna nacistični Nemčiji.⁷²²

Že konec leta 1942 je postalo jasno, da ne gre vse po načrtu. Porazi vermahta pri El Alameinu, Stalingradu in Kursku so prostovoljce vse bolj oddaljevali od domačega Turkestana, poleg tega pa so turkestarske enote, v katerih je bilo le malo Nemcev, postajale vse bolj neobvladljive. Strah pred uporom je naciste prisilil, da so oblikovali etnično mešano 162. turkestarsko divizijo.⁷²³ Nastanek divizije je naciste prisilil, da so ponovno premislili svoj odnos do prostovoljcev. Kljub imenu je imela divizija nemško večino, zato je moral vermaht poskrbeti za oborožitev, primerno za nemško

717 Prav tam, 47.

718 BArch MSG 2-12202, 480; Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*, 143. Zaradi strahu pred ponovnimi upori je prišlo do spremembe razmerja med nemškim in turkestarskim moštvom, ki je razvidna pri turkestarski diviziji.

719 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 53.

720 BArch MSG 2-12202, 147.

721 Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*, 52.

722 BArch MSG 2-12202, 410.

723 Po Seraphimu je divizija nastala iz nemških vojakov pomeranske divizije, ki je bila razbita pri sovjetskem Tveru. Moštvu, ki je ostalo, so dodali pripadnike armenske, gruzijske, azerbajdžanske in severnokavkaške legije. 162. turkestarska divizija je nastala z željo, da bi spremenili razmerje med Turkestanci in Nemci in s tem omogočili lažji nadzor nad prostovoljci ter preprečili upore in množične pobege. BArch MSG 2-12200, 3.

vojsko. Kljub temu divizija še vedno ni bila popolnoma enakovredna nemški enoti. Nemški poveljnik 13. čete 303. polka turkestarske divizije je na primer, preden so jih poslali proti severni Italiji, povedal: »Zapolniti bomo morali najhujše vrzeli. Mi smo ponovno, izgubljena čreda' znotraj nemške vojske.«⁷²⁴ Nemci znotraj divizije so zaradi svojega sodelovanja z »nearijci« svojo enoto videli kot manjvredno drugim enotam vermahta, medtem ko se je prostovoljec zdelo, da niso enakovredni Nemcem v turkestarski diviziji. Turkestanec Muradjanov, ki je bil pred oblikovanjem 162. divizije ponosen, da lahko vodi četo,⁷²⁵ po oblikovanju divizije pa je, »da ne bi bil nadrejen Nemcem«, ⁷²⁶ »nazadoval« v vlogo desetnika.⁷²⁷ S tem je dokončno postal »komična figura, ki je nihče ni več jemal resno«.⁷²⁸

Najpomembnejše Seraphimovo spoznanje, ki daje podton vsem njegovim spominom, je dejstvo, da nacistična propaganda in urjenje nista veliko vplivala na prostovoljce. Ključen za uspešno integracijo v nemški vermaht naj bi bil enakopraven odnos Nemcev do tujih tovarišev.⁷²⁹ To je na primer pomenilo enake možnosti pri plači, oborožitvi, napredovanju, dolžini dopusta.⁷³⁰ Da vojaki obeh narodnosti niso nikoli postali enakopravni, sta kriva predvsem nacističen rasizem in nezaupanje do Turkestancev. (Ne) zaupanje v prostovoljce⁷³¹ je bilo stalnica v pogovorih nemških častnikov.⁷³² Ali bodo zbežali? Ali se bodo, ko bo trda predla, predali? Govoriti o dezertertstvu je nehvaležno, saj se ocene močno razlikujejo, včasih pa si popolnoma nasprotujejo. V začetni fazi, ko so se prostovoljci bojevali proti Sovjetski zvezi, naj bi dezertiralo od 8 do 10 odstotkov vseh turkestarskih prostovoljcev, medtem ko je leta 1945, ko je bila enota nastanjena v severni Italiji, delež padel na od 2 do 3 odstotke.⁷³³ Kljub različnim odstotkom pa je res dejstvo, da je bil vrhovni komisar OZAK dr. Friedrich Rainer tako nezadovoljen s številnimi pobegi prostovoljcev v partizanske vrste, da je Heinrichu Himmlerju predlagal, naj divizijo čim prej pošlje kam drugam.⁷³⁴

724 Prav tam, 127.

725 Muradjanov v resnici ni vodil čete, vse odločitve glede čete je sprejemal njegov nemški svetovalec. Prav tam, 6. Podobno vlogo je v Operacijski coni Jadransko primorje imel *Deutsche Berater*, dodeljen prefektom šestih pokrajin.

726 Prav tam, 122.

727 *Gefreiter*.

728 Prav tam, 122.

729 BArch MSG 2-12202, 476.

730 Pri dopustu prostovoljcev pride do vprašanja: Kam naj gredo? Nemški vojaki so odšli na dopust domov, kam pa naj bi se odpravili Turkestarsci? Prav tam, 446.

731 Podobno nacisti niso zaupali slovenskim domobrancem, zaradi česar je prišlo do prisega. Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 293.

732 BArch MSG 2-12200, 135.

733 Drugi izračuni kažejo, da je od sovjetskih prostovoljcev, ki so se borili za nemško stran, dezertiralo 1300 vojakov ali 1,5 odstotka teh. Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*, 143.

734 Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, 554.

Poveljnik 13. čete 303. polka turkestarske divizije v svoji enoti skoraj ni imel pobegov. Povedal je, da v njegovi enoti ni bilo dezertarjev, razen nekega mule,⁷³⁵ ki po Seraphimovem mnenju »nikoli ni postal pravi [nemški] vojak«. ⁷³⁶ Nekega dne je ukradel blagajno, v katero so prostovoljci dajali prispevke za verske obrede, in iz Riminija, kjer je bila stacionirana divizija, »zbežal v San Marino in tam odprl gostilno«. ⁷³⁷ Poleg nezaupanja je bil drugi temelj neenakosti nacistični rasizem, ki je pogojeval odnos do vsega, kar ni bilo germanskega izvora. Tega, da bi azijski Muradjanov poveljeval arijcem, ni bilo mogoče sprejeti, vendar pa so prostovoljce kljub temu spodbujali, naj se učijo nemškega jezika in vrednot. Zdi se, da v tem učenju ni bilo nobenih dolgoročnih ciljev, temveč le želja po čim lažjem sobivanju. Kljub temu pa je imela peščica prostovoljcev iluzijo o nečem večjem, da se skupaj z Nemci borijo za skupne vrednote. Nekateri prostovoljci so začeli »čutiti, da so ponosni nemški vojaki in Srednjeevropejci«, ⁷³⁸ kar se je pokazalo, ko se je 303. turkestarski polk vračal iz protipartizanskih bojov na Dolenjskem proti italijanskemu Tržiču. ⁷³⁹ Ko so šli mimo neke vasi, se je turkestarski skrbnik konjev Polja obrnil proti avtorju spominov, s prstom pokazal na italijanske civiliste in hvaležno dejal: »Poglejte, stotnik, kakšen nekulturen narod!« ⁷⁴⁰ To je bil Turkestanec, ki je bil do takrat približno leto dni nemški vojak, na kar je bil izjemno ponosen, saj se je videti kot polno-pravnega kamerada in Evropejca, ter čutil, da se tako z njim tudi ravna. ⁷⁴¹

Turkestarska divizija v operacijski coni Jadransko primorje

Boj proti boljševizmu je bil pomemben motivacijski razlog, da so se kolaboracionisti pridružili nacistom. Mednje lahko štejemo tudi slovenske domobrance, katerih idejni vodja, general Leon Rupnik, je imel 23. junija 1944, na dan svetega Ahaca, radijski govor. Razlog zanj je bil spomin na bitko pri Sisku (22. junija 1593). Zmaga štajerskih in kranjskih »vojakov nad Turki in obvarovanje krščanskega sveta pred prodirajočimi hordami z Vzhoda je bila hvaležna tema za primerjavo s tedanjim položajem. Slovenci so bili tedaj in tudi zdaj (domobranci!) skupaj z nemškimi vojskovodji del mnogonarodne vojske, ki je na koncu zmagala.« ⁷⁴² Predsednik Ljubljanske pokrajine pa je pozabil omeniti, da so bili natanko 350 let po zmagi nad osmanskimi Turki prav muslimanski vojaki, ki so govorili Turkom podoben jezik, tisti, ki so prispevali svoj delež k nacistični zasedbi Ljubljanske pokrajine in širšega OZAK. Ironično je torej, da ni bil samo

735 Islamski verski učitelj. V vsakem bataljonu je bil en mula. BArch MSG 2-12202, 484.

736 Prav tam, 486.

737 Prav tam, 448.

738 Prav tam, 482.

739 BArch N 122-6.

740 »Bot kapetan, kakoj beskulturnij narod!« BArch MSG 2-12200, 285.

741 BArch MSG 2-12202, 484.

742 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 246.

partizanski boljševizem tisti, ki je »pripeljal vzhodnjaštvo« na območje severnega Jadrana (t. i. horde z Vzhoda), kakor je trdila protikomunistična propaganda. To so v resnici storili že nacisti, ko so na to območje septembra 1943 pripeljali Turkestance.

Slika 8: Premik 162. turkestarske divizije na območje OZAK. BArch N 122-6.

Poveljniku 162. turkeštanski divizije, generalu Oskarju von Niedermayerju, je bilo dano šest mesecev časa,⁷⁴³ da usposobi svoje vojake, kar je pomenilo od junija do konca novembra 1943. Tako dolg čas je bil dodeljen predvsem zato, da bi se prostovoljci privadili nemškemu načinu vodenja enote in oborožitvi. Turkeštanci, ki so jih Sovjeti vzeli iz njihovih vasi in jih brez kakršnegakoli urjenja poslali na frontno linijo, pogosto niso imeli nobene izkušnje z nemškim orožjem. Ko so se urili, kako vreči ročno bombo, da ta eksplodira v zraku, jih je bilo strah, saj jih večina še nikoli ni uporabljala granat.⁷⁴⁴ Učili so se uporabe mitraljezov, topništva, natančnega streljanja in vseh vrlin, potrebnih za pohode proti partizanom. Idilo urjenja pa je začelo oteževati dejstvo, da so Sovjeti na vzhodni fronti vedno bolj pritiskali na vermaht, zato je bila enota v velikosti divizije iz dneva v dan bolj nepogrešljiva.⁷⁴⁵ Iluzije o temeljitem in dolgem urjenju Turkestancev je bilo že po treh mesecih konec.

Unter den Augen des Generals. Der General der Osttruppen überzeugt sich persönlich vom Ausbildungsstand seiner Legionäre und läßt sich von turkestanischen Freiwilligen erklären, wie man einen Granatwerfer handhabt. PK-Aufnahme: Kriegsberichter Kintcher

Slika 9: General razlaga turkeštanskim vojakom delovanje minometalca. Signal, Heft OST, 1943.

743 BArch MSG 2-12200, 125.

744 Prav tam, 112.

745 Prav tam, 42.

Najprej se je o aktivaciji divizije le šušljalo,⁷⁴⁶ 20. septembra pa je prišlo uradno sporočilo.⁷⁴⁷ Čez teden dni bo enota poslana v boj na območje severne Italije. Poveljniki treh bataljonov znotraj divizije, ki so se zanašali na to, da se bo divizija res urila šest mesecev, so morali zdaj sramotno priznati, da njihove enote niso pripravljene.⁷⁴⁸ Morali so se močno podvzati, da bi bili njihovi vojaki nared. Druga težava pa je bila nacistična obljuba, da se bodo turkeštanski prostovoljci bojevali proti Sovjetski zvezi in za osvoboditev rodnega Turkeстана. »Če ne bo tako, bomo pred našimi prostovoljci izgubili obraz. Že tako so navajeni naših obljub in zdaj se jih je v vsakem primeru treba držati.«⁷⁴⁹ Nemško moštvo se je turkeštanskega upora zaradi odhoda v severno Italijo močno balo, vendar pa je na koncu kljub nasprotovanju pregovorilo prostovoljce, da gredo skupaj z divizijo proti jugu. Vojaki so se 27. septembra v Neuhammerju še zadnjič napili,⁷⁵⁰ že naslednje jutro ob petih zjutraj pa se je začelo natovarjanje na vlak. Vsaki četi sta bila namenjena dva vagona, poleg tega so naložili še topove in konje. Ob šestih zvečer je bilo vse nared. Nemški vojaki so se poslovili od žena in svojcev in lokomotiva je odpeljala.⁷⁵¹ Vlak, ki je peljal divizijo, je imel prednost pred vsemi drugimi vlaki,⁷⁵² vendar je kljub temu do cilja potreboval skoraj dva dni, saj so morali pri Salzburgu čakati na popravilo železniškega predora, ki je bil prejšnjo noč poškodovan zaradi zavezniškega bombardiranja. Na potovanju proti jugu se je vlak ustavil v Pragi, kjer se je prostovoljec Javad Hakimli s kolegi sprehodil po železniški postaji. »Železničarji v delovnih uniformah so nam sledili s pogledom, polnim zaničevanja, ker smo nosili nemške uniforme. Niti na naš pozdrav niso odgovorili.«⁷⁵³ 29. septembra zvečer so končno prišli v Videm. Tu so jih še isto noč poslali na pohod proti Palmanovi, prvi nastanitvi na območju Jadranskega primorja.⁷⁵⁴

Ob prihodu te vojaške enote se nam v razmislek zastavlja vprašanje, zakaj je bila kot prva bojna naloga 162. turkeštanske divizije izbrana prav Operacijska cona Jadransko primorje. Razlogi so:

- OZAK je bil ustanovljen septembra 1943 po kapitulaciji Italije, kar sovpada s koncem osnovnega urjenja turkeštanskih prostovoljcev.⁷⁵⁵

746 Prav tam, 125.

747 Prav tam, 127.

748 Prav tam, 125.

749 Prav tam, 128.

750 Prav tam, 129.

751 Prav tam, 134.

752 Prav tam, 137

753 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 63.

754 BArch MSG 2-12200, 142.

755 Poveljniku divizije Oskarju von Niedermayerju je bilo rečeno, da bo urjenje trajalo šest mesecev, vendar so številni dvomili v to. BArch MSG 2-12202, 125.

- Po velikem nacističnem porazu pri Kursku je bila 14. septembra 1943 konferenca v Rastenburgu, na kateri je poveljnik SS Himmler kot razlog za poraz navedel sovjetske prostovoljce. Temu je sledil premik vseh prostovoljskih enot z Vzhoda na Zahod.⁷⁵⁶ Turkestanska divizija je dobila ukaz o premiku 20. septembra.⁷⁵⁷
- Turkestanci so se urili za boj proti partizanom, na območju OZAK pa so bili ti izjemno nevarni.

Zdi se, da Jadransko primorje ni bilo najboljša izbira za prve boje turkestanske divizije. Nemce je bilo vedno strah, da bi se med prostovoljce prikradel kakšen »boljševiški element«, ki vohuni in druge prepričuje k begu ali upor.⁷⁵⁸ Prav tako so se možnosti širjenja boljševizma in pobega prostovoljcev povečale ob stiku z nezadovoljnim prebivalstvom, kot je bil primer v Ukrajini, kjer so delovale posamezne turkestanske enote pred ustanovitvijo 162. divizije.⁷⁵⁹ Podobno je tudi velik del prebivalstva Jadranskega primorja nasprotoval nacistični okupaciji in podpiral komunistično usmerjene partizane. Kljub vsem pomislekom, ki bi lahko vplivali na moralo prostovoljcev, so se nacisti odločili turkestansko divizijo poslati na območje OZAK.⁷⁶⁰

Palmanova je bila le vmesna postaja divizije, vendar je bilo že mogoče opaziti, da »imajo tu v nasprotju z Nemčijo velike količine različnih vrst alkohola«.⁷⁶¹ Že prvi večer se je veliko vojakov ne glede na narodnost⁷⁶² napilo in kljub kaznim⁷⁶³ je Seraphim naslednji dan sredi pohoda proti Gorici našel dva popolnoma pijana topničarja.⁷⁶⁴ Pred prvimi resnimi boji proti partizanom pri Gorici⁷⁶⁵ so častniki želeli preprečiti, da bi se vojaki šli bojevati pod vplivom alkohola,⁷⁶⁶ vendar kot je menil poročnik 3. bataljona Prinzbach, »se v Gorici bojujejo samo proti alkoholu, ne pa tudi proti zlobnim partizanom«.⁷⁶⁷

756 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 60. Dan pred tem, 13. septembra, je prišlo do že omenjenega upora turkestanskega bataljona pri Obolonu. Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*, 143.

757 BArch MSG 2-12200, 127.

758 BArch MSG 2-12202, 411.

759 BArch MSG 2-12200, 439.

760 Kot pokaže Browning na primeru 101. rezervnega policijskega bataljona, je bila razporeditev vermahtovih, policijskih in enot SS pogosto naključna. Čeprav 101. bataljon ni bil najprimernejša izbira za pobijanje Judov, je bila ta enota v določenem trenutku edina mogoča, zato je bila poslana v lublinsko okrožje. Browning, *Ordinary men*, 165.

761 BArch MSG 2-12200, 149.

762 Kljub muslimanski prepovedi pitja alkohola so tudi Turkestani z veseljem odprli kakšno steklenico vina. Prav tam, 204.

763 Kazen za alkoholiziranost v času bojnih operacij je bila sedem dni strogega aresta. Prav tam, 189.

764 Prav tam, 157.

765 Dejstvo, da je bilo v diviziji 14.000 vojakov, je pomenilo, da so lahko njeni polki in bataljoni delovali na več mestih hkrati. Tako se je v istem času, ko se je Seraphimova enota bojevala pri Gorici, pri Rakeku bojevala neka druga turkestanska enota. Švajncer, *Vojni muzej Logatec: zakladi zgodovine*, 408.

766 BArch MSG 2-12200, 153.

767 Prav tam, 158.

162. turkestarska divizija je prišla »v Gorico kot v kakšno nemško mesto«. ⁷⁶⁸ Vojaki so peli, ljudje na ulicah so jim mahali, otroci pa so navdušeno tekali naokoli. Poveljniku 13. čete 303. polka se je zdelo, kot da sploh ne bi bili na vojnem območju. Življenje je teklo naprej kot po navadi. Kmečki vozovi so še vedno vozili pridelke na mestno tržnico in delavci iz bližnjih vasi so še vedno hodili na delo v mesto. Seraphimovi vojaki se v okolici Gorice niso spustili v večje spopade s partizani, zaradi česar se njegovi spomini vrtijo predvsem okrog prelepe vile, kjer je bil nastanjen, in gospodarja Duca. Ta je imel vinsko klet in lepo plavalaso hčerko, v katero sta se zaljubila njegova podrejena častnika Haida in Peters. »V to idilo je udaril ukaz, da se moramo jutri odpraviti.« ⁷⁶⁹ Naslednje jutro so vojaki na vlak natovorili vse potrebno in po le 13 dneh zapustili Gorico. Lokomotiva se je odpravila proti zahodu (v smeri Vidma) in potniki v vagonih so se že začeli spraševati, kam so namenjeni. Optimisti so govorili o Franciji, medtem ko je bilo druge strah velikih bojov proti zaveznikom na jugu Italije. Na presenečenje vseh je vlak zavil proti severu in se ustavil v Trbižu. Ko je vlak zapeljal proti vzhodu, je bilo konec iluzij o »francoskem rdečem vinu«. ⁷⁷⁰ Cilj: Hrvaška ali celo Balkan. Tu so se pravi boji proti partizanom šele začeli, ali kot se je izrazil Hans-Günther Seraphim: »Prekleti hudič, kam smo prišli.« ⁷⁷¹

Turkestarska divizija je bila v sklopu operacije Prelom oblakov (*Wolkenbruch*) pripekljana v Zagreb in je odkorakala do Karlovca, kjer je Seraphimova enota zasedla položaje pri vasi Mahično. Od tod sta polka turkestarske divizije (303. turkestarski in 314. azerbajdžanski) začela prodirati proti severu in severovzhodu, kjer sta imela nalogo »očistiti« desni del dolnjega toka Krke, Gorjance in severovzhodni del Bele krajine. ⁷⁷² Tu ob reki Kolpi in Krki so potekali srditi spopadi ⁷⁷³ s partizani Gubčeve, Cankarjeve in Ljubljanske brigade, ⁷⁷⁴ v katerih so življenje izgubili »številni Nemci in Turkestarsci«. ⁷⁷⁵ Tako so nekega dne našli tri Nemce, ki so imeli odrezane nosove, ušesa in genitalije, prepoznali pa so jih lahko le s pomočjo knjige, ki jo je imel s seboj eden od vojakov. Drugič so našli mrtva podčastnika, ki so ju partizani napadli v jutranji megli, prostovoljci, ki so ju spremljali, pa so izginili neznano kam. ⁷⁷⁶ Kot pravi Seraphim, »noben ne mara represij nad civilisti«, ⁷⁷⁷ o njih pa avtor spominov tudi ne izgublja preveč besed, vendar si je mogoče

768 BArch MSG 2-12200, 160.

769 Prav tam, 164.

770 Prav tam, 170.

771 Prav tam, 173.

772 Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 115.

773 V enem od spopadov jo je skoraj skupil tudi poveljnik turkestarske divizije general von Niedermayer. BArch MSG 2-12200, 216.

774 Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 120.

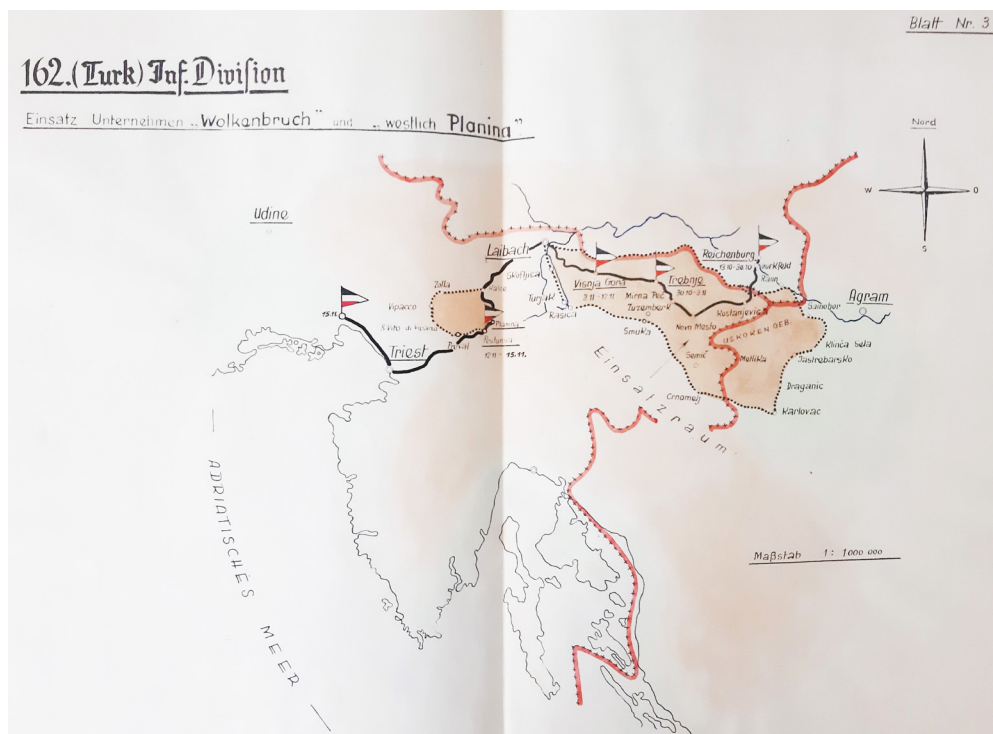
775 BArch MSG 2-12200, 191.

776 Prav tam, 218.

777 Prav tam, 214.

predstavljati, kakšno je bilo maščevanje. Če so se nekateri Turkeščanci ob partizanskem napadu predali, so se drugi hrabro borili, kot na primer Jadigarowa in Polje, ki sta pomagala odbiti nočni napad partizanov.⁷⁷⁸ Težava Nemcev je torej bila le, komu lahko zaupajo, kajti kot se je izrazil pisec spominov, »težko je razumeti naše Turkeščance«.⁷⁷⁹

Slika 10: 162. turkestantska divizija med operacijo Prelom oblakov in pri Planini. BArch N 122-6.

Konec oktobra se je divizija premaknila proti Metliki, kjer jo je čakal drugi del operacije Preloma oblakov⁷⁸⁰ (*Wolkenbruch II*),⁷⁸¹ od koder je nadaljevala pot proti Novemu mestu, kjer se je bojevala enota SS.⁷⁸² Na sredi poti je poveljnik 13. čete 303. polka slišal kričanje, potem pa videl, »kako se debel in verjetno nekoliko prevzeten SS-major⁷⁸³ z nekom prepira in s svojo pištolo nevarno maha naokoli. Slišim ga, kako kriči: Svinja, tukaj na

778 Prav tam, 205.

779 Prav tam, 193.

780 Operacija po mnenju avtorja spominov ni bila uspešna in je bila »kot večina drugih operacij le udarec v vodo«.
Prav tam, 232.

781 Prav tam, 224.

782 Najverjetneje je šlo za 14. policijski polk SS. Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 115.

783 SS *Sturmbannführer*.

mestu te ubijem.« Seraphim je pritekel zraven, da bi izvedel, kaj hoče grozeči esesovec od Turkestancev. Ta se za Hans-Güntherja Seraphima sploh ni zmenil, ko pa mu je končno namenil nekaj pozornosti, je izstrelil vanj: »Želite vedeti, kaj je narobe? Ta narod, ti podljudje si mislijo, da se jim ni treba meni umakniti s poti!« Poveljnik 13. čete je bil najprej pretresen, potem pa je začel: »Najprej od vas zahtevam, da položite pištolo tja, kamor spada, sicer bom moral jaz izvleči svojo. Ne dovolite si, za božjo voljo, z menoj govoriti s takim tonom. Kot drugo, pred vami niso nobeni podljudje, temveč nemški vojaki. Naši prostovoljci imajo popolnoma enake pravice in obveznosti kot vi. Ali lahko prosim to upoštevate, drugače bom jaz z vami ravnal tako, kot vi ravnate z mojimi možmi.«⁷⁸⁴ SS major je po teh besedah ostal brez besed, se obrnil in izginil.

Nacistična rasistična ideologija je bila razlog, da so Turkestanci »ostajali podljudje v očeh številnih nemških vojakov,«⁷⁸⁵ vendar se je dogajalo, da so bili tudi oni storilci zločinov, ki so močno odmevali med kameradi. 303. turkestanski polk se je iz Novega mesta odpravil proti Ljubljani⁷⁸⁶ in se ustavil pri Vidmu na Dolenjskem.⁷⁸⁷ Nekega jutra se je razvedelo, da »so trije prostovoljci posilili tamkajšnje kmečko dekle. Najprej so dekle poskušali prepričati k sodelovanju, ko pa jim to ni uspelo, so se zatekli k nasilju. Potem so šli h kmetu in mu zagrozili, da ga prebijejo, če si drzne spregovoriti z njihovim nemškim nadrejenim. Ta je vseeno zbral pogum in stvar prijavil. Zaradi tega so tri Turkestance takoj aretirali. To je, kar se tiče dejstev.«⁷⁸⁸ Pisec spominov, ki je bil po drugi svetovni vojni pomočnik zagovornika enega glavnih obtožencev na nürnberškem procesu, nacističnega finančnega ministra Hjalmarja Schachta, je zapisal, »da se take stvari dogajajo v vsaki vojni, v vsaki vojski, vendar se v prostovoljskih enotah⁷⁸⁹ dogajajo pogostejše.«⁷⁹⁰ Ta incident je imel hude posledice tudi za poveljnika 1. bataljona 303. polka Webra, ki so mu pripadali trije prostovoljci, saj je menil, da je s tem »diskriminiran celoten njegov bataljon, saj bo mogoče iz posameznega primera sklepati o ravni discipline v njegovi enoti«. In še večja težava, kakšna naj bo kazen za tri Turkestance? Prisotni častniki so predlagali smrtno kazen s streljanjem,⁷⁹¹ medtem ko se je Weber tega bal, saj bi tako lah-

784 BArch MSG 2-12200, 226.

785 Prav tam, 227.

786 Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 125.

787 BArch MSG 2-12200, 233.

788 Prav tam, 237.

789 Njegova trditev je nekoliko nenavadna, saj na koncu svojih spominov nameni veliko prostora analizi prostovoljcev, s katerimi je sodeloval. Tu meni, da so bili glede kriminalnosti Nemci in turkestanski prostovoljci na enaki ravni. BArch MSG 2-12202, 444.

790 BArch MSG 2-12200, 237.

791 Nacisti na območju OZAK načeloma niso dopuščali posilstev lokalnih deklet. V Vidmu se je nemški vojak skril v baru, in ko je italijanska natakariča zapirala lokal, jo je posilil. Zunaj so drugi nemški vojaki slišali natakaričino kričanje, pritekli noter in posiljevalec je bil aretiran, obsojen in ustreljen. Carnier, *Il stermino mancato*, 171.

ko izgubil zaupanje svojega moštva.⁷⁹² Predlog je bil vložen štabu divizije, ki je po dveh dneh potrdil kazen.⁷⁹³ Izvršitev kazni so si prišli ogledat ljudje, ki so lahko videli, kako je strelski vod ustrelil tri Turkestance.⁷⁹⁴ To ni bil edini primer turkestarskega nasilja. Ti so na območju OZAK in Apeninskega polotoka »na veliko pobijali in ropali«, ⁷⁹⁵ v sklopu nemških operacij so požigali vasi⁷⁹⁶ in posiljevali (primer vasi Zerbi, Zavattarello, Bocolo Noce in Lugagnano pri Piacenzi).⁷⁹⁷ Turkestarsci naj bi glede posilstev postali tako »slavni«, da je jezen nemški častnik ob izmenjavi ujetnikov partizanom zagrozil: »Nad vas bomo poslali Mongolce (Turkestance), da opravijo z vami in vašimi ženami.«⁷⁹⁸ Ta strah lokalnega prebivalstva pred Turkestarsci so nekateri nemški častniki izkoriščali, medtem ko so drugi imeli nično toleranco glede posilstev. Tako je v Cerignaleju pri Piacenzi Turkestaranec na stranišču pred tamkajšnjo gostilno poskušal posiliti dekle. Nemški poveljnik, ki je izvedel za to, je poklical deklčinega očeta in pred njim prostovoljca ustrelil v glavo.⁷⁹⁹ Turkestarski vojaki so bili tako kot drugi vojaki »krvavi pod kožo«, kar je privedlo do zločinov, vendar so znali biti tudi ljubeznivi, kot je primer Turkestaranca, ki je neki deklici dal hruško, in ko se je ta ustrašila in ga zavrnila, je začel tiho jokati, saj se je spomnil na svojo hčerko tam nekje daleč na vzhodu.⁸⁰⁰

Boji proti partizanom so se kljub težavam znotraj turkestarske divizije nadaljevali. Na Dolenjskem se je 303. turkestarski polk konec oktobra premaknil do Višnje Gore in se udeležil večjega boja v okviru operacije Preloma oblakov. 4. novembra je polk iz Račne, Čušperka in Hočevja napadel partizane na Ilovi Gori in vneli so se hudi boji.⁸⁰¹ V tej bitki je omenjeni polk predstavljal glavnino nemških sil in partizanska poročila so poročala, da naj bi vermaht tu imel okoli 100 mrtvih in veliko ranjenih.⁸⁰² Partizani so se izmuznili iz obročja, medtem ko se je polk po končani bitki počasi premaknil proti Ljubljani. Medtem je bil 314. azerbajdžanski polk nastanjen nekoliko vzhodneje ter se je 1. novembra proti 2. in 3. bataljonu Levstikove brigade bojeval pri Šentjurju.⁸⁰³ V teh težkih vremenskih razmerah se je bilo naporno bojevati, kar so občutili vojaki obeh strani in tudi živali. Zaradi težkega pohoda in pol metra snega je moral Seraphim v

792 BArch MSG 2-12200, 239.

793 Prav tam, 242.

794 Prav tam, 240.

795 Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers*, 132.

796 Cetina (ur.), *Vžgano v spominih*, 31.

797 Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers*, 254–272.

798 Prav tam, 244.

799 Prav tam, 272.

800 Prav tam, 268.

801 Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 136.

802 Prav tam, 147.

803 Prav tam, 151.

Ljubljani zamenjati konja. Dobil je elegantnega žrebca, ki pa je bil zviti kot lisica. Ker ni vedel, kakšno ime naj mu da, se je obrnil na svojega starega učitelja, desetnika Turumbajeva, in ga vprašal, kako se po uzbeško reče zviti. »Bašmatš«, se je glasil odgovor. O turkeštanskem poimenovanju nemškega konja se je kmalu razvedelo med prostovoljci. Z uporabo njihovega jezika je Hans-Günther Seraphim po lastnem mnenju »dosegel več kot z dolgim govorom«.⁸⁰⁴

Slika 11: Delovanje 162. turkeštanske divizije pozimi 1943/1944. BArch N 122-6.

Dolgemu in krvavemu pohodu divizije po Dolenjski je sledilo nekaj dni sprostitve v Ljubljani, kjer so natakari v hotelu vojakom ponujali »zelo elegantne, diskretne in poceni«⁸⁰⁵ spremljevalke. Kmalu pa so prišli ukazi o premiku na Primorsko, kjer je 303. turkeštanski polk sodeloval v operaciji Traufe.⁸⁰⁶ Operaciji so sledili še protipartizanski boji pri stari italijanski meji okrog Planine in Postojne. Po trdih bojih je nemška kolona odšla proti zahodu preko Gorice, kjer so se častniki 13. čete spet ustavili pri gospodarju

⁸⁰⁴ BArch MSG 2-12200, 262.

⁸⁰⁵ Prav tam, 266.

⁸⁰⁶ Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 176. Območje operacije Traufe I je zajemalo Škofjo Loko, Vrhniko, Kalce, Idrijo, Gorenjo vas, Traufe II pa območje Kranja, Škofje Loke in reke Poljanska Sora. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 147.

Duci, do Vidma. Od tam se je turkeštanski polk 1. decembra usmeril proti Tržiču (Monfalcone) in zdelo se je že, da so namenjeni v Benetke.⁸⁰⁷ Namesto tega je kolona zavila proti Krasu. »Ta pusta pokrajina, kjer ni nič drugega kot kamen,«⁸⁰⁸ Nemcem ni bila všeč, vendar so morali preko Sežane ponovno na »čiščenje območja med Postojno in Planino«. ⁸⁰⁹ Tu so si nemški častniki imeli čas ogledati Postojnsko jamo. V okolici Postojne je 303. turkeštanski polk sodeloval v protipartizanskih bojih, s približevanjem prazničnega časa pa je veliko vojakov izkoristilo priložnost in odšlo za nekaj dni na oddih domov. Tako je avtor spominov kupil nekaj steklenic žganja, hrvaškega in italijanskega vina in se z vlakom za nekaj dni opravil na Baltik, od koder je bil doma. Po povratku v Jadransko primorje se je v italijanskem Vidmu pozanimal, kje je njegov polk. Izvedel je, da je enota zadnje dni delovala okrog Sežane, nato pa so jo poslali v Pulj. Cilj polka je bil dvojen: zagotoviti stabilnost istrskega polotoka⁸¹⁰ in skupaj z operacijo Todt (OT) utrditi mesto, ki naj bi mu grozila zavezniška invazija.⁸¹¹ Po približno treh relativno mirnih mesecih v Pulju so se še zadnjič premaknili v Sežano, kjer so 24. marca 1944⁸¹² na vlak naložili vso opremo in konje ter se odpeljali iz OZAK.

Če je bil 303. turkeštanski polk po operaciji Prelom oblakov premeščen v zahodni del OZAK, je 314. azerbajdžanski polk (razen 2. bataljona, ki je bil premaknjen na Predil)⁸¹³ ostal na Dolenjskem. 9. decembra 1943 so partizani izvedli bliskovit napad na Kočevje⁸¹⁴ in 19. policijski polk SS ter azerbajdžanski polk sta dobila nalogo preprečiti, da bi mesto padlo v nasprotnikove roke. Partizani so že zasedli večino Kočevja in branila se je samo še ena utrdba, ko so prišle nemško-azerbajdžanske sile na pomoč domobransko-nemški posadki in odbile napad.⁸¹⁵ Konec leta 1943 se je 314. azerbajdžanski polk nastanil okrog Žužemberka in Dvora, od koder je bil premaknjen v Rakek, marca 1944 pa je bil skupaj s preostalimi deli 162. turkeštanske divizije poslan na Apeninski polotok.⁸¹⁶

Turkeštanska divizija je bila iz OZAK premeščena v osrednjo Italijo, kjer je naprej delovala na območju Crespina pri Pisi,⁸¹⁷ udeležila se je protipartizanskih operacij okrog Piacenze pozimi 1944/1945, bila premaknjena v Rimini, da bi ustavila zavezniško napredovanje. Vojno je končala pri Comacchiu vzhodno od Bologne, kjer se je predala

807 BArch MSG 2-12200, 287, 298.

808 Prav tam, 299.

809 Prav tam, 303.

810 Kaltenegger, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*, 68.

811 BArch MSG 2-12200, 324

812 BArch N 122-6.

813 Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 151.

814 Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers*, 111.

815 Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 206.

816 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 347.

817 Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers*, 247–295.

Britancem.⁸¹⁸ Na teh bojiščih je divizija puščala znake bojov in posilstev ter tudi dezerterje. Tako je petdeset Turkestancev zbežalo k partizanom iz Piacenze ter prišlo pod poveljstvo španskega borca Antona Ukmarja - Mira. Ta naj bi novopridobljene borce med drugim uporabil za ugrabitev rivalskega partizanskega voditelja Emilia Canzija.⁸¹⁹ Tretjo partizansko skupino v bližini Piacenze je vodil Angelo del Boca, kamor so prebegli Gruzijci, ki so delovali znotraj turkestantske divizije. Gruzijci, ki jih je vodil nekdanji učitelj Elia, so ob partizanski zasedbi Piacenze nekaj zajetim Nemcem odsekali glave in jih postavili na zid, ki je obkrožal mesto.⁸²⁰ Divizijski poveljnik Oskar von Niedermayer je, medtem ko je bila enota stacionirana na Apeninskem polotoku, kritiziral Hitlerja, kar ga je stalo poveljniškega mesta.⁸²¹ Po vojni je bil odpeljan v Sovjetsko zvezo na sojenje, kjer je tri leta po koncu druge svetovne vojne umrl v vladimirskem zaporu.

Kozaški kolaboracionisti

Leta 1965 je sovjetski pisatelj Mihail Šolohov dobil Nobelovo nagrado za literaturo, ki si jo je zaslužil predvsem z romanom *Tihi Don*, v katerem opisuje življenje donskih kozakov po oktobrski revoluciji. Podobno kot v knjigi *Most na Drini* Iva Andrića se tudi življenje lokalnega prebivalstva ob počasi tekočem Donu v trenutku spremeni zaradi odločitev, sprejetih v oddaljenih prestolnicah. Po oktobrski revoluciji je med boljševiski in belo gardo izbruhnila državljanska vojna. Tako kot spomladi led med lomljenjem na mogočnem Donu poka, so začele pokati tudi puške in lokalno prebivalstvo je moralo izbrati, na katero stran se bo postavilo. Med tistimi kozaki, ki so izbrali rdečo stran, je bil Semjon Budjoni, ki je s hitrimi premiki konjenice povzročal velike težave belogardističnim generalom Wranglu, Mamontovu in Denikinu.⁸²² Eden od velikih nasprotnikov Budjonija je bil poveljnik donskih kozakov Pjotr Nikolajevič Krasnov (1869–1947), ki je svojo vojaško kariero končal v drugi svetovni vojni na območju OZAK. Državljska vojna je, kot je lepo prikazano v romanu *Tihi Don*, začela trgati družinske vezi in postavila brata proti bratu. Budjoni je pristal na zmagovalni strani, zaradi česar je bil nagrajen s številnimi visokimi položaji znotraj boljševiske nomenklature, po drugi strani pa se je veliko kozakov odločilo za belo gardo, kar so po porazu drago plačali.

Kozaki so bili vojaška kasta, ki so jo ruski carji več stoletij uporabljali za širjenje ruskega imperija in obrambo mej, v zameno pa so dobili privilegija samoupravljalne avtonomije in neplačevanja davkov. Ironija je le, da so morali za svojo avtonomijo vedno

818 Prav tam, 310.

819 Prav tam, 291.

820 Prav tam, 312.

821 Nov poveljnik divizije je postal Heygendorff. Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*, 157.

822 Švajncer, *Vojna zgodovina*, 353.

služiti močnejšemu,⁸²³ naj bo to švedskemu kralju v bitki pri Poltavi, ruskemu carju ali firerju. Čeprav sta bili kozaška svoboda in avtonomija pogosto le iluziji, so bili kozaki nanju zelo ponosni. In ko je prišlo do sovjetskih reform, ki so kozakom odvzele privilegije in jih izenačile z navadnimi kmeti, so se številni uprli.⁸²⁴

Kozaki so okrog 14. stoletja nastali prav iz prebeglih ruskih kmetov, ki niso želeli biti podložniki plemičem.⁸²⁵ Ob Donu se je stikala meja med Moskovsko veliko kneževino, ki je postopoma prevzemala oblast nad drugimi pravoslavnimi mesti, tatarsko Zlato hordo in poljsko-litovsko državo, znano kot Rzeczpospolita, zato nobeni od omenjenih držav ni uspelo popolnoma vzpostaviti svojega sistema oblasti in pobiranja davkov. Ti prebegli kmeti so govorili nekakšno mešanico ruskega in tatarskega jezika, zato so nekateri poznejši kozaški pisci pod nacističnim vplivom trdili, da kozaki niso Rusi, ampak popolnoma samostojen narod.⁸²⁶ Nacistična ideologija, ki je ob napadu na Sovjetsko zvezo trdila, da »je treba Slované pustiti kar se da neumne«⁸²⁷ in da noben Slovan ne sme nositi orožja,⁸²⁸ je po letu 1943 ob pomanjkanju nemškega moštva, ki bi se bojevalo na strani vermahta, »obrnila ploščo« in izkoristila nejasne kozaške začetke. V nacističnem *Memorandumu o kozaški nacionalnosti* iz leta 1944 je navedeno, da »uradna ruska zgodovina daje kategorični odgovor, da so kozaki prebegli ruski kmetje«. Sledi pa: »Ni mogoče, da bi primitiven in poldivji narod moskovske države, ki morja še poznal ni, bil sposoben v kratkem času ustvariti pomorščake, ki bi s svojimi ladjami prečkali nevihtno Črno morje in pripluli celo do obal Španije. Moskovčan tudi ni znal jahati konja, zato ni mogel hitro jezdit po širnih stepah.« Ruski podložniki po nacističnem mnenju preprosto »niso imeli nobene jahaške tradicije«. Memorandum se zato konča s trditvijo, da »so kozaki star narod slovansko-turških korenin, ki že od davnega živi v dolinah Kubana in Dona kakor tudi ob obalah Črnega morja«.⁸²⁹ Kozakom, ki so vedno čutili, da so nad preprostimi ruskimi kmeti, je nacistična ideologija s tem pihala na dušo in jim dajala vedeti, da niso le navadni ruski kmetje, ampak nekaj več.

Kozaki so se v 15. in 16. stoletju razdelili v dve skupini: na svobodne kozake, ki so patroljirali po širnih stepah, in mestne kozake, ki so sestavljali konjeniške enote na mejnem območju. Ti kozaki so bili v bistvu plačanci, ki so se v zameno za plačilo ali celo posest borili v imenu Ruskega carstva.⁸³⁰ S širjenjem ruske države so nastala nova kozaška območja. Tako je ob izlivu še ene velike reke, Dnjeper, nastalo kozaško območje,

823 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 10.

824 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 83.

825 Prav tam, 65.

826 Prav tam, 66.

827 Prav tam, 50.

828 Prav tam, 56.

829 BArch R 6-158.

830 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 67.

katerega pripadniki so veljali za še posebej divje. Zaporožski kozaki, kot so postali znani, ker so živeli »za brzicami« Dnjepra, so se v 17. stoletju bojevali proti Osmanskemu imperiju. Po legendi naj bi jim sultan Mehmed IV. poslal ultimatum, kjer je zahteval, da se mu podredijo. Zaporožski kozaki pa naj bi mu, namesto da bi se ga ustrašili, poslali nazaj odgovor, v katerem so ga primerjali z najbolj nespodobnimi prispodobami, od Luciferjevega tajnika do sodomita. Originalnega pisma, poslanega sultanu niso nikoli našli, ohranila se je le domnevna kopija. Znani ruski slikar Ilja Repin pa je naslikal znamenito sliko *Odgovor zaporožskih kozakov*, ki prikazuje kozaško veselje in smeh ob sestavljanju pisma. Slika je v hipu postala hit in prodana je bila ruskemu carju Aleksandru II. za tedaj rekordnih 35.000 rubljev. Neukrotljiva narava in ponos kozakov, ki ju izžarevala slika, sta prevzela mnoge, med druge tudi Stalina, ki jo je postavil v svojo dačo v Kuncovem. *Odgovor zaporožskih kozakov* je postala najljubša slika kremeljskega voditelja.⁸³¹

Slika 12: Nacistična propaganda predstavlja še tri primere sovjetskih kolaboaracionistov; Krimskega Tatar, Rutena, zadnji pa je Kozak. Signal, Heft OST, 1943.

S širitvijo ruskega carstva so na njegovih mejnih območjih nastajale vedno nove kozaške skupnosti. Poleg kozakov Zaporožja in Dona so kozaška območja nastala še ob kavkaških rekah Terek in Kuban, od izlivu Volge so se začeli zbirati astrahanski, nekoliko

831 Montefiore, *Na dvoru rdečega carja*, 620.

severneje ob mestu Orenburg, ki je predstavljal vrata v Osrednjo Azijo, pa so nastali orenburški kozaki. Proti vzhodu so v današnjem Kazahstanu nastali semireški kozaki, saj je bila to pokrajina sedmih rek, pa sibirski in transbajkalski, na meji s Kitajsko pa so bili nastanjeni še usurski in amurski kozaki.⁸³² Kozaki so do določeni mere spominjali na Uskoke, ki so varovali notranjost habsburških dežel pred turškimi vpadi, vendar so kozaki poleg defenzivnih imeli tudi veliko ofenzivnih funkcij, saj so bili na širnih stepah pogosto učinkovitejši od regularne ruske vojske. Na določeni točki pa je prišlo do sprememb. Če vzamemo za primer največjo kozaško skupnost, tisto ob reki Don, je ta nastala, ko je bilo to še mejno območje, katerega so morali tamkajšnji kozaki ščititi. Po več stoletjih bojev in širitev so se meje ruskega cesarstva premaknile tisoč kilometrov proti jugu, zahodu in vzhodu. Donskim kozakom ni bilo več treba braniti meje, s čimer so izgubili na pomenu. Leta 1667 je donski kozak Stenka Razin organiziral veliki upor, ki je pretresal jug carstva, dokler ni bil ujet in razčetrverjen. Namesto da bi se donski kozaki ustrašili in pozabili na krvavo zatrt upor, je Razin postal heroj, Don pa središče nasprotovanja carju.⁸³³ Kozaško nasprotovanje carju je doseglo vrh leta 1709, ko je mladi in ambiciozni švedski kralj Karl XII. odšel na vojni pohod proti ruskemu imperiju. Ruski car Peter I. se je za odločilno bitko odločil pri mestu Poltava v današnji Ukrajini, vendar pa so tamkajšnji kozaki na čelu s hetmanom Mazepo prešli na švedsko stran. Peter I. je kljub izdaji bitko dobil in dokončno odpravil švedsko nevarnost. S tem so zaporoški kozaki ostali sami, prepuščeni na nemilost carja, ki jih je napadel in uničil. Peter I. se je zavedal, da je treba nekaj ukreniti glede težav s kozaki po Ruskem carstvu, sicer bi vedno obstajala nevarnost upora. Kozaško bojno moč je namesto proti sebi preusmeril proti svojim sovražnikom. Oblikoval je kozaške vojske (войска), ki so se morale odzvati na carjev poziv, in kljub občasnim uporom, kot je primer velikega upora kozaka Jemeljana Pugačova, so se tekom 18. in 19. stoletja kozaki iz najbolj zagrizenih nasprotnikov carstva spremenili v njegovo »pretorijsko gardo«.⁸³⁴

Medtem ko je industrijska revolucija evropske vladarje prisilila, da so stalno sledili družbenim spremembam in v določeni meri reformirali družbene ureditve evropskih držav, pa se v Ruskem carstvu razen osvoboditve kmetov Aleksandra II. leta 1861 ni zgodilo nič prelomnega. Car je bil dvajset let po osvoboditvi kmetov ubit in z njim je na mestu obstal tudi njegov imperij, saj njegovi nasledniki niso izvedli nobene pomembnejše družbene reforme več. Ruska družba se je razvijala, v sanktpeterburških in moskovskih tovarnah, na naftnih nahajališčih v Bakuju je bilo vedno več delavcev, kmetje so bili še vedno nezadovoljni, vendar car Aleksander III. in njegov sin Nikolaj II. tega kot da ne bi videla. Eden od stebrov, ki je carju pomagal brzdati nezadovoljneže, so bili kozaki. Drugi sovjetski Nobelov nagrajenec Boris Pasternak je v svoji knjigi *Doktor Živago*

832 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 70.

833 Prav tam, 71.

834 Prav tam, 74.

opisal organiziran pohod nezadovoljnih delavcev po mestu. Organizatorjem protesta »so simpatizerji sporočili, da spredaj na demonstrante čakajo kozaki.«⁸³⁵ Napetost je naraščala. Kaj bodo kozaki storili? »Ko so se pripodili dragonci, tega v zadnjih vrstah še sploh niso slutili. Mahoma se je spredaj oglasilo čedalje močnejše hrumenje, kakor bi množica kričala hura. Kriki 'na pomoč' in 'ubili so ga' in še polno drugih so se zlili v nekaj nerazločnega. Skoraj isti trenutek so se z valom teh glasov po tesnem prehodu, ki je nastal v množici, ko se je razmaknila, bliskovito in neslišno zapodili konjski gobci in grive in jezdec, ki so mahali s sabljami. [...] Začelo se je pretepanje. Čez nekaj minut se je cesta v celoti izpraznila. Ljudje so se razkropili po stranskih ulicah. Sneg je poredkeje naletaval. Večer je bil suh kakor risba z ogljem. Mahoma je sonce, ki je tonilo nekje za hišami, začelo izza vogala kakor s prstom suvati v vse rdeče na ulici: v dragonske kape z rdečim vrhom, v blago na tleh ležeče zastave, v sledove krvi, ki so se vlekli po snegu kakor rdeče niti in pike.«⁸³⁶ Marfa Gavrilovna, katero je kozak z bičem po hrbtu, se je ob povratku domov jezila na svojega sina. Ta pa ji odvrne: »Pa kaj vam je, mama, za boga milega! Kakor da sem najmanj kozaški stotnik ali pa kaj vem kakšen žandarski komandir.«⁸³⁷ Vsak kozak je moral petindvajset do trideset let v imenu carja opravljati bolj ali manj umazane naloge. V zameno je kozak dobil zemljo, plačo, ni mu bilo treba plačevati davkov, kozaki pa so imeli tudi svoj častniški kader in avtonomijo odločanja znotraj svojih območij.⁸³⁸ Tako je lahko enajst kozaških skupnosti skupaj zbralo vojsko, ki je med prvo svetovno vojno predstavljala 70 odstotkov ruske konjenice in bila med ljudstvom razumljena kot simbol carjeve represije.⁸³⁹

Vihar prve svetovne vojne je odnesel dinastijo Romanovih, drugi nemški rajh, Avstro-Ogrsko, zadal pa je tudi boleč udarec kozakom. V pozicijskem bojevanju, kjer so dominirale strojnice, topništvo in bojni plini, je pomen hitrih premikov konjenice začel bliskovito kopneti. Da so kozakom šteti dnevi, je na lastni koži izkusil tudi glavni junak *Tihoga Dona*, donski kozak Grigorij, katerega je naprej v roko ranila krogla iz nemške strojnice,⁸⁴⁰ z neba pa so njega in njegove soborce obstreljevala letala, ki so za razliko od konjenikov lahko pokrivala širše območje, uporabljala strojnice in metala bombe. Kozake je s tem, tako kot ruskega carja Nikolaja II., povozil čas. Tako kot so bili kozaki opora carju, je bil tudi on tisti, ki jim je zagotavljal posebne privilegije, s prihodom boljševikov pa se je vloga kozakov povsem spremenila. Iz pomembnega člana družbe so postali navadni kmetje, zaznamovani zaradi sodelovanja s carsko oblastjo. Mnogi kozaki so boljševiški prevzem oblasti, podobno kot še en veliki sovjetski pisatelj, Mihail

835 Pasternak, *Doktor Živago*, 40.

836 Prav tam, 42.

837 Prav tam, 43.

838 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kauskasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 18.

839 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 76.

840 Šolohov, *Tibi Don* 2, 64.

Bulgakov v romanu *Mojster in Margareta*,⁸⁴¹ videli kot prihod hudiča na zemljo, s katerim so enačili samega Stalina.⁸⁴²

Ni mogoče trditi, da so bili vsi kozaki za carja. Mnogi kozaki so bili nezadovoljni s potekom prve svetovne vojne in so se pogovarjali z lokalnim prebivalstvom ter posameznimi demonstranti, ki so kozake prepričevali, naj ne streljajo na protestnike. Ko so na primer kozaki v Petrogradu videli policista, ki pretepa protestnico, so ga prisilili, da se je umaknil proč. Zgodilo se je tudi, da so se posamezni konjeniki, ko so kozaki v formaciji jahali med demonstrante, nasmihali protestnikom ali pa jim celo mahali.⁸⁴³ Vendar pa je večina kozakov ostala protiboljševiško nastrojena, kar je ugotovil tudi vojaški ljudski komisar Trocki, ki do kozakov ni gojil nobenega zaupanja.⁸⁴⁴ Kmalu po boljševiškem prevzemu oblasti in prvih reformah se je ob spodnjem Donu oblikoval močan center upora proti boljševikom.⁸⁴⁵ Veliko kozakov se je fanatično bojevalo proti Rdeči armadi, kot je primer Nikolaj Lazarevič Kulakov. Ta se je s služenjem carju povzpел do čina stotnika, vendar je njegov vzpon po vojaški hierarhiji zaustavila revolucija. Na Kavkazu se je bojeval proti Rdeči armadi, dokler ga niso na začetku leta 1920 šrapneli granate ranili v obe nogi. V hudem mrazu je bil na odprtem vozu prepeljan v bolnišnico, vendar je pot trajala cel dan in ko so končno prispeli, so mu morali zaradi hudih ozeblin nogi amputirati. Ko se je vrnil domov k ženi, ga je ta skrila v klet, in ko je sovjetska tajna policija prišla preveriti kje je njen mož, jih je žena obvestila, da je umrl za posledicami ran. Tako se je začela dolga izolacija Kulakova, ki se je končala šele dve desetletji pozneje, ko je vermaht zasedel območje ob reki Terek. Tedaj je Nikolaj Kulakov prišel iz svojega skrivališča, se povzpел na voz, vozil po okoliških vaseh ter klical kozake, naj se pridružijo nemški vojski.⁸⁴⁶ Podobno izkušnjo kot Kulakov so po porazu v državljanski vojni imeli še nekateri drugi kozaki, ki so si uredili lažne dokumente, vendar jih je bilo še vedno strah, da jim bo Stalinova tajna policija nekega dne prišla na sled.⁸⁴⁷ Tisti, ki so imeli več sreče, so po porazu proti Rdeči armadi zbežali na zahod.⁸⁴⁸ Med glavnimi destinacijami je bila Jugoslavija, kjer je kralj Aleksander za ruske vojake odprl kadetsko šolo Novkrasnov.⁸⁴⁹ Tu so se urili in podobno kot Kulakov čakali na priložnost, da bi končno strmoglavili boljševizem. Priložnost je prišla 22. junija 1941.

841 Tu nastopa čarovnik črne magije Voland kot poosebljanje hudiča. Bulgakov, *Mojster in Margareta*.

842 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kauskasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 33.

843 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 79.

844 Prav tam, 79.

845 Prav tam, 81.

846 Prav tam, 116.

847 Prav tam, 117.

848 Eden do dva milijona Rusov naj bi po državljanski vojni zbežalo na zahod, med njimi tisoči kozakov. Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kauskasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 27.

849 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 96.

Kozaško sodelovanje z nacisti je bilo vojaške in ne svetovnonazorske narave.⁸⁵⁰ Skupni sta jima bili le dve točki: boj proti boljševizmu⁸⁵¹ in antisemitizem. Ameriški zgodovinar Jeffrey W. Jones je v raziskavi povojnih sodnih procesov na območju Rostova ob Donu proučeval tudi miselnost tamkajšnjega kozaškega prebivalstva. Kozaki so krivdo za vzpon boljševizma pogosto valili na Jude, menili so celo, da Stalinov priimek Džugašvili v gruzijsščini v resnici pomeni judovski sin, in ko se je neki Rus, ki je skrival svojo judovsko preteklost, priženil v kozaško družino, so ga domačini poleti 1942 prepričevali: »Zakaj bi se v Rdeči armadi pustil ubiti za boljševike in Jude, ki že od preklete revolucije pijejo našo krščansko kri? Nova, drugačna Rusija se bo kmalu rodila.« Tudi njegov kozaški tast je imel pogoste antisemitske izpade. Ko je na primer poslušal svojo najljubšo pesem, je pripomnil: »Neumni Hitler ubija cigane, ki tako lepo pojejo. Veliko bolje bi bilo, če bi prerezal vrat kakšnemu Judu več.«⁸⁵² Ta protijudovska nastrojenost je bila v Rostovu zaradi kozakov tako razširjena, da je Jud Abram Leder pisal svoji ženi, naj raje kar ostane v Moskvi, na katero so pritiskale čete vermahta, kot pa da odide v Rostov.⁸⁵³ Kozaki so, zaslepljeni s sovraštvom do boljševizma in Judov, iskali potencialnega zaveznika, s pomočjo katerega bi premagali Sovjetsko zvezo in si povrnili izgubljeno avtonomijo.⁸⁵⁴ To je bilo nacistom, ki so na vzhodni fronti dnevno izgubljali vojake, rezerve pa so bile vse manjše, zelo všeč. Rešiti je bilo treba le eno težavo: nacisti so v kozakih kljub vsem zgodovinskim manipulacijam⁸⁵⁵ še vedno videli manjvredne Slované. Ta razizem je izkusil tudi eden ključnih kozaških kolaboracionistov Nikolaj Nazarenko. Nazarenko je bil donski kozak, ki je po državljanski vojni iz Sovjetske zveze zbežal v Romunijo, za katero je na sovjetski-romunsko meji zbiral podatke o Rdeči armadi. Nekega dne so Sovjeti odkrili njegovo vohunjenje, ga aretirali in poslali v gulag, iz katerega mu je uspelo zbežati. Zaposlil se je v tovarni v Taganrogu ob izlivu reke Don, in ko se je vermaht približal mestu, je organiziral tovarniške delavce, da so vzeli orožje in pomagali nacistom v boju proti Rdeči armadi.⁸⁵⁶ Ta pogum mu je prinesel spoštovanje drugih kozakov in postal je stotnik v kozaški diviziji. V Mielauu (današnji Mławi na Poljskem) so imeli kozaki urjenje, preden so jih poslali v boj, in tu se je zaljubil v Nemko. Skupaj sta preživela veliko časa, dokler ju ni nekdo naznanil nacističnim oblastem. Nemka je bila aretirana in obtožena prijateljevanja s Slovanom. Nazarenko je bil do tistega trenutka že odlikovan veteran, ki se je dve leti bojeval na nacistični strani, zato je menil, da bo kaj dosegel, če se pritoži nacističnim oblastem, vendar je kmalu ugotovil, da ne bo prišel daleč, in je raje

850 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 31.

851 PAAA R 100 966-2489.

852 Jones, »Every Family Has Its Freak«, 767.

853 Prav tam, 768.

854 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 31.

855 BArch R 6-158.

856 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 90.

prekinil razmerje.⁸⁵⁷ Azijski izvor in muslimanska vera nista bila tista, ki sta Nemce odvrčala od Turkestancev, saj so bili kozaki kristjani in Evropejci. Preprosti dejstvi, da so izvirali iz Sovjetske zveze in da so bili Slovani, sta bili za naciste dovolj, da nanje nikoli niso gledali kot na sebi enakovredne.

Kozaška divizija

Kozaki so kljub neenakovrednemu odnosu z nacističnimi Nemci sodelovali na strani Tretjega rajha, in to na dva načina, kot mobilna in kot stacionarna enota. Največja mobilna enota je bila Kozaška divizija pod poveljstvom nemškega generala Helmutha von Pannwitz, ki se je urila v že omenjenem Mielauu, preden je bila poslana v Jugoslavijo.

Von Pannwitz je bil drugi sin vojaka Wilhelma von Pannwitz, ki je služil v nemški konjenici. Rodil se je v zgornji Šleziji, kjer je njegova družina imela posesti ob mejni reki Lisswarthe. Ta reka je pred prvo svetovno vojno delila ruski in nemški del Poljske, kar je mlademu Pannwitzu dajalo obilo možnosti za stike s kozaki, ki so na ruski strani stražili mejo.⁸⁵⁸ Vpisal se je v konjeniško vojaško šolo in ob izbruhu prve svetovne vojne je bil najprej poslan v boje v Karpatih, leta 1917 pa je napredoval v častnika v štabu generala Fritza von Belowa, pod čigar taktirko se je udeležil zadnje soške ofenzive oktobra 1917.⁸⁵⁹ »Von Pannwitz je imel iskreno prisrčen odnos do slovanskih ljudi, njihovega jezika, običajev in verovanj«⁸⁶⁰ in se ni menil za nacistične teorije o slovanskih podljudeh. Svojo energijo je raje usmeril v oblikovanje kozaške divizije,⁸⁶¹ ki bi bila kar se da enakovredna nemškim. Zbral je kozaške prostovoljce, jih izuril na vadbišču na Poljskem, 14. septembra 1943 pa je njegova divizija dobila ukaz za premik na zasedeno območje nekdanje Kraljevine Jugoslavije.⁸⁶²

Prva vojaška operacija kozaške divizije je bil napad na partizane blizu Fruške gore v Vojvodini oktobra 1943. Temu so sledili še boji v okviru operacij Panther, Wildsau in Weihnachtsmann,⁸⁶³ čemur je sledil premik na območje NDH. Podobno kot izbira Jadranskega primorja za 162. turkestarsko divizijo tudi premik kozaške divizije v NDH ni bil najbolj posrečena izbira. Kozaki, katerih pravoslavje je bilo poleg kozaške tradicije eden ključnih povezovalnih dejavnikov, so se versko in kulturno čutili veliko bližje zatirani srbski manjšini kot hrvaškim katolikom. To je privedlo do kozaškega odpora do ustašev, zavezniki pravoslavnih konjenikov pa so postali Mihailovičevi četniki.⁸⁶⁴ Če so

857 Prav tam, 120.

858 Prav tam, 101.

859 Prav tam, 102.

860 Prav tam, 104.

861 Po nekaterih poročilih naj bi bilo v kozaški diviziji le 60 odstotkov kozakov. PAAA R 100 966-2489.

862 BArch MSG-17898.

863 Prav tam.

864 *Jahr Balkan Einsatz*, MSG 3-3793; Newland, *Cossacks in the German army 1941-1945*, 153.

se četniki sodelovanja s kozaki veselili, pa so bili ustaši, nasprotno, z njimi nezadovoljni. Nemškim nadrejenim so poročali, da »ti Rusi ne samo plenijo, ropajo, požigajo vasi in brez razlikovanja pobijajo prebivalstvo, temveč tudi posiljujejo žene in dekleta«. ⁸⁶⁵ Prišleki z Vzhoda so se udeležili še operacije Schah na Petrovi gori, dokler jim božič 1944 ni prinesel tistega, kar so tako dolgo pričakovali. Po prestopu Bolgarije in Romunije na sovjetsko stran je njen vodilni poveljnik na balkanskem bojišču, maršal Fjodor Ivanovič Tolbuhin, bliskovito zasedel Beograd in se s svojo armado obrnil proti Tretjemu rajhu. Hitler je zaradi strahu pred dezerterstvom želel z balkanskega območja umakniti vse kolaboracionistične enote, sestavljene iz državljanov Sovjetske zveze, ⁸⁶⁶ vendar ga je prodor Rdeče armade prehitel, 25. decembra 1944 sta se pri Pitomači ob reki Dravi srečali 133. sovjetska pehotna divizija in kozaška divizija. V nasprotju s Hitlerjevim prepričanjem so se kozaki dobro borili in celo premagali rdečearmejce, vendar so se kljub temu zaradi zloma nemških enot na drugih delih fronte morali umakniti. 3. maja 1945 je bil ukazán umik z bojne črte Koprivnica–Sokolovac jugovzhodno od Varaždina proti Avstriji, ki so jo zasedli britanski vojaki. Čeprav je nacistična Nemčija 8. maja kapitulirala, se je kozaška divizija na Slovenskem borila še pet dni po tem, dokler ni dosegla avstrijske meje in se podobno kot slovenski domobranci predala Britancem. ⁸⁶⁷

Kozaški korpus

Kozaški korpus, ⁸⁶⁸ ki je za nas ključen, ni bil mobilna enota niti ni sodeloval v toliko operacijah nemške vojske kot na primer Kozaška divizija. Ta razlika izvira iz želje kozakov po avtonomiji, ki je bila ena ključnih lastnosti njihove tradicije in je močno pogojevala razvoj njihovega korpusa. Nemška policija in vermaht kljub precejšnjemu številu divizij, ki so se udeležile operacije Barbarossa, nista nikoli mogla zadostno nadzorovati širnih sovjetskih prostranosti. V ta namen so nekateri poveljniki želeli predati določena območja zaupanja vrednim entitetam, ki bi jim dali avtonomijo v zameno za vzdrževanje reda na tem območju. Tako bi se nemški vojaki lahko osredotočili na boje z Rdečo armado, medtem ko bi jim hrbet pred partizani ščitili kolaboracionisti, v tem primeru kozaki. Kozaške sanje po avtonomiji so želeli nacisti izkoristiti v svoj prid, zato

⁸⁶⁵ PAAA, R 9820.

⁸⁶⁶ Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 161.

⁸⁶⁷ BArch MSG-17898.

⁸⁶⁸ Uporablja se več nazivov te enote, od Kozaškega korpusa oziroma Kozaško-kavkaškega korpusa, Kozaškega stana, Kozaške enote Domanov, Kozaške vojske do Kozaške armade. Da ne bi prišlo do nesporedumov, se bo v knjigi kar najbolj dosledno uporabljal izraz Kozaški korpus. Glede drugih izrazov je v arhivskem gradivu in literaturi mogoče najti izraze vojska v množinski obliki (*Kosakenheere*); Kozaški stan, kar pomeni kozaška država; Kozaška enota Domanov (*Kosaken-Einheit Domanow* oziroma *Einheit Domanow*, BArch NS 19-3120); Pier Arrigo Carnier, zgodovinar, ki se je največ ukvarjal s to enoto, pa jo imenuje Kozaška armada (*L'armata cosacca*). Naziv Kozaško-kavkaški korpus se bo uporabljal, ko se bo želelo poudariti, da so vanj vključeni tudi Kavkazci.

so jim na območju Kubana in Dona nameravali dati določeno avtonomijo, vendar sta vse načrte pokvarila poraz vermahta pred Stalingradom in sovjetska protiofenziva.⁸⁶⁹ Nacistični poizkus lokalne samouprave (*Selbst-Verwaltung*) ni bil osredotočen izključno na kozake. Že jeseni 1941 je poveljnik 2. tankovske armade general Rudolf Schmidt upravljanje novozasedenega območja okrog mesta Lokot južno od Brjanska predal nekdanjemu sovjetskemu častniku Bronislavu Kaminskemu, ki je Republiki Lokot vladal do avgusta 1943. Podobna oblika vladanja je bila v enakem času vzpostavljena tudi v ukrajinskem Žitomirju, vendar je bila tam zaradi neznanega vzroka avtonomija predčasno preklicana.⁸⁷⁰

Slika 13: Propagandni članek o kozakih. *Adratishes Illustrierte*, 30. 12. 1944.

Leta 1942 se je na veselje številnih kozakov na območju ob Donu in Kubanu nemška armadna skupina Jug po trdih bojih z Rdečo armado prebila v osrčje domovanja kubanskih in donskih kozakov. Veliko kozakov je šlo na ulice, se veselilo padca sovjetske oblasti, čakalo, da bi pomagali nacistom, ter upalo na povratak kozaške avtonomije in veličine.⁸⁷¹ Nemški poveljnik generalfeldmaršal Fedor von Bock je ob zasedbi kozaške prestolnice Novočerkask dal oblikovati štab donskih kozakov (*Feldstab Don Kosaken*), vendar pa jim ni dodelil samouprave. To se je zgodilo nekoliko južneje pri mestu Kanevskaja, kjer se je lokalno prebivalstvo samo vojaško organiziralo in pomagalo vermahtu

869 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 127.

870 Prav tam, 129.

871 Prav tam, 99.

pregnati sovjetsko oblast iz mesta. To dejanje je bilo generalu Eduardu Wagnerju tako všeč, da je 1. oktobra 1942 ukazal ustanovitev samoupravnega območja, ki je zajemalo 160.000 prebivalcev. Upravna enota je bila kozaška postojanka (stanica), kjer je imel oblast⁸⁷² tamkajšnji *ataman*. Ni si treba delati utvare, da so nacisti kozakom dali avtonomijo, ker bi gojili simpatije do njih. Kot pravi poročilo, ki je ocenjevalo dotedanjo avtonomijo, je bil razlog veliko bolj pragmatičen, saj »tam, kjer se bojuje ali umre kozak, se ni treba bojevati ali celo umreti nemškemu vojaku«.⁸⁷³ S pomočjo kozaške želje po porazu boljševizma in nacistične propagande naj bi se po nekaterih ocenah nacistični Nemčiji pridružilo kar 300.000 kozakov.⁸⁷⁴

Kljub nacističnim sanjam o brezskrbnem življenju »nemškega gospodarja« na vzhodnih ravninah je zima 1942/1943 za vermaht prinesla katastrofo. Vsak kilometer v notranjost Sovjetske zveze je bolj oteževal oskrbo nemške vojske s strelivom, oblačili, nafto in žitom. Vermaht je potreboval veliko železniških transportov, ki so jih ovirale zaledenele kretnice, zasnežene železniške proge in sabotaže sovjetskih partizanov.⁸⁷⁵ Nemška vojska je na Kavkazu in v Stalingradu preprosto šla preko svojih zmožnosti.⁸⁷⁶ Konica 6. armade je v Stalingradu dosegla obrežje ob reki Volgi, vendar je bila po kolapsu romunskih enot obkoljena, s čimer se je za nemško vojsko začelo boleče obdobje porazov, ki so se končali čez dve leti v Berlinu. Nemški poraz in posledični umik nazaj proti nacistični Nemčiji sta odmevala tudi v šeststo kilometrov oddaljenem kozaškem samoupravnem območju. Tamkajšnji kolaboracionisti so bili pred težko odločitvijo, ali naj počakajo na vrnitev Rdeče armade in odgovarjajo za svoje sodelovanje z nacisti ali naj zapustijo območje, ki so ga naseljevali stoletja. V boju dveh totalitarističnih režimov, ki izključujeta vsakršen dvom v »pravilnost svojega nauka«, je sodelovanje s smrtnim nasprotnikom imelo katastrofalne posledice. Strah pred vrnitvijo sovjetske oblasti je bil prevelik, sodelovanje z nacisti pa preveč tesno, da bi najbolj izpostavljeni ostali doma in se soočili s posledicami svojih dejanj. Odločitev je olajšal še vermaht, ki je svojim zaveznikom, s katerimi je deloval le kratek čas, dal možnost, da jih vzame s sabo.⁸⁷⁷ Tako je nastala skupina med 20- in 40.000 kozaških beguncev (*Kosakenflüchtlinge*), ki so s seboj vzeli svoje družine, »varstvo« nad njimi pa so dodelili častnikoma SS Eduardu Radtkeju in Oskarju Waltherju Müllerju.⁸⁷⁸

872 Meje atamanove oblasti so seveda določali nacisti.

873 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 131. Podobno je na delovanje kolaboracionistov gledal tudi Friedrich Rainer, ki je Erwinu Rösenerju rekel, da je »treba podpreti iniciativo s strani Slovencev in jim pomagati, celo tako, da bi lahko njihove lastne enote skrbale za red in mir ter bi prevzele glavno breme bojevanja proti partizanom«. Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 123.

874 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 34.

875 Frankopan, *The Silk Roads*, 380; Mierzejewski, *The Most Valuable Asset of the Reich*, 96.

876 Prebilič, *Vojaska logistika*, 63.

877 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 131.

878 BArch R 6/52.

Množica kozaških in kavkaških vojakov, njihovih sorodnikov, konjev in kamel se je povzpela na 2500 nemških vagonov.⁸⁷⁹ Kozaški korpus je ob prihodu v Jadransko primorje sestavljalo:

- 9000 vojakov,⁸⁸⁰
- 6000 starejših kozakov,
- 4000 civilistov,⁸⁸¹
- 3000 otrok,
- 10.000 konj,
- 400 vozov,⁸⁸²
- 50 kamel⁸⁸³.

Kavkaški polk Nordkaukasus je predstavljal manjši del in ga je sestavljalo:

- 2000 vojakov,⁸⁸⁴
- 2000 civilistov,
- 700 konj.⁸⁸⁵

To gmoto ljudi, lesa in živali, ki se je močno razlikovala od običajne nemške enote, so nacisti z obrežja Azovskega morja⁸⁸⁶ prepeljali v ukrajinski Kamenets-Podolsk. Kozaki so upali, da bo njihova nastanitev blizu velike reke Dnjester le kratkočasna in da se bo vojna sreča ponovno obrnila v korist vermahta, sami pa se bodo lahko vrnili domov. Zgodilo se je ravno nasprotno. Nemška vojska je poleti 1943 doživela hud poraz pri Kursku, ki je med drugim vplival tudi na premik 162. turkestarske divizije na območje OZAK, in frontna črta se je ponovno začela nevarno bližati kozakom. Nacisti so jih spet naložili na železniške vagonne in jih tokrat premestili v Novogrudok, 150 kilometrov zahodno od beloruske prestolnice Minsk. Za vse te prevoze in skrb so nacisti zahtevali, da kozaki, podobno kot na območju sovjetske Kanevskeje, poskrbijo za varnost in red tako v Kamenets-Podolsku kot v Novogrudoku.⁸⁸⁷ Območje Belorusije so ogrožali partizani, zaradi česar je nemški okupator oblikoval belorusko domovinsko gardo (*Belaruskaya*

879 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 39.

880 Rainer Rahn poroča, da je Kozaški korpus in Kavkaški polk sestavljalo približno 16.000 konj in 21.000 mož, od katerih je bilo 10.000–12.000 vojakov. PAAA R 100 966-2489.

881 Po drugih podatkih je bilo kozaških civilistov 7339. Stefanutti, *Novocerassk e dintorni*, 62.

882 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 135.

883 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 1, 439.

884 Po drugih podatkih je bilo kavkaških vojakov 5000, Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 47.

885 Prav tam, 135.

886 Kanevska je bilo edino kozaško samoupravno območje, vendar pa kozaki, ki so sestavljali Kozaški korpus, niso prihajali samo od tu, temveč z veliko širšega območja. Tako je nastal kontingent donskih kozakov (kamor spada tudi kraj Kanevska), ki je bil največji kontingent kozakov, medtem ko je bil kontingent iz območja ob reki Kuban nekoliko manjši, najmanjša pa je bila skupina tereških kozakov.

887 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 133.

Karyova Abarona) in belorusko varnostno policijo.⁸⁸⁸ Kmalu pa je postalo jasno, da ti formaciji ne zadoščata več in da je potrebna pomoč od zunaj. Nacistični okupator je za varovanje območja uporabil Kozški korpus. Zaradi velikega števila starejših, civilistov in vozov je bil korpus manj mobilni in zato opravljal bolj obrambne naloge. Kaj je sploh branil? V Novogrudoku kozaki niso imeli nič svojega, kar bi jih vezalo na območje, zaradi česar bi ga morali braniti. Branili so samo interese Tretjega rajha na dodeljenem območju, s čimer so postali podaljšana roka nacistične politike v zasedenih deželah.

Vsak dan so bili kozaki bolj navezani in s tem tudi odvisni od nacistov. V začetku leta 1943 so jih preselili v Ukrajino, izselili pa so jih še pred časom žetve. Naselili so jih na kozakom popolnoma neznanem območju in le nemški uradniki so bili tisti, ki so poskrbeli, da so kubanski, donski in terški kolaboracionisti dobili hrano. Pri tem je bilo treba poskrbeti še za družine, s čimer so prišli kozaki v podrejen položaj v odnosu z nacisti. Njihov skrbnik Oskar W. Müller je trdil, da »morajo kozaki vedno čutiti, da so vezani na nas in da nam je mar za njihove skrbi«. ⁸⁸⁹ Spomladi 1944 so se Novogrudoku ⁸⁹⁰ začeli približevati rdečearmejci, močno pa se je povečala tudi partizanska dejavnost. ⁸⁹¹ Ljudje so želeli osvoboditi svojo deželo, pri tem pa so jih ovirali kozaki, v katerih je domače prebivalstvo videlo predstavnike okupatorja, zato so bila naselja kozaških konjenikov pogosto pod udarom partizanskih napadov. Ta vojaška naselja, imenovana *stanice*, so formalnopravno spadale pod enote vermahta, vendar so ohranile svoj vojaški in politični sistem. V nasprotju z nemškim načinom poveljevanja so kozaki po stari tradiciji izbirali vrhovnega atamana, ki je bil politični in vojaški voditelj kozakov. Od odhoda iz kozaških ravníc je to mesto znotraj korpusa zasedal karizmatični ataman Sergej Vasiljevič Pavlov. 17. junija 1944 zvečer je ataman odšel na obhod skupaj s stražo, ko je bilo nenadoma slišati strel. Pavlov je bil zadet v glavo in na mestu mrtev. V hrbet ga je ustrelil eden od pomočnikov drugega atamana v poveljstvu, ambicioznega načelnika štaba generala Timofeja Ivanoviča Domanova. ⁸⁹² Ta je takoj prevzel poveljstvo kozakov, vendar je, namesto da bi aretirал svojega pomočnika, na presenečenje vseh dal zapreti Pavlovo ženo in enega od najbližjih sodelavcev nekdanjega atamana, ki sta bila usmrčena naslednje jutro. Pavlov je bil pokopan v grob, pokrit z rožami, razglašena je bila novica, da ga je ubil strel partizana, vendar je nad Domanovom vedno ležala senca Pavlovega umora. ⁸⁹³ Novi vrhovni ataman je kmalu po pogrebu kozake povedel do novega cilja, ki so ga za Kozški korpus določili nacisti. V poljski Zduński Woli ⁸⁹⁴ so kozaki ostali samo junija

888 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 179–198.

889 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 116.

890 BACh NS 19-3120.

891 PAAA R 100 966-2489.

892 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 439.

893 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 31.

894 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 18.

in julija 1944, saj je zanimanje za njihove usluge izrazil poveljnik SS in policije v OZAK Odilo Globočnik. Novega atamana je sredi julija 1944 povabil v Trst, kjer je bil sklenjen sporazum Globočnik-Domanov, na podlagi katerega so se kozaki odpravili na območje severnega Jadrana.

Globočnikova podreditev kozakov in Kavkazcev

To ni bil prvi dokument, s katerim so želeli nacisti kozake vezati na usodo Tretjega rajha. Novembra 1943 sta nacistični minister za zasedena vzhodna območja Alfred Rosenberg in vrhovni poveljnik nemške vojske feldmaršal Wilhelm Keitel sestavila razglas, ki je posebej nagovarjal kozake.

»Kozaki!

Kozaki niste nikoli sprejeli boljševikov. Donski, kubanski, terški in zaporoški kozaki ste v preteklosti živeli avtonomno, ne da bi bili odvisni od moskovske države.

Svobodni, ne da bi poznali suženjstvo in delo služabnikov, ste se kozaki utrdili v bitkah.

Ko so boljševiki zavladali Rusiji, ste se kozaki od 1917 do 1921 bojevali za svojo neodvisnost proti številčnejšemu nasprotniku, vendar se niste zlomili.

Mogoče premagani, vendar ne uničeni.

V desetletju med 1921 in 1941 ste se vedno upirali boljševiški oblasti.

Stradali so vas, preganjali, vas skupaj z družinami, z majhnimi otroki, pošiljali na prisilno delo na skrajni sever, kjer vas je na tisoče umrlo. Pobjali so vas, uničevali, vas prisilili, da se skrivate in preživljate obupno življenje ter da bežite, čakajoč svojo obsodbo.

Vaše zemlje so zaplenili in vaše vojske so bile odpravljene.

Čakali ste osvoboditev. Čakali ste pomoč.

Ko je velika germanska vojska prišla do vaših meja, niste prišli kot zaporniki, temveč kot zvesti kameradi, pripravljeni za boj.

Vi in vaše družine ste se skupaj s celim narodom odpravili z nemško vojsko in s tem vezali svojo usodo z usodo Nemčije ter namesto suženjskega življenja pod boljševiki izbrali grozote vojne in zimski mraz.

Vsi, ki ste se lahko bojevali, ste prijeli za orožje. Že dve leti se z ramo ob rami bojujete na nemški strani. Izkusili ste grozote boljševizma, zato se mu nikoli ne boste mogli predati.

Nemška vojska je v vas našla zveste in poštene soborce.

S spoštovanjem vaših pravic in kot povračilo za vaše služenje v tej veliki vojni ter s spoštovanjem do vaše zemlje, kjer je bilo prelite veliko krvi vaših prednikov in ki vam pripada že petsto let, na temelju vaše avtonomije, menimo, da je naša dolžnost potrditi vam kozakom in tistim iz drugih območij, ki skupaj z vami živijo in se bojujejo proti boljševizmu:

1. vse pravice in privilegije, ki so jih imeli že vaši predniki;
2. ohranitev kozaških običajev, s katerimi ste si pridobili zgodovinsko slavo;
3. nedotakljivost kozaških ozemelj, ki so si jih vaši predniki prislužili z vojaškim služenjem in krvjo;
4. če vojaške okoliščine ne bi omogočale vrnitve na ozemlja vaših prednikov, vam bomo dali na razpolago ozemlje v Zahodni Evropi pod zaščito firerja in vse, kar potrebujete za preživetje.

Prepričani smo, da boste zvesto in ubogljivo skupaj z Nemčijo in drugimi narodi sodelovali pri ustvarjanju nove Evrope.

Naj vam pomaga Vsemogočni.«⁸⁹⁵

To je dokument, ki je nacistom dal možnost, da so kar najtesneje povezali kozaško »usodo z usodo Nemčije«. Po odhodu iz domovine ob Donu leta 1943 so bili kozaki iz dneva v dan bolj oddaljeni od ozemelj svojih prednikov in vedno bolj ključen je postajal del razglasa, ki je obljubljal kozaško ozemlje v Zahodni Evropi. Ta točka razglasa ni govorila o podrobnostih, kar pa je zapolnil Odilo Globočnik v dogovoru z Domanovom. Sporazum naj bi bil po mnenju Globočnikovega prijatelja iz otroških dni in vodje njegove pisarne Ernsta Lercha uničen ob umiku iz OZAK, vendar pa je iz izjav preživelih mogoče povzeti, kaj je bilo v njem napisano. S tem dokumentom je, kot je sporočil Heinrich Himmler vodji glavne pisarne SS Gottlobu Bergerju, »Domanova enota skupaj z njenim poveljnikom feldatamanom Domanovim prešla pod okrilje vodje glavne pisarne SS (*Chef des SS Hauptamtes*). Bojni ukazi, dani enoti, mi bodo osebno posredovani.«⁸⁹⁶ Poveljnik redarstvene policije (*Ordnungspolizei*) v OZAK Hermann Kinttrup⁸⁹⁷ in njegov nadrejeni v Jadranskem primorju Odilo Globočnik sta si s sporazumom uradno podredila Kozaški korpus,⁸⁹⁸ v zameno pa je bilo kozakom obljubljeno:

- Čeprav je Kozaški korpus *de iure* podrejen SS, se nacisti niso smeli vmešavati v kozaško avtonomijo. To pomeni, da so kozaški poveljniki *de facto* izvajali vojaške naloge,⁸⁹⁹ imeli so šolo za izobraževanje častnikov, kadetov in majhnih otrok, banko (*Feldbank*), bolnišnico in sodišče⁹⁰⁰ (v želji, da bi spoštovali sporazum, so nacisti le redko posredovali, ko je šlo za kozaška posilstva ali nasilje nad lokalnim prebivalstvom).⁹⁰¹

895 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 140; Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 262.

896 BArch NS 19-3120, *Bemühungen des Reichsführers-SS um Übernahme der Kosaken-Division in den Rahmen der SS, Juli 1944*.

897 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 439.

898 Pred tem je Kozaški korpus vojaško deloval v sklopu vermahta, ki ga je zamenjal SS, medtem ko je bil politično podrejen ministrstvu za zasedena vzhodna območja, kar se ni spremenilo tudi po dogovoru Domanov-Globočnik.

899 V času velikih vojaških operacij, kot je na primer Waldläufer, so se podredili Nemcem, v tem primeru feldmaršalu Albertu Kesselringu.

900 *Kosakengericht*, ki mu je predsedoval jurist Fedorov. Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 24.

901 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 7.

- »Prebivalci italijanskih naselij, označeni kot politično neprimerni, bodo pregnani iz svojih hiš, ki jih bodo zasedli kozaki, predvsem tisti, ki so del donske armade. V naseljih, namenjenih za kubanske, terške in stavropolske⁹⁰² kozake, domačini ne bodo prisiljeni zapustiti svojih domovanj, bodo pa morali narediti prostor za zasedbene čete.«⁹⁰³ Nacisti so torej morali kozakom priskrbeti prebivališče, kar je v praksi pomenilo, da so nemške enote prišle v vas in prisilile vse prebivalce, da se izselijo, kot je primer Alessa, kamor so kozaki naselili svoje družine in starce. Obstajali sta tudi možnosti le delne izselitve in kozaška zasedba le posameznih hiš, zadnja možnost pa je bila prisila, da so domačini sprejeli kozake v svoje hiše. Tako je na primer v Cesclansu, kjer so se naselili kubanski kozaki, nemški častnik šel po hišah in z rdečo barvo označil sobe za kozake. Tako je Cavazzo Carnico, ki je pred prihodom Kozaškega korpusa štel približno 1000 prebivalcev, moral sprejeti 2000 kozakov.⁹⁰⁴
- Nacisti so morali kozake oskrbovati s hrano.⁹⁰⁵
- Kozaki so dobili za svoje služenje na strani Tretjega rajha plačilo. Ker je bil OZAK uradno del italijanskega ozemlja, je bila tudi plača, podobno kot pri slovenskih domobrancih,⁹⁰⁶ v lirah.
- Ker je bila OZAK del Italijanske socialne republike, je nemški poveljnik policije na tem območju obljubil kozakom, da bodo za svoje služenje nagrajeni z italijanskim državljanstvom.⁹⁰⁷ Ta obljuba je sama po sebi spodkopavala italijansko suverenost, saj je Neitalijan (Globočnik) državljanom tretje države (Sovjetske zveze) obljubil italijansko državljanstvo.⁹⁰⁸

Podobno si je višji poveljnik SS in policije v OZAK podredil tudi kavkaški polk Nord-kaukasus, ki se do tlej ni bojeval ob strani Kozaškega korpusa. Kavkazce, ki se po nacističnem mnenju »že dva tisoč let bojujejo za narodno samostojnost«, ⁹⁰⁹ je vodil sultan Klič Girej (Клыч-Гирей), čigar dinastija je izvirala iz zadnjega kana Zlate horde, njegovi potomci pa so zasedli prestol Krimskega kanata.⁹¹⁰ Njegovo vojsko, ki je štela do 7000 mož, so sestavljali

902 Tereški in stavropolski kozaki so večinoma predstavljeni kot celota.

903 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 39.

904 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*.

905 V praksi nacistom to ni uspelo, zaradi česar so si kozaki hrano pogosto vzeli kar pri domačinih. Več o tem v nadaljevanju.

906 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 100.

907 Italijansko državljanstvo je bilo vedno izključno teoretično in tudi ko bi lahko prišlo do praktične vključitve italijanskih oblasti, do tega ni prišlo. Ko so se na primer kozaki poročali, so se izvedli cerkveni obredi, ni pa bilo tudi civilne poroke, saj italijanske oblasti nikakor niso bile vključene v proces kozaških porok. Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 39.

908 Postavlja se hipotetično vprašanje, kaj bi bilo, če bi bili kozaki res premeščeni v koroški Rosental, ali bi po zmagi v drugi svetovni vojni kolektivno dobili državljanstvo nacistične Nemčije. Lahko je namreč deliti nekaj, kar pripada drugim, kot je na primer italijansko državljanstvo, veliko težje pa je deliti lastne »privilegije«.

909 PAAA R 105171.

910 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 9.

Čerkezi, Dagestanci, Osetijci, Čečeni, Abhazi, Azeri,⁹¹¹ ki so bili večinoma muslimanske vere, deset odstotkov pa jih je bilo kristjanov.⁹¹² Polk, ki je pred tem deloval okrog Melitopola,⁹¹³ podobno kot Kozaški korpus, ni bil ravno mobilna bojna enota, saj jo je spremljalo vsaj 2000 civilistov, in je lahko nadzoroval le omejeno območje blizu krajev, kjer so se naselili civilisti. Tudi s Kavkazci je Globočnik sklenil sporazum, vendar pa ta kolaboracionistom ni dajal tako obširnih pravic in privilegijev kot kozakom, saj »v nasprotju s kozaki, ki so že prej imeli avtonomijo in atamana, ki ima pravico razsojanja, Kavkazci tega nimajo.«⁹¹⁴ Čeprav so imeli nacisti pri njih več besede, so Kavkazci delno ohranili institucije, kot je sodstvo. To je mogoče razbrati iz primera, v katerem je kavkaško sodišče sodilo enemu svojih pripadnikov, ki je na silvestrovo v Ovaru ubil devetnajstletno Lucio Zuliani, ki se je upirala posilstvu. Sodišče v Comegliansu je Kavkazca kljub strašljivemu dejanju oprostilo obtožb.⁹¹⁵

Z dajanjem privilegijev si je Globočnik podredil Kavkazce. Najprej je SS-poveljnik sam, potem pa še tržaško SS-policijsko sodišče (*SS und Polizeigericht XXXIV Triest*), glavnemu sodišču SS (*Hauptamt SS-Gericht, Amt I*) sporočil, da je kavkaški polk *Nordkaukasus* formalnopravno prešel pod HSSPF Odila Globočnika in njemu podrejenega poveljnika redarstvene policije v OZAK, SS-policijskega komandirja v Vidmu in s tem tudi pod tržaško SS-policijsko sodišče.⁹¹⁶ Do te podreditve je pri kozakih prišlo le *de iure*, pri Kavkazcih pa do neke mere tudi *de facto*, saj so ti ohranili manjšo avtonomijo kot Kozaški korpus.

Kozaški korpus je bil podrejen Globočniku, ta pa je bil v OZAK uradno podrejen vrhovnemu komisarju Friedrichu Rainerju.⁹¹⁷ Ta je 18. septembra 1944 prihod kozakov oznanil nacističnemu pooblaščenču v Italiji Rudolfu Rahnu. V telegramu je vrhovni komisar napisal, da »sta ga minister Rosenberg in Reichführer-SS Himmler prosila, naj prevzame skupino [Kozaški korpus], Reichführer-SS pa računa s tem, da bom s temi oboroženimi možmi zmagal v boju z bandami. Po mojih dosedanjih ugotovitvah je upanje upravičeno.«⁹¹⁸ Globočnik je torej bil odgovoren za kozaško bojevanje, medtem ko je bil Rainer tisti, ki je v poročilih organom RSI in Rahnu ščitil Globočnikovo odločitev, da povabi Kozaški korpus v Jadransko primorje. Tako je na primer vrhovni komisar Mussolinijevi vladi eksplicitno pojasnil, da ne gre za naselitev kozakov, temveč za

911 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 6.

912 Gruzijci, Armenci itd. Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 48.

913 Gerichtsorganisation, Straffälligkeit und gerichtsherrliche Befugnisse, u.a. Bestätigungsrecht beim Freiwilligen-Regiment »Nordkaukasus« und den Kosaken-Regimentern. – Bericht des SS- und Polizeigerichts XXXIV, Triest, 12. Nov. 1944. BACh NS 7/125.

914 Prav tam.

915 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 81.

916 BACh NS 7/125.

917 To je na primeru Kozaškega korpusa pomenilo, da je imel Rainer zadnjo besedo glede prihoda in ne Globočnik. Kljub uradni podrejenosti pa med njima ni prihajalo do večjih trenj. Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 342.

918 PAAA R 100 966-2489.

začasno nastanitev (*vorübergehende Unterbringung*).⁹¹⁹ To je bilo v popolnem nasprotju z Globočnikovo obljubo kozakom o pridobitvi italijanskega državljanstva.

Premestitev v operacijsko cono Jadransko primorje

Globočnik je novopridobljene kolaboracioniste poslal v severno Furlanijo in Karnijo,⁹²⁰ kjer se je po koncu vojne med lokalnim prebivalstvom razširil mit, da je bila naselitev teh sovjetskih priselkov »Hitlerjev hudičev načrt, da bi uničil Karnijce«, ⁹²¹ vendar v resnici ta ni imela takih diabolčnih vzrokov in razsežnosti. To dokazuje dejstvo, da se je Globočnikov dolgoletni prijatelj in vrhovni komisar OZAK Friedrich Rainer celo poigraval z idejo, da bi na območje koroškega Roža (Rosentala) za boj proti partizanom naselil od 4000 do 5000 kozakov.⁹²² Predlogu gavljaterja so sledili tako močni protesti lokalnih tradicionalistov in nemških nacionalsocialistov, da se je moral odpovedati tej zamisli.⁹²³ V nekem drugem poročilu je Rainer jeseni 1944 razmišljal, da bi bilo najbolje »te horde [kozake in Kavkazce] poslati v Istro⁹²⁴ in Italijo, da kolonizirajo tamkajšnje območje«. ⁹²⁵

Za območje delovanja Kozaško-kavkaškega korpusa sta bili dokončno izbrani Karnija in severna Furlanija. Ta predel ob zgornjem toku reke Tilment je bil za naciste strateško izjemno pomemben. Po kapitulaciji Kraljevine Italije je 9. septembra 1943 koroški gavljatjer Rainer v želji, da bi prepričal Hitlerja o nujnosti ustanovitve operacijske cone na območju severnega Jadrana, pisal nacističnemu zunanjemu ministru. V tem pismu je poudaril, da je znotraj prihodnje Operacijske cone Jadransko primorje »Kanalska dolina, ki bi lahko znova pripadla Koroški. Tu živi 7000 nemško govorečih prebivalcev. Glavno mesto je Trbiž. Pomemben je tudi rudnik svinca v Predilu. Območje je, razen Predila, danes do dvanajstih zasedeno s strani nemških enot. Nemško govoreče prebivalstvo je že prevzelo upravo v svoje roke.«⁹²⁶ Skozi Kanalsko dolino, ki meji na Republiko Avstrijo in Slovenijo, je potekala ena ključnih železnic, ki je povezovala nacistično Nemčijo z Apeninskim polotokom, imenovana tudi tabeljska železnica po kraju Tablja (ita. Pontebbina). Proga je prečkala mejo ter potekala preko Trbiža in Tablje, kjer je zavila proti jugu v Karnijo, Furlanijo in preostalo zasedeno italijansko ozemlje.

919 PAAA R 100 966-2489.

920 Zgodovinar Pier Arrigo Carnier me je v pogovoru opozoril, da v nasprotju s splošnim prepričanjem v Karniji ni bilo kozakov. Tu so se naselili Kavkazci (okrog mesta Paluzzo), medtem ko so bili kozaki naseljeni južneje, na območju, kjer se že začinja Furlanija.

921 Gortani, *Il martirio della Carnia dal 14 marzo 1944 al 6 maggio 1945*, 4.

922 PAAA R 100 966-2489.

923 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friul*, 71.

924 Med Karnijci in Furlani se je govorilo, da bi jih morali poslati v Istro in jih tam namestiti. PAAA R 100 966-2489.

925 Bavec, *Na zabodni meji*, 60.

926 Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 199.

Nacisti so v Kanalski dolini še lahko zagotavljali varnost proge, saj tamkajšnje prebivalstvo večinoma ni nasprotovalo nacistom,⁹²⁷ več težav pa je bilo v Karniji in severovzhodni Furlaniji, zaradi česar so morali vzdolž celotne proge (kraji Trbiž, Tablja, Gimun, Ratenj⁹²⁸) konec leta 1943 nastaniti čete kolaboracionistične 2. hrvaške legije.⁹²⁹ To furlansko in karnijsko območje je gorato s posamičnimi naselji v dolinah ter številnimi gozdnimi planinskimi kočami, v katere so se lahko skrili partizani. Iz teh skrivališč so partizani, med drugim tudi slovenski pripadniki prihodnjega rezijanskega bataljona,⁹³⁰ izvedli številne akcije, s čimer so samo med 1. januarjem in 15. februarjem 1944 ubili in ranili 503 nemške vojake, opravili 25 večjih sabotаж na železniških kablilih, uničili ali hudo poškodovali 68 lokomotiv, 22-krat razstrelili mostove ali tirnice.⁹³¹ Zaradi te stalne partizanske nevarnosti so postajali fašisti in nacisti spomladi 1944 vse nasilnejši. 14. marca je fašistična patrulja v Forni ad Ampezzo ustavila dva mladeniča in poročnik Franzolini ju je vprašal, ali bi se pridružila fašistom. Ko sta ga zavrnila, ju je ustrelil z brzostrelko. 24. maja je nemški major z avtom zapeljal na partizansko mino in za kazen so nacisti požgali 400 hiš v kraju Forni di Sopra ter povzročili, da je 1500 ljudi ostalo brez strehe nad glavo.⁹³² Ti ukrepi so privedli do še večjega upora, in ker fašisti in nacisti niso mogli nadzorovati tako težko dostopnega območja, sta nastali Svoobodno območje Karnija (*Zona libera della Carnia*) in Svobodno območje vzhodna Furlanija (*Zona libera del Friuli Orientale*), znotraj katerega je sodeloval tudi IX. korpus jugoslovanskih partizanov.⁹³³ Ne samo IX. korpus, eden od ustanoviteljev karnijskega partizanskega gibanja je bil tudi Ljubljčan Mirko Arko. Bil je podčastnik jugoslovanske kraljeve vojske, ob napadu na Jugoslavijo zajet s strani italijanske vojske, zaprt v padovskem zaporu, od koder je zbežal ob kapitulaciji Kraljevine Italije. Najprej je odšel v Trst, potem pa proti severu, kjer je v Karniji (okrog vasi Lauco, Avaglio in Trava) ustanovil prvo revolucionarno partizansko celico na tem območju.⁹³⁴ Mirko, njegovi garibaldinski tovariši in ozopovci⁹³⁵ so v času, ko so okrog Monte Cassina in vzdolž Gustavove linije potekali hudi boji med nemško vojsko in Anglo-Američani, pogosto prekinili eno najpomembnejših železniških povezav med Tre-tjim rajhom in Apeninskim polotokom, tabeljsko železnico, kar je oviralo oskrbo vermahta. Težave s prevozom novih enot, streliva in opreme so bile tako velike, da se je celo vrhovnemu

927 Bavec, *Na zahodni meji*, 21.

928 V italijanščini Artegna.

929 Druga hrvaška legija je bila podrejena 162. turkestanski diviziji, ki je imela 236. artilerijski polk stacioniran v naseljih vzhodno od Vidma. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 166; Di Giusto, *I reparti panzer nell' operationszone Adriatisches Küstenland (OZAK) 1943–1945*, 14.

930 Ošnjak, *Pod Matajurjem*, 300; Bavec, *Na zahodni meji*, 27.

931 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friuli*, 47.

932 Gortani, *Il martirio della Carnia*, 12.

933 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friuli*, 87.

934 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 31.

935 Ti partizani so dobili ime po bližnjem kraju Osoppo, kjer so se leta 1848 Italijani v tamkajšnji utrdbi šest mesecev upirali avstrijskemu obleganju. Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 21.

poveljniku na italijanskem bojišču feldmaršalu Albertu Kesselringu zdelo potrebno, da osebno vodi operacijo Stezosledec (*Waldläufer*), katere namen je bilo uničenje obeh svobodnih območij.⁹³⁶ V svojih spominih omenja, da so bili med vsemi boji proti partizanom na italijanskem območju »najbolj nasilni in brutalni boji proti bandam na območju Istre [OZAK], ki je bila pod balkanskim vplivom, v severovzhodni Italiji s središčem v Gorici in bližnjem alpskem območju. Partizanski boj je imel za cilj uničiti bojne enote in ovirati ali celo ustaviti prevoze okrepitev proti Italiji preko Beljaka in povezave proti Jugoslaviji.«⁹³⁷

Ker sta Svobodni območji vzhodna Furlanija in Karnija povzročali težave ne samo na ravni OZAK, temveč vzdolž celotne nacistične obrambne linije v Italiji, so bili potrebni nujni ukrepi, kar je Globočnik poskušal doseči s privabitvijo Kozškega korpusa. Razlogi za njegovo namestitev v Karniji in severovzhodni Furlaniji so bili:

1. uničenje svobodnih območij;
2. preprečitev ponovne vzpostavitve močnega partizanskega gibanja na omenjenem območju;
3. varovanje železniških in cestnih povezav, kjer je kot primer navedena partizanska razstrelitev pri italijanskem Tržiču, »kar se ne bi moglo zgoditi če bi most varovali kozaki«;⁹³⁸
4. vzpostavitev močne protiboljševiške tamponske cone med jugoslovanskimi in italijanskimi partizani.⁹³⁹

Julija 1944 so na območje OZAK začeli prihajati prvi vlaki z vagoni, polnimi kozakov, in začela se je oblikovati »Kozakija v severni Italiji« (*Kosakenland in Nord Italien*).

Kozški korpus v operacijski coni Jadransko primorje

Pripadniki Kozškega korpusa, ki so poleti 1944 začeli prihajati na območje Furlanije in Karnije, niso bili prvi kozaki, ki so prišli na območje severnega Jadrana oziroma OZAK. Že leta 1799 je ruski general Aleksander Vasiljevič Suvorov svojih 20.000 vojakov, od katerih je bilo 6000 kozakov, popeljal na območje Italije in tam revolucionarni Franciji zadal enega njenih prvih večjih porazov. Ruska vojska je šla preko Pušje vasi, se ustavila v Osoppu in nadaljevala pot na Apeninski polotok.⁹⁴⁰

Drugi primer je bil rezultat 8. italijanske armade, ki je, podobno kot nacisti, začela razmišljati o rekrutaciji Sovjetov na ozemlju, kjer je delovala italijanska vojska. Septembra 1942 je 8. italijanska armada pri Millerovem ustanovila prvo stotnijo donskih kozakov, število katerih se je kmalu povišalo na 360 mož in nastala je Samostojna enota kozaki Savoja (*Gruppo*

936 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 35.

937 Kesselring, *Soldato fino all'ultimo giorno*, 271.

938 Rainer še posebej poudarja tabeljsko železnico. PAAA R 100 966-2489.

939 Izjava Ernsta Lercha, vodje Globočnikove pisarne. Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 32.

940 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 15.

autonomo cosacchi Savoia). Njihov poveljnik je bil najprej stotnik Stavro Santarosa, ko pa se je enota razširila, jo je prevzel grof Ranieri di Campello. Kmalu po porazu pri Stalingradu so se morali nemška vojska in druge vojske sil osi umakniti z donskega območja in *kozaki Savoia*, kot je bila enota preprosto znana, so bili premeščeni v bližino Orla. Tu so jih enote Rdeče armade skoraj obkolile, vendar se je kozakom uspelo prebiti, kar je di Campellu prineslo povišanje v generala. To oddaljevanje od kozaške domovine in umikanje proti tujemu Zahodu je pri posameznih kozakih povzročalo brezciljnost in tudi željo po upor. Kozakov znotraj Kozaškega korpusa je bilo na primer skoraj stokrat več kot italijanskih kozakov, poleg tega so lahko ohranili svojo tradicijo in običaje, s seboj pa so pripeljali tudi svoje družine. Kozaki Savoia, ki so bili skoraj popolnoma odrezani od svoje preteklosti, so bili lahke tarče sovjetske propagande in eden od njih se je maja 1943 približal Ranieriju, da bi ga ubil s pištolo, kar je drugi kozak, stotnik Vladimir Ostrovski, le za las preprečil.⁹⁴¹ Enota je bila kmalu po tem premeščena v Kraljevino Italijo, kjer je bila vključena v polk *Lancieri Novara* pod poveljstvom majorja Cavarzeranija. Lokalno prebivalstvo je nasprotovalo kozaški prisotnosti in *Gruppo autonomo cosacchi Savoia* je bil ponovno premeščen, tokrat pod okrilje 8. armade pod poveljstvom generala Itala Gariboldija, ki je bila tedaj med drugim zadolžena za ozemlje prihodnjega OZAK.⁹⁴² Ob kapitulaciji Kraljevine so iz Podbrda, Ljubljane in Trbiža⁹⁴³ na to območje začele prodirati nemške enote in razorožile večino italijanskih enot, ne pa tudi kozakov Savoia, ki so z obljubo, da ne bodo nasprotovali nacistom, lahko obdržali svoje orožje in konje. Prešli so pod nemško poveljstvo, ki jih je namestilo v Žabnico v Kanalski dolini. Nadzorovali so območje med Trbižem in Tabljo, dokler ni v bližino prišel Kozaški korpus, ki so se mu pridružili kozaki nekdanje enote *Gruppo autonomo cosacchi Savoia*, ki še niso preprosto zapustili enote ali prebežali k partizanom.⁹⁴⁴

Kozaki so torej že pred prihodom Kozaškega korpusa delovali na območju OZAK, vendar je *Stan* (kozaška država, ki je delovala znotraj Kozaškega korpusa) prinesel popolnoma nove razsežnosti. Ko so na primer kozaki zapustili Novogrudok, se je kolona vozov vila dvajset kilometrov po beloruski ravnici.⁹⁴⁵ Ta gmota ljudi, lesa, kamel in konjev je bila nekaj, česar prebivalci Jadranskega primorja niso videli še nikoli.⁹⁴⁶ Konec julija in v začetku avgusta 1944, kmalu po podpisu sporazuma Globočnik-Domanov, so začeli v OZAK iz Generalne gubernije voziti prvi vlaki, polni kozakov. Vlaki so vozili preko Krakova, Slovaške, Avstrije, kjer so šli čez Beljak in Trbiž do Gimuna (Gemon), medtem ko so drugi zavili proti Mariboru in preko Ljubljane, Trsta in Gorice do Gimona.⁹⁴⁷ Na območju med Osoppom in Gi-

941 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 118.

942 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 26.

943 Prav tam, 32.

944 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 119.

945 Prav tam, 31.

946 Primerja se lahko edino s prihodom četnikov, ki so prišli nekaj mesecev pozneje.

947 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 49.

monom so se nastanili prvi prispeli kozaki in Nemci so bili nad dobljenim razočarani. Pričakovali so učinkovito in hitro pomoč proti partizanom, ki so delovali na svobodnih območjih vzhodne Furlanije in Karnije, vendar kot piše neki nemški uslužbenec v Berlin: »Pričakovali smo dobro organizirane kozaške brigade in polke, ki bi lahko bili takoj uporabljeni v boju proti partizanom. Nismo vedeli, da gre za begunce, ki so že več mesecev peš ali z vlakom na pohodu z Vzhoda ter imajo s seboj samo nujno opremo, orožje in obleko, in da so v karavani tudi družine vojakov. Zaradi tega so nastale velike težave z iskanjem nastanitve in oskrbe.«⁹⁴⁸ V nekem drugem nacističnem poročilu je mogoče prebrati, da »kar se tiče reda in discipline, se kozaki ne morejo primerjati z nemškimi kolonisti«.⁹⁴⁹ Drugi nacistični poveljniki so se Kozaškemu korpusu izogibali,⁹⁵⁰ saj so po njihovem mnenju težave z njegovo nastanitvijo, oskrbo in nasiljem, ki so ga izvajali kozaki nad lokalnim prebivalstvom, presegle koristi, ki jih je prinašalo zastarelo bojevanje na konju. Odilo Globočnik, ki se je od nekdaj rad dokazoval, se je verjetno šele tedaj zavedel, kaj pomeni oskrbovati Kozaški korpus.

Nacisti so potrebovali kar 2500 vagonov, da so lahko v OZAK prepeljali vse kozaške.⁹⁵¹ Zato ni čudno, da so se med stalnimi zavezniškimi bombardiranj, ki so pogosto pretrgala železniške povezave, in splošnega pomanjkanja železniških vagonov⁹⁵² prevoz in priprave kozakov zavlekli v september. Do tedaj je prišlo do lokalnih bojnih spopadov, v katerih so sodelovali kozaki, kot je primer bitke za Nimis. Med 20. in 31. avgustom so italijanski partizani poskusili osvoboditi to furlansko mesto in okoliške vasi, po robu pa so se jim postavile nemške in fašistične enote ter 700 kozakov. Po hudih bojih je garibaldincem in ozopovcem uspelo osvojiti ozemlje in priključiti Nimis Svobodnemu območju vzhodna Furlanija.⁹⁵³ Šele konec septembra 1944 je bil Kozaški korpus pripravljen za boj proti partizanom in tedaj mu je vodja Vodstvenega štaba za boj proti bandam (*Führungsstab für Bandenbekämpfung in der OZAK – FSBB*), general Werner Mundhenke ukazal izvedbo operacije Celovec. *Unternehmen Klagenfurt* (26.–30. september) je bila prva bojna operacija, v kateri je sodeloval Kozaški korpus, njen cilj pa je bil prodreti severno od linije Čedad–Videm, ponovno zasesti ozemlja Svobodnega območja vzhodna Furlanija in partizanom preprečiti nadaljnje ogrožanje tabeljske železnice.⁹⁵⁴

Iz Osoppa in Gimuna so počasi začeli prodirati proti severu. Okrog Tolmeča, Amara in Alessa, kjer je bil partizanski štab, so potekali boji, vendar so morali partizani zaradi številčne premoči kozakov, Nemcev in fašistov zbežati v okoliške hribe. Zdaj je bilo treba

948 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 28.

949 PAAA R 100 966-2489.

950 Tak primer je bil gavlajter in rajhkomisar za Ukrajino Erich Koch, ki se je Kozaškega korpusa želel znebiti. PAAA R 100 966-2489; Collotti, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*, 104.

951 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 40.

952 Prebilič, *Vojaska logistika*, 297.

953 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 519.

954 Prav tam, 524.

samo še predati naselja v dolini kozakom. Po sporazumu Globočnik-Domanov so bili nacisti kolaboracionistom obvezani priskrbeti nastanitev, zato je povezovani člen med nacisti in kozaki Eduard Radtke pripravil seznam naselij, ki bodo delno ali v celoti izpraznjena oziroma v katerih bi se k domačinom naselilo določeno število kozakov. 5. oktobra so nacisti in fašisti (na območju Jadranskega primorja imenovani *Milizia di difesa territoriale*) prišli v bližino Alessa, ustavili dva mladeniča, jima ukazali, naj tečeta v naselje in opozorita domačine, da »če bo kdo sprožil samo en strel proti fašistom, bodo požgali cel Alesso, vključno z ljudmi v hišah«. ⁹⁵⁵ Ob prihodu v naselje je fašistični poveljnik De Lorenzi ukazal župniku, naj obvesti prebivalce, večinoma ženske, starejše in otroke, saj so možje zbežali v hribe, da imajo 24 ur časa, da vzamejo vse, kar potrebujejo, in kraj popolnoma izpraznijo. Domačin je poveljnika prosil, da prekliče svoj ukaz, vendar se De Lorenzi ni zmenil za njegove prošnje. Ko ga je vprašal, kako naj prebivalstvo brez pravih prevoznih sredstev vzame vse potrebno za na pot in kam naj sploh gredo, mu je fašist odvrnil, da bodo že sami nekako uredili, glede kraja, kamor naj se odpravijo, pa odvrnil, da je »v Nemčiji dovolj prostora za vse«. ⁹⁵⁶ Domačini so pospravili vse potrebno in odšli, v Alesso pa so prišli kozaki s svojimi družinami. To naselje se je s kozaškim prihodom preimenovalo v Novočerkask, po stari prestolnici donskih kozakov, vanj pa so se naselili predvsem starejši, ženske in otroci ter manjši kontingent, ki je branil civiliste. Furlanski Novočerkask je postal primer, kako kar najbolj ohraniti kozaško življenje in običaje, medtem ko so se okoliški kraji spremenili v postojanke za nadzor območja in varovanje naselja, v katerem so živeli kozaški civilisti.

Drugače je bilo nekaj kilometrov severneje v Cavazzu Carnicu, kjer je pred prihodom kozakov živelo približno 1000 prebivalcev. Fašisti in nacisti tukajšnjih domačinov niso izgnali iz domov, temveč je šel eden od častnikov od hiše do hiše in v vsaki od njih z rdečo označil približno polovico sob, ki so pripadle kozakom (kuhinja je bila za skupno uporabo). Tako se je v mestece priselilo kar 2000 kozakov, kar je bil velikanski pritisk na domače prebivalstvo. Cavazzo Carnico je bil preimenovan v Jekaterinodar in postal središče kubanskih kozakov. ⁹⁵⁷ Tako je v severovzhodno Furlanijo in Karnijo prišel Kozaški korpus, ki je skupno zasedel 44 naselij oziroma stanic (nekatera naselja so bila le delno izseljena). Izjava Micheleja Gortanija, da je »Adolf Hitler zasnoval hudičev načrt uničiti Karnijce«, ⁹⁵⁸ je pretirana, vendar pa je treba priznati, da so se domačini znašli v skrajno težkem položaju, saj je na območje, kjer je že do tedaj v težkih razmerah ⁹⁵⁹ živelo 60.000–65.000 ljudi, ⁹⁶⁰

955 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 39.

956 Prav tam, 40.

957 Prav tam, 85.

958 Gortani, *Il martirio di Carnia*, 23.

959 Nacisti so v štirih mesecih, kolikor sta obstajali svobodni ozemlji Karnija in vzhodna Furlanija, ustavili vsakršen dovoz hrane na območje. Prav tam, 19.

960 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 196.

prišlo dodatnih 26.000 mož in 11.000 konj.⁹⁶¹ Najprej je bila glavna težava strah kozakov, da jih bodo partizani iznenada napadli, zaradi česar so na primer v Oncedisu od domačinov, s katerimi so si delili hiše, zahtevali, da imajo ti celo ponoči odprta vrata, da bi jih lažje nadzorovali.⁹⁶² Srednjeročno pa je bilo največ težav z oskrbo s hrano in senom ter begunci, ki so jih kozaki prisilili, da se izselijo iz svojih hiš. O teh prisilnih selitvah je izvedel tudi pravosodni minister Italijanske socialne republike. Minister Piero Pisenti, doma iz Vidma, se je pogovoril z videmskim nadškofom Giuseppejem Nogaro, katerega so obveščali furlanski in karnijski župniki. O stanju je Pisenti v pismu obvestil Mussolinija:

»V prejšnjih dneh sem se napotil v Videm, kjer sem imel dolg razgovor z nadškofom Nogaro. Želel me je obvestiti o splošnem stanju v pokrajini, še posebej glede Karnije. Tam je nastal velik problem oskrbe s hrano, ki se je, kot so mi povedali prijatelji, po tem, ko so Nemci na območje pripeljali številne kozake, spremenil v katastrofo.

V novicah se ni nič pretiravalo. Ne samo v Karniji, temveč tudi v zgornji Furlaniji od Venzoneja navzgor, so se naselili tisoči kozakov s svojimi družinami, konji in vozovi. Zdi se, da so sledili umikajočim se nemškim armadam. Šlo naj bi za protikomuniste, ki so jih Nemci poslali v Italijo, ker niso vedeli, kam z njimi. V Furlaniji so povzročili velikansko škodo, prebivalstvo prisilili, da se izseli iz hiš, ki so jih potem sami zasedli. Uničili so travnike, ki so jih spremenili v pašnike za konje, poleg tega pa napadajo prebivalstvo, ropajo, ne da bi nemške oblasti kaj ukrenile.

Nadškofu sem dal vedeti, da je do te imigracije prišlo brez naše privolitve, še več, ne da bi naša vlada sploh vedela za to.«⁹⁶³

Italijanska socialna republika glede prihoda kozakov na svoje ozemlje ni imela nobene besede. Globočnik je kozakom ponudil italijansko državljanstvo, vendar ne o tem ne o prihodu ni obvestil Mussolinija. Čeprav RSI v Jadranskem primorju *de facto* ni imela skoraj nobene besede, se je poskusila vsaj odzvati in je namenila vsaki italijanski družini, ki je morala zaradi kozakov zapustiti svoj dom, 2000 lir. 1. decembra je dobila videmska prefektura dva milijona lir, s katerimi bi kupili nova oblačila za begunce. Na žalost se namera ni uspešno zaključila, saj je od približno tisoč družin, potrebnih pomoči, to dobilo le nekaj sto.⁹⁶⁴ Poleg namenitve nekaj denarja za begunce se je RSI pogosto pritoževala nacističnemu pooblaščenцу v Italiji. Na Rahnovo prepričevanje, da gre samo za začasno nastanitev (*vorübergehende Unterbringung*), je italijansko zunanje ministrstvo 9. oktobra 1944 odgovorilo: »Kožaška invazija celotnega območja Furlanije ni začasna. Prišli so z vagoni, ženami in otroki, se naselili v hiše in zdaj poskušajo izseliti domačine ter živeti zastonj na stroške prebivalstva. Na območju Nimisa vsakodnevno zasegajo konje, pobijajo govedo, kradejo oves za konje in z izgovorom, da gre za preiskavo ali da je prišlo do napada, stalno ropajo. Na cestah je vse polno gnoja, ki

961 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 34.

962 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 71.

963 Prav tam, 57.

964 Prav tam, 57.

grozno smrdi. Govoril sem s kar nekaj kozaki, s katerimi sem imel opravka, in ugotovil, da se je težko pogovarjati z njimi, saj govorijo samo svoj jezik, hkrati pa si želijo biti razumljeni. Prišlo je tudi do številnih umorov s strani pijanih Rusov, ki so si zaželeli ženske, potem pa so jih z izgovorom, da gre za partizane, ubili. Zaradi načina, kako so bili ti domačini umorjeni, je mogoče z gotovostjo trditi, da se umor ni zgodil, ker bi kozake partizani presenetili. Očitno je, da nimajo Nemci nobene avtoritete nad temi ljudmi. Kozaki ne priznavajo nobenega ukaza oziroma dokumenta, izdanega z nemške strani, niti če jih izdajo kozaška poveljstva, ki niso njihova lastna [donska, kubanska ali terška]. Z njimi prihajajo še ruski civilisti s celimi družinami, ki bežijo pred boljševiškim napredovanjem. Živijo kot cigani, le malo bolje od razbojnikov in hkrati malo bolje od berača. Vojakov in ruskih civilistov je skupno 30.000 in govori se, da bi se moralo te ljudi naseliti v Istro. Če do tega ne bo prišlo, bodo tu nastali beda, bolečine in sovraštvo do njih in do tistih, ki so jih sem poslali.«⁹⁶⁵

Po kozaški zasedbi naselbin v dolini še ni bilo konca boja, saj so partizani trdno v svojih rokah držali okoliške hribe in izvajali pogoste vpade v doline. Operacijo proti tem partizanom, imenovano Stezosledec,⁹⁶⁶ je 1. oktobra 1944 zahteval sam poveljnik nemškega vermahta v Italiji Albert Kesselring. Kot je pisal, je bil cilj operacije »pregnati partizane iz dolin in si zagotoviti nadzor nad glavnimi cestnimi povezavami, predvsem kar se tiče tiste, ki gre iz Tolmeča proti Cadoreju in proti Avstriji (prelaz Plöcken)«. ⁹⁶⁷ Feldmaršal ni želel tvegati, da bi partizani tako ali drugače ovirali logistične povezave v severovzhodni Furlaniji in Karniji, ko bi prišlo do umika nemške vojske iz italijanskega bojišča. Stezosledec je bila ena večjih vojnih operacij na območju OZAK, v kateri so sodelovale kozaške, kavkaške,⁹⁶⁸ fašistične in nacistične enote, potek bojev pa si je prišel ogledat tudi Kesselring.⁹⁶⁹ Operacija je potekala med 8. in 22. oktobrom in je bila razdeljena na tri dele (*Waldläufer I, II, III*), po koncu prvih dveh delov, okrog 15. oktobra, so kozaki in Kavkazci zasedli še zadnje *stanice*, medtem ko je bil cilj Stezosledca III predvsem potisniti partizane iz hribovitih območij proti ravninskemu Pordenonu.⁹⁷⁰

V tej dvotedenski operaciji so se Kavkazci in kozaki izkazali s svojo bojevitostjo in tudi z nasiljem nad prebivalstvom. Odmevala so predvsem posilstva, ki jih je bilo v celotnem obdobju kozaško-kavkaške okupacije prijavljenih okoli 120, približno isto število je bilo prijavljenih poskusov posilstva, medtem ko lahko o neprijavljenih ali poskusih teh samo ugibamo.⁹⁷¹ Čeprav je vodja redarstvene policije v OZAK Kintrup med operacijo Stezosledec ukazal,

965 PAAA R 100 966-2489.

966 Deli operacije so se razširili tudi na območje OZAV.

967 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 530.

968 Kavkaški polk je v OZAK prišel konec septembra oziroma v začetku oktobra in bil takoj poslan v boj proti partizanom.

969 Carnier, *Lo sterminio mancato*, 134.

970 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 535.

971 Verardo, »*Offesa all'onore della donna*«, 197.

da se je treba do lokalnega prebivalstva vesti uvidevno,⁹⁷² se je večina posilstev zgodila prav v času operacije Stezosledec in vest se je razširila vse do fašistične vlade, katere notranji minister Guido Buffarini Guidi je prek generalnega direktorata za javno zdravje 18. decembra razširil okrožnico *Posilstva Italijank s strani izobčencev in tujcev*. V tej je bilo mogoče prebrati:

»Zgodili so se primeri posilstev italijanskih žena s strani izobčencev in tujcev, ki pogosto pripadajo nearijski rasi, ki ne samo da onečasti naše žene, ampak škoduje tudi čistosti naše rase.

Da bi se izognili posledicam, je treba sprejeti zakon, ki štiti čast naše rase in omogoča, da če je posilstvo privedlo do nosečnosti, lahko žrtev naredi splav.

Pred splavitvijo je treba pri organih policije narediti zapisnik, ki dokazuje:

- a) da je bilo materinstvo posledica posilstva;
- b) da je bilo posilstvo storjeno s strani tujcev nearijske rase, sovražnikov Italijanske socialne republike, italijanskih odpadnikov ali izobčencev;
- c) da žrtev izraža željo po splavitvi zaradi vprašanja časti.

V tem primeru bodo ženske sprejete v bolnišnice, vsi stroški pa bodo šli na račun države.

Prefekti pokrajin bodo ministrstvu sporočili, če bo prišlo do takega primera, in ministrstvo bo izdalo potrdilo za vsak primer splava posebej.⁹⁷³

Fašisti, ki so po kapitulaciji tudi ideološko prešli pod vpliv nacistov, so zavračali vsakršno mešanje med rasami. Tako kot niso bili dovoljeni intimni stiki med nemškimi ženami in delavci, ki so prišli na prisilno delo v Tretji rajh, ni bilo po mnenju fašistov mogoče imeti podobnih odnosov med Italijankami in kozaki, Turkeščanci, in tudi jugoslovanske partizane je bilo mogoče vključiti k nearijski rasi. Spolno nasilje nad ženskami s strani kozakov, Turkeščancev, na primer v okolici Piacenze,⁹⁷⁴ in na splošno vseh, ki so se bojevali proti fašističnim »republikinom«, je nesporno dejstvo. Vendar pa je fašistični notranji minister dogodke želel izkoristiti, čeprav je pred tem fašistični režim več kot dvajset let strogo nasprotoval splavu.⁹⁷⁵

Kozaki, Kavkazci ter tudi fašisti in nacisti so med izvajanjem *Stezosledca* pobijali, požigali in posiljevali,⁹⁷⁶ po koncu operacije pa sta sovjetski kolaboracionistični enoti

972 INZ, Zbirka Toneta Ferenca, 236/5.

973 Verardo, »*Offesa all'onore della donna*«, 150.

974 Glej poglavje Turkeščanska divizija na območju Jadranskega primorja.

975 Splav je bil pred tem v času fašizma označen kot »zločin proti integriteti in zdravju roda«, v primeru kršitve pa so bile zagrožene visoke kazni. Nasprotovanje splavu je temeljilo na ideji, da mora imeti močna država veliko število otrok, kar je še potrdil Lateranski sporazum iz leta 1929, ki je privedel do zbližanja Svetega sedeža in fašistične Italije. Šele kapitulacija Kraljevine Italije in nastanek bolj levo usmerjene Italijanske socialne republike sta omogočila, da je bil ponovno premišljen odnos z Vatikanom in s tem tudi vprašanje splava. Ta nekoliko bolj permisiven odnos do splava je pri duhovščini sprožil strah, da bi prišlo do povečanja števila splavov, in nadškof Nogara je zaskrbljeno pisal goriškemu nadškofu Carlu Margottiju, ali ve, koliko je bila okrožnica razširjena po župnijah. Prav tam, 152.

976 Še posebej okrutni so bili boji med kozaki in partizanskim bataljonom Stalin, sestavljenim iz prebeglih Sovjetov. Stefanutti, *Novocerassk e dintorni*, 33.

fizično zasedli večji del območja operacije. Največji in tudi najredkeje poseljeni del, Karnijo s središčem Paluzzo, je zasedel kavkaški polk Nordkaukasus. Zahodni del zasedenega območja, na primer naselja Forni di Sotto in Forni di Sopra, Ampezzo ter Sauris, so zasedli kozaki z ozemelj ob reki Terek,⁹⁷⁷ poleg tega pa tudi območje okrog Verzegnis, zaradi česar so bile tu nastanjene tudi dvogrbe kamele,⁹⁷⁸ ki so jih s seboj pripeljali terški kozaki. Drugi največji kontingent so tvorili kubanski kozaki. Zadnji so zasedli območje vzhodno od terškega kontingenta, na primer naselja Raveo, Lauco, Villa Santina, Soccchieve, Ovaro in Enemonzo,⁹⁷⁹ svoje središče pa so imeli v Cavazzu Carnicu, preimenovali v Jekaterinodar. Največ je bilo donskih kozakov, med njimi sta bila tudi atamana Timofej Ivanovič Domanov in Pjotr Nikolajevič Krasnov. Ti so zasedli najgostejše poseljeno in tudi strateško najpomembnejše območje, kjer se združita reki Tilment in Fella in poteka železniška proga od Beljaka proti jugu. Glavna naselja donskih kozakov so bila Alesso, Amaro in Tolmeč, ki je bil središče celotnega Kozaškega korpusa. Poleg omenjenih treh skupin so se med kozake pomešali tudi številni Rusi, ki so po porazu v državljanski vojni zbežali v novonastalo Kraljevino SHS. Ko so izvedeli, da se je v njihovi bližini nastanil močan kozaški kontingent, so se ruske družine iz Celja, Maribora ter tudi iz Slavonije in srbskega Kragujevca preselile v severovzhodno Furlanijo.⁹⁸⁰ Zgodilo se je, da je prihajalo do napetosti med posameznimi kozaškimi etnijami, kot kaže primer kubanskih kozakov iz Cavazza, ki so pogosto povzročali manjše težave donskim kozakom, živčim nekoliko južneje.⁹⁸¹ Kljub temu pa so na splošno delovali dokaj usklajeno, saj so se zavedali, da so njihovi nasprotniki predvsem partizani. Ti kolaboracionisti, ki so se prostovoljno odločili oditi iz svojih domovanj na južnih sovjetskih ravninah, so poskušali delovati kar se da kompaktno in si s tem zagotoviti kar največje možnosti za nastanek lastne države. Kozaški poveljniki so med svoje vojake in civiliste začeli širiti podrobnosti Keitel-Rosenbergovega razglasa in sporazuma Globočnik-Domanov, lotili pa so se tudi priprav za dolgoročno naselitev v Furlaniji in Karniji. Krajem in ulicam⁹⁸² so dali ruska imena, pašnike, na katerih so se pasli kozaški konji, so označili s tablami v ruščini in italijanščini, začeli so sekati drva, gnojiti s konjskim gnojem, spomladi 1945 pa so posadili zelenjavo, zaradi česar so domačini po vojni lahko pobrali veliko kumaric.⁹⁸³ Na splošno so kozaki v naseljih, iz katerih so se vsi domačini izselili, kmetovali, poveljnik naselbine Novočerkassk (Alesso) general Fetisov pa je že stopil v stik z izgnanimi

977 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 32.

978 Prav tam, 65.

979 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 120.

980 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 53.

981 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 104.

982 Na primer ulica Balaklava in trg atamana Platova v Alessu. Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 53.

983 Prav tam, 60.

domačini, da bi od njih kupil posesti.⁹⁸⁴ V kozaški miselnosti so Tolmeč, Cavazzo, Alesso itd. postali kraji, kjer bodo pognali nove korenine in kjer bo nastala nova država.⁹⁸⁵

Prizadevanja te vojaške kaste bi se v praksi le težko uresničila. Nacisti »niso dajali vseh jajc v isto košaro«, njihove obljube pa so se pogosto prekrivale, saj so si želeli v svoje vrste pridobiti kar največ kolaboracionistov, kajti »tam, kjer se bojuje ali umre kozak [oziroma kolaboracionist katere druge narodnosti], se ni treba bojevati ali celo umreti nemškemu vojaku«.⁹⁸⁶ Podobno kot kozakom so na istem območju obljubili državo tudi Furlanom (*Pfifferstaates Friaul*), ki bi ločevala Tretji rajh od Italije. V ta namen je Rainer s pomočjo enote *Kommando Waffen-SS Adria* začel propagirati novega furlanskega junaka – duhovnika Marca d'Aviana. Spodbujal je tudi furlansko folkloro, Radio Trst pa je enkrat tedensko predvajal furlanske pesmi in novice.⁹⁸⁷

Kozaki in Furlani niso bili ne prvi ne zadnji, ki so jim nacisti kaj obljubili, vendar pa je bilo zunanjemu opazovalcu popolnoma jasno, da kozaki ne spadajo v severno Italijo. Podobno kot nemško moštvo znotraj 162. turkestantske divizije, ki je menilo, da Turkestanci ne skrbijo za svojo čistočo, so menili tudi Karnijci in Furlani o kozakih. Domačini, ki so živeli skupaj s kozaki, so se pritoževali, da imajo ti uši, v Meni blizu Amara pa je zaradi kozakov prišlo celo do večjega izbruha garij.⁹⁸⁸ V vaseh, kjer so si domačini s prišleki delili kuhinjo in hišo, so kozaki namesto na štedilniku hrano kuhali kar na tleh. Prinesli so nekaj kamnov, prižgali ogenj in hrano skuhalo na tako pripravljenem ognjišču. Pogosto se je zgodilo, da so ob prihodu v hišo kozaki pregledali vse zidove in gnojišče in kopali po zemlji, da bi našli dragocenosti in hrano, ki naj bi jih skrili domačini. V takih primerih, ko so prišli v hišo, da bi jo izropali, so poleg dragocenosti in hrane vzeli tudi okenske okvirje, vrata in celo tramove,⁹⁸⁹ ki so jih uporabljali za kurjenje. »Tramov niso niti žagali, temveč so jih prislonili na stol in tram postavili nad ogenj, in ko je del trama zgorel, so stol pristavili bližje ognju, dokler tudi sam stol ni zgorel.«⁹⁹⁰ Tudi konji so uničevali hiše, saj so jih kozaki peljali povsod, celo po stopnicah v zgornja nadstropja. Čeprav so kozaki prihajali z območij ob velikih ruskih rekah, številni sploh niso znali ribariti in so ribe lovili tako, da so v reko metali ročne granate.⁹⁹¹

Odnosi med domačini in kozaki so bili napeti. Največ težav je bilo zaradi kozaškega ropanja sena in hrane. Dogovor Globočnik-Domanov je zagotavljal oskrbo Kozaškega

984 Prav tam, 60.

985 Nikjer ne piše, kako so kozaki razumeli dejstvo, da bodo postali italijanski državljani.

986 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 131. Podobno je delovanje kolaboracionistov videl tudi Friedrich Rainer, ki je Erwinu Rösenerju rekel, da je »treba podpreti iniciativo s strani Slovencev in jim pomagati, celo tako, da bi lahko njihove lastne enote skrbele za red in mir ter bi prevzele glavno breme bojevanja proti partizanom«. Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, 123.

987 Carnier, *Il sterminio mancato*, 88.

988 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 87.

989 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 53.

990 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 57.

991 Prav tam, 58.

korpusa, kar so nacisti vsaj delno tudi izpolnili, ko so jim vozili polenovke in črni kruh, vendar pa je bilo teh vedno premalo za lačne kozake. »Vsak dan opoldne je nemško poveljstvo v Tolmeč pripeljalo konvoj s kruhom in mesom. Kozaki so veliki mesojedci in iz mesa naredijo polpete.« Nastale pa so težave, na primer, ko je »nemški komandant v Paluzzu postojankama Forni Avoltri in Rigolato dodelil hrano za petnajst dni, vendar so prišleki vse pojedli že v štirih dneh. Kozaki so imeli veliko, skoraj pretirano lakoto. Tako so na primer štirje pojedli dvajset kilogramov jagnjetine v dveh obrokih.«⁹⁹² Neki drugi domačin se je pritoževal, da »stalno jedo. Dva ali trije kozaki vržejo v lonec tri ali štiri kokoši. Juhe sploh ne pokusijo in jo pustijo domačinom ali pa jo vržejo na gnojnico. Meso pa pojedjo vse, več kot eno kokoš na osebo. Zmeraj moraš imeti česen, ki ga nasekljajo na drobno, naliijejo kis in v to omako namakajo vsak kos katerekoli hrane: meso, kruh, polento, jajca, ki jo dajo v usta.«⁹⁹³ In tudi ko so kozaki svojo hrano ponudili domačinom, so se ti opravičili in se ji izogibali, saj so videli higijenske razmere, v katerih je bila pripravljena.

Konji (in tudi kamele) za kozake niso bili samo živali, temveč prijatelji, s katerimi so si delili vse, od vojnih in delovnih naporov do prebivališča. Kozaki so šli povsod na konju, čeprav samo sto metrov.⁹⁹⁴ Nekega dne je bil na poti v Intissans ubit kozaški konj. Za kozake je bil to tako hud zločin, da so odšli v vas, začeli kričati in zagrozili, da bodo požgali vse hiše v vasi, vendar so se na koncu pomirili in vzeli »le« dva domačina za talca, ki sta jih morala spremljati, dokler niso prišli do naslednje vasi.⁹⁹⁵ Nahraniti te konje pa je predstavljalo težavo. Če je bilo kozaških konj in kamel okoli 11.000, so morali zanje kozaki in Kavkazci vsak dan priskrbeti približno 120 ton oziroma 120 vozov sena.⁹⁹⁶ Da bi se pridobilo zadostno količino sena, bi na primer bilo treba vsak dan pokositi približno 90 hektarov pašnikov.⁹⁹⁷

Kozaške kamele in konji so torej pojedli toliko sena, ki so ga lokalni kmetje pripravili za lastno živino, da je sena začelo zmanjkovati, zaradi česar so morali Karnijci, Furlani in pozneje tudi Beneški Slovenci ubiti kar nekaj domačih živali.⁹⁹⁸ Kjer se kozaki in domačini niso dogovorili za oddajo sena, so prišleki to preprosto zaplenili. 24. oktobra 1944, torej kmalu po naselitvi kozakov, ko domačini še niso natančno vedeli, kako in kaj s prišleki, so ti prišli iz Tolmeča v Chiaicis, da bi zaplenili večjo količino sena. Kozaki so že prej ropali seno v tej vasi, ob tej priložnosti pa so se prebivalci Chiaicisa odločili, da imajo ropanja dovolj. Ko se je kozaški kontingent približal naselju, so domačini začeli kar se da močno zvoniti s cerkvenimi zvonovi in tatovi so se ustrašili, saj so mislili, da gre za partizanski napad, in zbežali. Prebivalci so bili veseli povzročenega učinka, kozaki pa so bili prepričani, da

992 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 84.

993 Prav tam, 85.

994 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 27.

995 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 54.

996 Van Creveld, *Supplying war*, 124.

997 Prav tam, 34.

998 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 29.

je Chiaicis partizansko oporišče. Naslednji dan zgodaj zjutraj je iz Tolmeča prišla močna kazenska ekspedicija. Kozaki so obkolili Chiaicis, prišli v vasico, preiskali hiše in grozili domačinom, da jih bodo ubili. Še vedno so bili prepričani, da je bilo zvonjenje partizansko delo, medtem ko jim domačini pomagajo, za kar morajo odgovarjati. Prišlo je do pogajanj in za vsako družino je bila določena kvota sena, ki jo je bilo treba oddati kozakom.⁹⁹⁹ Ta pogajanja med domačini in kozaki so po začetnem neurejenem ropanju potekala po vseh vaseh. Tako je v Verzegnisu prišlo do dogovora, da prebivalci vsak dan prišlekom priskrbijo 1200 kg sena.¹⁰⁰⁰ Po teh pogajanjih so se ropanja opazno zmanjšala, medtem ko so posamezni poveljniki stanic že od začetka imeli ničelno toleranco do ropanja. Tak primer je bil kozaški načelnik Avasinisa, ki je želel imeti dobre odnose z lokalnim prebivalstvom, in je kaznoval kozaka, ki je nadlegoval neko tamkajšnjo žensko, nekoč pa je celo okregal nemškega vojaka, ki ga je našel pijanega sredi trga.¹⁰⁰¹

Kozaki so bili v prvih mesecih po prihodu na območje OZAK na meji paranoje, saj so povsod videli potencialno partizansko nevarnost. Vsak domačin je zanje pomenil nevarnost, zato so želeli nadzirati vsak najmanjši premik lokalnih prebivalcev. To so dosegli z izdajo prepustnic, imenovanih *papir*, napisanih v ruščini in nemščini. V prepustnici je pisalo, kdo in od kod je lastnik *papirja*, od kod do kod in katerega dne bo kam šel (na primer iz Verzegnisa v Tolmeč). Te prepustnice so bile zahtevane za vsako malenkost, če so želeli domačini kaj kupiti v večjem kraju, požeti njivo ali preprosto obiskati sorodnike v sosednji vasi. Papirje, ki pogosto niso bili omejeni samo na en dan, temveč samo na nekaj ur, so kozaki pregledovali na cestnih kontrolnih točkah. Duhovnik Graziano Boria iz Verzegnisa je imel veliko težav, da je pri poveljniku lokalne stanice dobil *papir*, da bi lahko obiskal okoliške vasi in tamkajšnje vernike. Ko je prišel do kontrolne točke, je kozak prepustnico začel gledati, ne da bi opazil, da je narobe obrnjena, in duhovniku pokazal, da lahko gre naprej. Po vseh težavah s pridobitvijo tega koščka papirja si ni predstavljal, da kontrolor sploh ne bo znal brati. Njegov sklep je bil, da so »pričevanja o njihovi [kozaški] ignoranci nešteta«.¹⁰⁰² Do podobnega dognanja je že v prvih mesecih prišel Rainer, ki je pričakoval »težave, saj ti ljudje niso posebej civilizirani«.¹⁰⁰³

Kozaški način bojevanja

Kozaki so nacistom povzročali težave zaradi oskrbe s hrano in orožjem,¹⁰⁰⁴ oteževali so odnose z lokalnim prebivalstvom zaradi kraje sena in hrane, izgnali tisoče beguncev in

999 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 64.

1000 Prav tam, 66.

1001 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 74.

1002 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 60.

1003 PAAA R 100 966-2489.

1004 INZ, Zbirka Toneta Ferenc, 236-2.

med bojnimi operacijami posilili nekaj sto lokalnih deklet, kar je odmevalo tako močno, da so za posilstva izvedeli tudi predstavniki italijanske fašistične vlade. Le zakaj bi si nacisti, zlasti Globočnik, želeli imeti na svoji strani nekoga, ki povzroča tolikšne težave, hkrati pa je vaje starih metod bojevanja, ki temeljijo na uporabi konj?

Odgovor na to vprašanje daje ena najpomembnejših knjig, ki jo je izdal nacistični propagandni oddelek *SS-Strandarte »Kurt Eggers« Kommando Adria* iz Trsta. Knjiga o boju proti bandam (*Bandenkampf in der Operationszone Adriatisches Küstenland*) med drugim opisuje metode boja proti »bandam« (partizanom) na območju OZAK in v njej je kot najprimernejša metoda poudarjena ustanovitev »protiband«, ki bi zasledovale in uničile partizanske bande. Vodilni nacisti v OZAK so bili večinoma Avstrijci, zato so se zgledovali predvsem po tem, kako je Avstro-Ogrska vladala območju Zahodnega Balkana.¹⁰⁰⁵ Ta večetnična država je po priključitvi Bosne in Hercegovine ustanovila patrulje (*Jagdzüge in Streifkorps*), večinoma sestavljene iz bosanskih muslimanov, ki so delovali kot protibande. Njihov cilj je bil napadati srbske upornike v Bosni in Hercegovini, ki so nasprotovali Avstro-Ogrski, kmalu pa so tarča postali tudi srbski civilisti. Avstro-Ogrska je izkoristila trenja med pravoslavni Srbi in muslimani tudi med prvo svetovno vojno, ko je zasedla Kraljevino Srbijo in razširila delovanje muslimanskih *Jagdzüge* tudi na to ozemlje (tu so bili rekrutirani Albanci). Te neobičajne enote so se izkazale celo za boljše kot redna vojska, predvsem kar se tiče brutalnosti represij, saj so jih motivirale verske napetosti med lokalnimi etnijami.¹⁰⁰⁶ Podobno kot nacisti v drugi svetovni vojni so tudi avstrijski generali želeli izkoristiti kolaboracioniste, da bi se namesto avstro-ogrske vojske bojevali proti gverilcem (banditom).

Kolaboracionistične enote (protibande) so bile po mnenju avtorja knjige *Bandenkampf* kot tudi njegovega nadrejenega Odila Globočnika ključne za poraz band na območju OZAK. Te juriške protibande, imenovane tudi *Jagdkommandos*, naj bi bile sestavljene iz »številnih majhnih in še manjših patrulj (15–20 mož) z najboljšo opremo in pod izvrstnim vodstvom ter naj bi stalno pritiskale na sovražnika. Na vsako bando je spuščena ena patrulja, ki jo lovi, dokler ni zdesetkana in uničena.«¹⁰⁰⁷ Protibande v nasprotju s klasičnimi bojnimi operacijami tudi niso imele ozemeljskih ali časovnih omejitev, temveč so lovile bandite, dokler ti niso bili uničeni, uporabljale pa so tudi enake načine boja kot (partizanske) bande.¹⁰⁰⁸ Vsaka posamezna protibanda je imela navodilo za nekaj dni ali tednov vnaprej, potem pa je bila spuščena v lov za partizani. Območje OZAK je bilo podobno kot Kraljevina Srbija ter Bosna in Hercegovina

1005 Napotki za protibande se držijo *Navodil za oblikovanje in taktiko protiband*, napisanih v Nišu 17. julija 1917.

1006 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 55.

1007 Prav tam, 156.

1008 Predstavniki protibande ima puško, do sto nabojev, granato, prvo pomoč, nahrbtnik, plašč. Prav tam, 158. Podobno opremljeni so bili kozaki, dobili so italijanske puške in si porazdelili po trideset nabojev. PAAA R 100 966-2489.

etnično mešano ozemlje, česar se je zavedal tudi Schneider-Bosgard, ko je napisal, da »ni nobeden bolj pod vplivom propagande kot majhne in majcene etnične enklave manjšin Jugovzhodne Evrope. Mase, ki so v stalnem gibanju, kar se tiče politike.«¹⁰⁰⁹ Italijani, Hrvati, Slovenci in Furlani so bili po njegovem mnenju odličen primer za protibande, težava je bila le, da v nasprotju s prvo svetovno vojno proti koncu druge svetovne vojne narod ni igral tako pomembne vloge kot ideologija. Slovenec se je postavil proti Slovencu zaradi vprašanja, ali podpira boljševisko ali protiboljševiško stran, tako slovenski partizani kot domobranci pa so se pogosto bojevali ob strani svojih italijanskih kolegov. Poleg tega so se osredotočili predvsem na branjenje postojank in ne na lov na partizane. Zdi se, da so med vsemi kolaboracionisti zamisel protiband najboljše izvedli kozaki in Kavkazci.¹⁰¹⁰

Ti so resnično imeli zastarel način bojevanja, ki so ga nacisti želeli modernizirati z ustanovitvijo častniške šole v Amaru,¹⁰¹¹ vendar pri uporabi metode protiband rigidno urjenje in disciplina sploh nista bili ključni, saj je najboljše, da »se bojujejo, kot so sami navajeni«. ¹⁰¹² Kozaki podobno kot Turkeščanci¹⁰¹³ niso usvojili vsega nemškega načina bojevanja, vendar pa tega tudi niso potrebovali. Njihov primarni namen ni bilo sodelovanje v operacijah proti rednim vojskam, temveč uničenje partizanov na omejenem območju. Čeprav jih Schneider-Bosgard v *Bandenkampf*u ne omenja s tem nazivom, so bili kozaki najboljše približek protibandam. Bili so majhna etnična enklava sredi slovenskega-italijansko etničnega ozemlja, tisoč kilometrov od svojega doma, zato so bili veliko dovzetnejše za nacistično propagando, poleg tega pa je bilo pomembno tudi njihovo število. Omenjeno je bilo, da je bilo razmerje med kozaki in domačim prebivalstvom ena proti tri, zato so lahko tudi v praksi na vsako partizansko bando poslali svojo protibando, da jih je lovila. Omeniti gre še agilnost njihovega premikanja, saj so uporabljali konje, vendar pa je bil najpomembnejše razlog za uspeh kozaških protiband njihova tradicija.

Kozaki so bili v nasprotju s Hrvati, Italijani, Slovenci in prišleki, kot so bili četniki, vojaška kasta. Bili so ponosni na svoje bojne sposobnosti, ob večerih so si pripovedovali legende o pogumnih prednikih, velikih bitkah iz preteklosti, kar jih je opogumljalo pri bojih s partizani.¹⁰¹⁴ Ta bojna miselnost je bila razširjena tudi med kozaškimi ženskami,

1009 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 174.

1010 Po mnenju Rainerja so bili kozaki »fanatični protiboljševiki ter zato naravni in zanesljiv sovražnik band«. PAAA R 100 966-2489.

1011 Vodi jo general S. K. Borodin. Carnier, *L' armata cosacca in Italia*, 70.

1012 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 156.

1013 Kar se tiče prilagojenega urjenja, namenjenega Turkeščancem, glej poglavje *Nacistične priprave na integracijo Turkeščancev v vermaht*.

1014 Ta kozaška bojna nastrojenost se je začela že z vzgojo otrok. Ruski pisatelj Nikolaj Gogolj, čigar starši so bili kozaki, navaja uspavanko, ki jo mama poje dojenčku: »Aja tutaja / aja, sinček, aja! / Rasti v zabavo / kozaštvu v slavo / sovražnikom za bitko krvavo.« Gogolj, *Večeri na pristavi blizu Dikanjke*, 176.

ki so v sklopu Kozaškega korpusa oblikovale dva ženska bataljona. Prvi se je imenoval po ustanoviteljici Ženskega bataljona smrti Mariji Bokarovi, ki se je v času med februarско in oktobrsko revolucijo bojevala na strani Aleksandra Kerenskega, v državljanski vojni pa na strani protiboljševikov, drugi pa po kozaški junakinji Bele garde iz državljanske vojne Nini Bojko.

Bojevniška tradicija in miselnost sta bili med kozaki splošno razširjeni, in ko so po koncu operacije Stezosledec dobili nalogo, naj preprečijo partizanom, da se vrnejo na območje Karnije in Furlanije ter onemogočijo nastanek novih partizanskih celic, so to počeli kar najbolj zavzeto. »Kozaki so takoj po tem, ko so se nastanili, začeli neprestano patroljirati vzdolž mulatjer in poti, ki vodijo proti zahodu. Doline Leale, Tremugna in še posebej Palar so prečesali v vse smeri in na teh mulatjerah, na teh poteh so potekali hudi neprestani boji, razdrobljeni v tisoče epizod. V teh bojih med kozaki in partizani so zadnji drugo za drugo izgubili svoje postojanke v bajtah, gorske kočice so bile požgane in počasi so bili partizani potisnjeni proti zahodu, na ravninski teren, kjer se ni bilo mogoče skriti.

Bili so dolgi tedni, ki so predvsem partizanski enoti Matteotti in Sozzi privedli do skrajnih naporov. Imeli sta veliko ranjenih, primanjkovalo jima je hrane, posledično je to privedlo do bolezni, uničeno je bilo petdeset odstotkov celotnega moštva, kar je partizanom vzelo željo in vztrajnost za boj.«¹⁰¹⁵

To je bilo tisto, kar sta si želela Schneider-Bosgard in Globočnik: neprestani lov na partizane, ki nimajo časa, da se reorganizirajo, kaj šele, da bi izvajali napade, saj morajo najprej poskrbeti za svoje preživetje. Predvsem tam, kjer je bilo veliko kozakov, so ti uspešno izvajali metodo bojevanja protiband. Na poti, ki so jih uporabljali partizani, so namestili protipehotne mine, znani pa so bili tudi po številnih zasedah, nastavljenih svojim nasprotnikom. Ko je zapadel sneg, so patroljiranja zmanjšali, vendar pa to sovjetskimi kolaboracionistom ni preprečilo, da bi naredili občasne zasede. 14. decembra 1944 se je na podlagi anonimnega sporočila dvesto Kavkazcev odpravilo v karnijsko vasico Pierio, kjer sta imela poveljnik garibaldincev Gracco in predstavnik vrhovnega partizanskega štaba in komiteja za narodno osvoboditev (*Comitato di Liberazione Nazionale* – CLN) Elio sestanek. Ko je Gracco videl, da je obkoljen, je stekel na senik, Kavkazci pa so sežgali senik in partizana v njem.¹⁰¹⁶ Podobna usoda je doletela tudi garibaldinskega komisarja Guerro, ki se je nastanil na enem od hribov ob zgornjem toku reke Tilment. 28. februarja 1945 je še pred zoro skupina terških kozakov prišla v bližino, razjahala konje ter potihoma napredovala in obkolila kočico. Ko je Guerra spoznal, da je obkoljen in da nima več možnosti izhoda, je odvrnil brzostrelko in se predal. V dolini so ga privezali na voz, ki sta ga vlekla konja, in kozaki so ga peljali

1015 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 90.

1016 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 68.

skozi okoliške vasi, medtem ko so se vojaki smejali in se iz njega norčevali.¹⁰¹⁷ Zaradi neprestanega kozaškega pritiska se partizani dolgo časa niso uspeli postaviti na noge in šele tik pred koncem druge svetovne vojne je odporniškemu gibanju uspelo doseči število, ki ga je imelo pred operacijo Stezosledec.

Kozaki so bili znani po lovljenju partizanov, vendar pa so sodelovali tudi v klasičnih bojnih operacijah na drugih območjih OZAK, ne samo v severovzhodni Furlaniji in Karniji. Sodelovali so v bojnih operacijah (*Unternehmen*):

1. Celovec (26.–30. september 1944): zasedba južnega dela Svobodnega območja vzhodna Furlanija in konec partizanskega ogrožanja tabeljske železnice.
2. Stezosledec (8.–22. oktober 1944): cilj operacije je bilo uničenje svobodnih območij vzhodna Furlanija in Karnija.
3. Os (27. november–2. december 1944): cilj je bilo uničenje Svobodnega območja predalpska Karnija.¹⁰¹⁸
4. Hornof¹⁰¹⁹ (8.–14. december 1944): cilj je bilo uničenje lokalnih partizanov v Beneški Sloveniji, da bi na območje lahko naselili kozake. Ti niso sodelovali samo pri naselitvi, temveč tudi v operaciji.

To so bile operacije, v katerih je sodelovalo veliko število kozakov in Kavkazcev, v primeru operacije Stezosledec celoten Kozaški korpus in Kavkaški polk, ki sta po koncu spopadov območje tudi fizično zasedla in ostala tam do konca vojne. Poleg prvih štirih operacij so v drugih dveh sodelovali samo deli kozakov in Kavkazcev, vendar pa po koncu bojevanja območja niso zasedli. Ti operaciji sta bili:

5. Rübezahl III (2.–6. marec 1945) in
6. Konec zime (20.–26. marec 1945).

Obe operaciji sta potekali spomladi 1945 na območju Cerkna, Idrije in Trnovskega gozda, njun cilj pa je bil kar najbolj oslabiti partizane IX. korpusa, še preden bi na območju OZAK prišlo do frontnega bojevanja. V operaciji Rübezahl III, ki je dobila ime po gorskem duhu iz Krkonoškega hribovja na Češkem, je sodeloval kavkaški bataljon (*III. Btl./Frei.Rgt. »Nordkaukasus«*), ki je bil skupaj s četniškima bataljonoma v času operacije priključen bojni skupini Zuschneid (*Kampfgruppe Zuschneid*). Celotna skupina se je bojevala na območju med Šempasom in Ajdovščino, Kavkazci pa so delovali predvsem okrog Šempasa, kjer so ostali še nekaj dni, dokler niso bili 15. marca premeščeni v Spilimbergo. Tu so ponovno prešli pod poveljstvo SS-policijskega komandirja v Vidmu, medtem ko so bili v času operacije v pristojnosti Vodstvenega štaba za boj proti bandam.¹⁰²⁰

Operaciji Začetek pomladi (19. marec–5. april 1945) in Konec zime (20.–26. marec 1945) se pogosto omenjata v isti sapi, saj sta potekali sočasno, imeli pa sta tudi enak

¹⁰¹⁷ Prav tam, 96.

¹⁰¹⁸ Podrobneje glej tabelo z vojaških operacijami v OZAK.

¹⁰¹⁹ Cuffolo 8. decembra 1944, torej v začetku operacije piše: »Na Varb so prišli kozaki.« Cuffolo, *Moj dnevnik*, 203.

¹⁰²⁰ Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 634.

cilj kot operacija Rübezahle III pred tem: ošibiti IX. korpus še pred prihodom Anglo-Američanov v Jadransko primorje. V operaciji Začetek pomladi, ki je potekala v okolici Idrije in Cerkna, so poleg nacistov sodelovali še slovenski domobranci, bataljona srbskih četnikov in Rusi, podrejeni generalu Andreju Andrejeviču Vlasovu¹⁰²¹ (*SS-Sonder-Rgt. 1 »Waräger«*),¹⁰²² ni pa bilo kozakov. Ti so sodelovali v obsežni operaciji Konec zime (v to operacijo je bilo vključenih kar 23.000 mož), ki je potekala na območju Trnovskega gozda in Čepovana, kjer so pripadniki 2. kozaškega polka (imenovani Bojna skupina Bikovski po poveljniku polka) iz Lokev in Grgarja prodirali proti Predmeji. Tu se je 2. kozaški polk vključil v krvavo bitko za Sinji vrh, v kateri so si nacisti, kozaki, četniki in partizani večkrat izmenjali vrh hriba, dokler ga končno niso zasedli nacisti. 26. marca se je operacija končala, vendar pa ni izpolnila cilja močno ošibiti IX. korpus. Ta je sicer izgubil dvajset odstotkov celotnega moštva oziroma 1500–2000 mož,¹⁰²³ vendar ostal operativno popolnoma sposoben.

Kozaška kultura in Pjotr Krasnov

Nekateri kozaki so bili nepismeni alkoholiki, ki so se nekulturno in robato vedli, kradli seno, grozdje in paradižnike, se redko umivali, poleg tega pa so bili obsedeni s partizansko prisotnostjo. Vendar so hkrati tudi cenili in podpirali kulturo, prirejali bazarje in plesse ter bili globoko verni. Po začetnem vihnem obdobju zasedbe je lokalno prebivalstvo počasi spremenilo mnenje in nekateri domačini so imeli kozake za »miroljubne, dobre po srcu, gostoljubne in kolikor mogoče radodarne«.¹⁰²⁴ Poosebljanje te »civilizirane kozaške strani« je bil ataman Pjotr Nikolajevič Krasnov. Podobno kot poveljnik 162. turkestanske divizije Oskar von Niedermayer tudi Krasnov ni bil ravno najboljša izbira za vodenje vojakov, saj je bolj kot v realnem svetu živel v svetu knjig.¹⁰²⁵ Napisal je številne knjige o veličini Ruskega carstva, ki so bile prevedene v sedemnajst jezikov. Ko je bil po koncu vojne zajet in predan Sovjetom, si je domišljal, da ga ti sploh ne bodo ubili, saj bi s tem iz njega naredili mučenika, usmrnitev pa naj bi povzročila tudi plaz kritik z Zahoda, kjer so ga poznali predvsem kot pisatelja.¹⁰²⁶ Kljub naivnemu upanju, da ga bodo pustili pri življenju, je bil Krasnov 16. januarja 1947 usmrčen z obešanjem, kar je naslednji dan sporočila Pravda.¹⁰²⁷ O tej za kozake legendarni osebnosti so med karnijskim in furlanskim

1021 O Vlasovu glej poglavje *Kdo poveljuje kozakom*.

1022 Ta enota sodeluje tudi v Operaciji Konec zime. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 638.

1023 Prav tam, 639.

1024 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 55.

1025 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 244.

1026 Prav tam, 223.

1027 Nikolaj Nikolajevič Krasnov, pravnuk Pjotra Krasnova, je bil tudi deportiran v Sibirijo, po Hruščovovem prevzemu oblasti bil izpuščen, vendar je zbežal najprej na Švedsko in potem v Argentino, kjer ga je ubil sovjetski vohun, ki mu je ponudil zastrupljene cigarete, ki so povzročile zastoj srca. Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 238.

prebivalstvom krožile pripovedi, ki so Krasnova večinoma opisovale v pozitivni luči.¹⁰²⁸

Izobražen ni bil samo ataman Krasnov, to vrednoto so cenili tudi številni drugi kozaki. Židovi zasedenih vasi so bili popisani s kozaškimi parolami, kot so »Biti kozak pomeni biti sovražnik boljševizma« in »Treba je znati premagati boljševizem ne samo z orožjem, temveč tudi z besedo in resnico«.¹⁰²⁹ Kozaške osnovne šole so odprli v Alessu, Cavazzu in Tolmeču, kjer je slaba štiri desetletja prej, v šolskem letu 1906/07, deloval tudi mladi učitelj Benito Mussolini.¹⁰³⁰ Zaradi teh šol se je poleg Piera Pisentija in Guida Buffarinija Guidija ob kozake obregnil tudi minister za narodno šolstvo Carlo Alberto Biggini.¹⁰³¹ Izvedel je, da so v mestu, kjer je nekoč poučeval duče, in še v dveh drugih mestih ustanovili kozaške šole, ki so bile uradno še vedno na ozemlju RSI. Vrhovnemu komisarju OZAK, s katerim se je srečal v Benetkah, se je pritožil, da ni vedel ničesar o ustanovitvi teh šol. Na to je Rainer odvrnil, da so to zasebne ruske šole, zato ne morejo biti podrejene administraciji Italijanske socialne republike.¹⁰³² Kozaki so ustanovili tudi glasbeno šolo, založbo, ki je izdajala časopis Kozaška zemlja, kadetsko šolo Junker v Villi Santini, bolnišnico s štirimi zdravniki v Tolmeču, odprli so ruske trgovine, ob petkih pa organizirali bazar.¹⁰³³ Za konec so bili tu še umetniki.

1028 Primer take zgodbe je domnevno srečanje študenta inženirstva Gaetana Colo z vrhovnim atamanom. Mladeniča naj bi marca 1945 zajeli kozaki, ker so mislili, da je partizan. Zaprli so ga in zasliševali, dokler ni nenadoma v sobo prišel »general osemdesetih let, prelepa figura Pjotra Krasnova, kozaškega poveljnika. Bil je skoraj dva metra visok in impozantna oseba.« Krasnov naj bi s študentom govoril malo francosko, malo italijansko, malo rusko in zanimalo ga je, katere knjige ruske literature je mladenič prebral. »Knjigo Od carskega orla do rdeče zastave,« je odgovoril Gaetano, vendar se je ataman delal, kot da te knjige ne pozna, in vprašal, kdo jo je napisal. Študent mu odgovori: »Pjotr Krasnov.« Tedaj pa naj bi mu kozaški poveljnik v francoščini odvrnil: »Pjotr Krasnov, to sem jaz.« Tudi duhovnik Graziano Boria iz Verzegnis v svoji knjigi spominov omenja, da se je dvakrat srečal z atamanom, da bi ga prosil, naj se prenehajo vsa kozaška ropanja domačinov, kar naj bi Pjotr tudi poskusil urediti. Pogovor se je poleg ropanja vrtel predvsem okrog vere in duhovnik je opazil, da je Krasnov globoko veren, imel pa naj bi tudi veliko spoštovanje do papeža Pija XII. Papež je tedaj še v vlogi kardinala v Parizu kozaškemu generalu podelil zlato medaljo kot nagrado za knjigo *Sovraštvo*. Vse te zgodbe pa se zdijo nekoliko manj verjetne, če vemo, kot je poudaril zgodovinar Pier Arrigo Carnier, ki se je obsežno ukvarjal s kozaki v Karniji in Furlaniji, da se Krasnov ni nikoli srečal z nobenim domačinom, saj se je bal, da bodo Sovjeti poslali vohuna, ki ga bo ubil, podobno, kot so storili z Levom Trockim. Ataman naj bi se srečeval izključno s kozaki, obiskoval pa je predvsem kozaško šolo v Alessu, kar se zdi še najverjetneje, če nadalje beremo pripoved študenta Gaetana Cola in začnemo dvomiti v njegovo verodostojnost. Njegova druga zgodba govori o nogometni tekmi v Ampezzu med partizani in kozaki tik ob koncu druge svetovne vojne, kjer naj bi ta dvajsetletnik imel vlogo sodnika, »ker je imel prijateljske odnose tako s partizani kot s kozaki«. Čeprav je bilo srečanje med Krasnovim in študentom najverjetneje izmišljeno, je neizpodbitno, da je veliki poveljnik kozakov veljal za pozitivno osebnost med lokalnim prebivalstvom. Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 119.

1029 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 82.

1030 To je bilo za bodočega dučerja eno najtemnejših obdobj, saj je veliko pijančeval, govorilo se je o nezakonskem sinu, ki pa naj bi kmalu umrl, malo pa je manjkalo, da takrat Mussolini ni naredil tudi samomora. Postal je prepričan, da se je od prostitutke iz Forlija, s katero je za pol lire izgubil nedolžnost, nalezel sifilisa, kar mu je odvzelo voljo do življenja, in le pivskemu kolegu Danteju Marpillero naj bi šla zasluga, da si Mussolini v Tolmeču ni vzel življenja. Milza, *Poslednji Mussolinijevi dnevi*, 152; Bosworth, *Mussolini*, 75, 87.

1031 Po poročanju Rahna naj bi italijansko zunanje ministrstvo in celo Mussolini večkrat poizvedovali o delovanju in številu kozakov v OZAK. PAAA R 100 966-2489.

1032 Ustno pričevanje Piera Arriga Carnierja.

1033 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 87; Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 71.

Slika 14: Kulturna predstavitev kozakov v tržaškem gledališču Rossetti.
Adriatisches Illustrierte, 28. 10. 1944.

Čeprav so se kozaki pogosto zdeli necivilizirani, jim je umetnost veliko pomenila. Skupaj z njimi so prišli tudi umetniki. Izvajali so nastope za druge kozake, prirejali pa so tudi posebne predstave za lokalno prebivalstvo, kot je bil nastop v prestižnem tržaškem gledališču Politeama Rossetti. Ta dogodek je izkoristil propagandni tednik *Adriatisches Illustrierte*, ki je kozake predstavil kot borce proti sovjetskemu suženjstvu.¹⁰³⁴ Nekaj dni po tržaškem nastopu so umetniki nastopili še v videmskem gledališču Puccini in časopis *Il Popolo di Friuli* je pisal, da naj bi bila predstava tak uspeh, da so jo morali naslednjo nedeljo ponoviti.¹⁰³⁵ V teh nastopih sta se s petjem, plesom in skeči predstavljali kozaška folklor in njihova preteklost. V središču kozaškega Stana, Tolmeču, je nastalo gledališče

¹⁰³⁴ *Adriatisches Illustrierte* 28. 10. 1944.

¹⁰³⁵ Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 82.

Kazačij Vojskovej pod vodstvom gospoda Trusova. Poleg igralcev in plesalcev so bili tu še pevski zbor, godba, orkester in celo baletniki, ki so vsak dan ob 17. uri priredili kakšen nastop.¹⁰³⁶ Vsi ti umetniki niso bili vezani na bojevanje, temveč so imeli nalogo kozakom dvigovati moralo.¹⁰³⁷

Kozaške zasedbe Karnije in severovzhodne Furlanije ni mogoče orisati črno-belo. Zaradi kozakov je prišlo do velikega nasilja v času bojnih operacij, kraj in omejevanja gibanja, vendar se je po drugi strani domače prebivalstvo kolikor toliko prilagodilo nastalim razmeram in začelo kozakom počasi celo zaupati. Na tem zasedenem območju avtobusi niso več vozili, zato so skoraj edino prevozno sredstvo postali kozaški vozovi, kar so pogosto izkoristili domačini, prisedli na voz in se iz ene vasi odpeljali v drugo.¹⁰³⁸ Ko je na primer duhovnik Boria moral v Gimun, da bi kupil vino za cerkveni obred, je odšel skupaj s kozaškim popom. Na začudenje prebivalstva sta pravoslavni in katoliški duhovnik skupaj sedela na vozu.¹⁰³⁹ Na splošno so se lokalni duhovniki, med drugim tudi Anton Cuffolo, o katerem več v nadaljevanju, zanimali za pravoslavlje. Seveda so se čudili, da se lahko pop poroči, vendar pa so bili hkrati pozitivno presenečeni nad cerkvenim petjem, Boria pa je menil, da so popi »zelo korektni«.¹⁰⁴⁰ To ekumensko sodelovanje je lokalnega duhovnika privedlo do tega, da je pisal videmskemu nadškofu Nogari, če bi bilo mogoče v cerkvi v Chiaulisu opravljati pravoslavno bogoslužje. Nadškof je, da bi zmanjšal napetosti s prišleki, odobril nekatoliški obred v Chiaulisu, medtem ko so drugod pravoslavne maše za kozake, za katere je bila vera eden glavnih temeljev njihove identitete, potekale v vrtcih in župniščih.¹⁰⁴¹ Odnosi niso obstajali samo med duhovniki, temveč tudi med drugimi domačini in prišleki. Vzpostavila so se prijateljstva in v tem kratkem času je prišlo celo do nekaj mešanih porok.¹⁰⁴² Dvajsetletna Karnijka Maria Plazzotta iz Ravascletta se je konec leta 1944 poročila s Kavkazcem Mustafo.¹⁰⁴³ Naslednje leto je bilo odločeno, da se Kavkazci in kozaki umaknejo v Avstrijo in tako je tudi nevesta sledila svojemu možu. Tudi ko so bili pripadniki kavkaškega polka *Nordkaukasus* izročeni sovjetskemu oblastem, je tedaj noseča sledila Mustafi v Sibirijo, pozneje pa se je sled za njo izgubila.¹⁰⁴⁴

1036 Ob 18. uri se je že začela policijska ura. Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 84.

1037 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 83.

1038 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 90.

1039 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 72.

1040 Prav tam, 74.

1041 Prav tam, 69.

1042 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 136.

1043 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 91.

1044 Prav tam, 229.

Kdo poveljuje kozakom

Lokalno prebivalstvo, ki je bilo v stiku s prišleki, ni posebej ločilo med različnimi skupinami kozakov, vendar so pod površjem tudi med njimi vrela trenja, kar si je treba ogledati nekoliko podrobneje, še posebej glede vodenja. Na nacistični strani so bile stvari razmeroma jasne. Globočnik in šef glavne pisarne SS Gottlob Berger¹⁰⁴⁵ sta si s pomočjo dogovora Globočnik-Domanov vojaško¹⁰⁴⁶ podredila Kozaški korpus in ga nadzorovala s pomočjo poveljnika redarstvene policije v OZAK Hermann Kintrupa, SS-policijskega komandirja v Vidmu Ludolfa Jakoba von Alvenslebena, SS-policijskega sodišča in v času operacij načelnika Vodstvenega štaba za boj proti bandam Wernerja Mundhenkeja.¹⁰⁴⁷ Na kozaški strani je bilo nekaj nejasnosti, ki so privedle do poskusa zamenjave vodstva. Vsi kozaki (Kozaški korpus, kozaška divizija in manjše kozaške enote, ki so bile stacionirane v Franciji) so bili podrejeni glavni administraciji kozaških vojsk v Berlinu (*Hauptverwaltung des Kosakenheere in Berlin*).¹⁰⁴⁸ Njeni člani so bili:

- Pjotr Nikolajevič Krasnov (vrhovni ataman),
- Sergej Vasiljevič Pavlov (poveljnik Kozaškega korpusa, ubit v Belorusiji, na tem mestu ga je zamenjal Timofej Ivanovič Domanov),
- Vjačeslav Grigorijevič Naumenko (poveljnik kubanskih kozakov znotraj Kozaškega korpusa) in
- Nikolaj Lazarevič Kulakov (polkovnik v kozaški diviziji).¹⁰⁴⁹

Kozaški korpus je imel med kozaškimi enotami glavno vlogo, saj sta bila v glavni kozaški administraciji dva njegova člana, po prihodu Krasnova v OZAK pa kar trije, poleg tega pa je bilo največ kozakov prav znotraj njega. Krasnov je skupaj z ženo Lidjo Fedjorovo prišel iz Berlina v Jadransko primorje v začetku februarja in si za svoje domovanje izbral Verzegnis. Kot vrhovni ataman in poveljnik vseh kozakov se je kmalu po prihodu v OZAK srečal z Domanovom, ki je bil do tlej le vojaški poveljnik Kozaškega korpusa, in ta ga je s pomočjo Globočnika prisilil, da je predal vodenje kozakov Domanovu. Odločitev o predaji vodenja je bila razglašena 14. februarja 1945, s čimer je Pjotr Nikolajevič postal samo simbolična osebnost brez pravih moči, ambiciozni Domanov pa je po odstranitvi predhodnika Pavlova in prevzemu vodenja kozakov od Krasnova dosegel vrh.¹⁰⁵⁰ Pjotr Nikolajevič Krasnov je bil za kozake legendarna osebnost, edini general, ki se je ob oktobrski revoluciji odzval na klic na pomoč Kerenskega, 14. novembra 1917 pa je bil zajet s strani

1045 BArch NS 19-3120.

1046 Politično je bil Kozaški korpus še vedno podrejen ministrstvu za zasedena vzhodna območja. BArch 6-156; BArch R 6-384; BArch R 6-580.

1047 Povezavo med *Ostministerium* in kozaki v OZAK-u sta predstavljala Eduard Radtke in Oskar W. Müller, vendar kozaki v OZAK niso bili podrejeni temu ministrstvu.

1048 BArch NS 19-3120.

1049 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 253.

1050 Prav tam, 93.

boljševikov, ki so ga izpustili ob prisegi, da ne bo nasprotoval njihovi oblasti. Odšel je nazaj na donska območja, postal prvi predsednik republike donskih kozakov, razglasil Zvezno kozaško republiko (17. marca 1918) in postal eden vodilnih poveljnikov bele garde. Med državljansko vojno se je med drugim srečal z mladim angleškim častnikom Haroldom Alexandrom, poznejšim poveljnikom zavezniških enot v Italiji.¹⁰⁵¹ Vrhovnemu atamanu in pisatelju so po prisilnem dogovoru z Domanovom ostali samo še osebna garda in tisoči kozakov, ki so v njem še vedno videli pretekli blišč kozaške tradicije.

Slika 15: Del članka o Vlasovi vojski. *Adriatisches Illustrierte*, 30. 12. 1944.

1051 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 91.

Kmalu po tem, ko je Domanov uradno prevzem Kozaški korpus, je prišlo do novega spora glede vodenja kozakov. Tega je začel Andrej Andrejevič Vlasov,¹⁰⁵² ki je septembra 1944 s pomočjo Heinricha Himmlerja ustanovil Rusko osvobodilno vojsko (Русская освободительная армия – ROA). Na tem mestu se je primerno ponovno spomniti besed propagandnega ministra Goebbelsa: »Človek se lahko vpraša, zakaj že pred dvema letoma nismo uporabili pravilnega pristopa [oblikovati rusko nacionalno politično in vojaško organizacijo]. V tistem času bi lahko s tem pridobili občutno politično prednost. Danes so te prednosti le še teoretične, saj jim primanjkuje substance.«¹⁰⁵³ In res, ROA ni bistveno spremenila poteka druge svetovne vojne, številnim kolaboracionističnim enotam, ki so bile sestavljene iz sovjetskih državljanov, pa se je zastavilo vprašanje podrejenosti.

Vlasov je bil sovjetski general, ki je Moskvo ubranil pred nacističnim napadom pozimi 1941, s čimer je postal narodni junak. Marca naslednje leto je bil premeščen na leningrajsko fronto, kjer je Stalin poskušal prebiti obroč okrog nekdanje ruske prestolnice. Tu je Andrej Vlasov dobil pismo od žene: »Imeli smo goste,« kar je pomenilo, da je sovjetska tajna organizacija NKVD prišla v njuno stanovanje in ga pregledala. Po mnenju Newlanda naj bi to Andreja Andrejeviča Vlasova močno razjezilo, saj je imel dotlej brezmadežno kariero in ni bilo nobenih razlogov, da bi komunistična partija lahko podvomila v njegovo lojalnost.¹⁰⁵⁴ Ko so ga junija 1942 zajeli nacisti, se je odločil prestopiti na njihovo stran, ponudil jim je svoje usluge in načrtoval ustanovitev velike ruske vojske, ki bi se bojevala proti boljševizmu. Nacisti so ponudbo sprejeli šele čez dve leti, kar je pozneje obžaloval tudi Goebbels.¹⁰⁵⁵ Ruska osvobodilna vojska naj bi zaobjemala vse enote, sestavljene iz sovjetskih državljanov. Temu ukazu so se uklonile tudi majhne kozaške enote v Franciji in se podredile ROI.¹⁰⁵⁶ Ta je štela okrog 50.000 mož, zato bi se novonastala vojska s podreditvijo Kozaškega korpusa močno okrepila. Vendar pa sta imela Vlasov in tedanji vrhovni voditelj kozakov Krasnov popolnoma različne poglede o tem, kako bo videti Rusija, osvobojena boljševizma. Andrej Andrejevič Vlasov je nameraval ustanoviti republikansko Rusijo, gospodarstvo pa si je želel nekoliko odpreti in kot zgled navajal Novo ekonomsko politiko (NEP), ki je bila v Sovjetski zvezi vzpostavljena po koncu državljanske vojne in začetnih neuspehih komunizma. V propagandnem časopisu *Sarja*, ki je bil namenjenem sovjetskimi kolaboracionistom, je novinar 4. aprila 1943 Vlasova vprašal, kakšno je njegovo mnenje o narodnostnem vprašanju v osvobojeni

1052 Zaslediti je mogoče, da je bil Kozaški korpus podrejen Vlasovu. Bavec, *Na zabodni meji*, 251. Ta podatek je napačen, kar pa še ne pomeni, da Vlasov ni napel vseh svojih moči, da bi si ga podredil.

1053 Böhler, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*, 40.

1054 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 29.

1055 Vlasov je leta 1942 objavil manifesta, v katerih je objasnili svojo vizijo nove Rusije, s čimer je želel na nacistično stran privabiti kar največ sovjetskih državljanov. Kot odgovor na take protiboljševiške propagande je NKVD aprila 1943 ustanovila Smersh (*Smert špionam*). Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 106.

1056 Prav tam, 157.

Rusiji. Ta mu je odgovoril, da je »carska Rusija do prihoda boljševizma vladala s pomočjo zatiranja narodnosti, zaradi česar je bilo veliko ljudi v zaporih. Tudi Sovjetska zveza je zgrajena na načelu zatiranja narodov, vendar je zdaj v nasprotju s časi carske vladavine zatiran tudi ruski narod. V novi Rusiji, v kateri bo s pomočjo Nemčije uničen boljševizem, ne bo več nobenega zatiranja in tiranije. Vsak narod bo imel narodno svobodo in pravico do samoodločbe.«¹⁰⁵⁷ Če je bil Vlasov stari komunist, ki se ni strinjal z boljševiško implementacijo idej, pa je Krasnov v celoti zavračal boljševizem ter nase gledal kot na pravoslavnega vernika in monarhista, ki ni videl posebnih težav v močni Rusiji, ki zatira druge narode, hkrati pa ohranja kozaške način življenja in privilegije.¹⁰⁵⁸ Zaradi teh nasprotnih pogledov Krasnova in večine drugih kozaških voditeljev se Kozaški korpus ni hotel podrediti Ruski osvobodilni vojski.

S to odločitvijo pa niso bili zadovoljni vsi. Član glavne administracije kozaških vojsk in neuradni vodja kubanskih kozakov Vjačeslav Grigorijevič Naumenko je bil vezni člen med Kozaškim korpusom in Vlasovim. Podredil si je kubanske kozake v Kozaškem korpusu in marca 1945 odšel k poveljniku ROE v Ulm. 22. marca je bilo po radiu sporočeno, da se Naumenko in z njim vsi kubanski kozaki na območju OZAK podreajo Vlasovu. Dober mesec pred koncem druge svetovne vojne, ko so Sovjeti in Anglo-Američani začeli prodirati na območje Tretjega rajha, so se kozaki, namesto da bi se posvetili boju proti partizanom, prepirali, kdo ima pristojnost nad njimi. Takoj naslednji dan so se v Verzegnisu, kjer je bil nastanjen Krasnov, zbrali poveljniki Kozaškega korpusa in se odločili, da razveljavijo Naumenkov prenos oblasti na Vlasova, kubanskega poveljnika pa obtožili, da je prišel do naziva kubanskega atamana po nezakoniti poti. S tem pa boja za podreditev še ni bilo konec, saj se Naumenko, ki je bil zdaj pri Vlasovu, ni želel umakniti. Še več, 27. marca 1945 je Vlasov Vjačeslava Grigorjeviča Naumenka v časopisu *Za domovino* (*За Родину*) imenoval za poveljnika vseh kozakov pri ROI.¹⁰⁵⁹ Do umiritve strasti je prišlo šele konec aprila, ko je Vlasov prišel na letališče Campoformido, zahodno od Vidma, kjer se je srečal s Krasnovom in drugimi poveljniki Kozaškega korpusa, vendar pa tedaj ni bilo več smiselno razglabljati o pristojnostih, saj je srečanje potekalo tik pred kapitulacijo nemških sil v Italiji, podpisano v Caserti, in pred splošnim razpadom nacistične vojske. Vlasov je odšel nazaj v svoj štab v Linz, kjer je izvedel za Hitlerjevo smrt, zato se je odločil, da v zadnjem trenutku izkoristi priložnost in s svojimi enotami podpre Čehoslovake pri uporabi proti nacistom. Prago so osvobodile tudi enote ROE, s čimer pa Andrej Andrejevič Vlasov ni prepričal Američanov, da ne bi njega in pripadnikov ROE predali Sovjetom.¹⁰⁶⁰

1057 BArch N 122-3. Treba je poudariti, da se je nacistična propaganda o Vlasovu razširila tudi v OZAK. 30.12. 1944 je v *Adriatisches Illustrierte* o njej izšel članek z naslovom »Za svobodno državo«.

1058 BArch MSG 149-7; Carnier, *L' armata cosacca in Italia*, 122.

1059 Carnier, *L' armata cosacca in Italia*, 141.

1060 Prav tam, 222.

Vlasov je bil usmrčen, kar je časopis *Pravda* sporočil 2. avgusta 1946. Stalin je ukazal ubiti tudi vse njegove sorodnike,¹⁰⁶¹ kar je značilno za kavkaški način pobojev.¹⁰⁶²

Azerbajdžanska legija

Vprašanje pristojnosti so še bolj zapletali številni begunci in sovjetske enote, ki so prihajale na območje, ki so ga zasedali kozaki. Proti koncu druge svetovne vojne je obstajalo veliko število manjših tujih kolaboracionističnih enot, ki so jih nacisti uporabljali na različnih koncih Evrope, da bi pokrile pomanjkanje nemškega moštva.¹⁰⁶³ Vendar so še posebej proti severovzhodni Furlaniji in Karniji, kjer sta bila nastanjena Kozaški korpus in Kavkaški polk, prihajali številni begunci in sovjetske enote. Poleg nekaj kozaških družin, ki so se na to območje priselile ob nastanku *Kosakenland in Nord Italien*, je prišlo proti koncu leta 1944 in v začetku leta 1945 še nekaj družin z Vzhoda, ki so bežale pred Rdečo armado. Med vojaškimi enotami je na območje prišla tudi Azerbajdžanska legija, ki sta jo tvorila 111. in 573. azerbajdžanski bataljon.¹⁰⁶⁴ Sestavljena je bila iz azerbajdžanskih vojnih ujetnikov, poveljnika legije pa sta bila sovjetski emigrant polkovnik beg Israfel in nek nemški major.¹⁰⁶⁵ Nastanila se je vzhodno od Čedadu, o njej pa je največ mogoče izvedeti iz pripovedi slovenskega duhovnika Antona Cuffola, ki je Azerbajdžance nadvse sovražil. 23. februarja 1945, ko so bili kozaki že dva meseca v Benečiji,¹⁰⁶⁶ je v Laze, Ščiglo in Podbonesec prišla kolona okoli 100 vozov (300 Azerbajdžancev ali Turkov s Kavkaza, kot jih Cuffolo preprosto imenuje). »Hvala Bogu, da se svinjine ne dotaknejo in ne pijejo vina, žganja pa bi popili cele sode. Adijo kokoši in ovce, tako so požrešni, da vsak poje kar celo kokoš. Juhe ne srebajo, ampak jo prelijejo na gnoj. So globoko verni mohamedanci in se strogo drže svoje zapovedi. Da jih ni sram moliti: ko se orientirajo proti Mekki, sedejo na plašče v hiši in se butajo z glavo ob tla. Hudo je za ljudi, zlasti za otroke, ki se ne morejo vzdržati smeha, toda gorje tistemu, ki bi se smejal.«¹⁰⁶⁷

Druga svetovna vojna je bila vojna velikih spopadov in iztrebljanja, številne ljudi pa je prisilila tudi k temu, da so se srečali s kulturami in verami, ki jih dotlej sploh niso poznali. Med njimi so bili tudi Slovenci, ki so lahko isto vero in kulturo (na primer azerbajdžansko) razumeli na dva povsem različna načina. Azerbajdžanskega partizana

¹⁰⁶¹ Prav tam, 224.

¹⁰⁶² Montefiore, *Na dvoru rdečega carja*, 228.

¹⁰⁶³ Na območju OZAK je tak primer ruski posebni polk (*SS-Sonder-Rtg. 1 »Waräger«*), ki so ga nacisti uporabili v operacijah Začetek pomladi in Konec zime. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 634. O številnih narodih znotraj SS glej Böhlér, Gerwarth (ur.), *The Waffen-SS*.

¹⁰⁶⁴ Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 110.

¹⁰⁶⁵ Kocjančič, *Red mrtvaške glave pod Alpami*, 179.

¹⁰⁶⁶ Glej poglavje: Kozaški korpus na slovenskem etničnem ozemlju.

¹⁰⁶⁷ Cuffolo, *Moj dnevnik*, 218.

Mehdija Husejnzadeja – Mihajla in njegovih sonarodnjakov¹⁰⁶⁸ iz ruskega bataljona so se slovenski partizani na primer veselili, medtem ko so bili pripadniki Azerbajdžanske legije najbolj osovraženo zlo v Beneški Sloveniji. Veliko se je govorilo o nacističnem rasizmu do Turkestancev in na splošno do vseh kolaboracionistov, vendar si ni mogoče zatiskati oči, da so tudi nekateri Slovenci prezirali (predvsem versko) drugačne. Pa tudi sicer je bilo razlogov za sovraštvo do »prišlekov« dovolj. Ko so 2. marca odšli, se je duhovnik Anton Cuffolo veselil, da je konec »turške štrafinge božje«, saj »so v osmih dneh ti Mohamedovi častilci prebrskali in premetali vse hiše naše občine s tako spretnostjo, da so iztaknili še najbolj skrite dragocenosti. Odnegli so najlepše obleke, perilo, čevlje, ure, zlatnino, maslo, sir, kokoši itd. Le svinje so nam pustili.« Gospodinje so bile po odhodu Azerbajdžancev »zelo zaposlene, da pometejo iz hiš in sob kup smeti. Mečejo na dvorišče postelje in obleko, da vse prekuhajo v lugu in pomorijo turške uši. Na vseh dvoriščih žgejo turško nesnago. Hvala Bogu, ki nas je rešil te šibe božje! Če bi to življenje trajalo še osem dni, bi ljudje obupali, pustili bi vse in zbežali.«¹⁰⁶⁹

Domačini so med prisotnostjo nekajkrat izzvali Azerbajdžance in njihovo (šiitsko) muslimansko vero. Neka gospodinja je imela težave z mujezinom,¹⁰⁷⁰ ki je živel v njeni hiši, in duhovnik Cuffolo ji je svetoval, naj na skrivaj v lonec vrže nekaj svinjske masti. Ko so mujezin in drugi Azerbajdžanci zavohali mast, ki se je pražila, so takoj zapustili hišo in gospodinja je lahko v miru skuhalo ter z družino pojedla večerjo. Čez eno uro so prišli jezni nazaj, medtem ko se je kuharica pretvarjala, da ni vedela za prepovedano mast. Prepričali so se, da v kuhinji ni več masti, in opravili poseben obred očiščenja hiše. Nekaj dni zatem so ob jutranji zori Azerbajdžanci domačina vprašali, kje je vzhod (Meka), da bi lahko molili. Mož jim je iz kljubovanja pokazal Matajur, in ko so ugotovili, da podatek ne drži, so ga hoteli ustreliti in le za las se mu je uspelo skriti. Podobne težave so imeli tudi s tem, kako nahraniti prišleke, saj so morali domačini priskrbeti dovolj hrane in sena za azerbajdžanske prišleke. Ti so si »porazdelili velikanske kose mesa, vsak je svojega obesil visoko na drog, da se suši na soncu. Kokoši in manj vredne dele mesa dolgo kuhajo v kotlu, nato krop odcedijo na gnoj in potem kuhano meso še ocvrejo. Jedo ves dan, kot prikuho žrejo kuhana jajca, po 10 do 15 na osebo. Ljudje se čudijo, da jim ne počí želodec.«¹⁰⁷¹

Opisi slovenskega duhovnika so morda pretirani, vendar je mogoče zaznati težave, v katerih se je znašlo lokalno prebivalstvo. Prišleki so kradli, želeli spati z domačimi ženskami, kar je privedlo do sporov, in moški se »večkrat le težko obvladajo, da jih ne zmlatijo. Večje nadloge nam ni mogel poslati niti Nemec niti Bog.«¹⁰⁷² Najhujša trage-

1068 Po nekaterih navedbah naj bi med slovenske partizane dezertiralo 150 Azerbajdžancev. Zupanc, *Mihajlo, obveščevalec in diverzant IX. korpuse*, 8.

1069 Cuffolo, *Moj dnevnik*, 223.

1070 Mujezin je zadolžen za klicanje sovornikov k molitvi.

1071 Prav tam, 221.

1072 Prav tam, 218.

dija pa je šele sledila. Duhovnik Cuffolo je zapisal, da sta 26. februarja »dopoldne Turka [Azerbajdžanca] šla iz Laz plenit v Mečano. Tam sta hotela posiliti neko žensko, ki je začela vpiti in je obupno kričala na pomoč. Medtem ko so vaščani zbežali, sta partizana iz Beneške čete, ki sta se skrivala v zgoraj ležečem gozdu, slišala obupne klice na pomoč in odšla v vas, da bi ji pomagala. V tepežu sta bila ubita oba Turka, drugi Turki, ki so jima prišli na pomoč, pa so bili ranjeni.«¹⁰⁷³ Tako Azerbajdžanci iz Laz kot kozaki iz Bijač so pohiteli v Mečano in kmalu je bilo mogoče videti vas v plamenih. »Potem smo zagledali dolgo vrsto živine, moških, žensk in otrok, ki so se v gosjem redu spuščali iz vasi in namesto Turkov nosili zaplenjeno blago, medtem ko so jih turške zveri priganjale z brcami in udarci. Številnim vaščanom je uspelo zbežati v gozd, nekaj deklet pa so Mohamedovi častilci ujeli in posilili.«¹⁰⁷⁴

Ta »nadloga«, kot jo je označil Cuffolo, je v okolici Laz pustošila le osem dni (do 2. marca), potem pa se je Azerbajdžanska legija ponovno premaknila proti Čedadu. S tem pa še ni opravila s slovenskimi partizani, ki so bili v Benečiji vedno bolj prisotni. 1. maja 1945 je Beneški bataljon začel pritiskati proti Čedadu, ki leži na obrobju Beneške Slovenije.¹⁰⁷⁵ Med pohodom je trčil tudi ob Azerbajdžansko legijo, jo prisilil, da se je predala, njeni pripadniki pa so bili odpeljani v Slovenijo.¹⁰⁷⁶

Gruzijska legija

Največja enota, ki je prišla na ozemlje, ki so ga dotlej zasedali kozaki, je bila Gruzijska legija (*SS Waffengruppe »Georgien«*). Enota, ki je bila nastanjena v Comegliansu in Arti, je delovala v okviru SS, vendar se ni podredila Vlasovi ROI. Vključevala je tri bataljone, imenovane Tariel, Avatandil in Pridon – po treh junakih najbolj znane gruzijske epske pesnitve *Vitez v panterjevi koži*. Tako kot so ti gruzijski legendarni junaki odšli v daljne dežele iskat ljubezen, so se tudi pripadniki legije odšli bojevat v oddaljeno deželo, da bi svojo domovino osvobodili ruskega boljševizma. Težava je bila le, da je bil tudi sam voditelj Sovjetske zveze in eden glavnih nasprotnikov Tretjega rajha Stalin, Gruzijec. Legijo, ki je štela približno 800 mož, je vodil Michel Fridon Zulukidze.

Skupaj z Gruzijsko legijo sta prišli tudi hčeri dveh narodno usmerjenih gruzijskih generalov, ki sta po koncu državljanske vojne zbežali pred boljševiki. To sta bili Valentina Nakashidze in bolj znana Mariam Kereselidze (1921–2002). Ta je bila edinka generala Lea Kereselidzeja, ki je bil pomemben član komiteja za neodvisno Gruzijo, po boljševiški zasedbi te kavkaške dežele pa je zbežal na Zahod in tam ustanovil organizacijo *Tetri Giorgi* (Beli sveti Jurij oziroma Bela Gruzija). Leo Kereselidze je novembra 1944 umrl za

1073 Banchig, *Benečija*, 324.

1074 Prav tam, 324.

1075 Bavec, *Na zahodni meji*, 316.

1076 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 234. O povojni usodi tujih kolaboracionistov glej tudi poglavje *Kozaki korpus na slovenskem etničnem ozemlju*.

posledicami zavezniškega bombardiranja Berlina, njegovo delo pa je vsaj delno nadaljevala njegova triindvajsetletna hči Mariam. Kereselidzejeva sta v nacističnem napadu na Sovjetsko zvezo videla priložnost za osvoboditev Gruzije in poskušala rekrutirati sonarodnjake za boj proti Rdeči armadi.¹⁰⁷⁷ Mariam Kereselidze je med gruzijskimi prostovoljci pela, recitirala in izvajala tradicionalne plese, Nemci pa so jo izkoristili, da je med drugim sabotirala vojaško bazo na Gibraltarju.¹⁰⁷⁸ Leta 1944 se je pridružila Gruzijjski legiji in bila skupaj z njo poslana na območje OZAK. Bojna morala Gruzijcev, ki so se bojevali proti sonarodnjaku Stalinu, ki so ga številni legionarji spoštovali, je bila razmeroma nizka, kar se je pokazalo pri velikem številu dezertarjev.¹⁰⁷⁹ To gruzijsko nepripravljenost za bojevanje je leto dni pred prihodom kozakov v Karnijo in severovzhodno Furlanijo opazil tudi že zgoraj omenjeni slovenski duhovnik. Del 314. azerbajdžanskega polka¹⁰⁸⁰ 162. divizije, ki je bil sestavljen iz Azerbajdžanske, Severnokavkaške, Armenske in Gruzijjske legije,¹⁰⁸¹ je bil poslan na območje Čedada, da se bojuje proti partizanom Kobariške republike. Med temi kolaboracionisti je bila tudi skupina Gruzijcev in eden od njih je prišel v Cuffolovo župnišče. Gruzijec ni razumel nobenega tujega jezika, ki ga je govoril Cuffolo, niti nemščine, zato sta se delno uspela pogovarjati le z gestami rok. Duhovnik je ugotovil, da je to izobražena oseba, ki je stanovala v isti ulici, kjer je stala Stalinova rodna hiša. Prostovoljec mu je povedal, »da je bil zajet pred dvema letoma pri Priluki,¹⁰⁸² solze so se mu ulile, ko mi je pravil, da ga mama objokuje mrtvega, medtem ko je on pri najboljšem zdravju. Radovednost me je gnala, da sem povpraševal o več rečeh, njegove solze pa so bile priča, da je dober človek in da me ne bo izdal. Vprašal sem ga, zakaj sodeluje z Nemci, ki so njegovi sovražniki. Saj po vojni ne bo mogel več k svoji mami. Odgovoril mi je: ‚Saj prav iz ljubezni do mame sodelujem. Od Nemcev smo dobili na izbiro, ali sodelovati ali poginiti v taborišču. Izbral sem prvo, Nemcem pa delam več škode kot koristi.‘¹⁰⁸³

Podobno kot za jokajočega Gruzijca bi lahko tudi za Gruzijjsko legijo rekli, da je delala nacistom več škode kot koristi. Veliko kolaboracionistov te narodnosti je dezertiralo, ne samo posamezniki, temveč kar kolektivno so Gruzijci na podstrešju hiše družine De Antoni v Comegliansu pred nacisti skrivali zavezniškega padalca, največji preobrat pa

1077 BArch R-74.

1078 Marjanishvili, *Mariam Kereselidze's Life Twist and Turns*.

1079 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 138.

1080 Zanimivo, da se Cuffolo ni veliko pritoževal nad pripadniki 314. azerbajdžanskega polka 162. turkestanske divizije, imel pa je veliko povedati čez Azerbajdžansko legijo. To gre verjetno pripisati dejstvu, da so bili pripadniki azerbajdžanskega polka del vermahta, ki jih je oskrboval. Nemci, ki so predstavljali večino moštva turkestanske divizije, pa so nadzirali tuje kolaboracioniste, medtem ko, če beremo Cuffolijevo pripoved, so bili pripadniki Azerbajdžanske legije razpuščeni in so se morali sami oskrbovati.

1081 Ta gruzijska legija in tista, ki je konec leta 1944 prišla na območje OZAK-a nista isti legiji. Prva je bila podrejena vermahtu, druga pa Waffen-SS.

1082 Najverjetneje ni bil zajet ravno tam. V Priluki je bilo taborišče za sovjetske vojne ujetnike, saj je bila tam zaprt tudi Mehdi Husejnzade - Mihajlo. Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 60.

1083 Cuffolo, *Moj dnevnik*, 152.

se je zgodil tik pred koncem druge svetovne vojne. Aprila 1945 je postalo vse bolj jasno, da bo Tretji rajh izgubil vojno, in tudi znotraj Gruzijske legije so vse bolj nasprotovali poveljniku Michelu Fridonu Zulukidzeju. Ta je nacistom predal Mariam Kereselidze, da bi jo ustrelili, saj si je prizadevala, da bi legija prestopila na partizansko stran, vendar se je nekako rešila smrtne obsodbe.¹⁰⁸⁴ Kljub začetnemu nasprotovanju so končno tudi Zulukidzeja tik pred koncem vojne prepričali, da je Gruzijška legija stopila v stik z ozopovci in z njimi 29. aprila sklenila dogovor,¹⁰⁸⁵ se jim predala in prestopila na partizansko stran. Na pokrivala so si nadeli italijanske trobojnice ter pri Ovaru sodelovali v edinem obsežnem boju med kozaki in italijanskimi partizani. Vedeli so za dogovor v Jalti, ki je določal, da bodo sovjetski kolaboracionisti repatriirani, zato so zdaj na vsak način želeli pokazati, da so se v resnici bojevali proti nacistom. V bitki so bolj organizirani kozaki zmagali, partizani in njihovi novi gruzijski zavezniki pa so zbežali. Kozaki so na bojišču našli mrtve Gruzijce, jih v jezi pohodili in jih označili z rdečo zvezdo. Kljub temu porazu je Gruzijška legija dosegla svoj cilj. Ob prihodu zaveznikov na območje OZAK so se Gruzijci predali Angležem, ki so spoštovali dogovor med ozopovci in pripadniki legije in zadnjih niso izročili Sovjetom.¹⁰⁸⁶

Mariam Kereselidze je po vojni odšla študirat v Ženevo, se preselila v Peru, kjer je, ironično, postala članica tamkajšnje komunistične partije, čeprav je leta 1964 prestopila v maoistično krilo stranke. Njena želja je bila, da bi bila pokopana v družinskem grobu v gruzijskem mestu Gori, in ko je leta 2002 umrla, je mož njen prah odnesel v domače mesto, kjer mu ni uspelo najti groba, Cerkev pa mu ni dovolila, da bi pepel raztresel po pokopališču. Tako naj bi njen pepel zakopal v enega od vogalov Stalinovega muzeja.¹⁰⁸⁷ Na splošno se zdi, da so imeli Gruzijci sprejemljiv odnos z domačini, saj sta Todua Romanosi in George Lolua ostala v Comegliansu in si našla italijanski ženi.¹⁰⁸⁸

Po vojni je organizacija *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge*, ki skrbi za grobove nemških vojakov in kolaboracionistov, ki so sodelovali na nacistični strani, prišla, izkopala trupla padlih kozakov in Kavkazcev ter jih prenesla na nemško vojno pokopališče (*Deutscher Soldatenfriedhof Costermano*). Med njimi pa ni bilo devetih Gruzijcev, ki so padli v bitki pri Ovaru in bili pokopani na pokopališču v občini Forni Avoltri, saj so tedaj že prestopili na partizansko stran in tudi za nemško organizacijo po vojni niso več veljali za kolaboracioniste.¹⁰⁸⁹ Nemci so s tem upoštevali gruzijsko odločitev.

1084 Marjanishvili, *Mariam Kereselidze's Life Twist and Turns*.

1085 Predajo sta v imenu Gruzijske legije podpisala tako Kereselidze kot Zulukidze.

1086 Mairiam Kereselidze naj bi dosegla, da je bilo tudi več kozakov in Kavkazcev, ki so pobegnili iz taborišč ob Dravi, vključenih v legijo in da so bili skupaj z Gruzijci nastanjeni v zbirnem taborišču v Italiji. Carnier, *Il sterminio mancato*, 228.

1087 Marjanishvili, *Mariam Kereselidze's Life Twist and Turns*, 60.

1088 Ustno pričevanje Piera Arriga Carnierja.

1089 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 237.

Kozaški korpus na slovenskem etničnem ozemlju

Kozaki niso bili prvi sovjetski kolaboracionisti na območju Beneške Slovenije in Goriških brd. Tu so delovale že čete 162. turkestanske divizije,¹⁰⁹⁰ ki so na to območje prišle v začetku novembra 1943, da bi pomagale pri uničenju Kobariške republike.¹⁰⁹¹ Prebivalstvo je te kolaboracioniste imelo za Mongole, duhovnik Anton Cuffolo, ki je nekatere odlomke svojega dnevnika pisal retrospektivno, pa je v njih že prepoznal kozake.¹⁰⁹²

O pravih kozakih je Cuffolo pisal šele 31. avgusta 1944, ko so se po okoliških krajih širile govorice o hudem bojevanju okrog Nimisa (20.–31. avgust), kjer naj bi partizani »pobili morda 1000 kozakov«.¹⁰⁹³ Potem pa nekaj mesecev o kozakih v Benečiji ni bilo ne duha ne sluha. Med septembrom in koncem novembra so potekale vojaške operacije Celovec (26.–30. september 1944), Stezosledec I, II, III (8.–22. oktober) in Os (27. november–2. december 1944), v katerih so nacisti ob pomoči italijanskih fašistov in kozakov uničili osvobojeni ozemlji vzhodna Furlanija in Karnija ter partizane pregnali v Padsko ravnino. Po koncu operacije Stezosledec so kozaki fizično zasedli območja in poskušali uničiti še zadnji partizanski odpor, kar so opravili relativno uspešno, saj so jim nacisti dodelili novo nalogo.

Če si ogledamo vojaške operacije v OZAK od decembra 1944 do aprila 1945, so vse, razen ene obrobne na italijanskem območju (*Einsatz Tuder*s okrog Meduna) in treh kratkotrajnih na Hrvaškem (Krim, Božič 1944, Kirchhofer), potekale na slovenskem etničnem območju (Hornof, Orel, Rübezah, Rübezah III, Začetek pomladi, Konec zime).¹⁰⁹⁴ To so bile velike operacije, kot na primer Začetek pomladi in Konec zime, kar kaže, da je slovensko območje postalo težišče spopadov med nacisti in njihovimi kolaboracionisti ter partizani. Slovenski partizani so začeli pritiskati proti zahodu, zaradi česar se je Globočnik decembra 1944 odločil del kozaških enot premestiti na slovensko etnično ozemlje.¹⁰⁹⁵ Kozaška nastanitev je potekala podobno (vendar ne v takem obsegu) kot v severovzhodni Furlaniji in Karniji. Najprej so nacisti skupaj s kozaki v Nadiških dolinah izvedli operacijo Hornof¹⁰⁹⁶ (8.–14. december 1944), s katero so želeli kar najbolj oslabilo lokalne partizane, potem pa so v Čento (Tarcento) in Bijače 13. decembra prišli kozaki in se tam nastanili.¹⁰⁹⁷ »Kozaki gredo, se je glas raznesel kot strela po dolini

1090 Banchig, *Benečija*, 318.

1091 BArch N 122-6

1092 Cuffolo, *Moj dnevnik*, 137.

1093 Prav tam, 193. Številke so močno pretirane, saj je v vsej bitki sodelovalo le 700 kozakov. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 519.

1094 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 622–640.

1095 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 144.

1096 Operacija, imenovana po stotniku SS Guidu Hornofu, ki jo je vodil.

1097 Slovenski partizani so imeli prve boje s kozaki v Benečiji že 11. decembra, ko so v Debeležih (Debellis) postavili zasedo 18 kozakom. Bavec, *Na zabadni meji*, 54.

in prestrašil zlasti dekleta in ženske, ki so prvič zbežale v hribe.«¹⁰⁹⁸ Po konjenikih so prišli še kozaški pešaki in med njimi je bil tudi komandant novonastale stanice Bijače. Slovenskemu duhovniku je povedal, da je bil med državljansko vojno podčastnik v Wranglovi vojski, potem pa kot begunec v Jugoslaviji služboval kot orožnik, zaradi česar je znal hrvaško in razumel slovensko. Cuffolu se je na prvi pogled zdel pošten in dober, saj mu je rekel, da svojim kozakom ne bo dovolil krasti. Smeli bodo le prositi, in če bodo ljudje zahtevali, bodo morali kozaki za blago tudi plačati. Preprosti ljudje so kozakom nasprotovali, saj so menili, da so jim »ti hudiči« odvezli vse krušne karte, iz Furlanije naj ne bi pustili niti kilograma živeža, temveč naj bi samo preklinjali, ropali ter lovili domače fante, katere so izročali Nemcem za prisilno delo ali da bi služili v protipartizanskih enotah. Cuffolo je v začetku zaradi pogovora s komandantom imel prizanesljivejše mnenje do kozakov. Slovenske partizane, ki jim je bil naklonjen, je večkrat prosil, »naj ne nadlegujejo kozakov iz Bijač, ki so kakor teleta in čisto nič ne ovirajo delovanja partizanov: varujejo le sebe in železniško progo za izvoz cementne opeke«.¹⁰⁹⁹

Stvari so se spremenile 30. decembra. Pripadniki Kozaškega korpusa niso bili več tako previdni kot ob prihodu v Jadransko primorje, ko so v vsakem domačinu videli partizana, in so se nekoliko sprostili.¹¹⁰⁰ Neki kozak se je napil, šel sam v sosednjo vas, kjer so ga partizani zajeli in ga usmrtili. Naslednji dan je v Laze prišel močan kozaški kontingent, pregledal vsa okoliška polja in potoke. Ko ga ni našel, so kozaki obkrožili vas in poveljnik je vprašal: »Kam sta devali kozaka?« Domačini so se opravičevali, da so nedolžni in da si je kozak sam kriv, ker je bil pijan. Nič ni pomagalo, komandant je v ruščini prebral dekret, izdan s strani nacistične oblasti, ki se je glasil: »V vaši vasi je izginil kozak; vas, kjer izgine kozak ali Nemec, mora biti oropana in potem požgana, ljudje pa odpeljani; sosednje vasi pa samo oropane. To se bo zgodilo ob 13. uri 1. januarja 1945, če do te ure ne vrnete kozaka. To se bo neizprosno zgodilo.«¹¹⁰¹ Ljudje so bili obupani, ženske so jokale. Duhovnik se je po lastnih besedah odločil, da bo pomagal vasi, in celo noč z ruskim slovarjem v roki pripravljaj obrambni zagovor, na pomoč pa sta mu priskočila še lokalni podestà (župan) in učitelj Manzini, ki se je spoznal na slovanske jezike. Vsi trije so odšli na kozaško komando v Bijače, kjer je Cuffolo malo po rusko in malo po slovensko moledoval, potem pa je še Manzini po rusko nadaljeval zagovor. Med ruskimi častniki se je vnela debata, dokler ni bilo po treh urah odločeno, da se vasi ne požge. V zahvalo je Cuffolo šel v sosednjo gostilno, tam dobil steklenico konjaka, šel nazaj na komando in s kozaki nazdravil.¹¹⁰²

1098 Cuffolo, *Moj dnevnik*, 204.

1099 Prav tam, 206.

1100 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 48.

1101 Banchig, *Benečija*, 322.

1102 Cuffolo, *Moj dnevnik*, 209.

To so bili začetni meseci premeščanja kozaških enot iz Karnije in vzhodne Furlanije na slovensko-italijansko etnično mejo, ki se je končalo februarja 1945.¹¹⁰³ Če je bila na prvotnih dveh omenjenih območjih nevarnost italijanskih partizanov zmanjšana, so bili ob koncu vojne za nacistično okupacijsko oblast vedno večja težava slovenski partizani. Okupator je želel uničiti partizane na ozemlju Benečije, zaradi česar je na območje med Breginjem in Čento razmestil 1. kozaški polk, imenovan tudi donski polk General Krasnov.¹¹⁰⁴ Ta polk, ki je štel slabih 1500 kozakov, je bil eden od devetih polkov v sestavi Kozaškega korpusa, konec decembra 1944 pa se mu je pridružil še 2. kozaški polk Don, ki je imel poveljstvo v Čenti. Na slovenskem etničnem območju je bilo tako nastanjenih nekaj manj kot 3000 donskih kozakov, s čimer so predstavljali glavnino sovražnikovih sil v Beneški Sloveniji.¹¹⁰⁵ Svojo prisotnost je Kozaški korpus zadnje mesece vojne razširil še na območje Kobarida, Bovca, Tolmina,¹¹⁰⁶ Trst z okolico, v Goriška brda,¹¹⁰⁷ najvzhodnejša točka njegovega delovanja pa je bil Triglav.¹¹⁰⁸

Na slovenskem etničnem ozemlju niso bili tako uspešni pri uničenju partizanov kot v severovzhodni Furlaniji in Karniji. Eden od razlogov izvira iz dejstva, da kozaki niso bili tako zgoščeni na majhnem območju kot na italijanski strani, zato jim ni uspelo uporabljati metod bojevanja protiband. Ta način je predvideval, da ob partizanskem napadu oziroma ko je partizanska enota opažena, protibanda začne to loviti in se ne ustavi, dokler ni sovražnik uničen.¹¹⁰⁹ Poseben odgovor na ta način bojevanja so slovenski partizani našli v ostrostrelcih. V Špetru Slovenov-Ažli (Azzida) in Srednjem (Stregna) so se nastanile enote 1. kozaškega polka, od koder so hodili patroljirat in ropat sosednje vasi. Ostrostrelci Beneškega bataljona so se približali stanici in ustrelili stražarja ali kakšnega drugega kozaka. Oddelki kozaške konjenice so skočili na konje in oddirjali proti mestu, od koder je bilo slišati strel. Namesto da bi se začel lov na partizanske ostrostrelce, jih je tu pričakala zaseda bataljona, ki jih je odbila. To se je ponovilo še nekajkrat, dokler si kozaki niso več upali iz postojanke in so ostrostrelčevemu strelu odgovorili le s streljanjem iz postojanke.¹¹¹⁰ S tem je bila kozakom odvzeta gibčnost,¹¹¹¹ ki so jim jo omogočali konji. Poleg manjše zgoščenosti ne gre zanemariti tudi dejstva, da je bil Kozaški korpus nastanjen tu le zadnjih nekaj mesecev vojne (premestitev na slovensko etnično območje se je končala februarja 1945). Tedaj se je že začel postopen razpad Tretjega rajha, kar

1103 Bavec, *Na zahodni meji*, 136.

1104 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 254; Bavec, *Na zahodni meji*, 136.

1105 Bavec, *Na zahodni meji*, 295.

1106 Kramar, *Primorski in istrski železničarji*, 253.

1107 Prav tam, 271.

1108 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 145.

1109 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 156.

1110 Bavec, *Na zahodni meji*, 151.

1111 Gibčnost je ena ključnih lastnosti protibande. Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 156.

je vplivalo tudi na motivacijo prišlekov iz Sovjetske zveze za bojevanje na nacistični strani. Podobno kot pri 162. turkeštanski diviziji, ki je Rainerja motila zaradi preveč dezertarjev,¹¹¹² je tudi na pripadnike Kozškega korpusa vplivalo razumevanje lokalnega jezika. V Dobrovem v Goriških brdih je prišlo do spopada med kozaki in partizani. Najprej so se streljali, sledilo je kričanje drug na drugega, na koncu pa so se začeli celo pogovarjati.¹¹¹³ Vse skupaj se je končalo po treh urah, ko so partizani izvedli juriš, vendar primer potrjuje, da so kozaki razvili nekoliko drugačen odnos do slovenskega prebivalstva in partizanov od tistega s prebivalstvom v severovzhodni Furlaniji in Karniji. Zgoraj omenjeni kozaki iz Bijač so nameravali požgati Laze, vendar sta jih Slovenca Manzini in Cuffolo prepričala s tem, da sta jih nagovorila v »slovanskem esperantu«, in ti ne samo, da so opustili namero požgati vas, s Slovencema so celo veselo nazdravljali.¹¹¹⁴ Zgodilo se je celo, da so prišleki domačine šteli pred nacisti. 26. februarja je v vas prišel nemški podčastnik, in ko ga je fant, ki je kozakom nosil seno, videl, se je od strahu tekel skrit na polje. Ko ga je Nemec videl teči, je začel vsem mimoidočim groziti s pištolo, da jih bo ubil, če se fant hitro ne prikaže nazaj. Med tistimi, ki jim je podčastnik grozil, so bili tudi starši, zato se je fant odločil, da pride iz skrivališča, in se izgovarjal, da ni partizan in da le kozakom nosi seno. Ko ga je Nemec že hotel ustreliti, je pritekel kozak, se postavil na fantovo stran in ga s tem rešil.¹¹¹⁵

Stiki med slovenskimi partizani in kozaki so bili na drugi strani omejeni skoraj izključno na boje, predvsem je šlo za partizanske zasede. Ni jasno, ali je kozakom uspelo z domačim prebivalstvom skleniti dogovor glede odvzema oziroma nakupa določene kvote sena.¹¹¹⁶ Kljub temu pa so kozaki padali v zasede predvsem, ko so se po partizanskem mnenju vračali z ropanj »največkrat hrane in predvsem sena za svoje konje, kar kaže, da so se morali sami oskrbovati«.¹¹¹⁷ Teh zased je bilo kar precej, na primer pri Zumajah (Zomeais) 30. decembra 1944, Sovodnjah 8. februarja 1945, Azli 7. marca, Borjani 12. marca¹¹¹⁸ in Petjagi (Ponteaccu).¹¹¹⁹ Zaradi teh kraj in oteževanja vsakdanjega življenja naj kozaki po partizanskem mnenju med domačini ne bi bili na najboljšem glasu (čeprav se zdi, da so bili Azerbajdžanci še na slabšem), in ko so 27. aprila slovenski partizani in ozopovci porazili umikajoče se kozake 1. kozškega polka, »je Beneški bataljon žel

1112 Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, 554.

1113 Bavec, *Na zahodni meji*, 288.

1114 Cuffolo, *Moj dnevnik*, 207.

1115 Prav tam, 220.

1116 Anton Cuffolo omenja, da so 24. januarja 1945 kozaki prišli v Laze, stehali in naložili 25 stotov sena ter v zameno pustili zadolžnico. Ni jasno, kako razširjena je bila metoda ustvarjanja dolga. Prav tam, 212.

1117 Bavec, *Na zahodni meji*, 210.

1118 V tem primeru so ukradli tudi kokoši, tri krave in 600 litrov vina. Prav tam, 223.

1119 Neznani datum. Banchig, *Benečija*; Bavec, *Na zahodni meji*.

odobranje svojih Benečanov, ki so jim kozaki mesece kradli živež». ¹¹²⁰ Poleg napadov na počasne kolone z vozovi, polnimi sena, so partizani nastavljali zasede tudi kozakom, ki so v imenu nacističnega okupatorja patrolirali po lokalnih vaseh. V vsaki od zased so imeli kozaki nekaj žrtev, ¹¹²¹ zaradi česar so vse težje nadzirali dodeljeno območje, trpela pa je tudi njihova bojna morala.

Večjih spopadov med slovenskimi partizani in kozaki ni bilo veliko. Razdelimo jih lahko na kozaško sodelovanje v nacističnih ofenzivah in partizanske napade na umikajoče se kozaške enote v zadnjem tednu aprila 1945. Drugi kozaški polk je v drugi polovici februarja 1945 sodeloval v ofenzivi na zahodno Benečijo, v začetku aprila sta oba, tako 1. kot 2. donski polk, sodelovala v ofenzivi v Goriških brdih in Beneški Sloveniji, kar je privedlo do spopada pri Gorenjem Tarbiju (Tribil Superiore). Tu so se 10. aprila spopadli 1. kozaški polk in slovenski partizani, na strani katerih je bil uporabljen tudi »ruski« bataljon, nastal iz sovjetskih ujetnikov, ki so bili nekaj dni prej osvobojeni iz taborišča v Palmanovi. ¹¹²²

Poleg ofenziv, ki nimajo posebnega imena, so pripadniki Kozaškega korpusa sodelovali še v dveh operacijah proti slovenskim partizanom – v že omenjeni operaciji Hornof (8.–14. december 1944), s katero so zasedli Benečijo, in v obsežni operaciji Konec zime (20.–26. marec 1945), ki je potekala na območju Trnovske planote. V zadnji so pripadniki 2. kozaškega polka ¹¹²³ sodelovali v tridnevni bitki za Sinji vrh na obrobju Trnovskega gozda, ko so nacisti in njihove kolaboracionistične enote (kozaki in četniki) obkolili velik del 9. korpusa. ¹¹²⁴

V zadnjih tednih aprila so slovenski partizani začeli vedno bolj pritiskati na kozaške stanice v Benečiji, medtem ko so sovjetski prišleki namesto o bojih zmeraj bolj razmišljali o umiku in predaji zaveznikom. Ta sprememba je privedla do prvega večjega napada partizanov na stanico. V Fojdi (Faedis) je bilo nastanjenih 100 kozakov s 47-milimetrskim topom, dvema 20-milimetrskima protiletalskima topoma in več minometi. Stanica je bila močna ovira na poti proti Vidmu in preostali Furlaniji, zato so se slovenski in garibaldinski partizani dogovorili, da zadnji v noči med 25. in 26. aprilom 1945 napadejo Fojdo. Boj je potekal celo noč, vendar so bili na koncu partizani odbiti. Kozaki niso čakali naslednje noči. Takoj ko se je zvečerilo, so se umaknili v smeri Tricesima proti Karniji. ¹¹²⁵ Tudi v Špetru Slovenov je bila močna kozaška stanica 1. kozaškega polka, ki je 28. aprila nameravala zapustiti to mesto, kar so izvedeli italijanski alpinci

1120 Bavec, *Na zahodni meji*, 300.

1121 Prav tam, 285.

1122 Prav tam, 273.

1123 Poveljeval jima je general Bikovski oziroma Rikovski. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 637; Kramar, *Primorski in istrski železničarji*, 256.

1124 Kramar, *Primorski in istrski železničarji*, 257.

1125 Bavec, *Na zahodni meji*, 292.

polka Tagliamento in novico sporočili ozopovcem. Ti so prišli k slovenskim partizanom s predlogom, naj napadejo umikajočo se kolono, kar je bilo tudi sprejeto. Donski kozaki s topovi in 30 vpreženimi vozovi so se odpravili na pot, ko so jim združene partizanske sile pri Hlodiču (Clodig) postavile zasedo. Ozopovci so začeli streljati z minometoma in topom, čemur je sledila panika med kozaki, kar so izkoristili partizani slovenskega Beneškega bataljona in tudi oni napadli kolono. Ozopovci so se po pričanju partizana Bavca kmalu po začetku bojev umaknili in Slovenci so zajeli kozake skupaj s težkim orožjem. Med tem orožjem so bili tudi štirje 45-milimetrski topovi, ki pa jih nobeden od partizanov ni znal uporabljati, zato so ujete kozaške topničarje vključili v Beneški bataljon, preostale ujete (okoli 200) pa pod vodstvom zalednih enot poslali proti Tolminu.¹¹²⁶ Kmalu po tem spopadu je Beneški bataljon pri Ažli nastavljal zasedo še nemški koloni, vendar je tej prišla na pomoč tankovska enota, ki je začela obstreljevati partizanske položaje. Kozaški topničarji, ki so razmišljali izključno o tem, kako bodo preživeli do konca vojne, so se tankov prestrašili in dva sta pritekla do poveljnika bataljona Jožka Ošnjaka ter mu dejala: »Komandant ... Proč od tod ... Tukaj kaput.«¹¹²⁷ Le nekaj dni po tem, 1. maja, je Beneški bataljon prodril proti Čedadu in na poti zajel Azerbajdžansko legijo s 300 kozaki ter jih poslal v Tolmin,¹¹²⁸ s čimer se je končala kozaška zasedba dela slovenskega etničnega ozemlja.

S tem pa se še ni sklenila usoda sovjetskih prišlekov na območju Jadranskega primorja. Zajeti kozaki in Azerbajdžanci so bili skupaj z nemškimi vojaki, italijanskimi in jugoslovanskimi kolaboracionističnimi ujetniki, ki so se predali na tem območju, odvedeni v Tolmin, kjer so jih nastanili v nekdanje italijanske vojašnice. Po pričevanju domačinov so na te ujetnike streljali na več mestih v okolici Tolmina, še posebej na pobočju pod Kozlovim robom nad Tolminom in predelu proti reki Soči. Po pričevanju J. Š. z Idrskega pri Kobaridu naj bi te »ujetnike postrelili v neki jami, ki se je nahajala med tolminskim pokopališčem in nemškim pokopališčem iz prve svetovne vojne. Po poboju naj bi to jamo zaminirali.«¹¹²⁹ Jama kot tudi drugi kraji okrog Tolmina še niso bili raziskani, zato o končni usodi kozaških in azerbajdžanskih ujetnikov ni mogoče govoriti z gotovostjo. Tudi glede repatriacije kolaboracionistov Sovjetski zvezi niso bili nikoli najdeni nobeni dokumenti, kar dodatno potrjuje, da so bili ti ujetniki po vsej verjetnosti usmrčeni na ozemlju Slovenije, najverjetneje na območju Tolmina.

1126 Prav tam, 300.

1127 Ošnjak, *Pod Matajurjem*, 322.

1128 O številkah je težko govoriti. Če seštejemo vse omembe slovenskih partizanov o zajetju kozakov ob koncu vojne, pridemo do številke 600 kozakov. Kar se tiče Azerbajdžanske legije, sta bila to dva bataljona, kar bi pomenilo okoli 600 vojakov, vendar je malo verjetno, da sta bila bataljona v polni zasedbi. Zgornja številka ujetih je torej 1200 mož. Bavec, *Na zahodni meji*, 318; Banchig, *Benečija*, 328.

1129 Pričevanje je zbral in avtorju knjige predal dr. Renato Podberšič.

Umik proti Avstriji

Vrhovni komisar je teden dni pred dokončnim umikom v Avstrijo¹¹³⁰ ob praznovanju Hitlerjevega 56. rojstnega dneva, 20. aprila 1945, priredil srečanje kolaboracionističnih vojaških in civilnih poveljnikov v OZAK. Na grad Miramar so prišli vodilni gospodarstveniki, prefekti, podestàji, in župani, poveljniki četnikov, ustašev, slovenskih domobrancev, kozakov in Kavkazcev. Rainer je nagovoril zbrane, potem pa so si sledili še govori prefektov in končno še kolaboracionističnih poveljnikov. Med njimi je prvi začel kozaški ataman Domanov, ki se je zahvalil »Adolfu Hitlerju, ki je dal možnost kozakom, uničenim od boljševizma, da lahko še vedno živijo in se borijo proti njihovemu sovražniku ter ustvarijo novo Evropo«. ¹¹³¹ Temu so sledili še podobni govori predstavnikov ustašev, četnikov in domobrancev, ki jih je predstavljal Janko Debeljak, ter kot zadnji nacistični predstavnik ministrstva za zasedena vzhodna območja pri Kavkaškem polku Paul Theurer, ki je dejal, da »so se kavkaški narodi v skladu s starodavno tradicijo vedno bojevali za svobodo«. ¹¹³² To je bilo zadnjič, ko je tržaški prefekt videl vrhovnega komisarja OZAK. ¹¹³³

Zdi se, da je višji poveljnik SS in policije med kolaboracionisti v Jadranskem primorju najbolj zaupal možem iz Trawnikov in kozakom. ¹¹³⁴ Prvim je zaupal tako močno, da so postali njegovi telesni stražarji v tržaški vili Ara, po prihodu Kozaškega korpusa pa je bilo mednje sprejetih tudi nekaj kozakov. ¹¹³⁵ Za te se je tudi osebno zanimal, in ko se na primer ni strinjal z delovanjem Eduarda Radtkeja, ki je bil vezni člen med ministrstvom za zasedena vzhodna območja in kozaki, je s pomočjo predstavnika varnostne službe (*Sicherheitsdienst-SD*) v Tolmeču tik pred koncem druge svetovne vojne dosegel, da je bil Radtke izgnan z območja kozaškega delovanja. ¹¹³⁶ Čeprav je Globočnik še aprila 1945 odrejal, kdo bo vezni člen med kozaki in nacisti, tuji kolaboracionisti niso bili njegova prioriteta. Ni se strinjal s pogajanjem o kapitulaciji nemških enot na italijanski fronti, ki jih je vodil Karl Wolff, in raje nameraval sodelovati v obrambi nacistične Nemčije (*die blaue Linee*). V ta namen je svoje SS in policijske enote premaknil na sever in nameraval postaviti štab prav v Tolmeču, ¹¹³⁷ kjer je še zadnjič želel uporabiti Kozaški korpus.

1130 Carnier, *Lo sterminio mancato*, 201.

1131 Cocani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 296.

1132 Prav tam, 296.

1133 Vrhovni komisar je iz Trsta zadnjič odpotoval 22. aprila, vendar naj bi se nameraval vrniti 1. maja. Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*, 231.

1134 Oboji so bili torej tuji, sovjetski kolaboracionisti, medtem ko lokalnim kolaboracionistom ni toliko zaupal.

1135 Cocani je menil, da je zanimivo, da je Rainer za srečanje izbral ravno grad Miramar, od koder se je Maksimilijan Habsburški leta 1864 odpravil na svojo pot v Mehiko, kjer je postal kralj te države, vendar ga je tam čakala tudi smrt. Carnier, *Lo sterminio mancato*, 62, 70.

1136 Prav tam, 241.

1137 Cocani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 338.

Medtem so bili sovjetski kolaboracionisti v Karniji in severnovzhodni Furlaniji zbegani, saj niso vedeli, kakšne načrte imajo z njimi nacisti, poleg tega pa se je tudi partizansko gibanje iz dneva v dan krepilo. 28. aprila je prišla novica, ki je otežila Globočnikove obrambne načrte, med kozaki pa povzročila skrb: nemška vojska v Italiji je podpisala kapitulacijo. Kozakiški poveljniki so edino zavezniško vojsko imeli kot sebi enako, medtem ko so na neredno partizansko vojsko gledali zviška in se ji niso hoteli predati. Kljub željam, da bi se predali Anglo-Američanom, so bili ti še vedno daleč proč, na kozake pa so vedno bolj pritiskali partizani, ki so zahtevali, da se predajo, ali pa bo prišlo do boja.¹¹³⁸ Naj se kozaki¹¹³⁹ pripravijo na boj proti partizanom, ki jih bodo prej ali slej napadli, ali naj se raje umaknejo v Avstrijo in tam počakajo na prihod zaveznikov? Med kozaki so krožile govorice, da naj bi Gruzijška legija in njeni trije bataljoni padli v partizanske roke, vendar se je novica kmalu izkazala za napačno. Gruzijški poveljnik Zulukidze je, preden se je predal ozopovcem, kozaškemu atamanu preko svojega častnika poslal sporočilo, da se namerava predati in da ne pričakuje političnega maščevanja. Ko je gruzijski častnik prišel do Domanova, Krasnova in drugih poveljnikov in jim predal sporočilo, naj bi se vrhovni ataman Krasnov za hip zamislil, potem pa ob dejstvu, da se tudi kozaska divizija in ustaši iz Jugoslavije umikajo v Avstrijo, odgovoril: »Ne! Jaz grem. Skupaj s svojimi kozaki, konji in orožjem bom prečkal Alpe v smeri Koroške.« Temu je po pričanju preživelih kozakiških generalov sledil premor, ki so ga prekinili glasovi od zunaj. Prišla je dolga kolona kozakov in nekdo je rekel: »To so kozaki z območja Trsta.«¹¹⁴⁰ Opogumljen s to novico je Krasnov še odločneje rekel gruzijskemu častniku: »Povejte princu Zulukidzeju, da se s svojimi četami umikam proti Avstriji.«¹¹⁴¹ S tem je bila dokončno sprejeta odločitev o umiku Kozškega korpusa.¹¹⁴²

Kljub dvomom, kaj storiti, so se poveljniki na zadnje odločili, da se kozaki iz stanic v Benečiji, severovzhodni Furlaniji in Karniji umaknejo v Avstrijo. Zadnje dneve aprila so se kozakiške enote, ki so bile razmeščene po območju OZAK, vračale v Kozakijo. Med njimi je bil največji kontingent 3000 kozakov,¹¹⁴³ sestavljen iz 1. in 2. donskega polka, ki sta se pri umiku proti severu pridružila glavnini Kozškega korpusa. Ta premik h glavnini ni uspel vsem kozakom. V Podutani (San Leonardo) v Beneški Sloveniji so kozaki zamudili priložnost, da bi se umaknili iz stanice, zato so se bili prisiljeni zabarikadirati v vojašnico. Slovenski partizani so jo 28. aprila obkolili in zahtevali njihovo predajo. Prišlo je do pogovorov, v katerih se je v imenu partizanov pogajal slovenski duhovnik Angelo Cracina, ki je govoril rusko, vendar pa so ga kozaki, ki so še vedno upali, da se bodo

1138 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 326.

1139 Kavkazci so se neodvisno od Kozškega korpusa odločili za umik v Avstrijo.

1140 S tem je verjetno mišljen 1. in 2. donski polk, ki sta se umaknila iz Benečije in ostalih delov Furlanije.

1141 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 159.

1142 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 361.

1143 Prav tam, 160.

predali prodirajočim zaveznikom, zavrnilo. Domačini so začeli bežati iz vasi in začel se je boj, ki je trajal šest ur. V bojih je bil ubitih 21 kozakov in okrog 100 ujetih.¹¹⁴⁴

Na območje severovzhodne Furlanije in Karnije so zadnji teden aprila prihajale vedno nove kozaške enote, ki so bile nameščene na slovenskem etničnem prostoru, in poveljstvo jih je moralo počakati ter organizirati kar se da urejen umik celotnega Kozaškega korpusa. V tem trenutku pa je prišlo do izraza, da kavkaški polk *Nordkaukasus*, ki je dotlej varoval severno pot umika, ni podrejen Kozaškemu korpusu, temveč je samostojen vojaški kontingent, podrejen Globočniku. Ob zlomu vermahta na vseh frontah so SS-policijski poveljnik v Jadranskem primorju in njegovi nacistični podrejeni predvsem razmišljali, kako rešiti sebe in nemške vojake, medtem ko se je kolaboracionistom zdelo, da so prepuščeni na milost in nemilost vojne vihre.¹¹⁴⁵ Gruzijška legija je sprejela odločitev in se je predala ozopovcem, poveljniki Kozaškega korpusa so se odločili za umik, vendar so morali najprej počakati na enote iz preostalega OZAK. Tudi kavkaški poveljnik sultan Klič Girej se je odločil, da se bo Kavkaški polk umaknil v Avstrijo, vendar je pohitel in umik izvedel že 26. aprila zvečer, s čimer je ozemlje Karnije ostalo nezavarovano. S tem se je odpirala možnost partizanskih zased ob poti, poleg tega pa je ozemlje ogrožala tudi možnost zavezniških bombardiranj.¹¹⁴⁶

Na dan kavkaškega umika, 26. aprila, je prišlo do bombardiranja največje izključno kozaške naselbine Alesso (1500 kozaških civilistov),¹¹⁴⁷ kar je povzročilo 68 mrtvih.¹¹⁴⁸ To ni bil prvi napad, saj je bombardiranje utrdbe Osoppo zahtevalo okrog 200 kozaških življenj.¹¹⁴⁹ Dejstvo pa je, da se je nacistično okupirano ozemlje proti koncu vojne hitro zmanjševalo, zaradi česar so kozaki vse pogosteje postajali tarča zavezniških bombnikov. Med umikom bi bila dolga kolona vozov lahka tarča letal, zato se je kozaško poveljstvo odločilo za nekoliko daljšo, vendar po njihovem mnenju varnejšo pot med Karnijskimi gorami.¹¹⁵⁰ Vse manjše kozaške enote, ki so bile stacionirane v Benečiji in drugih delih OZAK, so najprej morale priti do Tolmeča, kjer je bilo nekakšno zbirno mesto. Od tam bi se Kozaški korpus namesto naravnost proti severu (Paluzzo) po dolini reke But usmeril ob Tilmentu do Ville Santine, kjer bi zavil proti severu po dolini reke Degano. Ob reki bi šli mimo Ovara do Comegliansa, kjer bi zavili na vijugasto cesto pod goro Zoncolan. Mimo naselja Ravascietto bi prišli do nekdanjega sedeža Kavkaškega polka v mestu Paluzzo, od koder bi zavili proti severu do prelaza Plöcken. Zakaj je bil izbran ravno prelaz Plöcken? V tistih kaotičnih dneh, ko so se vse motorizirane in pehotne kolone vermahta in SS želele

1144 Banchig, *Benečija*, 328.

1145 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friul*, 329.

1146 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 155.

1147 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 62.

1148 Prav tam, 112.

1149 Carnier, *Lo sterminio mancato*, 182.

1150 Prav tam, 154.

umakniti z italijanskega ozemlja, se je zaradi velikega števila umikajočih prelaz Brenner »zamašil«. Podobno bi se lahko zgodilo tudi na prelazu Kokova (Cocau), ki bi ga prečkali kozaki z vozovi, ki bi poskušali iti preko Trbiža v Avstrijo.¹¹⁵¹ Obstajala je tudi možnost, da bodo slovenski partizani zaprli prelaz Kokova, zato je prišlo do odločitve, da Kozaški korpus uporabi manj pomemben prelaz Plöcken, ki je bil tudi bolj oddaljen od slovenskih partizanov, medtem ko je bila pomembnejša tabeljska pot prepuščena nacističnim pehotnim in motoriziranim kolonam.¹¹⁵² Na poti do prelaza, ki je bila še nekaj dni prej polna kolaboracionističnih postojank, niso imeli kozaki več nobenega zaveznika, saj so jih tako Gruzijci kot Kavkazci zapustili, zato so se morali znajti sami. Na poti umika so bili postavljeni kozaški oddelki, general Andrej Grigorijevič Škuro, eden od najvidnejših kozaških voditeljev in poveljnik rezervnih enot Kozaškega korpusa, pa je odpotoval v Celovec, da bi tam pripravil vse potrebno za vzpostavitev kozaškega generalnega štaba v Avstriji.¹¹⁵³ Kozaki v severovzhodni Furlaniji so se pripravljali na odhod in so bili na robu z živci,¹¹⁵⁴ ko se je razvedelo, da so jim ozopovski in garibaldinski partizani zaprli pot. Pri Ovaru je prišlo do prvega in edinega velikega boja med italijanskimi partizani in Kozaškim korpusom, ki je pripeljal do kozaškega maščevanja nad civilnim prebivalstvom.

Po operaciji Stezosledec je bilo partizansko gibanje v severovzhodni Furlaniji in Karniji omejeno. Večje enote italijanskega odporniškega gibanja so se umaknile z območja, na primer garibaldinska brigada Guido Picelli, ki je bila prisiljena v umik na ozemlje Benečije,¹¹⁵⁵ okrepile pa so se šele v zadnjem mesecu vojne, ko so partizanske enote prišle nazaj na ta območja. Kozaki v tem času niso bili več tako zgoščeni na omenjenem območju, saj so jim nacisti dodelili tudi varovanje drugih ozemelj, hkrati pa niso niti več imeli prvotne želje po bojevanju na nacistični strani. Partizani, ki so bili pol leta potisnjeni na rob preživetja, so si srčno želeli maščevati se kozakom in osvoboditi domače kraje, pridružilo pa naj bi se jim tudi veliko »junakov zadnjega trenutka«, ki so si želeli pristati na zmagoviti strani.¹¹⁵⁶ Partizanska želja po boju oziroma pokazati se kot osvoboditelj je bila velika, hkrati pa sta se po končanem boju pri Ovaru pogosto omenjala znana pregovora, ki ju je zapisal duhovnik Francesco Zossi: »Zlate mostove sovražniku, ki beži,« in »Pazi se jeze obupanega.«¹¹⁵⁷

Kako je prišlo do bitke za Ovaro in kakšne so bile njene posledice? V Ovaru se je poveljnik stanice Nasikov »s figo v žepu« pogajal s partizani o predaji postojanke. Zavedal se je, da preko Ovara poteka pot umika celotnega Kozaškega korpusa in da je

1151 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 363.

1152 Carnier, *Lo sterminio mancato*, 195; Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 337.

1153 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 154.

1154 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 337.

1155 Bavec, *Na zahodni meji*, 206.

1156 Te junake pogosto omenjata knjigi slovenskih partizanov Ošnjak, *Pod Matajurjem* in Bavec, *Na zahodni meji*, ko govorita o ozopovcih.

1157 »*A nemico che scappa ponti d'oro*« in »*Guardati dall'ira del disperato*.« Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 342, 350.

v nobenem primeru ne sme predati, vendar je kljub temu navidezno sprejel pogoje za predajo stanice. Ko so se partizanski parlamentarci približali postojanki, so iz nje začeli streljati kozaki. Partizane je prevara tako razjezila, da so se poveljnik garibaldincev¹¹⁵⁸ Furore, ozopovcev Paolo in gruzijski stotnik Akaki Urušadze odločili, da napadejo stano v Ovaru. Partizani se niso najbolje organizirali, niso imeli rešitve, kaj narediti, če pride do kozaške okrepitve, temveč so 2. maja zjutraj preprosto obkolili stanici v Ovaru (130 kozakov) in sosednji vasi Chialina (120 kozakov). Gruzijška častnika sta skrivaj postavila bombo na zunanji zid vojašnice v Chialini, kjer so bili stacionirani kozaki in njihove žene z otroki, in eksplozija je povzročila, da se je celotna zgradba zrušila. Bomba je zahtevala 42 življenj in 26 ranjenih, preživeli v vojašnici pa so se v zmedi predali.¹¹⁵⁹ Opogumljeni z začetnim uspehom so partizani napadli še stanico v Ovaru. Začeli so se hudi boji in tamkajšnji kozaki so se umaknili v občinsko zgradbo sredi naselja, medtem ko so jo partizani poskušali zažgati z zažigalnimi bombami. Streha se je podrla, in ko so ostali samo še zunanji zidovi, so napadalci mislili, da se bodo kozaki v Ovaru predali podobno kot v Chialini. Vendar pa ni bilo tako, saj se jih je pred podorom strehe veliko število zateklo v klet, in ko se je prah polegel, so se branili naprej.¹¹⁶⁰

Takoj po novici, da sta bila Chialini in Ovaro napadena, je Domanov ukazal polkovniku Golubovu, naj sestavi kontingent (sestavljali so ga trije kozaški polki¹¹⁶¹ in carski kadeti Junker), ki bi iz Ville Santine in Tolmeča kar se da hitro odjahal v Ovaro. Ko je kozaški kontingent prispel do Ovara, je večurna bitka še vedno potekala. Ko so jih partizani videli, za številne ozopovce je bil to bojni krst, so se ustrašili obkolitve in začeli bežati. Ko je bilo bitke konec, so iz podrte zgradbe prišli oblegani kozaki in tedaj se je njihova jeza ter jeza tistih, ki so jim prišli na pomoč, znesla nad civilnim prebivalstvom, ki med bitko ni zbežalo. Veliko število mrtvih kozakov je spodbujalo preživele k maščevanju in tako so sredi vasi zbrali 26 civilistov, med drugim tudi lokalnega duhovnika Pietra Cortiulo, ter jih pobili. Poveljnik stanice Ovaro Nasikov se je bal, da je v eksploziji vojašnice v Chialini izgubil svakinjo, zato se je odpravil v to vas, da jo požge in tako maščuje sorodnico. Še pravočasno je izvedel, da je svakinja preživela, kar ga je odvrnilo od požiga.¹¹⁶² Ko je do partizanov prišla novica o poboju, so ti odgovorili s podobno mero, usmrtili so 70–80 kozaških ujetnikov, ki so se predali teden pred tem.¹¹⁶³

1158 V sestavi garibaldincev je bil v tej bitki tudi bataljon Stalin, v katerega so bili vključeni prebegli sovjetski vojni ujetniki in kozaški dezertjerji.

1159 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 348.

1160 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 172.

1161 Med njimi tudi enote, ki so prišle iz Benečije. Prav tam, 176.

1162 Prav tam, 178. V teh napetih dneh umikanja proti Avstriji pobjo civilistov v Ovaru ni bil osamljen. Nekaj kilometrov južneje je istega dne v Avasinis prišla nemška kolona in v znak maščevanja za partizansko zasedo usmrtila 51 civilistov, 25 pa jih ranila. Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 342.

1163 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 113; Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 185.

Ob prebiranju spominov in literature o teh zadnjih dneh vojne je pri kozakih mogoče zaznati predvsem napetost, strah, ropanje in nasilje. Prisotno pa je bilo tudi naivno upanje, da bodo Britanci ob predaji z njimi ravnali kot z enakovrednim partnerjem, ki ga bo mogoče izkoristiti za boj proti boljševizmu. Želje po umiku v Avstrijo ni mogoče posploševati, saj so obstajale izjeme, kot je stanica v Avasinisu, ki se je partizanom predala brez boja, in stanica v Gimunu, ki se je predala predstavniku britanske misije pri partizanih, s katerim je bil podpisan dogovor, da pripadniki te stanice ne bodo izročeni Sovjetski zvezi, kar pa na koncu ni bilo spoštovano.¹¹⁶⁴ Kljub izjemam pa se je 10 kilometrov dolga kolona¹¹⁶⁵ Kozaškega korpusa z vozovi, konji, topovi in družinami začela počasi umikati proti Avstriji. Med umikom je prišlo do snežne nevihte in ustavljale so jih partizanske zasede, zato so kozaki umik primerjali s »križevim potom«. Govorili so si: »Bratje, saj to je sveti četrtek,« saj jih je umik spominjal na Kalvarijo, starejša kubanska kozakinja pa je obupano zakričala: »O bog, zakaj si tak z nami? Kaj smo naredili, da nas tako trpinčiš?«. Malo pred polnočjo 3. maja je limuzina, ki je peljala Krasnova, prečkala prelaz Plöcken, večina pa ga je šele naslednji dan.

Podobno kot Kozaški korpus sta se tudi Friedrich Rainer in Odilo Globočnik umikala proti rodni Avstriji. Ob koncu vojne je šele mogoče razumeti, zakaj je poveljnik SS in policije v OZAK Kozaškemu korpusu namenil prav območje severovzhodne Karnije in Furlanije in zakaj se je feldmaršal Kesselring zavzemal za izvedbo operacije Stezosled. Poleg Brennerja je bilo namreč to ključno območje, ki je povezovalo italijanski prostor z nacistično Nemčijo. In ker so bili slovenski partizani vse močnejši, sta se SS-polijski in civilni poveljnik v Jadranskem primorju odločila za umik v Avstrijo prav preko ozemlja, ki ga je zasedal Kozaški korpus. Rainer je to storil 27. oziroma 28., Globočnik pa 30. aprila.¹¹⁶⁶ Zadnji je podobno kot kozaki čez nekaj dni želel priti v Tretji rajh preko prelaza Plöcken. Njegov pomočnik Lerch se je pozneje spominjal, da je v karnijskem mestecu Arta poveljnik SS dočkal novico o firerjevi smrti. Globočnik, ki je bil tedaj v tamkajšnjem hotelu, je ob tej vesti doživel živčni zlom in morali so poklicati zdravnika SS. Ko se je počutil nekoliko bolje, je nagovoril zbrane v sobi: »Tu, v Adriafrontu se spominjamo firerja,«¹¹⁶⁷ in nazdravil s konjakom. 3. maja se je še zadnjič srečal z atamanoma Krasnovom in Domanovom ter prečkal prelaz Plöcken. Naslednji dan je na drugi strani prelaza v Kočah-Muta (Kötschach-Mauthen) poskušal pomiriti domačine, češ da je dovolj čet, ki bodo podobno kot leta 1915 ustavile napadalce (zaveznike) v alpski trdnjavi (*Alpenfestung*).¹¹⁶⁸ Res je bilo na Koroškem v tistem času veliko bojnih enot različnih narodov, vendar nobena ni imela posebne želje, da bi zoperstavila Britance. Globočnik je

1164 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 227.

1165 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 361.

1166 Carnier, *Lo sterminio mancato*, 201, 205.

1167 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 208.

1168 Prav tam, 194.

na zadnjem sestanku željo po obrambi izrazil tudi kozaškima poveljnikoma, vendar sta bila ta z mislimi pri vprašanju, kako priti na varno in se ob prihodu Britancev predati. V nasprotju z besedami SS-poveljnika v OZAK se je večina Avstrijcev zavedala, da je vojne konec in s tem so v njihovih očeh tudi kolaboracionisti izgubili razlog za obstoj. Iz kozaškega kontingenta, ki je še nekaj tednov prej preprečeval, da bi partizani zaprli alpske povezave med italijanskim ozemljem in Koroško in onemogočal širjenje lokalnega odporiškega gibanja, so se pripadniki Kozaškega korpusa spremenili v tisoče ust, ki jih je bilo treba nahraniti.¹¹⁶⁹ Ko je ta kolona prišla v Avstrijo, so prišleki hodili po hišah in prosili za nekaj hrane, sena za konje, si sušili oblačila, domačine pa je bilo strah, da bodo začeli posiljevati lokalna dekleta in ropati domove.¹¹⁷⁰

Repatriacija

Pjotr Nikolajevič Krasnov je upal, da se bo spet lahko srečal s poveljnikom zavezniških sil v Italiji, britanskim feldmaršalom Haroldom Alexandrom, ob katerem se je bojeval že v ruski državljanski vojni. Predstavniki Kozaškega korpusa so se z Britanci prvič srečali 7. maja 1945, ko se je škotski polkovnik Malchcolm s svojo skupino spustil s prelaza Plöcken do kraja Koče-Muta in sovjetskim kolaboracionistom sporočil, da je feldmaršal Alexander ukazal premik kozakov v Lienz, Kavkaški polk pa naj se namesti v Oberdrauburg. Sovjetski prišleki so sprejeli njegov ukaz.¹¹⁷¹ S tem so predali del lastne samostojnosti in se podobno kot v času, ko so se bojevali za Tretji rajh ali ruskega carja, podredili močnejši vojski v želji po ohranitvi avtonomije in privilegijev. Vendar pa tokrat ni šlo samo za privilegije, ampak tudi za življenja. Podobno kot se je car Peter Veliki po zmagi pri Poltavi (1709) maščeval zaporoškim kozakom za izdajstvo, si je tudi Stalin želel maščevati se kozaškim (in drugim sovjetskim) kolaboracionistom.

Premik Kozaškega korpusa je bil veliko olajšanje za prebivalce v okolici kraja Koče-Muta, saj se jim ni bilo več treba bati potencialnih kozaških ropanj, v Oberdrauburgu in Lienzu pa naj bi Britanci poskrbeli za oskrbo kolaboracionistov. Novi skrbniki kozakov v taborišču Peggetz teh niso nikoli fizično prešteli, vendar so po izračunu hrane, ki so jo potrebovali, da bi jih nahranili, prišli do številke 22.500 vojakov in 1400 civilistov, medtem ko je bilo na isti način ugotovljeno, da je Kavkazcev okoli 4800.¹¹⁷² Število bi bilo še večje, če ne bi bilo med kozaki nekaj sto »dezerterjev«, ¹¹⁷³ ki se niso odločili oditi z glavnino korpusa v Lienz.¹¹⁷⁴

1169 Carnier, *Lo sterminio mancato*, 246.

1170 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 196.

1171 Prav tam, 198.

1172 Drugi viri omenjajo številke do 35.000 kozakov, nastanjenih v taborišču Peggetz. Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friaul*, 364.

1173 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 199.

1174 Glej poglavje *Mogoče vrzeli repatriacije*.

Glavnina Kozaškega korpusa se je nastanila ob levem bregu Drave pri Lienzu, kjer so sovjetski prišleki postavili šotore ter v strahu pričakovali potencialen napad slovenskih partizanov na taborišče.¹¹⁷⁵ Po nekaj dneh je v Peggetzu nastala lakota, saj so bili kozaki vajeni veliko jesti, britanski skrbniki pa jim niso mogli priskrbeti zadostne količine hrane, zato so začeli hoditi k lokalnemu prebivalstvu kupovat živila in celo začeli pobijati svoje konje.¹¹⁷⁶ Če slovenski domobranci v taborišču na avstrijskem Vetrinjskem polju niso imeli skoraj nič konj in vozov,¹¹⁷⁷ je dvakrat večji Kozaški korpus s številnimi živalmi povzročil, da je po nekaj tednih začelo neznosno smrdeti po konjskem in kameljem gnoju. Taborišče Peggetz je z natlačenimi vozovi iz dneva v dan bolj spominjal na slabo organiziran ciganski¹¹⁷⁸ tabor. Britanci so Kozaški korpus vse težje oskrbovali, dodatno pa so prišle še manjše kozaške enote s francoskega bojišča, 15. kozaška divizija generala von Pannwitz in kolaboracionisti z območja Jugoslavije (četniki, ustaši, domobranci). Britanski poveljniki na čelu s feldmaršalom Alexandrom in odgovornimi v Veliki Britaniji so se odločili, da bodo svoje oskrbovalne težave rešili s predajo kolaboracionistov Sovjetski zvezi in drugim državam nastajajočega vzhodnega bloka, kot je bilo dogovorjeno na konferenci v Jalti.¹¹⁷⁹

Repatriacija kolaboracionistov, ki so ji Britanci dali ime operacija Keelhaul, se je začela 24. maja, ko so zasegli vse njihove konje, čez dva dni pa so zasegli tudi 20 milijonov italijanskih lir, ki so ostale v kozaški *Feldbanki*. 27. maja je poveljnik Alexander, ki si je bežno ogledal stanje v Peggetzu, kozaške generale in častnike povabil, naj pridejo naslednji dan na konferenco v Špital ob Dravi. Kljub ne najboljšemu ravnanju Britancev so kozaki še vedno naivno pričakovali, da jim bo uspelo prepričati svoje skrbnike, da bi se skupaj bojevali proti boljševizmu. 2000 najvišjih kozaških predstavnikov si je obleklo svoje najboljše uniforme in si nanje pripelo stare medalje iz ruske državljanske vojne. Krasnov je ženi Lidiji rekel: »Vrnem se med šesto in osmo zvečer,«¹¹⁸⁰ in odšel. Častniki so se povzpeli na tovarnjake, ki so jih priskrbeli Britanci, medtem ko so jim kozaški generali sledili v avtomobilih. Na sredi poti pri vasi Nikolsdorf pa se je potujočim kozakom priključila oborožena britanska kolona in šele tedaj so se vodilni kozaki zavedli, kaj se dogaja. Ko je konvoj odpeljal naprej, so nekateri častniki skočili s tovarnjakov, in če so imeli srečo, so zbežali v gozd ter poskušali priti nazaj v taborišče Peggetz. Med pobeglimi častniki je bil Johan Kudrič, ki se je vrnil v spodnjicah in povedal, kaj se jim je zgodilo. Medtem je kozaško vodstvo prišlo v Špital, vendar jih tam ni pričakal feldmaršal, temveč so bili postavljeni v ograjeno vojaško taborišče, kjer so jim odvzeli

1175 Prav tam, 199.

1176 Prav tam, 203.

1177 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 491.

1178 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 366.

1179 Tolstoy, *Victims of Yalta*, 171.

1180 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 209.

osebne dokumente. Najbolj razočaran je bil naivni Krasnov, ki je prepričal druge kozake, naj se udeležijo konference, ker si je domišljjal, da bo tam mogoče svojemu nekdanjemu soborcu Alexandru uspel pojasniti okoliščine. Bil je pobit, saj je namesto pogovora z britanskim poveljnikom dobil taborišče z bodečo žico, njegovi skrbniki pa so mu povedali, da bo naslednji dan predan Sovjetom. Pjotr Nikolajevič Krasnov je tedaj obupan začel Britance obtoževati, da je to že njihova druga izdaja po tem, ko so ga v ruski državljanski vojni prisilili, da preda vodstvo Bele garde na jugu generalu Antonu Ivanoviču Denikinu, kar je storil 15. februarja 1919.¹¹⁸¹ V noči, ko so čakali na predajo, so štirje častniki in general Silkin naredili samomor, naslednji dan pa so bili izročeni Sovjetom, nastanjenim v avstrijskem Judenburgu. Podobno je bilo z obljubo o konferenci v Dellachu aretirano in predano Sovjetom tudi vodstvo Kavkaškega polka.

Pred predajo je Krasnov pisal ženi Lidiji in potem še prebeglemu kubanskemu generalu Naumenku: »Nečastno nas bodo predali boljševikom. Čaka nas smrt, ki jo moramo pričakati pokončno, s ponosom, ne da bi se plazili.«¹¹⁸² Medtem so kozaški vojaki, ki so ostali brez vodstva, od prebeglih častniških povratnikov izvedeli, da jih Britanci niso peljali na konferenco, temveč jih želijo predati Sovjetom. 30. maja so v taborišču Peggetz izvedeli, da bodo naslednjega dne tudi njih začeli voziti v Judenburg. To so bili čustveno nabiti trenutki, ki jih je mogoče rekonstruirati predvsem s pomočjo subjektivnih spominov preživelih kozakov.¹¹⁸³

Preživeli pripadniki Kozaškega korpusa so umik iz Kozakije in potem britansko ravnanje dojemali izjemno čustveno, kot je bilo razvidno že iz njihovega umika v Avstrijo, ki so ga enačili z Jezusovim križevim potom. Po taborišču so zaplapolale črne zastave, kozaki so naredili človeški zid, popi so začeli sveto mašo, medtem ko so ljudje peli hvalnico Gospodu,¹¹⁸⁴ sebe pa videli kot Kristusa, ki je prišel do enajste postaje križevega pota in bo zdaj križan. Britanskega častnika Daviesa vsa ta dramatičnost ni zmedla in ukazal je razgnati množico ter prisiliti kozake, da gredo na tovarnjake. Prišlo je do nasilja, v katerem je umrlo nekaj deset kozakov, številni so skočili v mrzlo Dravo, kjer so nekateri utonili, drugim pa je uspelo zbežati v okoliške gozdove in gore. Ravnanja Britancev ni mogoče posploševati, saj so bili tudi taki, ki so zavzeli stališče, naj se kozakov ne preda Sovjetom. Tak je bil britanski general Scott,¹¹⁸⁵ ki se je postavil na stran sovjetskih kolaboracionistov, po začetnem nasilju nad kozaki v taborišču in predaji sovjetskimi oblastem pa tudi britansko poveljstvo ni več izkazovalo posebne želje po iskanju tistih, ki so zbežali v okoliške gore in gozdove. »Nečastno« predajo pripadnikov

1181 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 210.

1182 Prav tam, 209.

1183 Zgodbe, ki so jih kozaki objavljali v emigrantski literaturi in jih je zbiral Carnier, ter spomini, ki so jih z njim delili preživeli ob vsakoletnem srečanju v Lienzu.

1184 Prav tam, 212.

1185 Prav tam, 209.

Kozaškega korpusa in drugih kolaboracionistov so Britanci več desetletij želeli pozabiti, vendar je zanimivo, da je po padcu komunizma v nekdanjih socialističnih evropskih državah in Veliki Britaniji tema ponovno prišla na plan.¹¹⁸⁶

Ponoven vzpon kozaštva

V prvem filmu po končani hladni vojni *GoldenEye* (1995) o najbolj znanem britanskem tajnem agentu Jamesu Bondu se ta bojuje proti skrivnostnemu Janusu. V končnem obračunu ta Bondu razkrije, da je sin kozakov, ki so sodelovali z nacisti in so bili po končani drugi svetovni vojni s strani Britancev iz zbirnih centrov v Avstriji predani Sovjetom, ki naj bi med drugim ustrelili tudi Janusove starše. Deček je bil tedaj še majhen, zato ga je britanska obveščevalna agencija MI6 vzela pod svoje okrilje in ga izurila za tajnega agenta. Otrok pa ni pozabil, kdo so bili njegovi starši, in je več let čakal na maščevanje za britansko izdajstvo.¹¹⁸⁷

V približno istem času, ko se je ustvarjalcem Bondovih filmov zdelo vredno osvestiti temo kozaške predaje Sovjetom, je prišlo tudi do splošne obuditve zanimanja za raziskovanje te teme in za celo kozaškega gibanja. Med hladno vojno so spomin na to vojaško kasto ohranjali predvsem kozaški emigranti na Zahodu, ki so na primer v kalifornijskem Sacramentu ustanovili zahodnoameriško kozaško kadetsko šolo Don, kjer se kadeti učijo ruski jezik, kozaško in rusko zgodovino ter ohranjajo kozaško tradicijo in urjenje.¹¹⁸⁸ Rusko ozemlje, o katerem so se učili kalifornijski kadeti, ima veliko gozdov in zato tudi številne pregovore, ki so vezani na to temo. Med Stalinovim terorjem je bilo mogoče slišati, da »ko sekaš drevo, iveri letijo naokoli«,¹¹⁸⁹ kar je pomenilo, da je bolje, če umre deset nedolžnih, kot da zbeži en vohun. Podobno je tudi Krasnov pogosto uporabljal gozdarski pregovor »gozd, ki ni bil izkoreninjen, bo kmalu znova zrasel.«¹¹⁹⁰ S tem je želel poudariti, da bo nekoč kozaštvo ponovno vstalo. In res, po padcu komunizma in razpadu Sovjetske zveze je Ruska federacija iskala svojo identiteto ter jo v času vladavine Vladimirja Vladimiroviča Putina našla v veličini ruskega imperija in ruski pravoslavni cerkvi. Eden od ključnih elementov, ki so povezovali moč Ruskega carstva in vero, so bili kozaki. Ni bilo več sramotno ponašati se z lastno kozaško preteklostjo, nasprotno, kozaške običaje se je začelo celo promovirati. Podobno kot drugod po Evropi, kjer je delno prišlo do rehabilitacije kolaboracionistov, ki so se v drugi svetovni vojni bojevali na nacistični strani, je tudi v Rusiji prišlo do oživitve kozaškega gibanja. Tako je bil leta

1186 Tolstoy, *Victims of Yalta*, 207.

1187 Youtube(b) (4-2020)

1188 Western American Diocese (a) (12-2020); Western American Diocese (b) (12-2020).

1189 Montefiore, *Na dvoru rdečega carja*, 226

1190 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 245.

2005 v rusko vojsko vključen Kozaški polk,¹¹⁹¹ po državi pa je nastalo trideset kozaških kadetskih šol,¹¹⁹² kjer podobno kot v Sacramentu učijo kozaško videnje zgodovine in tradicijo. Poudariti je treba, da se kozaška zgodovina vije skozi pet stoletij, kar je neprimerno dlje kot zgodovina drugih evropskih kolaboracionistov, zato pri rehabilitaciji kozakov ni bilo tako močnih nasprotovanj kot pri obnovitvi drugih gibanj. Kozaški kadeti se v šoli bolj kot drugi svetovni vojni posvečajo domovinski vojni (Отечественная война 1812 года), v kateri je Napoleon napadel Rusijo, uprizarjajo bitko pri Borodinu in junake iščejo v kozakih, ki so preganjali Francoze, kot je Matvej Platov. Nasprotno je druga svetovna vojna v Rusiji, znana tudi kot velika domovinska vojna (Великая Отечественная война), v kozaških kadetskih šolah prikazana nekoliko izkrivljeno, saj med drugim učijo, kako je prišlo do sovjetske osvoboditve Rostova na Donu, medtem ko je sodelovanje z nacisti pogosto izpuščeno.¹¹⁹³ To je razumljivo, saj Putinova Rusija še skoraj osemdeset let po koncu druge svetovne vojne svojo legitimacijo išče v zmagi nad nacizmom in vsako leto ob obletnici te priredi veliko vojaško parado, na katero so povabljeni številni veterani vojne. V novodobni legitimaciji Rusije je bilo za kozake treba poiskati novo vlogo, kar je bilo storjeno tudi z zadnjim vrhovnim kozaškim atamanom Pjotrom Nikolajevičem Krasnovom.

Krasnova so sovjetske oblasti skupaj z drugimi vodilnimi kozaki iz Judenburga najprej prepeljale v moskovsko Lubjanko, kjer je bil sedež NKVD. Zaradi slabega zdravja je bil kmalu premeščen v bolnišnico v moskovskem okrožju Butirskij. Po vrnitvi v Lubjanko je sojetniku zaupal, da ne verjame, da ga bodo usmrtili – zaradi visoke starosti, slabega zdravja, in slave, ki si jo je kot pisatelj pridobil na Zahodu. Domišljal si je, da mu bodo dodelili kolibo nekje za hribovjem Ural, kjer bo preživel zadnje dni, kar pa se ni zgodilo, saj je poosebljal kozaški upor proti boljševiški oblasti. 19. aprila 1947 je uradni časopis Sovjetske zveze sporočil, da so bili 16. januarja 1947 Krasnov, Andrej Grigorjevič Škuro, sultan Klič Girej, Timofej Ivanovič Domanov in Helmut von Pannwitz usmrčeni z obešanjem.¹¹⁹⁴ Vendar tako kot »gozd, ki ni izkoreninjen, kmalu znova zraste«, je začela ponovno rasti tudi priljubljenost Pjotra Nikolajeviča Krasnova.

Kozaki, ki so po padcu komunizma v njem še vedno videli legendarnega junaka državljanske vojne, so se trudili, da bi Rusi ponovno odkrili Krasnova – pisatelja, čigar največji uspeh v postkomunistični Rusiji je doživel ponatis utopičnega romana *Za osatom* (За чертополохом), ki je izšel leta 1927 v Berlinu in se dogaja ob koncu 20. stoletja. Boljševiki se nekaj let po oktobrski revoluciji odločijo s smrtonosnim plinom napasti evropske države, vendar veter plin namesto v Evropo odnese proti Rdeči armadi in Sovjetski zvezi. Vsi vojaki umrejo, na meji med evropskimi državami

1191 The Guardian (12-2020).

1192 Kazačij informacionno-analitičnij center (12-2020).

1193 Donland (12-2020); Kadetkorp (12-2020).

1194 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 222.

in Rusijo pa zraste neprehodno gozdnato območje, kjer še posebej uspevajo kot drevo visoki osati. Ta pregrada za več desetletij popolnoma loči Zahodno Evropo od Rusije in Evropejci, ki jim zdaj vladajo degenerirani socialistični režimi, mislijo, da so vsi Rusi pomrli. Nekaj potomcev emigrantskih Rusov, ki so pred boljševizmom zbežali na Zahod, se konec stoletja odloči, da bodo pogledali, kaj se dogaja za osatom.¹¹⁹⁵ Kar vidijo, je kontrapunkt »gnili demokratični Evropi«, nekakšen raj na zemlji, kakor si ga je predstavljal Krasnov. Nacionalistična, pravoslavna in avtokratična monarhija, ki ji vladajo Romanovi, kjer ni političnih strank, temveč obstaja samo »ena družina vseh ruskih bratov in sester, ki živijo skupaj v imenu Boga in carja«.¹¹⁹⁶ Družba, ki je opisana v knjigi, se zgleduje po tisti izpred časov carja Petra I., ki je Rusko carstvo približal Evropi. Možje nosijo dolge brade, Rusija je najbolj tehnološko razvita država in nasploh popolnoma neodvisna od Evrope.

To zamisel so sprejeli nacionalistični Rusi, ki so si po katastrofalnih Jelcinovih letih tranzicije iz komunizma v demokracijo želeli močno Rusijo, ki se ne podreja Zahodu. S prihodom Vladimirja Putina je Ruska federacija s pomočjo visokih cen nafte, plina in velikega števila atomskega orožja ponovno postala mednarodno uveljavljena velesila in podobno kot v knjigi je njen voditelj začel poveljevat vizijo pravoslavne, avtokratične in nacionalistične Rusije. Knjiga *Za osatom* je v času od padca komunizma do leta 2009 doživela tri ponatise.¹¹⁹⁷ Uspeh knjig Krasnova je privedel tudi do poskusov rehabilitacije atamana. Leta 2006 so v kozaški stanici Jelanskaja, od koder izvira rodbina Krasnov, postavili spomenik zadnjemu vrhovnemu atamanu, ki pa od postavitve vzbuja negodovanje lokalnih protifašistov in veteranov Rdeče armade.¹¹⁹⁸ Kljub nasprotovanjem pa se od leta 2008 vrstijo pobude za rehabilitacijo Krasnova, ki jo podpirajo tudi določeni poslanci vladajoče stranke Enotna Rusija.¹¹⁹⁹ S tem se je Pjotr Nikolajevič Krasnov iz sovražnika ruskega naroda postopoma prelevil v vizionarja močne Rusije. Vizijo močne avtoritarne države je delil sin nečaka vrhovnega atamana Miguel Krasnov, ki se je leta 1946 pri avstrijskem Lienzu rodil materi, ki ji je ob britanskem poskusu izročitve kozakov iz taborišča v Peggetzu uspelo zbežati sovjetskim oblastem. Skupaj z mamo se je preselil v Čile, kjer se je pridružil režimu Augusta Pinocheta. V njegovem imenu je vodil zloglasni zapor Villa Grimaldi, kjer je mučil politične ujetnike, zaradi česar ga je po padcu skrajno desničarskega režima doletela obsodba na več kot 600 let dolgo zaporno kazen.¹²⁰⁰

1195 Royallib (12-2020).

1196 Aptekman, *Forward to the Past*, 244.

1197 Kot odgovor na knjigo *Za osatom* in vzpon Putina je Vladimir Sorokin napisal *Opričnikov dan*. Prav tam, 242.

1198 Yandex (12-2020).

1199 Moskovskij Komsomolec (12-2020).

1200 Cooperativa (12-2020).

Tuji kolaboracionisti postanejo dezerterji

Poveljnik 13. čete 303. turkeštanskega polka Seraphim je bil ponosen, da iz njegove čete v času, ko je delovala na območju Jadranskega primorja, ni zbežal niti en Turkestanec,¹²⁰¹ vendar pa sta bila dezerterstvo in (ne)zanesljivost prostovoljcev ena glavnih skrbi nemških častnikov, ki so se bojevali ob strani Turkestancev. Nekateri prostovoljci iz Kozaškega korpusa in 162. turkeštanske divizije so se namreč odločili za prebeg k partizanom. S pomočjo teh kozaških prebežnikov sta na območju severovzhodne Furlanije pod okriljem garibaldinskih partizanov nastala bataljona Stalin 1 in 2, ki sta imela vsak po 120 mož.¹²⁰² Podobno je pri slovenskih partizanih v sestavi Bazoviške brigade delovala ruska četa, ki se je z večanjem števila borcev preoblikovala v bataljon,¹²⁰³ ruski (5.) bataljon pa je krajši čas obstajal tudi znotraj 9. brigade ter deloval na območju Grčaric in Jelendola.¹²⁰⁴ Raziskave Marine Rossi, Ladislava Kiauta in spisi Grigorija Žiljanova, ki je vodil dnevnik ruskega bataljona, nam bodo pomagali pojasniti, kako so prostovoljci razumeli delovanje kolaboracionističnih enot in razloge za njihov prebeg k partizanom.

Prebegi

Grigorij Žiljanov se je rodil leta 1924 v Ljubercih, predmestju Moskve. Ker ni bil vpoklican v Rdečo armado, je moral pomagati pri gradnji obrambnih jarkov pred sovjetsko prestolnico, kjer so ga ujeli nacisti. Prepeljan je bil v delovno taborišče v bližini koroškega kraja Trg (Feldkirchen),¹²⁰⁵ kjer je moral v okviru Organizacije Todt sekati drevesa.¹²⁰⁶ Septembra 1943 je skupaj s tremi drugimi ujetniki zbežal iz taborišča, izkoristil kaotično stanje, ki je nastalo po kapitulaciji Kraljevine Italije, in se prebil do osvobojene Kobarške republike. Tam je izvedel, da se je v okviru 30. divizije IX. korpusa JLA oblikovala četa, sestavljena iz sovjetskih ujetnikov.¹²⁰⁷ V začetku je četa štela le dvajset mož, kar pa se je kmalu spremenilo. Zapisal je, da je »patrulja IX. korpusa izvedela, da je oktobra¹²⁰⁸ v Slovenijo prišla 162. turkeštanska divizija, v kateri je bilo veliko sovjetskih vojnih ujetnikov iz Osrednje Azije in kavkaških republik, in da so bili rekrutirani iz taborišč za vojne ujetnike. To je za nas zelo zanimiva novica.«¹²⁰⁹ S prihodom te kolaboracionistične enote je ruska četa dobila nov vir potencialnih borcev.

1201 Razen že omenjenega mule. BArch MSG 2-12200, 370.

1202 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 25–26.

1203 Zupanc, *Mihajlo, obveščevalec in diverzant IX. korpusa*, 8; Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 303.

1204 Kiauta, *Na Bojni Črti Osemnajste*, 283, 372.

1205 Feldkirchen in Kärnten. Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 183.

1206 Prav tam, 189.

1207 Prav tam, 203.

1208 V resnici je divizija prišla že 27. septembra. BArch MSG 2-12200, 142.

1209 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 217.

Azerbajdžanec Mirdamat Sejdiv, ki je dobil partizansko ime Ivan Ruski, se je spominjal, da se je za vstop v turkestarsko divizijo odločil zaradi želje po preživetju, vendar je bil prepričan, da lahko nadaljuje boj za svojo domovino, le vedel še ni, kako. »Ko smo prišli v Tržič,¹²¹⁰ sem slišal slovenski jezik in razumel sem, da je to pravi način. In tako je bilo. V Trstu ni bilo težko navezati stikov s slovenskim odporništvom.«¹²¹¹ Nemški častniki so prostovoljcem poskušali preprečiti stike z lokalnim prebivalstvom in so jih strašili, da Italijani »ubijajo Sovjete, ker jih krivijo za smrt italijanskih vojakov v Rusiji.«¹²¹² Kljub nacističnim poskusom omejevanja stikov in kljub strahu je prostovoljcem počasi uspelo navezati stike z domačini.

Adriatfront. Im Lagunengebiet sind turkestarsche Freiwillige als Flusspioniere eingesetzt. ◊ Fronte adriatico. Nella laguna volontari del Turkestars vengono impiegati nel genio pontieri. ◊ Jadransko nebo. V podolnu laguna postavijo turkestarski prostovoljci kel rečni pionirji. ◊ Jadransko nebo. U lagunama su apostrobinjeni turkestarski dobrovoljci kao rečni pioniri.

Slika 16: Propagandni članek o turkestarskih prostovoljcih. *Adriatisches Illustrierte*, 24. 2. 1945.

¹²¹⁰ Monfalcone.

¹²¹¹ Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 333.

¹²¹² Prav tam, 64.

Viktor Sosič, ki so ga med prvo svetovno vojno zajeli ruski vojaki in je bil kot vojni ujetnik poslan v Turkestan, se je po vojni vrnil v domače Opčine, kjer je delal kot uslužbenec openskega tramvaja. Nekega dne je na poti iz službe opazil nove »nemške« vojake, ki so govorili v njemu znanem jeziku. Ko je prišel domov, je našel objokano ženo, pred vrati pa uzbeškega stražarja. Pristopil je do prostovoljca in ga odločno nagovoril v uzbeškem jeziku. Uzbek je bil najprej zmeden, potem pa ga je vprašal, kako da govori njihov jezik. Odtlej naprej so si vsi Turkestanci želeli »videti človeka, ki govori njihov jezik, in se z njim pogovarjati«. ¹²¹³ Sosič jim je pripovedoval o vaseh, v katerih je prebival, in dogodivščinah, kar je med mladimi fanti vzbudilo vzdušje domačnosti in zaupanja. Kmalu so mu zaupali, »da so se vključili v nemško armado predvsem zato, da si rešijo življenje, in ga opozorili, da so tudi med njimi taki, ki so naklonjeni nacistom«. ¹²¹⁴ Med prostovoljci je bil tudi Uzbek, ki je k Sosičevim skrivaj prihajal poslušat Radio London, kar je bilo strogo prepovedano. ¹²¹⁵ Azerbajdžanec Javad Kakimli se je spominjal, da je bilo zanje »prepovedano iskanje kakršnih koli stikov z domačini ali obiskovati njihove hiše«, ¹²¹⁶ vendar so to kljub nevarnosti počeli.

Prostovoljci so Viktorju Sosiču in v svojih spominih večkrat omenjali, da so se nacistom pridružili iz želje po preživetju. ¹²¹⁷ Ko je bila osnovna življenjska potreba po prebivališču in primerni hrani zagotovljena, so številni začeli razmišljati, kako zbežati. Nekateri prostovoljci so bili preprosto domoljubi in so si želeli doprinesti k zmagi nad nacizmom, drugi pa so se zavedali, da bodo le s prebegom med partizane lahko oprali sramoto sodelovanja z nacisti in se tako vrnil v Sovjetsko zvezo. 16. avgusta 1941 je namreč sovjetski generalštab izdal ukaz številka 270, ki se je med drugim glasil: »Poveljniki in politični častniki, ki med bojem odtrgajo svoje oznake, se umaknejo ali se predajo sovražniku, veljajo za zlonamerne dezertarje, katerih družine se aretirajo zaradi kršitve prisege in izdaje svoje domovine.« ¹²¹⁸ »Vsak vojak je dolžan, ne glede na svoj položaj, zahtevati, da se njegovi nadrejeni, če je del njihove enote obkoljen, borijo do konca in se prebijajo. Če nadrejeni ali enota Rdeče armade – namesto da bi organizirali odpor proti sovražniku – raje postanejo ujetniki, jih je treba uničiti na vse mogoče načine, njihove družine pa naj bodo brez javnih koristi in pomoči.« ¹²¹⁹

S predajo nacistom so po mnenju sovjetskega vodstva ujetniki storili strašansko napako, zaradi katere bodo oni in njihovi sorodniki nosili hude posledice. Obstajali sta dve možnosti odziva na to »napako«. Prva je bila, popolnoma podrediti se SS in vermahtu,

¹²¹³ Sosič, *Moj oče Viktor Sosič*, 163.

¹²¹⁴ Prav tam, 164.

¹²¹⁵ Prav tam, 164.

¹²¹⁶ Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 64.

¹²¹⁷ Prav tam, 58–60.

¹²¹⁸ Prav tam, 47.

¹²¹⁹ Prav tam, 47

druga pa najti priložnost in zbežati k partizanom. Zadnja je bila za kozaške in turke-stanske prostovoljce, ki so si vneto želeli premagati Stalinov režim, težko predstavljiva. Nekateri nacionalistično in verno usmerjeni Turkestanci so menili, da jim je boljševizem vzel možnost izražanja islamske vere in da bodo lahko le skupaj z nacistično Nemčijo dosegli samostojnost srednjeazijskih republik. Tudi kozakom ni bila všeč komunistična ideologija, saj so izgubili avtonomijo in privilegije, ki so jo imeli v času carstva.¹²²⁰ Nasprotovanje boljševizmu so kozaki pojasnili tudi slovenskemu župniku Cuffolu iz Laz v Beneški Sloveniji, ko jih je ta povprašal o Stalinu. Menili so, da je ta »hudič iz pekla, ki je prišel, da bi uničil človeštvo«.¹²²¹ Župnik je še naprej poizvedoval in želel vedeti, kako to, da sodelujejo z Nemci, ki so tradicionalni sovražniki Rusov. »Nemci so protikomunisti in samo oni lahko uničijo komunizem. Obljubili so nam, da ko ga bodo premagali, nam bodo vrnil privilegije in zemljo.«¹²²² Po dveh letih skupnega boja se je tudi med kozaki razširila nacistična propaganda, kar je razvidno iz sporočila lokalnemu prebivalstvu, da so »kapitalisti tisti, ki ne mislijo na blagostanje ljudstva, temveč le na svoje, in lažejo zaradi lastnega egoizma ali ker so hebrejsko-komunistični agenti, ki slepijo ljudstvo z lažnivo propagando, kot so prevarali 200 milijonov Rusov«.¹²²³ Takim prostovoljcem še na misel ni prišlo, da bi zbežali med partizane, ki so bili komunistično usmerjeni, prebeg k italijanskim, krščansko usmerjenim brigadam Osoppa pa ni prišel v poštev, saj to ne bi koristilo uresničevanju njihove želje po vrnitvi domov. Takim protikomunističnim borcem ni preostalo drugega kot popolna podreditev nacističnim direktivam in poskus preživeti vsak dan vojne posebej.

Obroč okrog nacistične Nemčije pa se je iz dneva v dan krčil. Na dolgi vzhodni fronti so Sovjeti vermaht potiskali proti Berlinu, na jugu pa so se zavezniki prebijali po Apeninskem polotoku navzgor. Junija 1944 so se Anglo-Američani izkrcali na obalah Normandije in na zasedenih ozemljih so se krepila osvobodilna gibanja, povrhu vsega so postajala zavezniška bombardiranja vse pogostejša, nemški Luftwaffe pa je nudi vedno manjši odpor. Čeprav se je v Tretjem rajhu in tudi v Jadranskem primorju šušljalo o razvoju čudežnega orožja, ki bo vojno srečo prevesilo na nacistično stran,¹²²⁴ je postajalo vse bolj jasno, da bodo nacisti vojno izgubili. Tega so se zavedali tudi nekateri kolaboracionistični prostovoljci, ki so se odločili zbežati v partizanske vrste. Da si številni Turkestanci želijo pobegniti iz divizije, je postalo jasno tudi glavnemu štabu slovenske NOB, ki je 15. decembra 1943 partizanskim enotam poslala direktive glede ravnanja s sovjetskimi dezertarji. Odredba se je glasila: »S pomočjo političnih organizacij na terenu je treba izkoristiti vse možnosti in mobilizirati vse sile za okrepitev stikov z vojaki iz

1220 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 33.

1221 Prav tam, 33.

1222 Prav tam, 34.

1223 Prav tam, 95.

1224 Schneider-Bosgard, *Bandenkampf*, 120.

nemških postojank, za iskanje zvez, za vzpostavljanje kanalov, za organiziranje dezertstva.« Odredba je nadaljevala, da je »za vojake, ki preidejo k nam, treba v naših vrstah posebej poskrbeti, da se čim prej vključijo v enote in da se jim da priložnost boja proti okupatorju«. ¹²²⁵ Štab je računal na možnost vohunskih dezertterjev, vendar je, podobno kot Seraphim, menil, da je treba Turkestanecm zaupati, ne pa pretiravati s preverjanjem nevarnosti in nezaupanjem. Dezertterji bi lahko s seboj prinesli orožje, organizirali sabotaže in nadaljnje pobege, ¹²²⁶ kar bi koristilo slovenskim partizanom, izdajali bi letake v jezikih, ki jih razumejo vojaki sovražnih postojank, zaradi česar so prednosti dezertterja pretehtale nad nevarnostjo izdajstva.

Prvi večji pobeg se je zgodil ob partizanskem napadu na postojanko v Tolminu. Tu se je utrdilo 150 nemških vojakov in 30 kolaboracionistov. Mladima azerbajdžanskima prostovoljcem Hakkasu Mihajlu Arsanovu in Kadiru Iskenderovu je uspelo navezati stik s tolminskimi partizani in jim sporočiti, da so pripravljeni pomagati zasesti postojanko. ¹²²⁷ Tako sta 7. novembra 1943 17. in 18. brigada napadli Tolmin, bojev pa se je udeležila tudi Ruska četa. Poveljniku te čete Anatoliju Ignatjeviču Djačenku in slovenskim partizanom sta bodoča azerbajdžanska dezertterja Džabad Alijev in Novruž Novruzov razkrila razporeditev sob, s čimer so se lahko partizani kar najbolj pripravili na boj. ¹²²⁸ Napad na tolminsko postojanko je bil uspešen, med partizane pa je prebežalo štirinajst prostovoljcev skupaj z bojno opremo. ¹²²⁹

Do podobnega dogodka je prišlo januarja 1944 v hrvaškem Hreljinu, kjer so se bojevali slovenski partizani. Poveljnik enote Jaka Rojšek je dobil namig, da se želijo sovjetski kolaboracionisti predati, zato je organiziral sestanek s prostovoljcem Sergejem Gavrani-
nom. Po spominih partizanke Majde Šilc je ta poročal, da jih je »od 60 tovarišev pridobil za stvar 20; za več ni bilo časa. – Bo kaj orožja? so ga vprašali. – Vsakega bo nekaj. Tukaj je topniška postojanka. Topovi so pretežki, da bi jih odvele. Bo pa precej pušk, lahkih mitraljezov in municije. Potlej so se dogovorili o uri in načinu napada.« ¹²³⁰ 22. januarja ob devetih zvečer so enote slovenske 10. brigade napadle Hreljin. Že v začetku boja se je predalo 29 sovjetskih vojakov, ki so partizanom aktivno pomagali premagati nemško posadko. Kazali so sobe, v katerih so bili sovražnikovi vojaki, in tudi sami sodelovali pri obračunu s posameznimi nemškimi skupinami. Podobno se je zgodilo v Pivki. Tu so dezertirali štirje prostovoljci, za njimi je bila poslana patrulja, sestavljena iz šestih Nemcev in štirinajstih sovjetskih kolaboracionistov. Ko so prišli v gozd, so kolaboracionisti napadli nemško šesterico, ki jih je spremljala, in jih pobili, sami pa prestopili na partizansko

¹²²⁵ Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 246.

¹²²⁶ Prav tam, 246.

¹²²⁷ Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 217.

¹²²⁸ Prav tam, 220.

¹²²⁹ Prav tam, 325.

¹²³⁰ Kiauta, *Na bojni črti Osemnajste*, 246.

stran.¹²³¹ Po uspešnih prebegih so bili novi partizani razdeljeni po bataljonih in četah, nastopali pa so tudi na mitingih, kjer so zapeli nekaj svojih pesmi.¹²³²

Poleg čakanja na priložnost za pobeg ob gozdnem patroljiranju ali partizanskem napadu je bil tretji način navezati stik s partizanskimi podporniki, ki bi jim pomagali pri prebegu. Turkestanci, oziroma Mongolci, kot so jih imenovali domačini, so marca 1944 prišli tudi v Lokev, navezali stike s partizani in čez noč zbežali. Nacisti so po pobegu aretirali lokalnega gostilničarja in duhovnika, med drugim znanega zagovornika pravic Slovencev, Virgilija Ščeka, in mu pretili: »Vi najbolj poznate domačine. Povejte nam imena partizanov in komunistov, ki so bili povezani z Mongolci!« Šček jim je odvrnil: »Vi dobro veste, da so Mongolci veliki nasprotniki Cerkve. In vere. Le kako naj bi potem oni nama, duhovnikoma, zaupali vojaške načrte, ko pa so taki brezverci.« Ker so Nemci čudno gledali, je še dodal: »Ko sem bil posvečen v duhovnika, mi je bilo naročeno, naj opravljam duhovne dolžnosti, ne pa, da bi pazil na vedenje brezvernih – Mongolcev.«¹²³³ Nacisti Ščeku niso mogli ugovarjati in so ga izpustili.

Previdnega iskanja stikov s partizani se je spominjal tudi bodoči prebežnik Mir-damat Sejdiv: »Ko sem prišel v Trst, sem poskušal vzpostaviti stik s partizani, vendar mi jih ni uspelo najti. Verjetno sem se obrnil na napačno osebo. Ko pa sem prišel v Opčine in slišal govoriti po slovensko, sem vedel, kaj je treba storiti.«¹²³⁴ Februarja 1944 sta imela Sejdiv in njegov sonarodnjak Mehdi Husejnzade - Mihajlo, o katerem bo še govor, prve stike s partizansko kurirko Stanko Čebulec - Katro z Opčin. Ta se je spominjala: »Mihajlo je začel sodelovati z nami prek brata moje prijateljice, ki je bil trgovec, h kateremu so Nemci prihajali po nakupih. Slišal je govoriti slovensko in spraševal se je, kakšen dialekt je to. Nekega dne se je obrnil na brata moje prijateljice, da bi izvedel, kje so partizani. Trgovec ni znal odgovoriti, ker tudi ni vedel, da je njegova sestra že del partizanske organizacije.«¹²³⁵ Mihajlo je imel srečo, da je naletel na prave ljudi, ki ga niso zatožili nemškimi oblastem, temveč je počasi začel navezovati stike s slovenskimi partizani. Katra je pripovedovala, da sprva ni vedela, kaj naj stori, zato se je s kolesom odpravila do Dutovelj, kjer se je posvetovala s pripadniki IX. korpusa. »Odločili so se, da se srečam z njim, vendar so mi svetovali, naj bom previdna in naj ga na kraj srečanja pripelje kdo drug.«¹²³⁶ Katra se je tretji dan kljub strahu srečala z Mihajlom, pred katerim je postala vsa blede. Ni je prepričal, da želi zbežati. »Še enkrat sem šla v Dutovlje, kjer so me pomirili.«¹²³⁷ Obstajala je obojestranska bojazen, da gre za prevaro. Partizansko

1231 Prav tam, 370.

1232 Prav tam, 248.

1233 Sivec, *Ljubil sem slovenski narod*, 158.

1234 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 136.

1235 Prav tam, 137.

1236 Prav tam, 137.

1237 Prav tam, 137.

kurirko je bilo strah, da jo bo vojak vermahta razkril, medtem ko se je Azerbajdžanec bal, da ga bodo domačini izdali gestapu.

Nacisti so si želeli kar največji nadzor nad prostovoljci. Azerbajdžanec Hasan Džabarov se spominja, da naj bi v ta namen pripeljali enote SS, ki so bile razporejene tako, da je bil v vsaki četi en SS-oddelek. »Če so prostovoljci imeli navadne in polavtomatske puške, so imeli pripadniki SS avtomatske.«¹²³⁸ Iz spominov prebeglih prostovoljcev se zdi, da je bilo kar nekaj načrtov in pogovorov, kako pobegniti, hkrati pa tudi veliko strahu pred odkritjem in izdajo. »Štab je na tak ali drugačen način izvedel za številne priprave pobegov prostovoljcev, za kar je uporabljal vse mogoče metode gestapa, da bi prišel do informacij o njih.«¹²³⁹ Zdi se, da so se v največjem obsegu na prebege k partizanom pripravljali sovjetski prostovoljci znotraj 314. azerbajdžanskega polka.¹²⁴⁰ Sejdiv - Ivan Ruski je menil, da poveljniku divizije Azerbajdžanci že od začetka niso bili simpatični. »General von Niedermayer ni maral Azerbajdžancev. Med prvo svetovno vojno je bil nemški vojaški ataše v Bakuju.¹²⁴¹ S karavano je odšel proti Kurdistanu. Kurdi so ga napadli in mu vse pokradli. Od takrat sovraži Kavkazce.«¹²⁴² Tudi poveljnik 314. polka Pohle med prostovoljci ni bil priljubljen. Ob prihodu v Jadransko primorje je v govoru pred svojimi vojniki dejal, da se bodo bojevali proti banditom. Prebegli Azerbajdžanec Džavad Akimli se je spominjal: »Ves polk je poslušal nemškega častnika. Na srečo častnik ni vedel, da smo bili zelo veseli novice, da so partizani blizu.« V središču protinacistične agitacije je bil Mehdi Husejnzade, ki je po prebegu dobil partizansko ime Mihajlo.

Mehdi Husejnzade je po drugi svetovni vojni zaradi svojih dejanj na območju OZAK-a postal zelo popularen. njem so v Sovjetski zvezi posneli celovečerec *Na dálnih beregah*,¹²⁴³ izdali roman *Triglav, Triglav*,¹²⁴⁴ nogometni stadion v drugem največjem azerbajdžanskem mestu je bil poimenovan po njem, nacionalni muzej azerbajdžanske zgodovine pa še danes hrani njegove predmete. Leta 2011 se ga je v Šempasu pri Novi Gorici spomnil tudi dolgoletni azerbajdžanski predsednik Ilham Alijev.¹²⁴⁵ Ta voditelj, čigar družino so ameriški diplomati zaradi načina vladanja primerjali s »Corleonejevimi iz filma

1238 V nemških virih enota SS znotraj turkestarske divizije, ki je spadala pod vermaht, ni omenjena, vendar izjava kaže, da so bili nemški vojaki v diviziji bolje oboroženi kot prostovoljci. Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 257.

1239 Prav tam, 258.

1240 Seraphim, ki je bil v 303. turkestarskem polku, se je med pogovori o zanesljivosti in pobegih prostovoljcev čudil, češ kako je to mogoče, da iz njegove enote še nihče ni pobegnil. Ali so za to res krive njegove metode delovanja ali je imel le srečo?

1241 V nemških virih ni omenbe, da bi von Niedermayer kot vojaški ataše deloval v Bakuju. To pa še ne pomeni, da ga v Kurdistanu niso oropali. BArch PERS 6/1679.

1242 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 60.

1243 »*Na dálnih beregah*« (1958). Youtube(a) (4-2020).

1244 Veliev, *Triglav, Triglav*.

1245 Siol (4-2020).

Boter«,¹²⁴⁶ je obisk Slovenije izkoristil za gospodarsko povezovanje, našel pa je tudi čas, da je položil rože ob spominski plošči Mehdiya Husejnzadeja – Mihajla. Kdo je bil torej dezerter iz 162. turkeštanske divizije, o katerem so nekateri partizanski viri pisali pretirane pripovedi, da je z eksplozijo v nemškem vojaškem domu ubil okrog 150 častnikov in podčastnikov in jih težje ranił okrog 200¹²⁴⁷ ter da je poskrbel za pobeg 150 prostovoljcev iz turkeštanske divizije?¹²⁴⁸ Rodil se je na polotoku Abšeron, ki se kot prst razteza v Kaspjsko morje. Tu se med dvema največjima azerbajdžanskima mestoma Sumgaitom in Bakujem stiska Novhani, kjer se je leta 1918 rodil Mehdi Husejnzade.¹²⁴⁹ Mlad je ostal brez staršev, zato sta zanj skrbeli njegova babica in sestra.¹²⁵⁰ Po končani šoli je vstopil v Komsomol in sanjal, da bo študiral na likovni akademiji, vendar ni opravil sprejemnega izpita. Njegova babica in sestra sta mu v Leningrad pošiljali od 150 do 200 rubljev, in ker ni želel biti dodatno breme, se je vpisal na pedagoški inštitut v Bakuju, kjer je študiral jezike in literaturo.¹²⁵¹ Od tod izvira njegovo znanje nemščine, arabščine in francoščine.¹²⁵² Študij je prekinila druga svetovna vojna. Leta 1941 je bil vpoklican v Rdečo armado, kjer je opravil častniško šolo in dobil naziv vodje minometalskega voda.¹²⁵³ Njegova enota je bila poslana v Stalingrad, kjer je bil avgusta 1942 ranjen, njegova enota pa je bila zajeta. Kot vojni ujetnik je bil poslan v taborišče v Priluku vzhodno od Kijeva, kjer so ga rekrutirali v nemško vojsko.¹²⁵⁴ Vodja 13. čete 303. turkeštanskega polka Hans-Günther Seraphim se je spominjal, da je, preden se je prvič srečal s svojimi novimi turkeštanskimi prostovoljci, najprej poizvedel, kateri izmed njih so imeli v Rdeči armadi častniški čin, da bi jih imel še posebej pod nadzorom. O tem razen svojima podčastnikoma Schneidereitu in Petersu ni povedal nikomur, da Turkeštanci ne bi kaj posumili.¹²⁵⁵

Te naloge nacisti pri Husejnzadeju niso opravili najboljše. Zaslepljeni z njegovo brezhibno nemščino¹²⁵⁶ in karizmatičnostjo so ga, namesto da bi ga imeli še posebej na očeh, postavili za prevajalca. Mesto posrednika med azerbajdžanskimi vojaki in Nemci mu je dajalo možnost, da si je pridobil zaupanje nacistov, hkrati pa je lahko organiziral protinacistično mrežo med sonarodnjaki. Šlo je za zelo nevarno igro, med nagovori in po radiu je v azerbajdžanski jezik prevajal nemške ukaze, hkrati pa je bil eden glavnih

1246 Frankopan, *The Silk Roads*, 495.

1247 Zupanc, *Mihajlo, obveščevalec in diverzant LX. korpusa*, 4.

1248 Prav tam, 8.

1249 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 131.

1250 Zupanc, *Mihajlo, obveščevalec in diverzant LX. korpusa*, 6.

1251 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 271.

1252 Prav tam, 132.

1253 Zupanc, *Mihajlo, obveščevalec in diverzant LX. korpusa*, 6.

1254 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 60.

1255 BArch MSG 2-12200, 21.

1256 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 225.

organizatorjev upora proti nacistom znotraj 314. azerbajdžanskega polka. Nemci, ki so bili v času začetnih priprav navdušeni nad njim, so ga poslali v Berlin, da bi se izučil za propagandista in prevajalca, ga vabili na Dunaj, po vojni pa naj ga bi čakalo pomembno vodstveno mesto v samostojnem Azerbajdžanu. Pred odhodom v Jadransko primorje je nacistični poročnik Rabin pristopil h Husejnzadeju in mu rekel: »Gospod Mehdi, vi imate veliko avtoriteto med prostovoljci, zato nemško vodstvo računa na vas. In ko bo vojna končana, boste za svojo zvestobo bogato poplačani, obljubljena pa vam je tudi sijajna kariera v Azerbajdžanu.«¹²⁵⁷ Ob teh besedah naj bi po poročanju prebežnikov k partizanom Mehdi Husejnzade samo pokimal in roki, ki ju je držal v žepih, stisnil v pest s tako silo, da se je prikazala kri. Po pobegu k partizanom se je spominjal: »Nacisti so iz mene želeli narediti ubogljivega vojaka. Ni jim uspelo. Samo tisti, ki je pozabil na lasten ponos, si lahko zamisli, da bo Sovjet izdal svojo domovino.«¹²⁵⁸ Težko je z gotovostjo oceniti, ali so bile pripovedi, dane partizanom, češ, »bil sem proti nacistom, tudi ko sem bil del vermahta«, resnične ali si je s tem želel le oprati ime in se vrniti domov. Njegova nenehna želja po novih in vse drznejših akcijah, o katerih bo govor v nadaljevanju, kaže na resnično željo prispevati čim večji delež k zmagi nad nacizmom.

Zveza s slovenskimi partizani je bila vzpostavljena in začeli so se pobegi. V središču organizacije pobegov znotraj 314. polka je bil Mehdi Husejnzade in prebežnik Kadir Iskenderov je o njem slovenskim partizanom veliko pripovedoval, še preden so ga ti spoznali. »Vsi tisti, ki smo ga poslušali, nismo več pozabili imena Mehdi.«¹²⁵⁹ V tem času pa se je krog okrog Husejnzadeja znotraj turkestarske divizije začel krčiti in le vprašanje časa je bilo, kdaj ga bodo nacisti zalotili. Tako je 5. februarja v hiši Olge Sossi (Sosič) povedal somišljenikom: »Dragi tovariši, zame, za Fritza in še za kakšnega v polku ni več varno. Akimli in jaz sva bila poklicana k poveljniku polka Pohleju. K njemu ne smemo iti.«¹²⁶⁰ Odločeno je bilo, da bodo Džavad Akimli, Mehdi Husejnzade in mariborski Nemec Fritz ob prvi priložnosti zbežali. Fritzov oče je bil nemško govoreči Mariborčan, ki je v prvi svetovni vojni izgubil nogo. Tudi sinu vojna ni bila pri srcu, zato pa je bil naklonjen Azerbajdžancem, ki jih je učil nemško. Zbližal se je s Husejnzadejem in mu predajal informacije o premikih polka,¹²⁶¹ zato se je ob nevarnosti razkritja odločil, da se pridruži pobegu.

V nedeljo, 6. februarja, se je trojica zvečer izmuznila iz gostilne na Opčinah in se skrivaj odpravila do Pliskovice, kjer so jih skrili partizanski aktivisti. Od tam so naslednji dan zvečer s pomočjo dveh kurirjev odšli do skrivališča v Gornji Branici. Pobeg se je končal 9. februarja zjutraj, ko so prišli v Erzelj v Vipavski dolini, kjer je bil štab

---

¹²⁵⁷ Prav tam, 256.

¹²⁵⁸ Prav tam, 271.

¹²⁵⁹ Prav tam, 226.

¹²⁶⁰ Prav tam, 262.

¹²⁶¹ Prav tam, 139.

Gradnikove brigade.¹²⁶² 7. februarja 1944 je Nemcem postalo jasno, da se trije prostovoljci ne bodo več vrnili v vojašnico v Opčine, naslednji dan pa je zbežalo novih šestnajst prostovoljcev.¹²⁶³ V naslednjih dneh je še ena skupina Azerbajdžancev v Kontovelu pri Trstu organizirala pobeg, vendar pa jih je eden od prostovoljcev izdal poveljniku čete Schneiderju, ki je obvestil nadrejene. Prišlo je do streljanja, vendar je večini dezertarjev uspelo zbežati. Kot ustrahovalni ukrep, ki naj bi preprečil nadaljnje pobege, se je štab divizije odločil usmrtiti dvanajst Azerbajdžancev,¹²⁶⁴ preostalim prostovoljcem pa razložil, da so slovenski partizani njihove kolege ujeli in ubili.¹²⁶⁵

Številčnost dezertarstev, ki se je povečala v prvih mesecih 1944, je Friedricha Rainerja privedla do tega, da je Heinricha Himmlerja prosil, naj 162. turkestansko divizijo pošlje kam drugam.¹²⁶⁶ Po njegovem mnenju so bili Turkestanci neučinkoviti, s svojimi pobezi pa so še povečali odporniške vrste. Zaradi dezertarstev je bila že februarja 1944 sprejeta odločitev o premiku divizije iz OZAK. Premik pa je bil na prošnjo vojaškega poveljnika Küblerja prestavljen na marec,¹²⁶⁷ ko je bila enota poslana v italijanski Crespino.¹²⁶⁸

Mehdi Husejnzade - Mihajlo

Iz lika Mehdi Husejnzadeja je po drugi svetovni vojni v Sovjetski zvezi nastala skoraj mitološka osebnost. Sam Stalin naj bi ukazal, naj se njegovo življenje razišče in naj se ga glorificira kot junaka Sovjetske zveze.¹²⁶⁹ Kljub hagiografski avri, ki mu jo je dala sovjetska propaganda, ni sporno, da je Husejnzade proti nacističnemu okupatorju izvedel nekaj diha jemajočih akcij. Po pobegu je skupaj s še nekaj drugimi prebeglimi prostovoljci oblikoval posebno enoto saboterjev, ki so govorili italijansko in nemško. Pred lokalnimi partizani so imeli prednost, saj so bili v vermahtu, kar jim je dajalo široko poznavanje nemškega orožja in delovanja okupatorja.¹²⁷⁰ Ti saboterji so se namesto na strelno orožje raje zanašali na lažne dokumente, ukradene uniforme in eksplozivna sredstva.¹²⁷¹

Dne 22. februarja 1944 je Mehdi Husejnzade, zdaj s partizanskim imenom Mihajlo, odšel na svojo prvo akcijo. Oblekel je uniformo visokega častnika,¹²⁷² si priskrbel

1262 Zupanc, *Mihajlo, obveščevalec in diverzant IX. korpusa*, 7.

1263 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 138.

1264 Prav tam, 139.

1265 Prav tam, 269.

1266 Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, 554.

1267 Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 347.

1268 BArch N 122-6.

1269 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 157.

1270 Prav tam, 18.

1271 Prav tam, 250.

1272 Oberleutnant.

lažne dokumente in se odpravil proti Gorici. Pri Solkanu je ustavil nemški avto, ki je peljal mimo, sedel na mesto sopotnika in vozniku v popolni nemščini ukazal, naj obrne. Avto je iz Solkana odpeljal do Črnič v Vipavski dolini, kjer je Mihajlo ukazal zaviti proti hribom. Tedaj je nemškemu vozniku postalo jasno, da gre za past. Prepozno. Mihajlo je potegnil pištolo browning in razočaranemu Nemcu sporočil, da sta namenjena proti partizanom.¹²⁷³ Prva akcija je bila s tem končana – že s to je Mihajlo pokazal svoje odlike: samoobvladovanje, drznost, znanje nemščine in karizmo, saj mu je nemškega voznika uspelo prepričati, da se je rešil iz bojev proti partizanom in da se mora nujno vrniti nazaj k svoji enoti, za kar naj bi potreboval avto.

Mihajlo je po tem podvigu nadaljeval s še drznejšimi načrti. V bližnjem kamnolomu so dobili zalogo eksploziva. Partizanski simpatizer je ukradel eksploziv ter ga v Lipi na Krasu predal Ivanu Ruskemu in Mihajlu, ki sta iz njega sestavila bombi in se odpravila proti Opčinam. Tu je bil vermaht prisoten z bataljonom, pripadniki katerih so se v tamkajšnjem kinu pogosto sproščali ob ogledu filmov. Prvega aprila sta prostovoljca Mikhail Kulibekov in Aga Zade, ki sta sodelovala s partizani, vstopila v opensko gostilno nasproti kinodvorane. Do njiju sta prišla Slovenca, ki sta se v gostilni zadržala le nekaj minut, da sta lahko spila kozarec piva. To je bilo dovolj časa, da sta prostovoljčema vermahta namignila, da bo naslednji dan Mihajlo med predvajanjem filma postavil bombo v kinodvorani, zato naj se je izogibata. Medtem je v bližnji vasi Repentabor Mihajlova skupina sestavljala mehanizem bombe.¹²⁷⁴

V soboto, 2. aprila, ob osmih zvečer so nemški vojaki začeli prihajati v kinodvorano na eni glavnih openskih ulic,¹²⁷⁵ kjer se je predvajal nemški film *Ženska mojih sanj*.¹²⁷⁶ Film prikazuje gledališko zvezdo, ki pred utrujajočim zvezdniškim življenjem zbeži nazaj k naravi v hribe. Podobno kot glavna junakinja filma so tudi nemški vojaki, ki so si prišli ogledat film, želeli zbežati pred težko vojaško resničnostjo, se sprostiti in se pozabavati z dekletom, ki so ga pripeljali s seboj. Vojaki, ki so zamudili začetek filma, so še iskali prosti sedež in med njimi je bil tudi Mihajlo, ki je s seboj prinesel kovček, v katerem je bila bomba. Urin mehanizem, ki bi sprožil bombo, je bil nastavljen na deveto uro. Mihajlo ni smel izgubljati časa. Z izgovorom je zapustil kinodvorano, in ko je bil dovolj oddaljen, se je ustavil, da bi videl, ali bo njegov načrt deloval. Točno ob devetih je prišlo do eksplozije, ki je stresla tla. Nastal je kaos, ki ga je Mihajlo izkoristil in zbežal na tri kilometre oddaljeno lokacijo, kjer so ga skrili partizanski simpatizerji.¹²⁷⁷ V eksploziji je bilo ubitih sedem nemških vojakov, na kar je okupator odgovoril z množičnim pobojem civilistov.¹²⁷⁸

1273 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 251.

1274 Prav tam, 266.

1275 *Via Nazionale*.

1276 *Die Frau meiner Träume*.

1277 Prav tam, 267.

1278 Luizzi, *Violenza e repressione nazista nel Litorale Adriatico*, 223.

Kmalu po eksploziji bombe na Opčinah je Mihajlo začel iskati novo tarčo za svoj napad. V tržaški ulici Ghega, ki vodi proti železniški postaji, je stala palača Rittmeyer. Blizu te hiše je bilo več pomembnih nemških uradov, od stavbe tržaškega sodišča, iz katerega je uradoval visoki komisar Friedrich Rainer, sedeža nacistične policije na Trgu Oberdan, do vile, kjer je živel Odilo Globočnik. Ta četrt je bila središče okupatorjeve moči v Jadranskem primorju, zato so Tržaçani ta del mesta preprosto imenovali Mali Berlin (*Kleine Berlin*).¹²⁷⁹

To središče okupatorjeve oblasti je bila Mihajlova naslednja tarča. Palača Rittmeyer je v času nacistične okupacije postala *Deutsches Soldatenheim*, kamor so nemški vojaki prihajali jest in se družiti. Podobno kot v opensko kinodvorano so se vojaki, da bi se sprostili, tudi sem zatekali pred napetim vsakdanom, kjer je bilo treba biti vedno na preži pred mogočim partizanskim napadom. 22. aprila 1944 se je v času kosila pred palačo ustavil avtomobil znamke Opel, iz katerega je prišel stotnik SS,¹²⁸⁰ ki je svojemu vozniku ukazal, naj malo počaka. Pohitel je v tretje nadstropje, v jedilnico za nemške častnike, in naročil zrezek, kavo in vermut. V sobi je ravno potekala živahna debata o vprašanju, kje se bodo izkrcali zavezniki. Medtem je SS-stotnik končal s kosilom, si prižgal cigareto in odšel iz sobe, ne da bi s sabo vzel kovček. Spodaj ga je čakal voznik, ki ga je odpeljal proti Gorici. SS-stotnik je bil v resnici Mihajlo, voznik pa nemški vojak Fritz, s katerim sta skupaj zbežala med partizane.¹²⁸¹ Eksplozija v častniški jedilnici je usmrtila petih nacistov, čemur je sledilo ponovno nacistično maščevanje.¹²⁸²

Bombi v Soldatenheimu in kinodvorani sta bili Mihajlovi najodmevnejši akciji, zaradi katerih je Rainer za »Mongolcem Guseinovim«,¹²⁸³ kot je poimenoval Mihajla, razpisal denarno nagrado. Kljub vse večji nevarnosti Azerbajdžanec ni odnehal pri iskanju novih tarč. Naslednja je bil tržaški *Il Piccolo*,¹²⁸⁴ ki je s svojimi članki podpiral nacistično oblast. Mihajlo je v časopisno zgradbo prišel oblečen v delavsko uniformo in nastavljal bombo.¹²⁸⁵ Bombni pohod se je nadaljeval 26. junija 1944, ko je nastavljal bombo v skladišču nafte blizu Gorice; ta je uničila 200 ton bencina, sredi julija pa je razstrelil še podobno skladišče v Sežani.¹²⁸⁶ S temi in drugimi akcijami si je Mihajlo pridobil spoštovanje soborcev in postal vodja enega od minerskih vodov znotraj IX. korpusa.¹²⁸⁷

1279 Radacich, *Il complesso di gallerie antiaeree denominato »Kleine Berlin«*.

1280 Hauptmann.

1281 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 300–301.

1282 Luizzi, *Violenza e repressione nazista nel Litorale Adriatico*, 223.

1283 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 301.

1284 Coceani, *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, 255.

1285 Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 290.

1286 Prav tam, 294.

1287 Prav tam, 300.

Konec oktobra je Mihajlo skupaj s svojo skupino oropal banko v italijanskem Tržiču.¹²⁸⁸ Potem ko je s prijatelji proslavil uspešno izpeljano akcijo, se je iz Renč odpravil proti Vitovljam na obrobju Vipavske doline. 1. novembra ponoči je nemška enota obkolila vas. V enem od hlevov se je skrivalo osem članov minerskega voda, med njimi tudi Mihajlo, ki so poskušali zbežati, vendar jim ni uspelo. Mihajlo je bil ustreljen in tako se je po osmih mesecih končalo njegovo delovanje med slovenskimi partizani.

Mihajlovim bombnim napadom je sledilo okupatorjevo maščevanje. Ko so slovenski partizani maja 1944 pri Kozini ubili Christiana Wirtha, enega najbližjih Globočnikovih sodelavcev, so nacisti požgali vasi Ocizlo in Beko.¹²⁸⁹ »Krvava pomlad« leta 1944, kot se je izrazil Giorgio Liuzzi,¹²⁹⁰ je prinesla še maščevanje v Braniku,¹²⁹¹ Komnu in Lipi,¹²⁹² vendar pa noben nacistični povračilni ukrep ni imel takega odmeva kot Mihajlov napad in posledično okupatorjevo maščevanje v Trstu in na Opčinah. Po eksploziji bombe v openski kinodvorani je vrhovni komisar OZAK razglasil izredne razmere.¹²⁹³ Dan po napadu, 3. aprila, so nacisti iz tržaškega zaporu pripeljali dvainsedemdeset zapornikov, jih nagnali na tovarnjake in odpeljali proti Opčinam. Domačinka Valerija Purič se je spominjala: »Proti 18. uri 3. aprila 1944 sem videla, kako so prišli trije pokriti tovarnjaki, ki so prihajali iz Trsta. Kmalu potem sem videla skupino vojakov nemške marine z mitraljezi v rokah. Ko so prišli, sem videla civiliste, ki so šli iz prvega tovarnjaka, in ukazano jim je bilo oditi na bližnji poligon. Potem sem slišala rafale mitraljeza in videla, kako so vsi padli. Častnik SS je vsakemu namenil še eno brco in strel s pištolo, medtem ko je skozi stranska vrata že prihajala nova skupina ujetnikov.«¹²⁹⁴

Še bolj dramatično je bilo dogajanje po bombnem napadu na *Deutsches Soldatenheim* v Trstu. Dogodek je odmeval vse do Rima, kjer je tamkajšnji kolaboracionistični časopis *Il Messaggero* pisal, da se je »nemško poveljstvo odločilo, da bo za vsakega mrtvega Nemca usmrčeno deset badoglianskih komunistov«. ¹²⁹⁵ Večer po eksploziji so nacisti sestavili seznam enainpetdesetih političnih ujetnikov v tržaškem zaporu. Naslednje jutro so jih odpeljali na kraj bombnega napada, jih med potjo omamili z izpušnimi plini, ki so prihajali iz kamiona, in jih v palači Rittermeyer, torej v samem mestnem jedru, obesili. Z obešanjem so nacisti želeli vzbuditi kar največ strahu. V ta namen je nastalo več slik, »na katerih je videti, kot bi usmrčeni spali, nimajo znakov obešanja, na primer odprte oči in jezik zunaj. To kaže, da so bili že mrtvi, ko je prišlo do obešanja.«¹²⁹⁶

1288 Prav tam, 282.

1289 Ferenc, *Satan, njegovo delo in smrt*, 72.

1290 Liuzzi, *Violenza e repressione nazista nel Litorale Adriatico*, 207.

1291 INZ, Zbirka Toneta Ferenc, 671.

1292 Di Giusto, *Globocnik's men in Italy, 1943–45*, 85.

1293 Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationzone Adriatisches Küstenland, 8. 4. 1944.

1294 Liuzzi, *Violenza e repressione nazista nel Litorale Adriatico*, 234.

1295 Prav tam, 255.

1296 Prav tam, 247.

Usoda tujih kolaboracionistov

Izročitev Sovjetski Zvezi

V poglavju o *Tujih kolaboracionistih na območju Operacijske cone Jadransko primorje* so bile prikazane podobnosti in razlike med Kozaškim korpusom in 162. turkestarska divizijo, za lokalno primerjavo pa so bili dodani še slovenski domobranci. V tem delu bodo prikazane še podobnosti in razlike omenjenih treh enot pri njihovi predaji zveznikom ter njihove usode.

	Slovenski domobranci	162. turkestarska divizija	Kozaki in Kavkazci
Bojevanje po razglasitvi kapitulacije vermahta v Italiji	✓	X	✓
Datum predaje	13. maj 1945 ¹²⁹⁷	28. april 1945 ¹²⁹⁸	2. maj 1945 ¹²⁹⁹
Razlog za nadaljevanje bojev po kapitulaciji vermahta v Italiji	želja po predaji zveznikom in strah pred maščevanjem jugoslovanskih partizanov ¹³⁰⁰	X	želja po predaji zveznikom, strah pred maščevanjem garibaldincev in jugoslovanskih partizanov ¹³⁰¹
Kraj predaje	Koroška	Bologna ¹³⁰²	Koroška
Komu so se predali?	Britancem ¹³⁰³	Britancem ¹³⁰⁴	Britancem ¹³⁰⁵
Zbirno taborišče	Vetrinjsko polje ¹³⁰⁶	Modena ¹³⁰⁷	Peggetz in Oberdrauburg ¹³⁰⁸
Izročitev	Jugoslaviji	Sovjetski zvezi	Sovjetski zvezi

¹²⁹⁷ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 486.

¹²⁹⁸ Predaja britanskim zveznikom ob vsesplošni predaji vermahta, ki je sledila brezpogojni kapitulaciji nemških sil v Italiji, podpisani v Caserti dne 28. aprila 1945.

¹²⁹⁹ Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kauskasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 326.

¹³⁰⁰ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 482.

¹³⁰¹ Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kauskasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 326.

¹³⁰² Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers*, 310.

¹³⁰³ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 487.

¹³⁰⁴ Burak, *Germany and Turkestani during the course of the World War II*, 157.

¹³⁰⁵ Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 172.

¹³⁰⁶ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 489.

¹³⁰⁷ Burak, *Germany and Turkestani during the course of the World War II*, 158.

¹³⁰⁸ Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 172–3.

	Slovenski domobranci	162. turkestarska divizija	Kozaki in Kavkazci
Sodni proces	✓ ¹³⁰⁹	ni podatkov razen proti von Niedermayerju	✓ ¹³¹⁰
Destinacija prebeglih kolaboracionistov	Argentina, ZDA	Turčija, Nemčija, ZDA ¹³¹¹	Nemčija, ZDA ¹³¹²

Tabela 4: Predaja in usoda kolaboracionistov

Prva primerjava obravnavanih kolaboracionističnih formacij je razkrila številne razlike, konec vseh treh pa je presenetljivo skoraj enak. Vse so se predale Britancem in bile vrnjene v domovino. Razloga za ti podobnosti sta dva: sklep Jaltske konference in območje delovanja kolaboracionističnih enot. Tako kot so se kozaki po porazu vermahta pri Stalingradu odločili slediti svojemu nacističnemu zaščitniku, so tudi ob tej priložnosti obravnavani sovjetski kolaboracionisti najboljšo možnost za preživetje videli v umiku skupaj z nemško vojsko. Ta jih je vodila proti nacistični Nemčiji, natančneje proti najbližji avstrijski deželi Koroški. Turkestarsko divizijo je poveljstvo vermahta že leto pred kapitulacijo nacistične Nemčije premestilo v okolico Riminija, ki je neprimerno bolj oddaljen od območja delovanja slovenskih domobrancev in kozakov. Britanske enote, prodirajoče proti severu, so jih prestregle in turkestarske in nemške vojake internirale v taborišče za vojne ujetnike blizu Modene.¹³¹³

Poleg položaja delovanja je na podobno usodo kolaboracionistov vplivala tudi ena od odločitev, ki so jo Franklin Roosevelt, Winston Churchill in Josip Stalin sprejeli na Jaltski konferenci. V krmskem letovišču je bilo med drugim odločeno, da se vse kolaboracioniste vrne v domovine, državljani katerih so bili ob začetku druge svetovne vojne 1. septembra 1939.¹³¹⁴ Tako je bilo določeno, da se Kavkazce, kozake in Turkestarske vrne Sovjetski zvezi, domobranci pa Jugoslaviji. Vse tri obravnavane kolaboracionistične skupine so bile prisiljene sprejeti vrnitev v svoje domovine. Ob tej novici so nekateri Turkestarsci s skokom iz vlaka poskušali pobegniti, drugi so storili samomor, neki mula pa se je v protest celo zažgal, medtem ko se je večina preprosto prepustila svoji usodi.¹³¹⁵ Podobno so se tudi kozaki odločitvi najprej uprli, nekateri so poskušali zbežati, drugi so naredili samomor, večina pa je sklep o repatriaciji resignirano sprejela.¹³¹⁶

1309 Na primer proces proti Leonu Rupniku. Željeznov, *Rupnikov proces*.

1310 Na primer proces in usmrnitev Andreja Grigorjeviča Škura, atamana Timofeja Ivanoviča Domanova in Pjotra Nikolajeviča Krasnova ter sultana Kliča Gireja. Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 275.

1311 Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*, 159.

1312 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 6.

1313 Dossena, *Hitler's Turkestanis Soldiers*, 310; Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*, 158.

1314 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 174.

1315 Burak, *Germany and Turkestanis during the course of the World War II*, 158.

1316 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 210.

V nasprotju s pripadniki Kozaškega korpusa in 162. turkestantske divizije, ki so se do konca bojevali na nacistični strani, so se Turkestanci in kozaki, ki so iz kolaboracionističnih enot zbežali med partizane, maja 1945 veselili povratka v domovino. Ob koncu vojne se je ruski bataljon,¹³¹⁷ člani katerega so bili tudi prebegli turkestantski vojaki, nastanil v Šempasu. Tam so predstavniki IX. korpusa vsakemu pripadniku bataljona posamično izročili dokument, ki je dokazoval, da so bili res člani slovenskega boja proti nacionalsocializmu.¹³¹⁸ Iz Šempasa so bili z avtobusi prepeljeni v Ljubljano, kjer je bil zanje organiziran veličasten sprejem. Po proslavi so bili huje ranjeni nastanjeni v ljubljansko bolnišnico, medtem ko je bila večina partizanov ruskega bataljona prepeljana v Beograd, od koder so jih pod sovjetskim spremstvom odpeljali v domovino.

Prihod v domovino, o katerem so sanjali toliko let, ni bil to, kar so pričakovali. Zaradi časa, prestanega v nemški vojski, so sovjetske oblasti nanje do konca življenja gledale s kančkom nezaupanja. Ibrahim Bajgomov se je spominjal: »Ob povratku v Baku sem bil podvržen strogemu nadzoru KGB. Bali so se, da sem sodeloval z Nemci, vendar sem imel dokumente, da sem bil del partizanskega boja, zaradi česar sem se lahko izognil zaporu.«¹³¹⁹ Mirdamat Sejdiv - Ivan Ruski »je kljub pastem, ki mu jih je nastavljal KGB, uspel doseči briljantno kariero znotraj kriminalistične policije, kjer se je ukvarjal predvsem z mladoletnimi prestopniki.«¹³²⁰ Sejdiv in Bajgomov sta jo še dobro odnesla. Sulejman Veliev, pisec romana *Triglav, Triglav*, je bil ob prihodu v Sovjetsko zvezo naprej poslan na prisilno delo v Sibirijo. Eno najhujših izkušenj med kolaboracionisti, ki so pobegnili med slovenske partizane, je imel Novruž Džaferov. Spominjal se je: »Po vojni so me Rusi odpeljali v Leninabad, natančneje v leninabadski zapor. Vzeli so nam vse dokumente in nam rekli, da bodo nadaljevali naš nadzor. Tam smo ostali veliko časa. Nisem mogel več čakati, želel sem vedeti, ali so moji starši in sestra še živi. Uspelo mi je zbežati, in ko sem končno prišel domov, sem izvedel, da so moji starši mrtvi. Tistega dne me je obiskal KGB, opravil preiskavo, dokler me niso končno obsodili na petindvajset let zaporu. Sedem let sem bil zaprt v Bakuju, pet v zaporu v Tatarstanu in na Krimu. Končno je prišlo do amnestije. Vrnil sem se domov, vendar pa se s tem moje težave še niso končale, saj so me ljudje še vedno imeli za izdajalca domovine in nisem imel nobenih prijateljev. Izvedel sem, da so v Bakuju nekateri veterani, ki so v podobnem položaju kot jaz, vendar nam niso dovolili, da bi se srečali. Želeli so, da smo osamljeni.«¹³²¹

1317Število prebeglih Turkestancev in drugih Sovjetov je tako naraslo, da je bilo treba Rusko četo preoblikovati v Sovjetski bataljon. Ta je imel pomembno vlogo v končnih bojih pri zlomu nemške obrambe pri Opčinah in partizanskem napredovanju v Trst. Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 314.

1318Prav tam, 176.

1319Prav tam, 179.

1320Prav tam, 177.

1321Prav tam, 178.

Boj na strani nacionalsocializma ali proti njemu se pogosto zdi kot boj dveh monolitnih kolosov. Vendar ta dva kolosa nista bila narodno homogena, saj je bilo v vrstah SS-a in vermahta mogoče najti številne negermanske narode in tudi posamezni Nemci so bežali med partizane, na primer Mihajlov prijatelj Fritz. Poleg heterogene sestave vojske so bila mogoča tudi prehajanja z ene strani na drugo, včasih tudi večkrat. To lahko prikažemo na primeru nekaterih Turkestancev, ki so:

PROTINACISTIČNA STRAN	NACISTIČNA STRAN
1. svojo vojaško pot začeli v Rdeči armadi;	
	2. bili ujeti in se zaradi takega ali drugačnega razloga ¹³²² odločili prestopiti v vrste vermahta;
3. prebegli in se borili na strani jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja;	
	4. kljub temu pa bili ob povratku v Sovjetsko zvezo obravnavani kot izdajalci domovine.

Pri prehajanju med nacistično in protinacistično stranjo je zanimiv primer Azerbajdžanca iz turkestanske divizije, ki so ga Američani junija 1944 zajeli in je bil kmalu vrnjen v Sovjetsko zvezo. Tam pa je bil, drugače kot drugi, ki so bili poslani v Sibirijo, poklican nazaj v Rdečo armado. Njegova enota se je bojevala v Kurlandiji (današnja zahodna Latvija), kjer mu je novembra 1944 uspelo zbežati na nemško stran. Od tod se mu je nekako uspelo prebiti do Italije, kjer se je ponovno pridružil 162. turkestanski diviziji, in novica, da Američani pošiljajo sovjetske vojne ujetnike v domovino, se je hitro razširila med druge prostovoljce. Ti so se zdaj zavedali, kakšna bo njihova verjetna usoda po koncu vojne, in niso bili navdušeni nad predajo Američanom. Azerbajdžančevo prehajanje med bojujočimi se stranmi lahko opišemo tako:

¹³²²Kot ugotavlja nemški častnik Seraphim, pritrjujejo pa mu tudi pričevanja pobeglih Turkestancev, je bila najpogostejši razlog za to želja po golem preživetju.

PROTINACISTIČNA STRAN	NACISTIČNA STRAN
1. svojo vojaško pot je začel v Rdeči armadi;	
	2. bil je ujet in je stopil v vrste vermahta (vendar njegov razlog za to verjetno ni bila samo lakota v taborišču za vojne ujetnike);
3. bil je ujet s strani Američanov, predan Sovjetom in bil ponovno vpoklican v Rdečo armado;	
	4. pobegnil je k nacistom in se vrnil nazaj k 162. turkestanski diviziji (mogoče so ga ponovno ujeli zavezniki in ga vrnili v Sovjetsko zvezo, čeprav dejstvo, da je vedel, kaj se mu bo zgodilo, če ga Anglo-Američani ponovno ujamejo, namiguje, da je predtem padel, si sodil sam ali pa po vojni zbežal neznano kam). ¹³²³

Večkratno prehajanje med stranema nakazuje na dejstvo, da nekoga ni mogoče kar prisiliti, da se bo preprosto bojeval za nacistično oziroma protinacistično stran, saj bo prej ali slej našel način, kako zbežati, s svojim pobegom pa bo rekrut lahko naredil več škode kot koristi. Zaradi Azerbajdžančeve zgodbe so se prostovoljci turkestanske divizije še bolj zagrizeno bojevali proti Američanom, medtem ko je Mehdiu Husejnzadeju znanje, pridobljeno v vermahtu, koristilo pri pretvarjanju, da je Nemec, in je tako opravil številne bombne napade. Druga stvar, ki jo je treba poudariti, pa je, kako je madež sodelovanja z nacisti zagrenil življenja kolaboracionistov. Številni, ki so v pobegu med partizane videli priložnost, da izbrišejo svoj »kolaboracionistični greh«, so spoznali, da njihova napaka ne bo nikoli pozabljena. Kljub požrtvovalnosti, ki so jo izkazali med slovenskimi partizani,¹³²⁴ so nekateri ta greh nosili do svoje smrti.

Mogoče vrzeli repatriacije

Na prvi pogled se zdi, da je bila repatriacija kolaboracionistov Sovjetski zvezi neizbežna. Izogniti se ji je bilo mogoče edino s pobegom med partizane, in še ta ni popolnoma izbrisal sledi sodelovanja z nacisti. Temu so se izognili posamezniki, ki se jim je posrečil pobeg iz taborišča ob Dravi ali skok z vlaka. Repatriaciji pa se niso izognili samo

¹³²³ Ni jasno, kaj se je po vojni zgodilo s pobeglim Azerbajdžancem. Tolstoy, *Victims of Yalta*, 306.

¹³²⁴ Rossi, *Soldati dell'armata rossa al confine orientale*, 314.

posamezniki, nekateri primeri potrjujejo, da je tudi celotna skupina kolaboracionistov našla način, kako se ji izogniti in začeti novo življenje na Zahodu.¹³²⁵

- Poveljnik kubanskih kozakov general Vjačeslav Grigorijevič Naumenko je poskušal svoje rojake namesto atamanu Pjotru Nikolajeviču Krasnovu podrediti Vlasovi Ruski osvobodilni vojski. Ker mu podvig ni uspel, je konec vojne pričakal ločeno od glavnine Kozaškega korpusa v Nemčiji. Skupaj s skupino kubanskih kozakov so ga zajeli Američani na Bavarskem, kjer je bil zaprt v taboriščih za vojne ujetnike v Memmingenu in Kemptenu. Američani so v njem videli »pričo« kozaškega boja proti boljševizmu, ki bi jo bilo mogoče izkoristiti v prihajajoči hladni vojni. 19. aprila 1943 je vrhovno vojaško sodišče Sovjetske zveze razglasilo smrtno obsodbo v odsotnosti za Vjačeslava Grigorijeviča Naumenka, zato Američani njegovega imena preprosto niso vključili na seznam zajetih sovjetskih ujetnikov. Naumenkovo usodo so delili tudi kubanski kozaški generali Morozov, Golubintzev in Tatarkin, ki so sledili Naumenku in se predali ameriškim vojakom.¹³²⁶
- Po jaltskem dogovoru o repatriaciji kolaboracionistov je treba izročiti vse, ki so bili ob začetku druge svetovne vojne 1. septembra 1939 državljani Sovjetske zveze in so se bojevali na nacistični strani. Večino Kozaškega korpusa so res predstavljali sovjetski državljani, ki so se po porazu pri Stalingradu skupaj z nemško vojsko začeli umikati proti Zahodu. Vendar je tudi v državah Zahodne Evrope, na primer v Franciji, Nemčiji, Romuniji, Jugoslaviji¹³²⁷ živel veliko ruskih emigrantov, ki so tja zbežali pred boljševizmom. Po ocenah naj bi bilo med njimi tudi 50.000 kozakov,¹³²⁸ ki so po prebegu izgubili sovjetsko državljanstvo, če pa so imeli srečo, so dobili državljanstvo države, v katero so prebegnili. Nekateri izmed teh prebežnikov so se med drugo svetovno vojno, ob vzpostavitvi kozaških enot, v želji, da bi premagali boljševizem, pridružili vojski Tretjega rajha, kjer so v Kozaškem korpusu dobili častniške položaje. In ko je prišel čas repatriacije, je okrog petdeset kozaških častnikov uspelo prepričati britanske vojake, da ni razloga, da bi jih izročili Sovjetom, saj niso državljani SZ, s čimer so si rešili življenje.¹³²⁹
- Grof Boris Holmston-Smislovski ni spadal neposredno pod Kozaški korpus, vendar je način pobega tega kozaka, vzgojenega v Nemčiji v času weimarske republike, zanimiv. Bil je eden prvih, kateremu so nacisti dovolili oblikovanje enot iz

1325 Dodana sta tudi dva primera sovjetskih kolaboracionistov, ki ne vključujeta kozakov ali Turkestancev, vendar ju je vredno omeniti.

1326 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 240.

1327 V Kraljevino Jugoslavijo je prišlo veliko kozakov. Eden glavnih poveljnikov Kozaškega korpusa Andrej Grigorijevič Škuro je 20 let živel v Beogradu, vendar pa mu to ni pomagalo, saj je bil izročen Sovjetski zvezi, kjer je bil usmrčen. Prav tam, 20.

1328 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friaul*, 25.

1329 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 174.

sovjetskih vojnih ujetnikov, in do konca vojne je organiziral 12 bataljonov.¹³³⁰ Ker se je zavedal, da njemu in njegovim borcem ob predaji Američanom, Britancem ali Francozom grozi izročitev Sovjetom, se je odločil, da se preprosto ne bo predal nobenemu od njih. Namesto tega se je skupaj s preostalimi 500 možmi in 59 častniki odpravil proti majhni podalpski državi Lihtenštajn. V kraju Feldkirche, tik ob meji z Lihtenštajn, se je skupini pridružil še uradni naslednik dinastije Romanovih, veliki vojvoda Vladimir. 3. maja 1945 so skupaj poskušali vstopiti, kar jim je po daljših pogajanjih z lihtenštajnskimi cariniki tudi uspelo. Ob vstopu v državo se je Holmston-Smislovski s svojo skupino vojakov predal lokalni oblasti. Po koncu vojne je v Lihtenštajn prišla sovjetska delegacija, ki je prebežnike najprej poskusila prepričati, naj se vrnejo v domovino, ko pa ji to ni uspelo, je začela pritiskati na lihtenštajnskega princa Franca Jožefa II. in premierja Alexandra Fricka, vendar se ta nista uklonila pritiskom, kar je dalo pripadnikom kontingenta Holmstona-Smislovskega dovolj časa, da se razselijo po svetu.¹³³¹

- Duhovnik Graziano Boria je kozake nagovarjal, naj se ne umaknejo v Avstrijo, temveč naj raje ostanejo v Italiji in se predajo zaveznikom. Njegov nasvet naj bi upoštevalo le dvajset igralcev in plesalcev kozaškega gledališča,¹³³² ki so se nastanili pri domačinih, ki so jih za nekaj časa skrivali, ob priložnosti pa so emigrirali.¹³³³
- General Boris Polosov se je skupaj s skupino štirideset kozaških konjenikov po prehodu prelaza Plöcken odločil ločiti od Kozaškega korpusa. Nameraval je odjahati proti Innsbrucku, po dosegu katerega bi poskušali preiti švicarsko mejo, kjer bi se skupina predala. Ko so prišli v Vorarlberg, jih je ustavila francoska enota, ki je patroljirala na tem območju, in jih zajela. Francozi pa v nasprotju z Britanci kozakov niso predali Sovjetski zvezi, temveč so jih po kratkotrajnem ujetništvu izpustili na prostost.¹³³⁴
- Ukrajinska narodna armada pod poveljstvom generala Pavla Fjodoroviča Šandruka se je ob koncu druge svetovne vojne pri Celovcu predala britanskim in ameriškim silam in takoj po predaji zahtevala srečanje s poljskim generalom Władysławom Andersom. Šandruk je Andersa in katoliški Vatikan¹³³⁵ prepričal, da sta jih zaščitila pred izročitvijo Sovjetski zvezi. Urejeno je bilo tako, da so za vse pripadnike Ukrajinske narodne armade brez vsakršne preverbe trdili, da so bili ti galicijski Ukrajinci pred začetkom druge svetovne vojne v resnici poljski državljani, kar je neizmerno razjezilo Sovjete.¹³³⁶ Enota je bila premeščena v Riccione v bližini Riminija, od

1330 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 116.

1331 Prav tam, 228.

1332 Verardo, *I cosacchi di Krasnov in Carnia*, 82.

1333 Stefanutti, *Novocerkassk e dintorni*, 136.

1334 Prav tam, 190, 228

1335 V enoti je bilo veliko uniato, ukrajinske verske ločnice, ki priznava papeža.

1336 Carnier, *L'armata cosacca in Italia*, 234.

koder so Ukrajinci, zdaj poljski državljani, emigrirali po svetu, v prvi vrsti v Veliko Britanijo in Kanado.

- Gruzijška legija pod vodstvom Fridona Zulikidzeja je delovala na območju Kozaškega korpusa, vendar pa Gruzijci nikoli niso bili najzanesljivejši nacistični kolaboracionisti, in ko je postalo jasno, da bo nacistična Nemčija vojno izgubila, so se dogovorili z ozopovskimi partizani in prestopili na protinacistično stran. Temu je sledil skupen napad Gruzijške legije in ozopovcev na umikajoči se Kozaški korpus pri Ovaru.¹³³⁷ Pripadniki Gruzijške legije na čelu z Mariam Kereselidze so se potem predali še Britancem, ki so spoštovali dogovor med ozopovci in Gruzijci ter zadnjih niso izročili Sovjetski zvezi.¹³³⁸

Zgoraj navedeni primeri kažejo, da repatriacija sovjetskih kolaboracionistov, ki so sodelovali z nacisti, ni bila samoumevna. Nekatera »siva območja« so omogočala izognitev repatriaciji, vendar je bilo zato treba biti preračunljiv in drzen ter razmišljati zunaj ustaljenih okvirov (Holmston-Smislovski), se narediti nepogrešljivega za zaveznike (Naumenkova skupina), pred koncem vojne prestopiti na protinacistično stran (Gruzijška legija) ali preprosto slepo zaupati v dobroto domačinov (kozaški umetniki). Najbolj občudovanja vredna od vseh se zdi rešitev, ki so jo izpeljali Ukrajinci in general Šandruk. Če se je petdesetim kozaškimi častnikom uspelo izogniti repatriaciji, ker so bili *de iure* državljani zahodnjaških držav in ne Sovjetske zveze, pa pripadniki Ukrajinske narodne armade *de iure* niso bili poljski državljani, vendar so lahko kljub temu tik pred koncem druge svetovne vojne kolektivno pridobili poljsko državljanstvo. Možnosti za kolektivno izognitev repatriaciji so, čeprav v omejenem obsegu, vendarle obstajale.

1337 Tischler, *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friual*, 351.

1338 Mariam Kereselidze je dosegla, da je bilo tudi več kozakov in Kavkazcev, ki so pobegnili iz taborišč ob Dravi, vključenih v legijo in s tem rešenih repatriacije. Carnier, *Il sterminio mancato*, 228.

Seznam vojaških operacij v Jadranskem primorju

V poglavju o tujih kolaboracionistih so bile večkrat omenjene vojaške operacije, v katerih so sodelovali Kozaški korpus in Kavkaški polk ter 162. turkestanska divizija. Prelom oblakov (*Wolkenbruch*), Stezosledec (*Waldläufer*), Začetek pomladi (*Frühlingsanfang*) in Konec zime (*Winterende*) so le štiri od kar enainšestdesetih operacij (*Unternehmen*), torej poimenovanih bojnih akcij, ki so jih nacisti izvedli na območju OZAK. To pa ne pomeni, da je v okviru teh operacij mogoče opisati celotno bojevanje na območju Jadranskega primorja. Tako na primer zasedba obsežnega ozemlja Kobariške republike (25. oktober–1. november 1943)¹³³⁹ ni potekala v okviru posebne operacije, medtem ko so nekatera bojevanja na veliko manjšem območju dobila posebna poimenovanja. Vojaške operacije, ki so potekale na območju OZAK so sledeče:

	Ime operacije	Datum operacije	Kraj operacije	Cilj, razlog oziroma potek operacije
1.	Achse ¹³⁴⁰	8.–19. september 1943	Kraljevina Italija, JV Francija in zahodni Balkanski polotok	zasesti območje pod italijanskim nadzorom in razorožiti italijansko vojsko
2.	Wolkenbruch I, II, III, IV	21.–25. oktober (I); 26.–30. oktober(II); 31. oktober–6. november (III); 6.–12. november 1943 (IV)	Kostanjevica, Brežice, Samobor, Karlovac (I); Čatež, Mirna, Kočevje, Trebnje (II); Litija, Smuka, Rupa, Postojna, Rakek, Cerknica, Grosuplje (III); Mokrec, Krim (IV)	obsežno zastavljena operacija za uničenje dolenskih partizanov

¹³³⁹ Likar, *Kobariška republika*, 108.

¹³⁴⁰ Prvotno imenovana operacija Alarich.

	Ime operacije	Datum operacije	Kraj operacije	Cilj, razlog oziroma potek operacije
3.	Insel	13.–16. november 1943	Kvarnerski otoki	zasedba Kvarnerskih otokov, dotlej nadzorovanih s strani partizanov
4.	Traufe I, II	14.–22. november 1943	Škofja Loka, Vrhnika, Kalce, Idrija, Gorenja vas (I); Kranj, Škofja Loka, reka Poljanska Sora (II)	uničenje lokalnih partizanov
5.	Rudolfswerth (Novo mesto)	20.–31. december 1943	okolica Novega mesta	uničenje partizanskih enot, ki so ogrožale Novo mesto
6.	Sairach (Žiri)	6. januar 1944	Žiri, Idrija	odgovor na uboj poveljnika R II Franza Reichleitnerja
7.	Isto	9.–14. januar 1944	Senožeče, Črnotiče, Pazin	uničenje lokalnih partizanov
8.	Edelweiss I, II	15.–21. januar 1944 (I); 26.–31. januar 1944 (II)	Gorica, Ajdovščina, Trnovski gozd (I); Cerkno (II)	uničenje lokalnih partizanov, požig partizanskega štaba v vasi Lokve
9.	Enzian	29. januar–1. februar 1944	Tolmin, Ponikve, Pečine	uničenje lokalnih partizanov
10.	Ratte	15.–16. februar 1944	Branik, Komen	odgovor na partizanski napad na MVSNI pri Komnu
11.	Alpenrose	19.–21. februar 1944	Dreka, Tolmin, Kanal	uničenje lokalnih partizanov
12.	Biber	27. februar 1944	obalno območje med Trstom in Trzičem	odgovor na pogoste sabotaže na cestnih in železniških povezavah na območju
13.	Zypresse	3.–5. marec 1944	območje Krasa	sodelujejo tudi Kraški lovci
14.	Märzveilchen	12. marec 1944	območje Krasa	sodelujejo tudi Kraški lovci
15.	Stella	13. marec 1944	Stara Sušica	ni podatkov

	Ime operacije	Datum operacije	Kraj operacije	Cilj, razlog oziroma potek operacije
16.	Maulwurf	16. marec 1944	območje Krasa	sodelujejo tudi Kraški lovci
17.	Hellblau	18.–19. marec 1944	Sesljan, Nabrežina, Prosek, Zgonik, Sežana, Povir	uničenje lokalnih partizanov, vendar je nacistom uspelo zajeti le dva zavezniška padalca
18.	Sonnenschein	20. marec 1944	Štanjel	uničenje lokalnih partizanov
19.	Enzian	24.–25. marec 1944	Kobarid, Breginj, Robidišče	najti in uničiti skupino partizanskih ranjencev, neuspešno ¹³⁴¹
20.	Dachstein	25. marec 1944	Črni Vrh, Col, Višnje, Predmeja	uničenje lokalnih partizanov in preprečitev partizanskega umika proti jugu
21.	Ostenglocke	29. marec–11. april 1944	Žmilj, Rudani, Padna	uničenje partizanov v osrednji Istri, sodelujejo Kraški lovci
22.	Bozen	5. april 1944	Brnčiči, Opatija	uničenje lokalnih partizanov
23.	Untersberg	8.–10. april 1944	Col, Polje	zasedba Cola
24.	Renate	10.–18. april 1944	Cerkno, Žiri, Ledine	zasedba Cerkna
25.	Wendelstein	16.–24. april 1944	Bača, Gorenja Trebuša	uničenje lokalnih partizanov, vendar operacija ni prinesla želenih rezultatov ¹³⁴²
26.	Oberland ¹³⁴³	20.–23. april 1944	Godovič, Planina, Idrija, Šmihel, Senožeče	uničenje lokalnih partizanov

1341 Kaltenegger, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*, 73.

1342 Prav tam, 85.

1343 Operacije Untersberg, Renata, Wendelstein in Oberland so bile del večje protipartizanske ofenzive okrog Idrije, Cerkna in Žirov med 8. in 24. aprilom, ki pa ni imela lastnega imena. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 394; Di Giusto, *Globocnik's men in Italy, 1943–45*, 55.

	Ime operacije	Datum operacije	Kraj operacije	Cilj, razlog oziroma potek operacije
27.	Braunschweig	24. april–6. maj 1944	Čičarija, Učka, Pazin, Cres, Rovinj, Pulj, Kačiči	obsežna operacija, usmerjena proti partizanom, predvsem na območju Istre ¹³⁴⁴
28.	Waldgeist	13. maj 1944	Pivka	ni podatkov
29.	Liane	22–25. maj 1944	Most na Soči, Kanal, Goriška brda	požgane Slavče in Hruševlje
30.	Annemarie	5.–17. junij 1944	Idrija, Žiri, Hotavlje	vodja operacije poveljnik redarstvene policije v Italiji Jürgen von Kamptz
31.	Sonnenwende	10.–14. junij 1944	Velike Lašče–Ribnica–Kočevje, Zabiče–Snežnik	obsežna operacija za uničenje lokalnih partizanov
32.	Hannelore	24.–25. junij 1944	Tolmeč, Arta, Paluzzo	uničenje lokalnih partizanov
33.	Heiduck	25. junij–14. julij 1944	ni podatka	znano je samo, da je v operaciji sodeloval tudi propagandni oddelek SS, pripadniki katerega so se preoblekli v partizane
34.	Steinbock	ni podatka	Nabrežina	ni podatkov
35.	Prien	7.–10. avgust 1944	Grožnjan, Buje do rek Dragonja in Rižana	uničenje lokalnih partizanov
36.	Isonzo (Soča)	19.–22. avgust 1944	Krn, Tolmin	napad na partizane in zapora umika proti vzhodu ¹³⁴⁵
37.	Zugspitze – Höllental	21.–22. avgust 1944	Bazovica, Dekani, Kubed	uničenje lokalnih prebivalcev, vendar operacija ni prinesla želenih rezultatov

1344 BArch R 70-ITALIEN/10.

1345 Kaltenegger, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*, 127.

	Ime operacije	Datum operacije	Kraj operacije	Cilj, razlog oziroma potek operacije
38.	Dachstein	29.–31. avgust 1944	Čičarija, Novigrad	ni prinesla omembe vrednih rezultatov ¹³⁴⁶
39.	Abendfrieden	ni podatkov	Zorzići, Saršoni	uničenje lokalnih partizanov, da ti ne bi ogrožali prihajajoče operacije <i>Traunsee</i>
40.	Tschitschenboden (Čičarija) ¹³⁴⁷	1.–3. (?) september 1944	okolica Reke, Opatije, Matulji	ni podatkov
41.	Habicht	24.–25. september 1944	Kamenjak, Mrzla Vodica	uničenje lokalnih partizanov
42.	Klagenfurt (Celovec)	26.–30. september 1944	Severno od črte Videm–Čedad	uničenje Svobodnega območja vzhodna Furlanija in konec partizanskega ogrožanja tabeljske železnice; prva operacija na območju OZAK, v kateri so sodelovali tudi kozaki ¹³⁴⁸
43.	Ernst ¹³⁴⁹	4. oktober 1944	Zabiče, Podgrad, Klana, Snežnik	v operaciji so sodelovali tudi četniki
44.	Grünwald – Ma ^{x1350}	8.–14. oktober 1944	obsežno območje, ki ga zamejujejo Lokve, Črni Vrh, Podnanos, Štjak, Branik in Renče	uničenje lokalnih partizanov

1346 Prav tam, 154.

1347 Operacija naj bi bila razdeljena na več faz. Četrta faza te se je imenovala *Hochkönig* (v okolici Opatije in Matulji), 5. faza pa *Traunsee* (severovzhodno od Reke).

1348 Liuzzi, Giorgio. 2014. *Violenza e repressione nazista nel Litorale Adriatico*, 344.

1349 Operacije je znana tudi pod neuradnim imenom »*freie Jagd auf Banditen*« ali prosti lov na bandite. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 528.

1350 Operaciji Grünwald – Max in Bergzauber – Morits sta bili del ukaza poveljnika OB Südwest feldmaršala Alberta Kesselringa, ki je 1. oktobra 1944 med 8. in 14. oktobrom ukazal teden dni boja proti bandam (*Bandenbekämpfungswoche*). INZ, Zbirka Toneta Ferenca, 236/8. V tem tednu je na primer 188. rezervna gorska divizija sprožila več napadov v okolici Snežnika, Lokev, Čepovana in Starega trga. Prav tam, 528.

	Ime operacije	Datum operacije	Kraj operacije	Cilj, razlog oziroma potek operacije
45.	Bergzauber – Moritz	7.–14. oktober 1944	obsežno območje, ki ga zamejujejo Postojna, Prem, Snežnik in Stari trg pri Ložu	uničenje lokalnih partizanov
46.	Waldläufer I, II, III	8.–11. oktober (I); 12.–16. oktober (II); 17.–22. oktober 1944 (III)	območje Karnije, severovzhodne Furlanije	obsežna operacija za uničenje svobodnih območij Karnija in vzhodna Furlanija; potisniti partizane s tega gorskega območja; operacija je večinomoma dosegla svoj cilj
47.	München	15.–16. november 1944	Lovranska Draga	ponovna okupacija kraja in okolice, ki so ga zasedali partizani
48.	Hubertus	16.–18. november 1944	Sinji vrh	obkolitev in uničenje partizanov na vrhu Kovk
49.	Erika	20.–24. november 1944	od reke Rječine do Snežnika	eden od oddelkov je označeval, kje bo potekala obrambna linija, ki bi se začela na Reki
50.	Achse	27. november–2. december 1944	območje okrog Sappada na meji z OZAV	uničenje še zadnjega partizanskega Svobodnega območja Karnijske Alpe kot nadaljevanje operacije Stezosledec ¹³⁵¹
51.	Hornof	8.–14. december 1944	območje med Prosnidom, Robidiščem, Gorenjim Tarbiljem in Kanalom ¹³⁵²	uničenje lokalnih partizanov

¹³⁵¹ Operacija je del drugega tedna boja proti bandam. Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 538.

¹³⁵² Po Cuffolu naj bi v operaciji sodelovali tudi kozaki. Kot piše 8. decembra 1944: »Na Varh so prišli kozaki.« Cuffolo, *Moj dnevnik*, 203.

	Ime operacije	Datum operacije	Kraj operacije	Cilj, razlog oziroma potek operacije
52.	Krim	9.–12. december 1944	Labin	zasedba območja polotoka med Labinom in Koromačnom, kjer so nacisti sumili, da sta angleška radijska postaja in partizanska bolnišnica
53.	Adler	19.–30. december 1944	obsežno območje med Bazovico, Vipavo, Ajdovščino in Trnovskim gozdom	uničenje jugoslovanskega IX. korpusa; v operaciji je sodelovalo 5000 mož, od Nemcev, Italijanov, domobrancev do četnikov
54.	Weihnachten 1944	23. december 1944	Tumpiči, Veprinac, Bregi	ni podatkov
55.	Schneegestörber	januar 1945 natančen datum ni naveden	Novo mesto, Cerknica	pomoč postojankama v Novem mestu in Cerknici ob partizanskem napadu
56.	Einsatz Tuders	januar 1945 natančen datum ni naveden	Meduno	požgana neidentificirana vas ¹³⁵³
57.	Rübezahl	7.–11. februar 1945	Ajdovščina, Predmeja, Trnovo, Šempas	ni rezultatov, saj napadalcem ne uspe odkriti niti uničiti partizanskih baz
58.	Kirchhofer	15. februar 1945	Plomin	ni podatkov o operaciji
59.	Rübezahl III ¹³⁵⁴	2.–6. marec 1945	Trnovski gozd	nadaljevanje operacije Rübezahl, ocenjuje se, da je v operaciji sodelovalo 2500 napadalcev

¹³⁵³Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 622.

¹³⁵⁴O operaciji Rübezahl II ni podatkov.

	Ime operacije	Datum operacije	Kraj operacije	Cilj, razlog oziroma potek operacije
60.	Frühlingsanfang	19. marec–5. april 1945	Cerkno, Idrija	operaciji Začetek pomladi in Konec zime sta rezultat so-delovanja Globočnika in Rösenerja; potekali sta sočasno, imeli pa
61.	Winterende	20.–26. marec 1945	Čepovan, Trnovska planota	sta tudi isti cilj: ošibiti IX. korpus, preden bi frontno bojišče prišlo na območje OZAK; skupaj sta največja protipartizanska operacija na območju OZAK poleg Preloma oblakov

Tabela 5: Protipartizanske operacije na območju OZAK¹³⁵⁵

Opaziti je mogoče, da se nekatera imena operacij ponavljajo, na primer *Dachstein*, *Enzian*, *Achse*, in da so večinoma zgoščene v času kmalu po ustanovitvi Operacijske cone Jadransko primorje, ko je bilo treba ponovno zasesti ozemlja, ki jih je pred tem nadzorovala italijanska vojska in so takrat prešla pod partizanski nadzor. V tem obdobju je treba omeniti operaciji Os, s katero so nacisti zasedli operacijsko cono, in Prelom oblakov, ki je bila zaradi svoje obsežnosti razdeljena na štiri dele. Drugo obdobje večje nacistične dejavnosti je bilo jeseni in v začetku zime 1944, ko sta vermaht in SS poskušala obračunati s partizansko nevarnostjo, še preden bi na obravnavano območje prišla zavezniška vojska. Medtem je bilo v štirih mesecih leta 1945 izvedenih le šest operacij, kar kaže, da je nacistom zmanjkalo moč in volje za bojevanje. Kljub tem omejitvam ob koncu vojne sta bili predvsem zadnji operaciji, Začetek pomladi in Konec zime, usmerjeni proti IX. korpusu, večjega obsega, po mnenju Di Giusta gre celo za največji po koncu novembra 1943,¹³⁵⁶ ko je bilo konec Preloma oblakov. Opaziti je mogoče tudi, da je večina operacij potekala na slovenskem etničnem ozemlju, kar potrjuje, kako pomembna grožnja za nacističnega okupatorja so bili na tem območju lokalni partizani.

¹³⁵⁵Navedene so samo operacije, ki so posebej poimenovane. Vseh protipartizanskih akcij je bilo veliko več, vendar niso dobile posebnega imena operacije (*Unternehmen*) oziroma akcije (*Einsatz*). Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*; Kaltenecker, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*; Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*; Kocjančič, *Red mrtvaške glave pod Alpami*; Di Giusto, *Globočnik's men in Italy, 1943–45*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. 1, 444; Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 451–452.

¹³⁵⁶Di Giusto, *Operazione Adriatisches Küstenland*, 635.

Zaključek

Za konec si pogledjmo štiri besedne zveze, katerim so nacisti dajali veliko pomena:

- operacijska cona,
- vrhovni komisar,
- posebno sodišče,
- Jadransko primorje.

Operacijska cona Jadransko primorje je dobila naziv operacijska cona, da bi to območju dajalo videz, da je bilo ustanovljeno na podlagi vojaških potreb in ne političnih teženj. Te politične težnje so nacisti želeli še dodatno zakriti z ustanovitvijo operacijskih con Francoska meja in Švicarska meja,¹³⁵⁷ do ustanovitve katerih pa zaradi nasprotovanja vodje Hitlerjevega kabineta Hansa Lammersa ni prišlo. Tudi izraza posebno sodišče in vrhovni komisar sta imela jasno povezavo z italijansko preteklostjo, s čimer so nacisti želeli dajati vtis, da se z ustanovitvijo OZAK na tem območju ni nič spremenilo in da je to še vedno del italijanskega prostora. Kljub vsemu trudu ob izbiri imen, ki nakazujejo italijansko kontinuiteto, pa so sami operacijski coni dali ime Jadransko primorje, ki daje jasne vzporednice z avstro-ogrsko tradicijo (Avstrijsko primorje). Ta premišljena uporaba besednih zvez kaže dvoumna nacistična nagnjenja, to dvoumnost pa lahko razširimo na celotno nacistično delovanje znotraj OZAK in v povezavi s sovjetskimi kolaboracionisti.

Nacisti so v okviru Operacijske cone Jadransko primorje vedno znova iskali ravnotežje. Na eni strani je bila želja po sodelovanju z Italijani, Turkestani in kozaki, na drugi strani pa nacistične priključitvene ambicije, temelječe na rasistično-darvinistični ideologiji, v kateri je germanska rasa zasedala najvišje mesto. Zaradi nacionalsocialistične ideologije je bilo v smrt poslanih na milijone rasno neprimernih Judov, Romov, Slovanov. Težava je nastala, ko se je vojna sreča obrnila, kar je naciste prisililo, da so začeli poskušati pridobiti kar največ kolaboracionistov. Kljub nujnosti pridobivanja kolaboracionistov so nacisti svoj trud pogosto izničili s svojimi ekspanzivnimi težnjami (priključitev operacijske cone Jadransko primorje in Predalpske dežele) in preziranjem prostovoljcev, na

---

¹³⁵⁷ Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*, 101.

katere so gledali kot na raso inferiorne (Turkestance in kozake). Dihotomijo je mogoče najti tudi med videzom, ki so ga želeli ustvarjati (italijanska suverenost nad območjem OZAK) in obljubami (kolaboracionistom), ter resničnostjo, ki je kršila obljube in videz. Vsa ta spodkopavanja lastnega truda so izvirala iz zakoreninjenega rasizma¹³⁵⁸ in superiornega svetovnega nazora, ki ju nacisti kljub nujnosti zaradi bližajočega poraza pogosto preprosto niso mogli preseči. Na primeru pravnega statusa OZAK in odnosa do tujih kolaboracionistov na tem območju se kaže nacistično iskanje ravnovesja med prezirom in rasizmom, ki izvirata iz nacionalsocialistične ideologije, ter pomanjkanjem nemških vojakov,¹³⁵⁹ s tem pa iskanjem ljudi, ki bi bili pripravljeni sodelovati z nacisti in s tem zapolnili nastale luknje v moštvu vermahta in SS. Če nacistom ne bi grozil poraz, bi po kapitulaciji Kraljevine Italije Tretjemu rajhu najverjetneje priključili ozemlje Lombardije, ki je bila več let del habsburškega imperija, ali vsaj ozemlje do Benečije.¹³⁶⁰ Podobno je koroški gavljatelj v pismu Ribbentropu dan pred ustanovitvijo operacijske cone Jadransko primorje predlagal obnovitev stare avstro-ogrske-italijanske meje iz leta 1918, vendar hkrati dodal, da tudi Furlanija ni italijansko ozemlje.¹³⁶¹ To jasno kaže, da je imel vrhovni komisar OZAK težnje tudi po Furlaniji, vendar ni vedel, ali mu bo Hitlerjev krog dovolil uresničiti te ambicije, zato je dal več predlogov in poskušal ugotoviti, kam se nagibajo vodilni nacisti v Volčjem brlogu. Med vodenjem OZAK je Rainer večkrat preizkušal, do kod lahko seže s svojimi ambicijami, dokler Mussolini in njegovi ministri niso začeli preveč protestirati pri nacističnem pooblaščenцу Rahnu in ga je ta ustavil.

Podobno je bilo pri sovjetskih kolaboracionistih, ki jih nacisti nikoli ne bi vključili v vrste vermahta, kaj šele v SS, če ne bi prišlo do pomanjkanja nemških vojakov. V začetku je Hitler kategorično prepovedal vsakršno rekrutiranje Negermanov,¹³⁶² vendar so hude izgube predvsem na vzhodni fronti naciste leta 1942 in še bolj leta 1943 prisilile, da so začeli med drugim novačiti tudi »rasno inferiorne« Turkestance in kozake. Da bi upravičili rekrutacijo, so nacisti napisali razpravo, ki je trdila, da kozaki sploh ne izvirajo iz Rusov, saj naj bi bili ti preprosto preveč primitivni.¹³⁶³ To pojasnilo pa se ni popolnoma razširilo med Nemce, ki so sodelovali s kozaki, saj so nanje še vedno gledali zviška.¹³⁶⁴ Še huje je bilo v odnosu do turkestanskih prostovoljcev, ki jih je veliko nemških kameradov preziralo, kar je prišlo še bolj do izraza, ker je bila 162. turkestanska divizija v nasprotju s Kozaškim korpusom mešana nemško-turkestanska enota. Kot pogosto omenja pisec

1358 Browning, *Ordinary men*, 186.

1359 Deák, *Europe on trial*, 1.

1360 Goebbels, *Dnevnik*, 542.

1361 PAAA R 29642, 557–561, 144.

1362 Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 23.

1363 BArch R 6–158.

1364 Seveda so bile izjeme, na primer poveljnik kozaške divizije von Pannwitz. Newland, *Cossacks in the German army 1941–1945*, 120.

spominov Hans-Günther Seraphim, je bil za uspešno integracijo v nemški vermaht ključen enakopraven odnos Nemcev do tujih tovarišev,¹³⁶⁵ česar pa se nekateri evropski kameradi niso držali.¹³⁶⁶

Nacisti so se trudili graditi odnose z (italijanskimi kozaškimi in turkestarskimi) kolaboracionisti, s čimer so želeli nadomestiti pomanjkanje nemških vojakov, vendar pa so si z rasistično-superiorno ideologijo velikokrat sami spodkopavali te odnose in s tem delno prispevali k svojemu porazu v drugi svetovni vojni.

1365 BArch MSG 2-12202, 476.

1366 Ne samo nacisti, tudi Slovenci so gojili močne stereotipe do prišlekov z Vzhoda, na primer do Azerbajdžanske legije v Beneški Sloveniji.

Viri in literatura

Viri

Neobjavljeni viri

Arhiv Republike Slovenije (SI AS)

1629 Trgovsko podjetje Adria

1630 Vrhovni komisar v Operacijski coni Jadransko primorje

1760 Višji vodja SS in policije v Operacijski coni Jadransko primorje

1772/390 Okrožnica o razveljavitvi prepovedi godbe v javnih lokalih v Operacijski coni Jadransko primorje

1829/691 Industrijska podjetja, 1944

1829/679 Višji komisar za Jadransko primorje, odredbe, službeni list, maj 1944

1835/285 Javni tožilec: Uradni listi Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, 22. 3. 1944, 21. 5. 1944, 23. 8. 1944/Uradni list Pokrajinskega NOO (3 izvodi)/Ukazni in uradni listi Vrhovnega komisarja Operacijske cone Jadransko primorje (v nemščini in italijanščini), odredbe v slovenščini (št. 15, 16, 17)/O

1878 Slovenski narodni varnostni zbor v Operacijski coni Jadransko primorje

Bundesarchiv – Lichterfelde (BArch)

NS 7/100 Bd. 4 Operationszonen Alpenvorland und Adriatisches Küstenland sowie übriges Norditalien

NS 7/125 Freiwilligen-Regiment »Nordkaukasus«, Kosaken-Regimenter und serbische Verbände in der Provinz Friaul, Operationszone Adriatisches Küstenland 12. Nov. 1944–7. Feb. 1945

NS 7/1161 Landschutz und Wirtschaftspolizei im Adriatischen Küstenland 1944 – Anordnung des Höheren SS-und Polizeiführers in der Operationszone Adriatisches Küstenland, 1. März 1944

- NS 19/920 Stimmungsmäßige Auswirkung der Einsetzung von Grazioli als Hoher Kommissar in der Provinz Laibach durch Mussolini (Bericht des Deutschen Beraters beim Chef der Provinzialverwaltung in Laibach, Dr. Doujak)
- NS 19/2245 Aufstellung landeseigener Verbände im Adriatischen Küstenland 1944
- NS 19/2846 SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei Globocnik zum HSSPF in der Operationszone Adriatisches Küstenland, 30. Sept. 1943
- NS 19/3120 Politische und militärische Zusammenfassung der Kosaken 1938, 1942, 1944–1945
- NS 19/4384 Privatdienstlicher Schriftverkehr des HSSPF Operationszone Adriatisches Küstenland, SS-Gruppenführer Odilo Globocnik mit Mitarbeitern des Persönlichen Stabs
- R 2/3 Reisen Schwerin von Krosigks: Reise nach Oberitalien (Bozen, Fasano, Triest) zu Besprechungen mit Botschafter Rahn und Gauleiter Rainer über die politische und wirtschaftliche Lage Italiens, besonders Oberitaliens und der Operationszone Adriatisches Küstenland vom 1.–9. Febr. 1944
- R 5/20464, Zeitweilige Änderung verschiedener Bestimmungen des Italienischen Gütertarifs
- R 6/52 Handakten des SA-Brigadeführers Major O. W. Müller beim Kommandieren der General der Sicherungstruppen und Befehlshabers der Heeresgruppe Mitte bzw. Süd. – Berichte über die militärische, politische und wirtschaftliche Lage
- R 6/74 Kaukasische Emigration und Sprachregelung zur Kosakenfrage, 1944
- R 6/156 Verluste der Kosaken in der Zeit vom 1. Okt. 1943 bis 31. Okt. 1944
- R 6/157 Bericht über das Versuchsgebiet im Kuban-Kosakenraum als Ausgangspunkt zur Klarlegung des gesamten Kosakenproblems (nebst Karte) 1943–1944
- R 6/158 Memorandum der kosakischen Nationalisten an die Deutsche Regierung anlässlich ihres Aufrufes an die Kosaken
- R 6/384 Erfassung und Rückführung der Kosaken, Betreuung ihrer Familienangehörigen und Ansiedlung im Generalgouvernement bzw. im Wartheland
- R 6/580 Richtlinien für deutsche Führer und Unterführer in Kosakeneinheiten der Waffen-SS
- R 43-II/682b Kriegsmaßnahmen in Italien; Behandlung italienischer Militärinternierter
- R 51/215 Deutsche Akademie-Korrespondenz Triest (Italien) 1940–1943
- R 57/5156 Deutsche Handelskammer – 1941
- R 57/5160 Italienisch-Deutsche Kulturgenossenschaft 1940–1941
- R 58/625 Operationszone Adriatisches Küstenland
- R 70-ITALIEN/6 Befestigungsbauten in den Operationszonen Adriatisches Küstenland und Alpenland
- R 70-ITALIEN/23 Bd. 6: Auszeichnungen im Bereich des Höheren SS- und Polizeiführers in der Operationszone Adriatisches Küstenland

- R 83–ADRIATISCHES KÜSTENLAND/1 Bericht des Sektionschefs a. D. Dr. Friedrich Moc über den Dienstbetrieb der Unterabteilung 4 der Finanzabteilung des Obersten Kommissars hinsichtlich der Behandlung von Judenvermögen
- R 83–ADRIATISCHES KÜSTENLAND/2 Beschlagnahme und Verwertung jüdischen Vermögens, vor allem von Bibliotheken und Kunstwerken
- R 83–ADRIATISCHES KÜSTENLAND/3 Bevölkerungspolitik und Angelegenheiten des Zahlungsverkehrs 26. Febr. 1945
- R 109–I/2578 Länderakten (Reiseberichte, Verleihprogramme, Personallisten, Verträge usw.) Bd. 5: Italien, Adriatisches Küstenland 1943–1944
- R 109–I/2649 Adria Film Triest
- R 176/262 Bd. 2: Verarbeitungskosten für italienische Raffinerien 1943–1944 Enthält u.a.: Berichte des Büros der Kontinentalen Öl AG in Triest
- R 176/264 Bd. 1: Schriftwechsel, insbes. mit der Kontinentalen Öl AG, Büro Triest 1944–1945
- R 176/265 Produktions-Prognosen für Italien 1944 – Monatsberichte aus Triest (Aquila)
- R 176/266 Bd. 8: Tätigkeitsberichte Büro Triest, Raffinerie Porto Marghera Juni–Sept. 1944
- R 176/269 Bd. 11: Mengenbewegung und Bewirtschaftung in der Raffinerie Siap San Sabba, Triest 1944
- R 176/279 Bd. 9: Abrechnungen für Lieferungen aus den Raffinerien Romsa in Fiume sowie Siap in Triest 1944
- R 176/297 Bd. 10: Verarbeitung von Destillaten und Rückständen aus dem Lager Livorno 1944 Enthält u.a.: Schriftwechsel mit dem Büro in Triest
- R 176/302 Bd. 2: Waffenscheine für Angestellte des Büros Triest in Italien 1944
- R 1501–132012 Arbeit- und versorgungsrechtliche Angelegenheiten ehemaliger jugoslawischer Beamten (einschließlich der Umsiedler aus der Provinz Laibach)
- R 2301/8340 Reichsverfassung, Reich, Länder und Gemeinden, Rechtswesen, eingegliederte und besetzte Gebiete Bd. 9, 1941–1944
- R 2501/6851 Stellungnahme zur Währungsfrage im adriatischen Küstengebiet, insbesondere über die währungsmäßige Abgrenzung vom übrigen italienischen Staatsgebiet März 1944
- R 3001/23035 Bd. 2. Zivilsache. Rechtshilfeverkehr mit der Operationszone Adriatisches Küstenland, 1944
- R 3001/24064 Einführung des deutschen Rechts in den Operationsgebieten: Operationszonen Alpenvorland und Adriatisches Küstenland, 1944
- R 4902–9094 Die Halbinsel Istrien. – Fiume und Triest 1943–1944

Bundesarchiv – Militärarchiv (BArch) Freiburg

- MSG 2–12200 Seraphim, Hans-Günther Dr. (Stabsoffizier der armenischen Legion / 162. Infanterie-Division (turkmenische) 1939–1944 geboren 21.1.1903, gestorben 13.2.1992 – Bd. 4: Kriegserinnerungen.– Infanterie-Regiment 303 der Turk-Division (1943–1944) 1950
- MSG 2–12202 Bd. 6: Kriegserinnerungen (1943–1945) 1950
- MSG 2/7765 Bd. 7 Portraitfotos bekannter militärischer Persönlichkeiten des Zweiten Weltkrieges Dr. Friedrich Rainer
- MSG 2–17898 Bd. 15: Major Erwein Karl Graf zu Eltz, Ic der 1. Kosaken-Division und im Stab XV. Kosaken-Kavallerie-Korps. – Erinnerungen und Ausarbeitungen
- MSG 3/3793 Kosaken-Illustrierte der Kameradschaft des XV. Kosaken-Kavallerie-Korps. Bildberichte der 1. Kosaken-Division mit PK-Aufnahmen der Kriegsberichter Biedermann. Hrsg.: Die Kameradschaft des XV. Kosaken-Kavallerie-Korps
- MSG 149/7 Kosaken und sonstige Nationalitäten.– Manuskripte und Zeitungsausschnitte – Abschrift der Korrespondenz Krasnov/Vlasov und eines Schreibens des Kosakenamtes beim KONR, 1945
- N 122–3 162. (Turk.) Infanterie-Division. – Ausbildung auf dem Truppenübungsplatz in Neuhammer: Wehrgeistige Schulung 31. Mai–27. Sept. 1943
- N 122–6 Nachlaß von Niedermayer
- PERS 6–1679 Niedermayer, Oskar Ritter von, Prof. Dr., geb. 8. 11. 1885 Kommandeur d. Ostruppen z.b.V. 703 b. Oberbefh. West
- PERS 6–300294 Niedermayer, Oskar Ritter von, Prof. Dr., geb. 8. 11. 1885 Generalmajor
- PERS 6–46726 Niedermayer, Oskar Oberleutnant d.R. z.V.
- RH 26–162 /20 Dolmetscherwesen; Betreuung der Turkestanischen Legionäre 9. Mai–19. Juni 1943
- RH 26–162/21 Anhaltspunkte für den politischen Unterricht in turkvölkischen Einheiten 15. Jan. 1943
- RH 26–162/75 Fort- und Weiterbildungsmaßnahmen Okt. 1942–Juni 1943
- RW 19–1332 Wehrwirt. Lage in den besetzten Gebieten, insb. Italien u. Niederlanden.– Wehr- und rüstungswirt. Folgen bei Verlust dieser Gebiete. Wehrwirt. Grundlagen der Kriegsführung 1945. Lage- und Reiseberichte, Konferenzen, Statistiken 1944–1945 (Rohstoffvorkommen Istrien.– Bauxit und Kohle, Stand Ende 1944, 15. Jan. 1945)

Inštitut za novejšo zgodovino (INZ) Ljubljana

Zbrika Toneta Ferenc

235 Rižarna

236 Rižarna

671 Nemška okupacija (Komen, Rihemberk)

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA) Berlin

Pol XIII–R 105171 Behandlung der Krimtataren und der Kaukasusvölker

Pol XIII–R 10585 Denkschrift des Allgemeinen Kosaken–Vereins in Großdeutschland

Pol XIII–R 105186 Lage der russischen Emigration in Italien

R 100 966–2489 Fremde Volkgruppen Rückführung v. Mohamedanern aus Krim. Kosaken in Norditalien

R 9820 Kroatien

R 29642, 557–561 Italien

R 29643, 562–567 Italien

R 29644 568–574 Italien

R 29645 575–581 Italien

R 29669 694–698 Kroatien

RAV Agram

RAV Laibach

RAV Triest

Zasebni arhiv dr. Renata Podbersiča

Pričevanje domačinke J. Š. o povojnih pobojih na Tolminskem.

Ustni viri

Carnier, P. 2020. Pier Arrigo Carnier, r. 1928, karnijski pisatelj, zgodovinar. Ustno poročilo. Zapis pri avtorju.

Radadich, M. 2018. Maurizio Radacich, r. 1952, tržaški pisatelj in turistični vodnik po sistemu nemških protiletalskih zaklonišč »*Kleine Berlin Trieste*«. Ustno poročilo. Zapis pri avtorju.

Spletni viri

Azerbajdzanci. »Na dalnih beregah« (1958). Youtube(a) (4–2020) HTTP:// <https://www.youtube.com/watch?v=IwPuNnlb9qo>

BBC (12–2020). HTTP:// <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3188279.stm>

Cooperativa (12–2020). HTTP:// <https://www.cooperativa.cl/noticias/pais/dd-hh/miguel-krassnoff-internado-en-el-hospital-militar-por-complejo-estado/2019-05-07/012159.html>

Cosacchia – I Cosacchi in Carnia. Youtube(c) (4–2020) HTTP:// <https://www.youtube.com/watch?v=wJtvumiL8VE&t=605s>

Deutsche Welle (12–2020) HTTP:// <https://www.dw.com/en/trumps-golan-recognition-a-dangerous-precedent/a-48037886>

Donland (12–2020). HTTP:// <https://depkazak.donland.ru/activity/2146/>

- Eurasianet (3–2022). HTTP:// <https://eurasianet.org/south-ossetia-says-it-will-look-to-join-russia>
- Foreign Policy (12–2020) HTTP:// <https://foreignpolicy.com/2020/12/15/biden-reverse-course-western-sahara/>
- Geldscheine (12–2020) HTTP:// <https://www.geldscheine-online.com/post/die-geldanweisungen-der-sparkasse-der-provinz-laibach-1944>
- GoldenEye – Janus. Youtube(b) (4–2020) HTTP:// <https://www.youtube.com/watch?v=OtaQbXfrdNA&t=169s>
- I cosacchi in Carnia – parte 2. Youtube (d) (4–2020) HTTP:// <https://www.youtube.com/watch?v=EdHWcQsvLKw>
- Kadetkorp (12–2020). HTTP:// <https://kadetkorp.ru/>
- Kazačij informacionno–analitičnij center (12–2020). HTTP:// <http://kazak-center.ru/load/1/1/10-1-0-33>
- Moskovskij Komsomolec (12–2020). HTTP:// <http://www.mk.ru/59406/59406.html>
- Royallib (12–2020). HTTP:// https://royallib.com/book/krasnov_petr/za_chertopolo-hom.html
- RTV SLO (10–2022.) <https://www.rtvlo.si/svet/vojna-v-ukrajini/ruski-mediji-na-referendumih-vecina-glasovala-za-prikljucitev-rusiji/641723>
- Siol (4–2020). HTTP:// <https://siol.net/novice/slovenija/mihajlo-bo-tudi-v-prihodnje-povezoval-slovenijo-in-azerbajdzan-387577>
- The Guardian (12–2020). HTTP:// <https://www.theguardian.com/world/2013/feb/26/russia-cossacks-cadets-volgograd>
- Western American Diocese (a) (12–2020). HTTP:// https://wadiocese.org/institutions_education
- Western American Diocese (b) (12–2020). HTTP:// https://wadiocese.org/news_180515_8
- Yandex (12–2020) HTTP:// <https://yandex.com/turbo/fb.ru/s/article/438823/pamyatnik-krasnovu-biografiya-general-a-istoriya-ustanovki-prichina-konflikta>

Časopisni viri

Adriatische Illustrierte

Der Angriff (junij–september 1943)

Deutsche Adria-Zeitung

Sarja (4. aprila 1943)

Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissarars in der Operationzone »Adriatisches Küstenland« (1943–1945),

Völkischer Beobachter (julij–september 1943).

Literatura

- Aptekman, Marina. 2009. *Forward to the Past, or Two Radical Views on the Russian nationalist future: Pyotr Krasnov's Behind the Thistle and Vladimir Sorokin's Day of an Oprichnik*. V: *The Slavic and East European Journal*, letn. 53, št. 2 (poletje 2009), str. 241–260. Columbus: The Ohio State University.
- Arendt, Hannah. 2007. *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba.
- Askey, Nigel. »*The T-34 in WWII: the Legend Vs. the Performance*.« *Operation Barbarossa | The Complete Organisational and Statistical Analysis*. (11-2019), <http://www.operationbarbarossa.net/the-t-34-in-wwii-the-legend-vs-the-performance/>.
- Banchig, Giorgio. 2013. *Benečija: ko se mala in velika zgodovina srečata*. Čedad: Most; Združenje – Associazione don Eugenio Blanchini: Svet slovenskih organizacij.
- Bavec, Franjo. 1997. *Na zahodnih mejah – 1945. Operativni štab 9. korpusa za Zapadno Primorsko: (november 1944–maj 1945)*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB.
- Benvenisti, Eyal. 2012. *The International Law of Occupation*. Oxford: Oxford University Press.
- Berend, Ivan T. 2012. *An economic history of twentieth-century Europe: economic regimes from laissez-faire to globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biber, Dušan. 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji: 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bogić, Mladen. 1998. *Tiri in čas. Pregled razvoja železniškega omrežja v Sloveniji in okolici*. Ljubljana: Slovenske železnice.
- Bosworth, Richard J. B. 2016. *Mussolini*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Böhler, Jochen, Gerwarth, Robert. 2017. *The Waffen-SS: A European History*. Oxford: Oxford University Press.
- Brandt, Karl. 1943. *Germany's Vulnerable Spot: Transportation*. V: *Foreign Affairs*, letn. 21, št. 2 (jan., 1943), str. 221–238. New York: Council on Foreign Relations.
- Bresadola, Gianmarco. 2004. *The Legitimising Strategies of the Nazi Administration in Northern Italy: Propaganda in the Adriatisches Küstenland*. V: *Contemporary European History*, letn. 13, št. 4, (nov., 2004), str. 425–451. Cambridge: Cambridge University Press.
- Browning, Christopher. 1998. *Ordinary men: reserve police battalion 101 and the final solution in Poland*. New York: HarperCollins Publishers.
- Burak Sakal, Halil. 2010. *Germany and Turkestanis during the course of the World War II (1941–1945)*. Ankara [H. Burak Sakal].
- Bougarel, Xavier, Branche, Raphaëlle, Drieu, Cloé (ur.). 2017. *Combatants of Muslim Origin in European Armies in the Twentieth Century: Far From Jihad*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Carnier, Pier Arrigo. 1993. *L'armata cosacca in Italia: 1944–1945*. Milano: Mursia.

- Carnier, Pier Arrigo. 1982. *Lo sterminio mancato, la dominazione nazista del Veneto orientale 1943–1945*. Milano: Mursia.
- Churchill, Winston S. 1964. *Druga svetovna vojna: z epilogom o povojnih letih*. Ljubljana: Borec.
- Cernigoi, Claudia. 2013. *La »Banda Collotti«: storia di un corpo di repressione al confine orientale d'Italia*. Videm: Kappa Vu.
- Coceani, Bruno. 2002. *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*. Gorica, Trst: Istituto giuliano di storia, cultura e documentazione.
- Coceani, Bruno. 1959. *Trieste durante l'occupazione tedesca: 1943–1945*. Trst [s. n].
- Collotti, Enzo, Fogar, Galliano. 1968. *Cronache della Carnia sotto l'occupazione nazista*. Milano: Il movimento di liberazione in Italia.
- Collotti, Enzo. 1975. *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*. Milano: Vangelista editore.
- Coslovich, Marco. 1994. *I percorsi della sopravvivenza: storia e memoria della deportazione dall'»Adriatisches Küstenland«*. Milano: Mursia.
- Cuffolo Anton. 2013. *Moj dnevnik: z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946*. Čedad; Most: Združenje don Eugenio Blanchini.
- Čok, Štefan. 2019. *»Eos eiiciamus foras – Spodili jih bomo«*. *Italijanska liberalnonacionalna stranka v Trstu 1882–1908*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Znanstvena založba Annales.
- Danglmaier, Nadja, Koroschitz, Werner. 2015. *Nationalsozialismus in Kärnten: Opfer, Täter, Gegner*. Innsbruck, Dunaj, Bozen: Studien Verlag.
- Deák, István. 2015. *Europe on trial: the story of collaboration, resistance, and retribution during World War II*. Boulder: Westview Press.
- Deakin, W. Frederick. 1978. *Mussolinijevih šeststo dni*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Dessy, Antonio. 2004. *I cosacchi di Krassnov in Carnia (agosto 1944–6 maggio 1945) e loro forzata consegna ai sovietici (28 maggio–7 giugno 1945)*. Padova: Università degli studi di Padova.
- De Tuoni, Dario. 1944. *Das Tor zur Adria: ein Triest-Brevier*. Trst: Deutscher Adria-Verlag.
- Di Giusto, Stefano, 2017. *Globocnik's men in Italy, 1943–45, Abteilung R and the SS-Wachmannschaften of the Operationszone Adriatisches Küstenland*. Atglen: Schiffer Pub. Ltd.
- Di Giusto, Stefano. 2005. *Operationszone Adriatisches Küstenland: Udine Gorizia Trieste Pola Fiume e Lubiana*. Videm: LithoStampa Pasian di Prato.
- Di Ronco, Marina. 1988. *L'occupazione cosacco-caucasica della Carnia, 1944–1945*. Tolmeč: Oglej.
- Dollmann, Eugen. 1951. *Roma nazista*. Milano: Longanesi & C.
- Dossena, Paolo. 2015. *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*. Solihull: Helion & Company.

- Elste, Alfred, Koschat, Michael, Filipič, Hanzi. 2002. *Nacistična Avstrija na zatožni klopi: anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji*. Celovec: Mohorjeva.
- Esposito, Giovanni. 1952. *Trieste e la sua odissea: (contributo alla storia di Trieste e del »Litorale adriatico« dal 25 luglio 1943 al maggio 1945)*. Rim: Superstampa.
- Fabbroni, Flavio. 1984. *L'occupazione cosacca della Carnia e dell'Alto Friuli*. V: *Storia contemporanea in Friuli*, letn. 15, (1984), str. 89–118. Videm: Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione.
- Ferenc, Tone. 1967. *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Obzorja.
- Ferenc, Tone. 2006. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Ferenc, Tone. 1979. *Satan, njegovo delo in smrt*. Ljubljana: Borec.
- Frankopan, Peter. 2017. *The Silk roads: a new history of the world*. New York: Penguin Random House LLC.
- Franzolini, Diego. 2015. *Kazacija Zemlja. Terra cosacca al confine orientale d'Italia*. Videm: Aviani & Aviani.
- Friedman, Towiah. 1994. *Himmlers Teufels-General: SS- und Polizeiführer Globočnik in Lublin. Ein Bericht über die Judenvernichtung im General-Gouvernement in Polen 1941–1944*. Hajfa: Institut of Documentation in Israel fort he Investigation of Nazi War Crimes.
- Gabrič, Aleš. 2015. *Ljubljanska univerza pod političnimi pritiski jeseni 1943*. V: *Kronika*, letn. 63, št. 2 (feb., 1999), str. 337–353. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Gentile, Emilio. 2010. *Fašizem: zgodovina in interpretacije*. Ljubljana: Modrijan.
- Godeša, Bojan. 2010. *Italijanska cenzura v Ljubljanski pokrajini (1941–1943)*. V: Režek, Mateja (ur.). 2010. *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, str. 99–112. Ljubljana: Nova revija.
- Godeša, Bojan. 2018. *Slovensko-hrvaški odnosi med drugo svetovno vojno*. V: Zajc, Marko (ur.). 2018 *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*, str. 117–164. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Goebbels, Joseph. 1981. *Dnevnik*. Maribor: Obzorja.
- Gogolj, Nikolaj Vasiljevič. 1974. *Večeri na pristavi blizu Dikanjke*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Gortani, Michele. 1966. *Il martirio della Carnia dal 14 marzo 1944 al 6 maggio 1945*. Tolmeč: Grafico »Carnia«.
- Guštin, Damijan. 2006. *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Guštin, Veselko. 2006. *Nemška operacijska cona Jadransko Primorje 1943–1945*. V: *Filatelistični zbornik*, št. 14 (2006), str. 14–17. Ljubljana: Filatelistično društvo Ljubljana.

- Hill, E. Leonidas. 1967. *Wilhelmstrasse in the Nazi Era*. V: *Political Science Quarterly*, letn. 82, št. 4 (dec. 1967), str. 546–570. New York: The Academy of Political Science.
- Hitler, Adolf. 2006. *Moj boj = Mein Kampf: dve knjigi, združeni v eni knjigi*. Celje: Mavrica.
- Hughes, L. Thomas. 2002. *The German Mission to Afganistan. 1915–1916*. V: *German Studies Review*, letn. 25, št. 3 (okt., 2002), str. 447–476. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Ivanov, Alessandro. 1992. *Cosacchi perduti: dal Friuli all'URSS: 1944–45*. Tricesimo: Aviani.
- Jakomin Kocjančič, Tanja. 2012. *Reprezentacija drugih v domobranskem tisku v slovenskem Primorju 1944–1945*. V: *Acta Histriae*, letn. 20, št. 4 (2012), str. 647–688. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper.
- Jakomin Kocjančič, Tanja. 2021. *Časopisje na Primorskem v letih 1941–1945 in njegova propagandna funkcija*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Jones, W. Jeffrey. 2005. »Every Family Has Its Freak«: *Perceptions of Collaboration in Occupied Soviet Russia, 1943–1948*. V: *Slavic Review*, letn. 64, št. 4 (zima, 2005), str. 747–770. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaltenegger, Roland. 2011. *Ludwig Kübler. General der Gebirgstruppe. Der Bauherr der deutschen Gebirgsgruppe und seine Zeit*. Würzburg: Verlagshaus Würzburg GmbH & Co.
- Kaltenegger, Roland. 1996. *Zona d'operazione Litorale Adriatico: la battaglia per Trieste, l'Istria e Fiume*. Gorica: Libreria Editrice goriziana.
- Kershaw, Ian. 2012. *Hitler*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kesserling, Albert. 2000. *Soldato fino all'ultimo giorno: con 47 fotografie e 21 cartine*. Gorica: LEG.
- Kiauta, Ladislav. 1969. *Na bojni črti Osemnajste*. Borec: Ljubljana.
- Klanjšček, Zdravko; Petelin, Stanko. 1999. *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske: 1943–1945*. Ljubljana : Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- Klee, Ernst. 1985. »Euthanasie« im NS-Staat: die »Vernichtung lebensunwerten Lebens«. Frankfurt ob Majni: Fischer Taschenbuch.
- Klinkhammer, Lutz. 1993. *L'occupazione tedesca in Italia: 1943–1945*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Kocjančič, Klemen. 2021. *Red mrtvaške glave pod Alpami. Enote in ustanove Waffen-SS na Slovenskem med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Založba Inštituta za novejšo zgodovino.
- Kocka, Jürgen. 2003. *Comparison and beyond*. V: *History and Theory*, letn. 42, št. 1 (feb., 2003), str. 39–44. Middletown: Wiley for Wesleyan University.
- Kocka, Jürgen, Haupt Heinz-Gerhard. 2009. *Comparison and beyond: Traditions, Scope and Perspectives of Comparative History*. V: Kocka, Jürgen, Haupt, Heinz-Gerhard

- (ur.). 2009. *Comparative and Transnational History: Central European Approaches and New Perspectives*, str. 1–30. New York; Oxford: Berghahn Books.
- Kramar, Janez. 2001. *Primorski in istrski železničarji: 1857–1947*. Ljubljana: Slovenske železnice.
- Lange, Friedrich [Adriaticus]. 1924. *Deutschlands gerechte Grenzen*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Lemkin, Raphael. 2004. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government*. Clark: Lawbook Exchange.
- Likar, Zdravko. 2018. *Kobariška republika*. Kobarid: Fundacija Poti miru v Posočju. Bovec, Kobarid, Tolmin: Združenje borcev za vrednote NOB.
- Luizzi, Giorgio. 2014. *Violenza e repressione nazista nel Litorale Adriatico: 1943–1945*. Trst: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia.
- Magris, Claudio. 2001. *Habsburški mit v moderni avstrijski književnosti*. Trst: ZTT.
- Mahan, T. Alfred. 1987. *The influence of sea power upon history 1660–1783*. New York: Dover.
- Marijanishvili, Mariam. 2019. *Mariam Kereselidze's Life Twist and Turns (According to Mariam Kereselidze's Epistles)*. V: *Journal in Humanities*, letn. 8, št. 1 (2019), str. 56–60. Tbilisi: IBSU University.
- Mierzejewski, C. Alfred. 2014. *The Most Valuable Asset of the Reich: A History of the German National Railway, Volume 2, 1933–1945*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Milza, Pierre. 2012. *Mussolinijevi poslednji dnevi*. Ljubljana: Modrijan.
- Milza, Pierre. 2012. *Zgodovina Italije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Mlakar, Boris. 1982. *Domobranstvo na Primorskem (1943–1945)*. Ljubljana: Borec.
- Mlakar, Boris. 2010. *Primeri delovanja nemške in slovenske cenzure v Rupnikovi Ljubljanski pokrajini (1943–1945)*. V: Režek, Mateja (ur.). 2010. *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, str. 141–152. Ljubljana: Nova revija.
- Mlakar, Boris. 2003. *Slovensko domobranstvo: 1943–1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Montefiore S., Simon. 2014. *Na dvoru rdečega carja*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mortadel, David. 2013. *Islam and Germany's War in the Soviet Borderland. 1941–1945*. V: *Journal of Contemporary History*, letn. 48, št. 4 (oktober 2013), str. 784–820. Newbury Park: Sage Publications.
- Nečak, Dušan. 2004. *»Nemci« v Sloveniji 1938–1948/»Die Deutschen« in Slowenien 1938–1948*. V: Nečak, Dušan [et al.] (ur.). 2004. *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju/ Slowenisch-österreichische Beziehungen in 20. Jahrhundert*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Neulen, Hans W. 1992. *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*. München: Universitas.

- Newland J., Samuel. 2002. *Cossacks in the German Army 1941–1945*. Abingdon: Routledge.
- Niedermayer, Oskar von. 1925. *Unter der Glutsonne Irans: Kriegserlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan*. Hamburg: Uhlenhorst-Verlag Karl Brenner.
- Ošnjak, Jožko. 1969. *Pod Matajurjem: spomini in zapiski iz Beneške Slovenije*. Ljubljana: Borec.
- Overy, Richard James. 2002. *War and Economy in the Third Reich*. New York: Oxford University Press; Oxford: Clarendon Press.
- Penter, Tanja. 2005. *Collaboration on Trial: New Source Material on Soviet Postwar Trials against Collaborators*. V: *Slavic Review*, letn. 64, št. 4 (zima, 2005), str. 782–790. Cambridge: Cambridge University Press.
- Penter, Tanja. 2008. *Local Collaborators on Trial: Soviet War Crimes Trials under Stalin (1943–1953)*. V: *Cahiers du Monde russe*, letn. 49, št. 2/3 (apr.–sep. 2008), str. 341–364. Pariz: EHESS.
- Pil'ko, Nadežda Sergeevna. 2009. *Slovenija v gody okkupacii: 1941–1945 gg*. Sankt Peterburg: Aletejja.
- Pirjevec, Jože. 1995. *Jugoslavija: [1918–1992]: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.
- Poprezecny, Joseph. 2004. *Odilo Globocnik. Hitler's man of the East*. Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Prebilič, Vladimir. 2006. *Vojška logistika: teorija in zgodovina*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Pucher, Siegfried. 2011. *Il nazista di Trieste: vita e crimini di Odilo Globocnik, l'uomo che invento Treblinka*. Trst: Beit.
- Pucher, Siegfried. 1997. »In der Bewegung führend tätig« *Odilo Globocnik, Kämpfer für den Anschluss – Vollstrecker des Holocaust*. Celovec: Drava.
- Radacich, Maurizio. 2010. *Il complesso di gallerie antiaeree denominato »Kleine Berlin«: con un breve profilo biografico di Odilo Lotario Globocnik e Friedrich Rainer*. Trst: Italo Svevo.
- Repe, Božo, Ajlec, Kornelija. 2020. *Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive, življenje ljudi in ostanke na terenu*. V: Repe, Božo, Braz, Sašo, Ciglič, Rok, Volk, Manca, Zorn, Matija, Nečak, Dušan, Torkar, Blaž. 2020. *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Rieger, Berndt. 2007. *Creator of Nazi Death Camps: The Life of Odilo Globocnik*. London: Vallentine Mitchell.
- Roucek, S. Joseph. *The Geopolitics of the Adriatic*. V: *The American Journal of Economics and Sociology*, letn. 11, št. 2 (jan. 1952), str. 171–178. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Rossi, Marina. 2014. *Soldati dell'armata rossa al confine orientale, 1941–1945 con il diario inedito di Grigorij Žiljaev*. Gorica: LEG.

- Sachslehner, Johannes. 2016. *Dva milijona smo jih pospravili: Odilo Globočnik – Hitlerjev menedžer smrti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Sala, Teodoro. 1962. *La crisi finale nel litorale adriatico 1944–1945*. Videm: Del Bianco.
- Schreiber, Gerhard. 2001. *La vendetta tedesca 1943–1945*. Milano: Mondadori.
- Schneider-Bosgard, Hanns. 1944. *Bandenkampf in der Adriatisches Küstenland*. Trst: Deutscher Adria Verlag.
- Schneider-Bosgard, Hanns. 2003. *Bandenkampf. Resistenza e controguerriglia al confine orientale*. Gorica: LEG.
- Seidt, Hans-Ulrich. 2002. *Berlin, Kabul, Moskau. Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschlands Geopolitik*. Berlin: Universitas Verlag.
- Seidt, Hans-Ulrich. 2001. *From Palestine to the Caucasus—Oskar Niedermayer and Germany's Middle Eastern Strategy in 1918*. V: *German Studies Review*, letn. 24, št. 1 (feb., 2001), str. 1–18. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Sereny, Gitta. 1995. *Into that darkness: from mercy killing to mass murder*. London: Pimlico.
- Sivec, Ivan. 2021. *Ljubil sem slovenski narod: Črtice o zavednem primorskem duhovniku Virgilu Ščeku*. Ljubljana: Družina.
- Sorokin, Vladimir. 2021. *Opričnikov dan*. Ljubljana: Beletrina.
- Sosič, Zoran. 2016. *Mio padre. Viktor Sosič. Un soldato dell'Impero Austroungarico. Moj oče. Viktor Sosič. Vojak avstro-ogrskega cesarstva*. Porto Torres: Mauro Miotti.
- Spazzali, Roberto. 1998. *Sotto la Todt: affari, servizio obbligatorio del lavoro, deportazioni nella Zona d'Operazioni »Litorale Adriatico« (1943–1945)*. Gorica: Editrice Goriziana.
- Speer, Albert. 1989. *Spomini*. Maribor: Obzorja.
- Stadler, von Harald, Kofler, Martin, Berger, Karl Christoph. *Flucht in die Hoffnungslosigkeit: Die Kosaken in Osttirol*. Innsbruck: StudienVerlag.
- Stefanutti, Pieri. 1995. *Novocerkassk e dintorni: l'occupazione cosacca della Valle del Lago (ottobre 1944–aprile 1945)*. Videm: Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione: Coordinamento dei circoli culturali della Carnia.
- Streit, Christian. 1978. *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941–1945*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Stuhlpfarrer, Karl. 1979. *Le zone di operazione di Prealpi e Littorale Adriatico*. Gorica: Libreria Adamo.
- Stuhlpfarrer, Karl. 1969. *Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland« 1943–1945*. Dunaj: Brüder Hollinek.
- Šolohov A., Mihail. 1967. *Tibi Don: roman*. Maribor: Obzorja.
- Švajncar, Janez. 1995. *Vojna zgodovina*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, Center vojaških šol, Šola za častnike.
- Švajncar, Janez. 2018. *Vojni muzej Logatec: zakladi zgodovine*. Logatec: Vojni muzej.

- Šušemlj, Jože. 2012. *Kozaki v Furlaniji in na Goriškem*. V: *Svobodna misel: TV-15: [ne-strankarska revija za socialna, politična, zgodovinska in kulturna vprašanja doma in po svetu]*, letn. 21, št. 20 (26. okt. 2012), str. 14–15. Ljubljana: Svobodna misel.
- Thamer, Hans-Ulrich. 2009. *Nationalsozializem*. Ljubljana: Modrijan.
- Tischler, Bernhard. 2009. *Kollaborierende Kosaken und Kaukasier im 2. Weltkrieg in Friul 1944–1945*. Celovec [B. Tischler].
- Tolstoy, Nikolaj. 2012. *Victims of Yalta: the secret betrayal of the allies, 1944–1947*. New York: Pegasus Books.
- Tomšič, Ivan. 1942. *Vojno in nevtralnostno pravo*. Ljubljana: Nova založba.
- Torkunov, B. Anatolij. 2012. *Istorija medžunarodnih otnošenij: Tom II*. Moskva: Aspekt Press.
- Urwand, Ben. 2015. *Hitlerjev pakt s Hollywoodom*. Ljubljana: UMco.
- Van Creveld, Martin L.. 2004. *Supplying war : logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Veliev, Sulejman. 1966. *Triglav, Triglav*. Moskva: Voennoe ozdatel'stvo Ministerstva oborony SSSR.
- Verardo, Fabio. 2010. *I cosacchi di Krasnov in Carnia*. Videm: Aviani e Aviani.
- Verardo, Fabio. 2016. »Offesa all'onore della donna«: le violenze sessuali durante l'occupazione cosacco-caucasica della Carnia 1944–1945. Trst: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia.
- Volkman, Hans-Erich (ur.). 1994. *Das Russlandbild im Dritten Reich*. Köln, Weimar, Dunaj: Böhlau Verlag.
- Wedekind, Michael. 2003. *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945: die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland«*. München: Oldenbourg.
- Weiß, Hermann. 2003. *Personenlexikon 1933–1945*. Dunaj: Tosa Verlag.
- Zeidler, Manfred. 2005. *Das »kaukasische Experiment«*. Gab es eine Weisung Hitlers zur deutschen Besatzungspolitik im Kaukasus?. V: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, letn. 53, št. 3 (jun., 2005), str. 475–500. Oldenbourg: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH.
- Zupanc, Ciril. 2007. *Mihajlo, obveščevalec in diverzant IX. korpusa*. Nova Gorica: Goriški muzej.
- Žiljajev, Grigorij. 2004. *Kaj nas je povezovalo?*. Nova Gorica: Odbor skupnosti 30. div.: OOZZB.
- Žitko, Salvator. 2016. *Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914)*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Inštitut IRRIS: Libris.

Kazalo osebnih imen

A

Ajlec, Kornelija 61
 Alberto Biggini, Carlo 174
 Aleksander II. ruski car, 115, 141–142
 Aleksander III. ruski car, 142
 Alexander, Harold 178, 198–199
 Alijev, Džabad 208
 Alijev, Ilham 210
 Anders, Władysław 223
 Andrejevič Vlasov, Andrej 173, 178–181, 183, 222
 Andrić, Ivo 139
 Anfuso, Filippo 87
 Aptekman, Marina 203
 Arabski, Lawrence 121
 Arko, Mirko 157
 Arsanov, Hakkas Mihajlo 208
 Artusi, Ludovico 42
 Askey, Nigel 112

B

Badoglio, Pietro 6–7, 11, 18, 20, 22–24, 27, 30, 49, 80
 Bajgomov, Ibrahim 219
 Banchig, Giorgio 183, 186–187, 189, 191, 194
 Barnbeck, Karl 79
 Bavec, Franjo 103, 156–157, 179, 183, 186, 188–191, 195

Benaglio, Nicola 41, 45, 62
 Benvenisti, Eyal 12–14, 16, 18, 24, 26, 33, 48, 51, 56, 64
 Berchtold, Leopold 81
 Berend, Ivan T. 55
 Berger, Gottlob 97, 153, 177
 Bibilov, Anatolij 25
 Bikovski 190
 Bizjak, Ivan 40
 Bogataj, Lovro 39
 Bogić, Mladen 83
 Böhler, Jochen 91–100, 104, 114, 151, 179, 181
 Bojko, Nina 171
 Bokarova, Marija 171
 Bonomi, Ivanoe 11, 74
 Boria, Graziano 168, 174, 176, 223
 Bormann, Martin 22, 24
 Borodin, S. K. 171
 Bosworth, Richard J. B. 13, 83, 174
 Bougarel, Xavier 98
 Branche, Raphaëlle 98
 Breiner 67, 71
 Bresadola, Gianmarco 34, 60, 72–73
 Browning, Christopher 92, 94, 132, 234
 Broz, Josip – Tito 25, 41–43, 47–50, 54–55, 57, 60–63, 65, 72–73, 77–81, 87, 192, 215
 Budjoni, Semjon 139

Buffarini Guidi, Guido 164
 Buffarini, Guido 43, 45, 164, 174
 Bukow, Willy 40
 Bulgakov, Mihail 143–144
 Burak Sakal, Halil 97, 113–114, 126–
 127, 132, 139, 217–218

C

Canzi, Emilio 139
 Carlotuo Lepanto, Verde 21
 Carnier, Pier Arrigo 8, 35, 43, 46–47, 51,
 86, 89, 93, 102–104, 107, 135, 147,
 150–151, 153–160, 163, 165–166,
 170–171, 173–174, 176–177,
 179–181, 183–186, 188, 192–198,
 200–202, 218, 222–224
 Cavarzerani 159
 Cernigoi, Claudia 55
 Cervani, Giulio 44
 Cetina, Željko 136
 Churchill, Winston 20, 79, 82, 218
 Coceani, Bruno 33, 41–45, 47–50, 54–55,
 57, 60–63, 65, 72–73, 76–81, 86–87,
 192, 215
 Cola, Gaetan 174
 Collotti, Enzo 14, 55–57, 60, 64, 73, 160
 Coppola, Francesco 41
 Coronini, Alessio 86
 Cortiulo, Pietro 196
 Cosulich, Guido 41
 Cracina, Angelo 193
 Cristofori, Carlo–Domenico → glej
 d'Avian, Marco
 Cuffolo, Anton 172, 176, 181–184, 186–
 187, 189, 230
 Cvetković, Dragiša 19

Č

Čebulec, Stanka – Katra 209

D

D'Aosti, Aimone 21
 d'Avian, Marco 47, 166
 de Bedene, Riccardo 42
 De Lorenzi 161
 De Tuoni, Dario 79
 Deák, István 14, 93, 113, 234
 Deakin, W. Frederick 20, 22, 27, 32, 37
 Debeljak, Janko 192
 del Boca, Angelo 139
 Demjanjuk, Ivan 94
 Denikin, Anton Ivanovič 139, 200
 di Campello, Ranieri 159
 Di Giusto, Stefano 39, 101–103,
 108–109, 119, 123, 137–138, 157,
 159–160, 163, 172–173, 181, 186,
 190, 213, 216, 227, 229–232
 Dollmann, Eugen 21
 Domanov, Timofej Ivanovič 46, 151–
 153, 159, 161, 165–166, 177–179,
 192–193, 196–197, 202, 218
 Dossena, Paolo 121, 123, 125, 136, 138,
 217–218
 Doujak, Hermann 33–34, 39
 Drieu, Cloé 98
 Duca 133, 138
 Džabarov, Hasan 210

E

Elia 139
 Elsenwenger 39
 Elste, Alfred 31
 Esposito, Giovanni 54–55

F

Farinacci, Roberto 21
 Fedjorov, Lidja 177
 Ferenc, Tone 11, 17, 19, 27, 31, 33–34,
 40, 47–49, 64, 66, 71, 77–78, 83,

85–86, 89, 93, 101, 103, 105, 107,
127, 150–151, 153, 164, 168, 189,
213, 216, 229, 232, 240

Ferrero, Alberto 79

Fetisov 46, 165

Filipič, Hanzi 31

Franc Jožef II., princ 223

Franco, Francisco 27

Frank, Hans 93

Frankopan, Peter 149, 211

Franzolini, Diego 157

Frick, Alexander 223

Fridon Zulukidze, Michel 183, 185, 193

Funk, Walther 63

Furore 196

G

Gariboldi, Italo 159

Gavranin, Sergej 208

Gavrilovna, Marfa 143

Geelmuyden, Knut 95

Geng, Konrad 93

Gentile, Emilio 20

Gerwarth, Robert 91–100, 104, 114, 151,
179, 181

Girej, Klič 154, 194, 202, 218

Globke, Hans 40

Globočnik, Odilo 6, 8, 34, 39, 46, 48,
50–51, 55, 61, 64, 79, 86, 89, 91–94,
101, 104–106, 110, 152–156, 158–
162, 165–166, 169, 171, 177, 186,
192–194, 197, 215–216, 232

Godeša, Bojan 76–77

Goebbels, Joseph 21, 24, 26, 66, 79, 98,
179, 234

Gogolj, Nikolaj 170

Golubintzev 222

Gortani, Michele 156–157, 161

Gracco, Pietro Roiatti 171

Grandi, Dino 20, 22

Graziani, Rodolfo 52–53

Grazioli, Emilio 31, 33–34, 38, 43, 48,
53, 61, 77

Grigorijevič Naumenko, Vjačeslav 177,
180, 222

Grigorijevič Škuro, Andrej 195, 202, 222

Grubitz 40

Guariglia, Raffaele 23

Gueli 55

Guerra, Mario Foschiani 171

Guštin, Damijan 66

H

Haag 64, 72

Haida 124, 133

Hakimli, Javad 131

Hammer, Kurt 67

Haßlacher, Franz 59–60

Haupt, Heinz–Gerhard 105

Heinburg 49

Heygendorf, Ralph 139–140

Hill, E. Leonidas 35

Himmler, Heinrich 22, 24, 34–35, 48, 61,
89, 91–95, 97–99, 101, 104, 127, 132,
153, 155, 179, 213

Hinteregger, Rudolf 42, 44

Hitler, Adolf 6–7, 9, 12–13, 16–20, 24,
27–28, 30–32, 35–39, 41–43, 47–51,
53–55, 57, 60–63, 65–66, 72–73,
75–81, 83, 86–87, 92–93, 96–98,
111–114, 117, 121, 123, 125, 136,
138–139, 145, 147, 156, 161, 180,
192, 215, 217–218, 233–234

Hofer, Franz 24, 27–28, 32, 34, 45, 81

Höfle, Hermann 92

Holmston–Smislovsk, Boris 222–224

Hornof, Guido 186

Horthy, Miklós 36

Hruščov, Nikita 174
 Hubad, Josip 39
 Hughes, L. Thomas 121
 Husejnzade, Mehdi Mihajlo 63, 119,
 182, 184, 209–213, 221

I

Ignatjevič Djačenko, Anatolij 208
 Iskenderov, Kadir 208, 212

J

Jaklin, Friedrich 40
 Jakomin Kocjančič, Tanja 67
 Javorov, Fjodor 94
 Jelcin, Boris 203
 Jodl, Alfred 22
 Jones, Jeffrey W. 145
 Judt, Tony 114

K

Kakimli, Javad 206
 Kaltenbrunner, Ernst 86
 Kaltenegger, Roland 14, 51, 61, 64, 80,
 138, 227–228, 232
 Kamenarović 78
 Kaminski, Bronislav 148
 Kasche, Siegfried 76–78
 Katarina II. Velika 115
 Kayyum Han, Veli 97
 Keitel, Wilhelm 30, 46, 51, 107, 152,
 165
 Kerenski, Aleksander 171, 177
 Kereselidze, Leo 183–184
 Kereselidze, Mariam 183–185, 224
 Kershaw, Ian 18, 66, 81, 111–112
 Kesselring, Albert 14, 18, 32, 39, 80, 153,
 158, 163, 197, 229
 Kiauta, Ladislav 102, 133–138, 204, 208
 Kintrup, Hermann 153, 163, 177

Klinkhammer, Lutz 8, 18, 20–24, 27,
 31–33, 35–38, 41, 44–45, 51–54,
 56–59, 71, 81
 Klopfer, Gerhard 24
 Koch, Erich 160
 Kocjančič, Klemen 102–103, 181,
 232
 Kocka, Jürgen 105
 Kokalj, Anton 43–44, 50
 Kolčak, Aleksander 117
 Koschat, Michael 31
 Koschier, Franz 40
 Kosi, Anton 40
 Krahmer 20
 Kramar, Janez 83, 188, 190
 Krasnov, Miguel 203
 Kraus, Felix 52, 62
 Krauss 73
 Krüger, Friedrich–Wilhelm 91
 Kübler, Ludwig 6, 14–15, 28, 34, 39, 51,
 64, 79, 101, 213
 Kulibekov, Mikhail 214

L

Lammers, Hans Heinrich 24, 28, 30, 32,
 233
 Lange, Friedrich 83
 Lapper, Karl 67, 71
 Lazarevič Kulakov, Nikolaj 144, 177
 Leder, Abram 145
 Lemkin, Raphael 14–17, 55–56,
 63–64
 Lerch, Ernst 51, 92, 153, 158, 197
 Leyers, Hans 38
 Liuzzi, Giorgio 34, 216, 229
 Lolua, George 185
 Luccardi, Guido 49
 Luizzi, Giorgio 214–216

M

Mackensen, August von 22
 Magris, Claudio 86
 Mahan, Alfred 85
 Maier Kaibitsch, Alois 84
 Malchholm 198
 Mamontov 139
 Manzini 187, 189
 Margotti, Carlo 165
 Marpillero, Dante 174
 Marziali, Giovanni 33, 38
 Mazepa, Ivan 142
 Mehmed IV., otomanski sultan 141
 Messiner, Kurt 39, 64
 Michalsen, Georg 89, 92
 Mierzejewski, C. Alfred 82, 149
 Mihailović, Draža 146
 Milutin, Aleksej 94
 Milza, Pierre 13, 174
 Mlakar, Boris 39–40, 43, 49–50, 53, 76,
     86, 94, 106–110, 116, 127–128, 149,
     154, 166, 199, 217
 Mogorović, Bogdan 78
 Molotov, Vjačeslav 35, 87, 111, 118
 Montefiore, S. Simon 141, 181, 201
 Morozov 222
 Mortadel, David 122
 Mucke 58
 Müller, Oskar Walter 49, 111, 149, 151,
     177
 Mundhenke, Werner 160, 177
 Muradjanov 127–128
 Mussolini, Benito 5–6, 13, 17–22, 24,
     27–28, 32–34, 36–39, 41–45, 47–50,
     52–57, 60–63, 65, 72–74, 76–81, 83,
     86–87, 155, 162, 174, 192, 215, 234,
     238
 Mussolini, Vittorio 21

N

Nabergoj, Ivan 48
 Nakashidze, Valentina 183
 Nazarenko, Nikolaj 145
 Neulen, Hans W. 98, 110
 Newland, J. Samuel 46, 96–97, 104, 107–
     108, 126, 132, 140, 142–150, 153,
     166, 179, 217–218, 222, 234
 Nikolaj II., ruski car 115, 142–143
 Nikolajevič Krasnov, Pjotr 139, 165, 173,
     177, 198, 200, 203
 Nogara, Giuseppe 162
 Novruzov, Novruž 208

O

Oertel 34
 Ogris 40
 Orel, Filip 40
 Ostrovski, Vladimir 159
 Ošnjak, Jožko 157, 191, 195
 Overy, Richard James 82

P

Pace, Marino 42, 44, 48, 61
 Pagnini, Cesare 41–42
 Pasternak, Boris 142–143
 Pavelić, Ante 76–78
 Pavolini, Alessandro 21, 62
 Petain, Philippe 22
 Petelin, Miroslav 40
 Peter I. Veliki, ruski car 115, 117, 142,
     198, 203
 Peter II., kralj 19, 25
 Peters 119–120, 133, 211
 Pfeffer 38
 Picelli, Guido 195
 Pij XII., papež 174
 Pinochet, August 203
 Pirjevec, Jože 112

Pisenti, Piero 61–62, 79, 162, 174
 Platov, Matvej 202
 Plazzotta, Maria 176
 Podberšič, Renato 191
 Podgornik, Anton 39
 Poljšak, Ivan 66
 Polosov, Boris 223
 Prebilič, Vladimir 19, 149, 160
 Preziosi, Giovanni 21
 Pucher, Siegfried 89, 91–92
 Pugačov, Jemeljan 142
 Purič, Valerija 216
 Puš, Ludvik 40, 71

Q

Quisling, Vidkun 17

R

Radacich, Maurizio 65, 73
 Radtke, Eduard 149, 161, 177, 192
 Rahn, Rudolf 8, 21–23, 28–29, 36–38, 41, 44–45, 51, 56, 74–75, 79–80, 150, 155, 162, 174, 234, 238
 Rainer, Friderich 6–7, 11, 23–24, 27–28, 31–34, 38–46, 48–51, 53–55, 58–79, 81, 86–87, 92, 127, 149–150, 155–156, 158, 166, 168, 170, 174, 189, 192, 197, 213, 215, 234, 238, 240
 Razin, Stenka 142
 Reich, Otto 95
 Repe, Božo 61
 Repin, Ilja 141
 Ricci, Renato 21
 Riefenstahl, Leni 66
 Ritter, Karl 24
 Roatta, Mario 22
 Rohrer, Andreas 86
 Rojšek, Jaka 208
 Romanosi, Todua 185

Rommel, Erwin 20, 29, 32, 39, 117
 Roosevelt, Franklin 218
 Rosenberg, Alfred 46, 51, 97, 107, 110, 152, 155, 165
 Rösener, Erwin 39, 106, 110, 149, 166, 232
 Rossi, Marina 101, 119, 131, 184, 204–206, 208–211, 213–215, 219, 221
 Roucek, S. Joseph 82
 Rožman, Gregorij 40–41, 43
 Rueh, Franc 40
 Rupnik, Leon 33, 40–41, 43, 49, 76, 86, 128, 218
 Ruski, Ivan → glej Sejdov, Mirdamat

S

Salerno, Eduardo 33
 Santarosa, Stavro 159
 Sauckel, Fritz 35, 37
 Scassellati 63
 Schacht, Hjalmar 9, 135
 Schelander 65, 70
 Schmidt, Rudolf 148
 Schneider-Bosgard, Hanns 13, 47, 81–83, 169–171, 188, 207
 Schneidereit 119, 211
 Schwendtbauer, Walter 70
 Scott, Patrick 200
 Seidt, Hans-Ulrich 121
 Sejdov, Mirdamat 205, 209–210, 214, 219
 Seraphim, Hans-Günther 9, 119, 121, 123–128, 132–133, 135–137, 204, 208, 210–211, 220, 235, 240
 Sereny, Gitta 92
 Serrentino, Vincenzo 76
 Sivec, Ivan 209
 Smith, Martin 107
 Sosič, Olga 212

Sosič, Viktor 206
 Sosič, Zoran 206
 Spalatin, Alessandro 42
 Speer, Albert 27–28, 35, 37–38, 56
 Stalin, Josif 107, 111–113, 141, 144, 164,
 179, 181, 183–184, 196, 198, 201,
 204, 207, 213, 218
 Stangl, Franz 93
 Stefanutti, Pieri 75, 150, 153, 155, 158,
 160–162, 164–168, 171, 174, 176,
 187, 194, 196, 223
 Steinacker 40
 Streit, Christian 92, 112–113
 Stuhlpfarrer, Karl 12, 24, 29–31, 33–34,
 39, 41–49, 52–55, 61–62, 64–66, 69,
 72, 74–76, 78–81, 87, 156, 192
 Sušnik, Lovro 39

Š

Šandruk, Pavel Fjodorovič 224
 Šček, Virgilij 209
 Šilc, Majda 208
 Šolohov, Mihail 139, 143
 Špehar, Franjo 78
 Šufraj, Emanuel 40
 Švajncer, Janez 132, 139

T

Tamaro, Attilio 83
 Tarchi, Angelo 63
 Tatarkin 222
 Thamer, Hans-Ulrich 99
 Theurer, Paul 192
 Thierack, Otto George 15
 Tischler, Bernhard 102, 104, 106–108,
 111, 140, 143–145, 149, 151, 156–
 157, 159, 161, 165, 193–199, 207,
 217, 222, 224
 Tolbuhin, Fjodor Ivanovič 148

Tolstoy, Nikolaj 199, 201, 221
 Tomšič, Ivan 17, 24
 Torkunov, B. Anatolij 111
 Toussaint, Rudolf 29, 39
 Trenz 40
 Trocki, Lev 144, 174
 Trstenjak, Alojz 40
 Trump, Donald 26
 Trusov 176
 Turina, Oskar 77–78
 Turumbajev 125, 137

U

Uibbereither, Siegfried 77
 Ukmar, Anton – Miro 139
 Urbani 50
 Urušadze, Akaki 196
 Urwand, Ben 66

V

Van Creveld, Martin L. 167
 Vasiljevič Pavlov, Sergej 151, 177
 Vasiljevič Suvorov, Aleksander 158
 Veliev, Sulejman 210, 219
 Verardo, Fabio 102, 151, 157, 162–168,
 173–176, 178, 223
 Verdi, Giuseppe 58, 62
 Viktor Emanuel III., 5, 13, 17, 24–25, 30
 Vilfan, Josip 73
 Viljem I., nemški kralj 14
 Vladimir Kirilovič, veliki vojvoda Rusije
 223
 Vladimirovič Putin, Vladimir 201
 von Alvensleben, Ludolf Jakob 177
 von Below, Fritz 146
 von Bethmann-Hollweg, Theobald 14
 von Bock, Fedor 148
 von der Schulenburg, Friedrich-Werner
 Graf 97

- von Horstenau, Edmund Glaise 77, 86   Žitko, Salvator 31
 von Krosigk, Lutz Graf Schwerin 58
 von Niedermayer, Oskar 106, 115–116,
     120–123, 125, 130–131, 133, 139,
     173, 210, 218
 von Pannwitz, Helmuth 146, 199, 202,
     234
 von Pannwitz, Wilhelm 146
 von Ribbentrop, Joachim 21, 35, 97, 111,
     117
 von Schirach, Baldur 58
 von Sonnleithner, Franz Edler 24, 74
 von Zangen, Gustav Adolf 32, 39

W

- Wagner, Eduard 149
 Warner, Jack 66
 Wedekind, Michael 21–23, 27, 30–31,
     38–39, 41, 55, 57, 59–60, 62–63, 67,
     70, 76–81, 85, 105, 155, 232–233
 Weiß, Hermann 6, 8, 22, 24, 77, 86, 91
 Werhouz 39, 71
 Wilson, Woodrow 83–84
 Wirth, Christian 63, 89, 93, 216
 Witthöft, Joachim 28
 Wolff, Karl 21, 29, 39, 91, 192
 Wolsegger, Ferdinand 41, 43, 45
 Wrangl, Pjotr 139, 187
 Wurzberger 40

Z

- Zade, Aga 214
 Zossi, Francesco 195
 Zuliani, Lucia 155
 Zulikidze, Fridon 224
 Zupanc, Ciril 119, 182, 204, 211, 213

Ž

- Žiljanov, Grigorij 204